

**Roskilde
University**

Sted, viden og planlægning

en undersøgelse af områdefornyelsers stedslige planlægningspraksis

Sørensen, Martin Dahl

Publication date:
2020

Document Version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Sørensen, M. D. (2020). *Sted, viden og planlægning: en undersøgelse af områdefornyelsers stedslige planlægningspraksis*. Roskilde Universitet. Afhandlinger fra Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@kb.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Martin Dahl Sørensen

- en ph.d.-afhandling fra Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi

RUC

Sted, viden og planlægning

En undersøgelse af områdefornyelsers
stedslige planlægningspraksis

Martin Dahl Sørensen

Sted, viden og planlægning

En undersøgelse af områdefornyelsers
stedslige planlægningspraksis

Vejleder: John Andersen
Bivejleder: Kirsten Simonsen

Ph.d.-afhandling
Ph.d. skolen for Mennesker og Teknologi
Ph.d.-programmet Samfund, Rum og Teknologi
Roskilde Universitet
August 2020

Martin Dahl Sørensen

Sted, viden og planlægning - En undersøgelse af områdefornyelsers stedslige planlægningspraksis

En udgivelse i serien *Afhandlinger fra Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi*,
Roskilde Universitet

1. udgave 2020

© Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi og forfatteren

Omslag: Niels Hilfling Nielsen

Sats: Martin Dahl Sørensen

Tryk: Prinfo Paritas Digital Service

Billeder, illustrationer og figurer: Martin Dahl Sørensen, anonyme informanter, Københavns Kommune, Københavns Stadsarkiv ved Mads Neuhardt, Stadsingeniørens Direktorat ved Jørgen Wenzel, 1:1 Landskab, Kant Arkitekter, Søren Dyck-Madsen, Als Research, Steno Diabetes Center

Forhandles hos Academic Books på RUC

Bygning 26

Universitetsvej 1

4000 Roskilde

Telefon: +45 44 22 38 30

E-mail: ruc@academicbooks.dk

ISBN: 978-87-7349-565-0

Udgivet af: Ph.d.-skolen for Mennesker og Teknologi

Institut for Mennesker og Teknologi

Roskilde Universitet

Bygning 02, Postboks 260

4000 Roskilde

E-mail: forskerskolen@ruc.dk

Website: <https://ruc.dk/phdskolen-mennesker-og-teknologi>

Alle rettigheder forbeholdes.

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået
aftale med COPY-DAN, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Undtaget herfra er korte uddrag til anmeldelse.

Sted, viden og planlægning

En undersøgelse af områdefornyelsers
stedslige planlægningspraksis

Forskerskolens forord

Martin Dahl Sørensens (MDS) ph.d.-afhandling om Sted, Viden og Planlægning undersøger stedssensitiv planlægning set fra en videnssociologisk, planteoretisk og diskursanalytisk tilgang.

MDS' grundlæggende ambition og problemstilling er, at give et empirisk og teoretisk bidrag til hvordan planlægning (den intentionelle forandring af et byområde) og det steds-specifikke "levede liv" kan komplementere hinanden og "snakke bedre sammen" – i stedet for at blive set og oplevet som to helt adskilte vidensformer. Set i denne optik – argumenterer afhandlingen – er planlægningen og planlæggernes rolle som "oversættere" mellem planlægningsrationaler og levede erfaringer helt centrale.

Afhandlingens teoretiske grundide er en samtænkning eller dialog mellem på den ene side humangeografiens stedsforståelse – steder som fænomenologisk erfaring, der kan tilgås gennem fortællinger – og på den anden side planlægningsteorien, der har fokus på problemforståelse, forandringsstrategi og kollektiv handling.

Afhandlingen har et ambitiøst metodetriangulerende design, der omfatter empiri fra dokumentanalyse og (især) langvarigt feltarbejde og deltagende observation i tre københavnske områdefornyelsessekretariater: Skt. Kjelds Kvarter, Fuglekvarteret og Sydhavnen. Hertil kommer mange interviews med borgere om deres "stedsfortællinger" fra de tre caseområder.

Områdefornyelse (OMF) benyttes som kritisk case, da denne ofte beskrives som den stedsbaserede planlægnings "flagskib" i det danske planlægningslandskab (og i store dele af forskningen). OMF er den mest stedssensitive institutionaliserede planlægningstype, hvilket også empirisk begrundes i afhandlingens analyse af OMF's by- og planpolitiske historik i Danmark med rødderne tilbage til byfornyelseslovene og 1990ernes kvarterløft. OMF's institutionelle design adskiller sig fra de øvrige planlægningstyper (fx lokalplaner) ved:

- at arbejde med holistisk planlægning over en længere tidshorisont (5-7 år)
- at være forankret i lokale sekretariater, der har en vis armslængde (budgetmæssigt og styringsmæssigt) til det kommunale og regionale planlægningssystem
- en vigtig del af set-up'et er en lokal styregruppe med et flertal af lokale borgere og interessenter samt en løbende inddragelse og konsultation med lokale stakeholdere.

Disse institutionelle karakteristika gør, at områdefornyelser i højere grad end ”mainstream” planlægningen arbejder med de stedsspecifikke udfordringer og derfor udgør et velegnet empirisk nedslag til at belyse afhandlingens problemstilling.

Første del af afhandlingen ser på hvordan sted, viden og planlægning kan forstås som samspillende fænomener. Afhandlingen viser, hvordan planlægningen opererer i et komplekst vidensfelt mellem yderpunkterne levet erfaring og planlægningsrationalitet (sammenhæng mellem problemforståelse, målsætning/vision og midler til at nå de opstillede planlægningsmål). Ifølge afhandlingen er der her i det meste planlægning en stor fare for at udgrænse de vidensformer, der bygger på de lokale stedsidentiteter, oplevelser og fortællinger.

Anden del ser på hvordan sted som levet erfaring kan forstås. Det sker gennem en teoretisk diskussion af humangeografiens stedsforståelse og metodisk diskussion af muligheder for at tilgå sted. I denne del præsenteres også afhandlingens egne empiriske individfortællinger om ”det levede liv” og stedsfortællinger. Stedsfortællingerne præsenterer en stor mangfoldighed af positioner, stemmer og temaer. Den omfattende empiri fra stedsfortællingerne spænder fra engagerede borgere, der er blevet empowered gennem lokalt engagement i bydelens udvikling til stemmer fra borgere, der udtrykker en form for afmagt (disempowerment) og fx frygter ”gentrificering”, men samtidig har en stærk stedstilknytning og markante fortællinger om et farverigt ”levet liv” om familie og ungdomsliv mv.

Afhandlingens tredje del – især baseret på empiriindsamlingen i de tre områdefornyelsessekretariater – ser på hvordan sted italesættes og praktiseres, samt områdefornyelsens historik og institutionelle ophæng i kommune og stat. Den empiriske analyse i del 3 er struktureret omkring tematiske nedslag, der viser, hvordan områdefornyelser producerer viden om sted. Analysen behandler temaer som:

- Fra negative til positive stedsforståelser
- Forskellig viden i forskellige settings
- Overlevering af viden
- Opdeling af stedet
- Strategisk samspil
- Stedsidentitet som planlægningspraksis
- At sætte grænser for et sted

Afhandlingens overordnede konklusion og vigtige bidrag til planlægnings- og stedsforskningen er, at ”det levede sted” er komplekst og ikke altid kan ”snakke sammen” med planlægningsperspektivet. Produktionen af viden om stedet finder sted i spændingsfeltet

mellem planlægningens rationelle handlingsorientering (der trods en vis armslængde også skal operere inden for de kommunale forvaltningsmæssige og politisk definerede rammer) og den levede stedslige diversitet. Den stedssensitive områdebaserede planlægning skal derfor mediere og "oversætte" begge veje: fra de levede stedserfaringer til planlægningsstrategi og praksis – og fra planlægningen til borgernes stedsforståelse(r). Afhandlingen argumenterer overbevisende for, at der i områdefornyelserne er skabt vigtige åbninger mod en mere stedssensitiv planlægningspraksis.

Samlet set leverer afhandlingen et både teoretisk og empirisk grundigt og vigtigt bidrag til at forstå sammenhængene mellem sted og planlægning.

August 2020

John Andersen

Forord

Inden jeg påbegyndte denne undersøgelse har jeg arbejdet i planlægningsinstitutioner, som kommuner, boligselskaber og som frivillig i forskellige organisationer. Jeg har altid fundet det spændende som medarbejder at tale med steders beboere, aktører eller embedsmænd om deres erfaringer og oplevelser; om deres fortællinger fra stedet: at tale med mennesker, som man gør det i ens hverdag uden instrumentelt formål eller strategisk bagtanke. Når møder er afsluttede eller sat på pause og man taler med deltagerne kommer helt andre forståelser af stedet frem. Der bliver fortalt om små oplevelser i bydelen eller om et minde fra stedet – om levede erfaringer. Jeg oplevede, at samtaler ændrede karakter, når man bevægede sig fra et møde, en borgerworkshop eller en inddragende aktivitet til en mere uformel setting, hvor der ikke var en egentlig planudfordring i centrum, men det 'blot' var samtaler om hverdagen og stedet.

Kort sagt kom jeg på sporet af en dobbelthed i tilgangen til stedet; en planlægningsorienteret, og en, der kan være svær at begribe som andet og mere end 'blot' fortællinger om et sted. Afhandlingen er et forsøg på at begribe stedet inden for rammen af denne dobbelthed.

Jeg vil særligt takke de planlæggere i Københavns Kommune, der har givet lov til at have mig med om bord og åbnet op til planlægningens maskinrum, og som har sat tid af til besvare mine mange spørgsmål og hjælpe undersøgelsen på vej. Først og fremmest er det sekretariatene i områdefornyelserne Sydhavnen, Fuglekvarteret og Skt. Kjelds Kvarter, der skal have tak.

Dertil en stor tak til de beboere, der har åbnet op for ofte dybt personlige fortællinger, der har givet et indblik i deres liv, erfaringer og steder.

August 2020

Martin Dahl Sørensen

Resumé

Afhandlingen undersøger, hvordan planlægning producerer viden om sted. Det gøres gennem empirisk udgangspunkt i planlægningsindsatsen områdefornyelse med særligt fokus på, hvilke betingelser vidensproduktionen rummer for inklusion og eksklusion af levet stedslig erfaring. Der trækkes på en kritik inden for geografien og planfeltet mod planlægning for at overse viden, særligt den levede og hverdagslige, der gør steder betydningsfulde. Planlægning har til stadighed en immanent rationalitet, der udgrænser andre vidensformer, men som i de senere år er blevet udfordret gennem en stedslig drejning, hvor steders mangfoldige betydninger erkendes. Undersøgelsen bygger på en samtænkning af den humanistiske geografis stedsbegreb og planlægningsfeltets fokus på handling – en samtænkning, der i begge forskningsgrene har vundet indpas.

Afhandlingen benytter en videnssociologisk og diskursanalytisk tilgang og undersøger de diskursive praksisser, som planlægning producerer viden om sted gennem. Det åbner op for diskurser, der er bestemmende for planlægnings stedslige praksis gennem et blik for strukturelle rammesætninger og planlægges aktualisering af diskurserne.

Områdefornyelse benyttes som kritisk case, da indsatsen beskrives som en holistisk og stedsspecifik planlægning, ligesom områdefornyelser inden for planlægningsstudier i Danmark generelt ses som nyskabende, der er tæt på lokale borgere og tager stedslige udfordringer alvorligt. Områdefornyelser fungerer i afhandlingen som en institutionalisering af ovenstående kritik og den stedslige drejning. Undersøgelsen er baseret på 12 måneders feltarbejde i tre områdefornyelser i Københavns Kommune.

Problemstillingen undersøges gennem tre dele, der hver udforsker sted, viden og planlægnings indbyrdes afhængighed og områdefornyelsers diskursive praksis:

Forskningsspørgsmålet i Del 1 er, hvordan sted, viden og planlægning kan forstås som samspillende fænomener. Der præsenteres en teoretisk kobling mellem de tre begreber og en grundlæggende indføring i det felt, planlægning opererer i. Heri forstås planlægning som tæt koblet til sted, men at det levede sted udgrænses pga. en grundlæggende rationalitet. Planlægnings diskursive praksis indeholder dog et forandrings- og mangfoldighedspotentiale og derfor muligheder for at indoptage levede stedserfaringer. Det ses særligt i planlægnings udvikling mod en øget erkendelse af dets stedslige fundament. Afhandlingen viser, hvordan planlægning opererer i et komplekst vidensfelt mellem yderpunkterne levet erfaring og rationalitet. I kompleksiteten er oversættelse mellem vidensformer et centralt værktøj, men ofte mistes den levede erfarings detaljerighed, da vidensformen ikke er en iboende del af planlægning.

Forskningsspørgsmålet i Del 2 er, hvordan sted som levet erfaring kan tilgås. Her af-søges planlægnings marginaliserede stedslige viden – det er afhandlingens ideelt norma-tive udgangspunkt, det holdes op over for planlægningens praksis. Det gør jeg gennem en teoretisk udredning af den humanistiske geografis stedsbegreb; gennem en metodisk diskussion af muligheder for at tilgå og repræsentere sted; og gennem empiriske fortæl-linger. Det fænomenologisk-humanistiske stedsbegreb har enorme mængder viden i sig om levede erfaringer, men tilgangen medfører ofte en uhåndgribelig og svær anvendelig viden – en direkte rationalitet ses sjældent, men masser af ambivalens, betydning og er-faring. Det levede sted er komplekst og svært operationaliserbart, hvorfor det udgrænses i planlægning.

I Del 3 ligger fokus på en analyse af områdefornyelse som eksempel på stedssensitiv planlægning. Forskningsspørgsmålet til Del 3 er, hvordan sted diskursivt praktiseres i områdefornyelse. Del 3 indeholder en præsentation af områdefornyelse, dens genealogi og det nuværende institutionelle ophæng i kommune og stat. I forlængelse heraf be-skrives de tre områdefornyelser, deres proces og projekter, der er det centrale empiriske grundlag.

Herefter præsenteres afhandlingens primære analyse gennem syv nedslagspunkter, der viser, hvordan områdefornyelser producerer viden om sted:

- Fra negative til positive stedsforståelser: Områdefornyelser har levede stedserfa-ringer som deres grundlag. Deres formål er at forny og løfte et område og vejen dertil går hovedsageligt gennem en omdannelse, hvor negative stedslige erfaringer omdannes til positive erfaringer.
- Forskellig viden i forskellige settings: Områdefornyelsers stedslige viden produce-res gennem en række settings, hvor divergerende vidensformer informerer plan-lægningen. Den grundlæggende vidensform er rationel og udgrænser levet erfaring, men planlæggerne er bevidste om det og forsøger kontinuerligt at inddrage levet viden.
- Overlevering af viden: Områdefornyelser overleverer viden fra en setting til en anden, hvorved der mistes en stor del levede stedserfaringer gennem oversættelsen til mere rationel viden, da levet erfaring sjældent kan opsummeres.
- Opdeling af stedet: Områdefornyelser arbejder holistisk gennem fx koblingen af sociale aktiviteter til specifikke byrum. Underliggende spores dog en tematisk op-delning, hvor stedet praktiseres som opdelt mellem det fysiske, kulturelle og sociale, der bryder med levet stedslig viden.
- Strategisk samspil: Områdefornyelser er placeret i et større planfelt og koordinerer egne projekter til eksisterende planer ved at oversætte disse til den lokale stedslige

kontekst, samtidig med de tilpasser egne projekter til vedtagne politiske og forvaltningsmæssige linjer. Stedet er i et samspil mellem det lokale og det kommunale.

- Stedsidentitet som planlægningspraksis: Områdefornyelser praktiserer sted som havende en identitet, som mere levede stedserfaringer skal nuancere. Områdefornyelser tager stedet alvorligt og tilgår det på forskellige måder, hvoraf mange bryder med instrumentelt rationelle tilgange ved at inddrage stedets identiteter.
- At sætte grænser for og på et sted: Områdefornyelser opererer inden for en administrativ geografisk afgrænsning, men levede steder er sjældent klart afgrænsede. Indsatserne er per definition orienteret mod stedet som afgrænset område og oftest som kvarter, hvorved afgrænsningerne bliver arbitrære.

Afhandlingen konkluderer, at planlægning til stadighed er stærkt rationelt betonet, men at kritikken mod planlægning har skabt åbninger mod en levet stedstilgang. Det eksemplificeres gennem områdefornyelser, men selv en selverklæret holistisk og stedsspecifik planlægningsindsats som områdefornyelse opererer inden for diskursive rammer, hvor rationalitet er dominerende og hvor levet erfaring kontinuerligt udgrænses. Områdefornyelser repræsenterer dog en vis modmagt ved at udvide planlægningens stedslige rammer. Produktionen af stedslig viden sker sjældent i et entydigt lys, men er en praksis i et spændingsfelt mellem rationel handlingsorientering og levet erfaring, hvor oversættelse herimellem er centralt. Det er i spændet heri, at planlægnings stedslige praksis skal forstås.

Abstract

The dissertation explore how knowledge of place is produced through planning practices. To do so, the research takes an empirical starting point in the Danish urban renewal schemes with a particular attention to how processes of in- and exclusion of knowledge affects the production of knowledge in relation to lived experience. The dissertation leans on a criticism within geography and planning studies arguing that planning often disregard forms of knowledge, especially lived and everyday knowledge, which are essential for making places meaningful for human existence. Planning preserves an immanent rationality which marginalizes other forms of knowledge, however a recent turn towards place have challenged rational planning approaches in which the diverse meanings of place has gained acceptance. The dissertation connects the conceptualization of place in humanistic geography with the concept of action from planning studies – a linkage that has become more apparent in recent years in both branches of research.

The dissertation employs a knowledge-sociological and discourse analytic approach and examines the discursive practices through which planning produces knowledge of place. The research illuminates discourses structuring the production of knowledge of place through attention on structural frameworks and the discursive actualization by planners.

Urban renewal schemes are approached as a critical case, as the efforts are labelled as holistic and place-specific planning. Within Danish planning studies such schemes are generally perceived as innovative, close to local citizens, and as taking the challenges of place seriously. In the dissertation, urban renewal schemes serve as an institutionalization of the above-mentioned criticism and turn towards place. The research is based on 12 months fieldwork with three urban renewal schemes within the Copenhagen Municipality.

The study is done through three parts, each exploring the interdependence of place, knowledge, and planning, and the discursive practices of the renewal schemes.

I Part 1 the research question explores how planning, place, and knowledge can be understood as interconnected phenomena. The research presents a theoretical linkage between the three concepts and a foundational understanding of the field in which planning operates. Here planning is understood as closely linked to place, but that the lived place is excluded by an underlying rationality. However, the discursive practices of planning contain potential for change and diversity and thereby opportunities to integrate lived experiences of place. This is particularly evident in the development of planning towards an increased recognition of it's place-bounded foundation. The dissertation demonstra-

tes that planning operates in a complex field between lived experience and rationality. Within this complexity, translation between forms of knowledge is a vital tool. However, the richness of lived experience is frequently neglected, as this form of knowledge is not an inherent part of planning.

The research question in Part 2 address how lived experience of place can be understood. In this part, the normative starting point of the dissertation is explored through the place specific marginalized knowledge in planning. This is established via a theoretical study of the concept of place within humanistic geography, a methodical discussion of possibilities to access and represent place and through empirical narratives of place. The phenomenological-humanistic concept of place is rich on knowledge about lived experiences, but the approach often produces elusive knowledge which is troublesome to utilize – a direct rationality is rarely present, but plenty of ambivalence, meaning and experience. The lived place is complex and difficult to operationalize, which is why it is marginalized in planning.

Part 3 of the dissertation focuses on an analysis of urban renewal schemes as an illustration of place-sensitive planning. The research question here is how place is discursively practiced in urban renewal schemes. Part 3 contains a presentation of urban renewal schemes, and demonstrates their genealogy and the current organizational structure within the municipality and state. In continuation, the three urban renewal schemes is describes with attention to their processes and projects.

Subsequently, the dissertation's primary analysis explore how urban renewal schemes produces knowledge of place through seven key points:

- From negative to positive understandings of place: Urban renewal schemes has lived experiences of place as their foundation. Their aim is to renew an area, and their approach is primarily through a transformation where negative experiences of place is transformed into positive experiences.
- Different knowledge in different settings: The knowledge of place in urban renewal schemes is produced through multiple settings, where divergent forms of knowledge inform the planning. The fundamental form of knowledge is rational, but the planners are conscious hereof and continuously try to incorporate lived experiences.
- Transmission of knowledge: Urban renewal schemes transfers knowledge from one setting to another, however in this process a large part of lived place experiences vanishes through the translation to more rational knowledge, because of the inherent difficulties of summing up lived experience.

- Division of place: Urban renewal schemes work holistically, for instance through linking social activities to specific urban spaces. However, an underlying division is identified, as place is practiced as divided between the physical, cultural, and social which lived experience of place is not.
- Strategic interplay: Urban renewal schemes are located in a larger planning field and coordinate projects to existing plans by translating these into the local contexts, while adapting to overall political and administrative positions. Consequently place is seen in interaction between the local and the municipal scale.
- Place identity as planning practice: Urban renewal schemes practice place as having an neighbourhood identity, which can be nuanced through more lived experiences of place. Urban renewal schemes takes place seriously and approach it in various ways, many of which turns away from instrumentally rational approaches by incorporating identities of place.
- Setting boundaries for place: Urban renewal schemes operate within an administrative geographical boundary, but lived places are rarely clearly delineated. The schemes are, by definition, oriented to the place as a bounded area and most often as a neighbourhood, whereby boundaries become arbitrary.

The dissertation conclude that planning is still inherently rational, but that criticisms of planning has created openings towards more lived approaches. This is exemplified through urban renewal schemes, but even a self-proclaimed holistic and place-specific planning initiative as the renewal schemes operates within discursive frameworks where rationality is dominant and the use of lived experience is limited. However, renewal schemes represents a counter discourse by expanding the planning framework. The production of knowledge of place rarely occurs unambiguously, but is a practice unfolding in a tension field between orientations towards rational action and lived experience in which a notion of translation is significant. It is within this tension that place specific planning practices must be understood.

Indhold

RAMMESÆTNING	9
Kapitel 1: Sted, viden og planlægning	10
Tilgange til stedet	10
Sted, sted og atter sted	12
Stedslig praksis.....	14
Planlægnings stedslige diskurser	15
Afhandlingens problemformulering	16
Kapitel 2: Forskningsdesign, læsevejledning, forskningsfelt og bilag.....	18
Forskningsproces	18
Afhandlingens opbygning.....	19
Relation til forskningsfeltet	22
Bilag til afhandlingen.....	23
DEL 1.....	27
Indledning.....	28
Kapitel 1: Videnssociologisk diskursanalyse.....	29
Indledning.....	29
Kontekstafhængig viden og sandhed.....	29
Indhold og form.....	31
Normativitet.....	31
Diskursiv praksis som vidensgrundlag	32
Struktur, agens og aktualisering	33
Magt	34
Institutioner	35
Dispositivet.....	35
Opsamling – mod en institutionel etnografi.....	36
Kapitel 2: Planlægnings stedslige grundlag.....	38

Indledning.....	38
Sted og planlægning.....	38
Mangel på sted i planlægning.....	40
Kritik af kritikken.....	41
Opsamling.....	42
Kapitel 3: Perspektiver på planlægning.....	44
Indledning.....	44
Definition af planlægning.....	44
Planlægningens retninger og traditioner.....	45
Sektoriel og territorial planlægning.....	49
Lokalsamfundsplanlægning.....	50
Planlægning som et spørgsmål om inddragelse og deltagelse.....	52
Opsamling.....	54
Kapitel 4: Et spørgsmål om viden.....	56
Indledning – byvandring i Sydhavnen.....	56
Viden i planlægning.....	57
Videns mangfoldighed i planlægningsteori.....	59
Opsamling – et kontinuum i viden.....	61
Kapitel 5: Fænomenologisk viden og levet erfaring.....	63
Indledning.....	63
En mangfoldighed af virkeligheder.....	63
Livsverdenen.....	65
Den naturlige indstilling.....	66
Levet erfaring.....	67
Forholdet mellem de tre elementer.....	68
Opsamling.....	68
Kapitel 6: Viden som rationelt fænomen.....	69
Indledning.....	69
Rationalitetsbegrebet.....	69

Planlægning og rationalitet	71
Planlægning og rationalitet - kritikken	73
Planlægning, sted og rationalitet	74
Opsamling.....	77
Kapitel 7: Planlæggeren som oversætter	78
Indledning.....	78
Oversættelsesstudier – fra sprog til institution.....	78
Betydningen af kontekst	80
Opsamling.....	82
Opsamling på Del 1.....	85
DEL 2.....	87
Indledning.....	88
Kapitel 1: Forskellige steder – forskellige tilgange	89
Indledning.....	89
Hvis syn på stedet – tilnærmelse til fænomenologiens sted	93
Opsamling – planlægningskritikkens stedsbegreb	94
Kapitel 2: At nå stedet gennem fortællinger.....	95
Indledning.....	95
Sammenhæng mellem sted og fortælling.....	96
Hvad er en fortælling?	97
Tre metoder til stedsfortællinger	98
Udvælgelse af informanter.....	101
Afhandlingens narrative proces	103
Opsamling – åbne steder kræver åbne begreber.....	105
Kapitel 3: Perspektiv 1: Åbne, foranderlige og samlende steder.....	107
Indledning.....	107
Rettet mod stedet.....	107
Tilstedeværen og væren-i-sted	108
Samlingen	109

Hvad samles?	110
Samling af livsverdenen	111
Steder som altid tilblivende situationer	113
Fortællinger om samlinger og situationer.....	113
Opsamling.....	122
Kapitel 4: Perspektiv 2: Stedstilknytning.....	123
Indledning.....	123
Stedstilknytning.....	123
Indenforhed og udenforhed.....	124
Stedsidentitet.....	125
En tidslig udvikling i stedstilknytning.....	126
Fortællinger om tilknytninger, frastødninger og identiteter.....	127
Opsamling.....	134
Kapitel 5: Perspektiv 3: Levede og konkrete steder.....	136
Indledning.....	136
Det levede sted.....	136
En dybde i erfaringerne	137
Konkrete steder.....	137
Fortællinger om det levede og konkrete sted	138
Opsamling.....	153
Opsamling på Del 2.....	154
DEL 3.....	157
Indledning.....	158
Kapitel 1: Områdefornyelser som vidensfelt.....	160
Indledning.....	160
Forskningslitteratur om områdefornyelser	160
Placering af min undersøgelse.....	161
Kapitel 2: Metodologi	162
Indledning.....	162

Casestudiet	162
Metoder i casestudiet.....	165
Analytisk fremstilling, proces og strategi.....	170
Kapitel 3: Områdefornyelser i kontekst.....	174
Indledning.....	174
Sanering	174
Byfornyelse.....	178
Områdeudfordringer og forsøg i byfornyelsen	179
Områdefornyelse.....	180
Områdefornyelser i Københavns Kommune.....	183
Opsamling – fra sanering over byfornyelse til holistisk planlægning	184
Kapitel 4: Tre områdefornyelser, tre faser, tre tilgange	185
Indledning.....	185
Områdefornyelse Sydhavnen	186
Områdefornyelse Fuglekvarteret.....	199
Områdefornyelse Skt. Kjelds Kvarter	207
Opsamling på casegennemgange.....	217
Kapitel 5: Analytiske nedslagspunkter.....	218
Indledning.....	218
Nedslagspunkt 1: Fra negative til positive stedsforståelser	220
Nedslagspunkt 2: Forskellig viden i forskellige settings	228
Nedslagspunkt 3: Overlevering af viden	250
Nedslagspunkt 4: Opdeling af stedet.....	263
Nedslagspunkt 5: Strategisk samspil.....	281
Nedslagspunkt 6: Stedsidentitet som planlægningspraksis.....	289
Nedslagspunkt 7: At sætte grænser for og på et sted	303
Opsamling på Del 3.....	314
KONKLUSION	317
Afhandlingens resultater	318

Et stedsligt spændingsfelt	319
Planlægning som oversættelse.....	322
LITTERATUR	325
BILAG	361
Bilag 1: Forkortelser i afhandlingen.....	362
Institutioner	362
Planlæggere	362
Bilag 2: Oversatte citater.....	364
Bilag 3: Områdefornyelse som vidensfelt	375
Indledning.....	375
Publikationer om områdefornyelser	375
Forskningslitteratur om områdefornyelser	376

RAMMESÆTNING

Kapitel 1: Sted, viden og planlægning

Tilgange til stedet

Vi kan ikke være nogen steder uden at der er steder. Intet kan finde sted uden sted. Men hvad forbinder vi med et sted? Hvordan møder og skaber vi stedet? Hvordan påvirker de os? Hvori består stedets fascination? Og hvad kendetegner stedet i dag? (Ringgaard 2010, 7)

Planlægning handler om at forandre og skabe steder - det gøres gennem viden om stedet. Denne afhandling undersøger planlægnings tilgang til steder og hvilken viden, der produceres, inkluderes og udgrænses. Afhandlingen opbygger en kritik af planlægning for at ekskludere stedslig viden, særligt den levede og hverdagslige, der gør steder betydningsfulde (Casey 2010). Ringgaards citat rammesætter på fin vis afhandlingens undersøgelsesfelt: At steder betyder noget for os, de påvirker os, og hvordan man møder, tænker og skaber sted har praktiske og politiske betydninger, særligt for planlægning (Massey & Jess 1995). For et sted er ikke bare ét sted, men kan tilgås på mangfoldige måder, der har betydning for de planer, der laves og de steder, der ændres (Cresswell 2004; Madanipour et al. 2001b; Massey 1994). Planlæggere 'finder' ikke fakta om stedet, men er aktivt med til at skabe stedet gennem deres praksis og organiserer viden ind i forskellige rammer, ind i argumenter og ind i værdibaserede målsætninger (Davoudi 2015). Planlæggere samler viden fra mange aspekter, der alle er med til at skabe stedet: Teoretiske indsigter om måder at planlægge og gå til stedet på; forforståelser om stedet og dets betydning og karakter; viden om planlægningsfeltets historik; planlægningsinstitutionernes kultur; planlæggernes egne præferencer. I processen er der viden, der vælges til og viden, der vælges fra – det er den proces og udvælgelse, afhandlingen undersøger.

Stedet Mozarts Plads i Københavns Sydhavn er et eksempel; det er ikke blot ét sted, men en mangfoldighed af stedsligheder, der kan forstås og udlægges på væsensforskellige måder. Nedenstående fortælling er én måde at gå til et sted på.

Mit stærkeste minde om Mozarts Plads er sådan en helt langt ude historie. Jeg havde en veninde i folkeskolen, der arbejdede inde i La Glace i byen. Om aftenen, så skulle man jo smide en masse lagkager ud og dem fik hun en masse af altid. Så en dag havde hun ekstra mange med hjem, og mærkeligt nok, så ville vi ikke spise dem den dag, men meget hellere lave lagkagekrig. Vi kastede lagkager på hinanden, som var det en vandkamp med vandballoner. Vi kastede med kagerne i vores gård, så det var vildt ulækkert også fordi der var sådan noget bark liggende i gården, så det sad også lidt fast. Men det blev jo en kæmpe lagkagekrig og var vildt ulækkert. Der var mange af de voksne, der blev pissesure over det, for der var jo lagkage ud over det hele. Hele gården var smurt ind i lagkage.

Vi var jo helt indsmurt i lagkage og det var jo helt fucked, og vi vidste ikke, hvad vi skulle gøre med al det lagkage. Så blev vi enige om, at vi skulle gå op på Mozarts Plads og skylle

os i springvandet. Det var helt vildt ulækkert, fordi det der springvand jo bare er det topklammeste, der findes. Så gik vi tilbage derfra helt våde, og der gik det op for os, at vi jo havde rendt rundt indsmurt i lagkage op til en ret fyldt plads, hoppet ned i et ulækkert springvand, og gået hjem, for derefter alligevel at skulle gå i bad.

Det mærkeligste er jo, at vi har været sådan 14 år; det var jo et skolejob. Bagefter undrede vi os jo over, hvorfor vi ikke spiste kagen. Men det har været den eneste gang, vi har badet i springvandet.¹

Fortællingen viser Mozarts Plads som levet erfaring, men det er kun ét perspektiv blandt mange, der alle skaber særegne former for viden. Stedet kan også tilgås som arkitektur, design og materialitet gennem et blik for bygningernes udformning, stilart og sammenhæng; Mozarts Plads er omkranset af klassisk københavnsk karrébebyggelse i mursten; det er en plads med to græsplæner opdelt af en vej; der er siddemøbler i træ med et par klassiske københavnerbænke. Pladsen kan tilgås gennem dens historisk udvikling, der kan spores tilbage til et tidligt engområde, hvorefter der kom gårde, blev anlagt veje, opført teglværker, haveforeninger og almene arbejderboliger, der har skabt Sydhavnen og Mozarts Plads. En anden tilgang er den menneskelig praksis og stedets rytmer; beboere, der handler ind i Fakta på pladsen; øldrikkerne, der bruger stedet som en slags dagligstue; den daglige trafik til og fra arbejde og skole. Mozarts Plads er også et resultat af samfundsmæssige processer, hvor man ser begrænsede investeringer i området, en høj grad af almene boliger og deraf kommunale boliganvisninger. Der er samtidig mange planer, man kan forstå stedet ud fra: Københavns Kommunes overordnede kommuneplan, kommunens politik for udsatte byområder, samt diverse analyser og konkrete planer for pladsen. Alle disse perspektiver er måder at komme til stedet på og de er alle essentielle, hvis man ønsker en holistisk forståelse af et sted, der kan sikre en bæredygtig og kvalificeret planlægning. Planlægning handler om at forme steder (Bayer et al. 2010), men det handler lige så meget om at skabe viden om steder, der kan danne grundlag for handling (Friedmann 1987). Den forskelligartede stedslig viden oversættes i planlægning til et samlet hele, til en plan, der kan være styrende for den ønskede handling.

Denne afhandling handler ikke om Mozarts Plads, men om hvordan planlægning tilgår sig steder og planlægger dem. Pladsen er et eksempel på de mange måder sted kan tilgås, hvor ingen kan betegnes som mere 'rigtige' eller 'sande' end andre, men hvor nogle er mere fremtrædende end andre. Planlægning er blevet kritiseret for at udgrænse visse vidensformer og det er særligt den levede, hverdagslige, lokale viden. Det er således ikke alle tilgange til stedet, som planlægning indoptager. Som når Sandercock skriver om dokumenter i planlægning:

¹ Fortællingen er fra et interview med en tidligere beboere i Københavns Sydhavn, der har boet i Sydhavnen i sin barndom og ungdom. Jeg vender tilbage til det oprindelige formål med interviewet indledningsvis i Del 1 kapitel 4.

Policyrapporter produceret af offentlige planlægningsinstitutioner, og af konsulenter for disse institutioner, er skåret ud af den samme klichéagtig skabelon. De er tørre som støv. Livets safter er blevet presset ud af dem. Følelser er stringent udrenset, som om det ikke var ting som glæde, ro, vrede, foragt, frygt, håb, minder og forglemmelse, der står på spil i disse analyser. Hvilke formål, hvis formål tjener disse blodløse historier? For én ting tjener de til at forevige en myte om planlæggeres objektivitet og tekniske ekspertise. Dermed er disse dokumenter intet mindre end vildledende i bedste fald (uærligt i værste fald) om de slags problemer og valg, vi står overfor i byerne. (Sandercock 2003b, 21)

Livets safter mangler – det, der gør steder betydningsfulde – og det er ikke kun i plandokumenter, men er et gennemgående træk i planlægnings grundlag og praksis. Ved ikke at indoptage levede aspekter af sted overser planlægning essentiel viden, der kvalificerer processer og planer; for at planlægge steder må man forstå, hvordan mennesker lever og erfarer steder (Agger 2007; Healey 2007; Sandercock 2003a). Den levede viden er udgrænset af planlægnings snævre blik på steder, der ud fra en teknisk og rationel viden kan forklare og udlægge steder og derefter operere i dem. Planlægning er først nu begyndt at undslippe en forsimplet tilgang til sted og at beskæftige sig dybere med steders betydning og de mangfoldige måder, man kan tilgå dem (Healey 2012).

Planlægning er begyndt at tage stedsbegreb og mangfoldige vidensformer seriøst, men til stadighed bliver planlægning kritiseret for at udgrænse vigtige stedslige vidensformer (Rannila & Loivaranta 2015; Stephenson 2010; Williams et al. 2013). Igennem afhandlingen undersøger jeg, hvordan planlægning skaber stedslig viden. Det gør jeg gennem en undersøgelse af den selverklærede stedsspecifikke planlægningsindsats områdefornyelse, hvor jeg gennem feltarbejde har undersøgt tre områdefornyelser i Københavns Kommune. Afhandlingen er opdelt i tre dele, der har fokus på hhv. 1) koblingen mellem sted, viden og planlægning, der viser det teoretiske grundlag for det felt, afhandlingen skriver sig ind i, 2) et ideelt-normativt stedsligt grundlag, der præsenterer det levede sted, der udgrænses i planlægning, og 3) en analyse af planlægningspraksis, eksemplificeret gennem områdefornyelse. Tilsammen udgør afhandlingens tre dele en undersøgelse af planlægnings stedslige viden.

Sted, sted og atter sted

At planlægning muligvis er begyndt at undslippe et forsimplet stedsbegreb kan ses på den stigende interesse om stedets betydning for planlægning. Det er tilfældet en oktober aften i 2015, da Københavns Kommune inviterer til faglig debat med overskriften Bydebat: Er det stedsspecifikt nok?. Debatten kommer efter vedtagelsen af Teknik- og Miljøforvaltningens (TMF) visionsplan Fællesskab København (Teknik- og Miljøforvaltningen 2015a), der lægger de overordnede sigtelinjer for forvaltningens arbejde, hvor et af pejlemærkerne er en by med mere kant og særegenhed. Fremmødet til arrangementet er pænt

med over 50 deltagere. Daværende stadsarkitekt Tina Saaby byder velkommen og introducerer Fællesskab København og håber på en debat om, hvordan kommunen bliver bedre til at forstå de steder, de arbejder med. Hun nævner indledningsvist:

Når man dykker ned i det der med ”en by med kant”, så er det sådan set også det der med at arbejde med det stedsspecifikke og arbejde med det unikke og sikre, at der kommer et unikt kvarter. Så derfor er det altså en helt ny ting i vores måde at tænke Fællesskab København på, at det står så præcist og på den anden side, så kan man sige, at det er noget, vi har arbejdet med i rigtig lang tid. Det har været en del af vores måde at tænke København på langt tilbage, men nu er det altså også noget, som er en del af den store nye strategi, vi har; hvordan er det vi arbejder og forstår det stedsspecifikke? (Egen optagelse)

Publikum sidder velvilligt og følger med, mens abstrakte tanker om steder og metodiske værktøjer til at nå stedet præsenteres af en række oplægsholdere. Saaby slutter aftenen af med at pointere, at det var spændende oplæg og idéer, som kommunen vil arbejde videre med. Om der bliver fulgt op på dette, kan jeg ikke svare på, men 50 ansatte i kommunen har fået indsigt i, hvordan sted kan tænkes, og som alle har planlægning af steder som et centralt aspekt i deres arbejde.

Der er de seneste år gået inflation i brugen af ’sted’ i udvikling af by og land, som har planlæggere, arkitekter og deslige genfundet et længe glemt fænomen. Real Dania, en af de største privat-filantropiske aktører i planlægning, har i 2016 afsluttet kampagnen Stedet Tæller (Realdania), hvor der er gennemført 36 projekter, der alle tager udgangspunkt i stedernes kvaliteter. Der bliver afholdt konferencer om stedsidentitet og hvordan identiteter er et værktøj i planlægning (Urban Lab). Dansk Bygningsarv (nu B.A.R.K.) lancerede hjemmesiden Stedsans, der viser, hvordan sted kan være omdrejningspunkt for udvikling. Den daværende direktør skriver i en kronik, hvordan det nye initiativ skal forstås:

Stedsans er en anerkendelse af betydningen af det fysiske rum, som værdifuldt i sig selv. Stedsans er en hyldest til stedet. Dets stemning, dets atmosfære. Det, der gør stedet til dét sted og ikke andre steder. Men det hylder også menneskene: evnen til at mærke, ændre og udveksle steder. Stedsans planter os på jorden og derved i den virkelighed, vi med globaliseringens indtog er ved at miste fornemmelsen for.

Det er ud fra den betragtning, jeg mener, at stedsans kan være en ny metode til byplanlægning og arkitektur: At vi tager udgangspunkt i, hvad stederne gør ved os, inden vi gør noget ved dem. (Martinsen 2012)

Man ser også udviklingen inden for forskningen, hvor litteratur om sted er steget kraftigt (Lewicka 2011). Koncepter som stedstilknytning, stedsans, stedsidentitet, ikke-steder og stedsbaseret planlægning ses jævnligere i planlægning (Kruger & Williams 2007). I planlægningslitteraturen er der kommet en erkendelse af, at sted er essentielt for planlægning (Friedmann 2010; Healey 2005, 2010). Steder er overalt i planlægning og med god grund.

For steder betyder noget. De betyder noget for en som menneske, da de udgør et eksistentielt grundlag (Casey 1993, 1997; Malpas 1999; McClay 2014). Man er tilknyttet steder og har stærke følelsesmæssige bånd til steder (Lewicka 2011; Low & Altman 1992a; Manzo & Devine-Wright 2014). Steder betyder noget for ens identitet; de er med til at give mening til ens liv; de fremmer en følelse af at høre til – eller ikke at høre til. Allerede for over 40 år siden argumenterede humanistiske geografer for vigtigheden af stedet for planlægning (Relph 1976a; Tuan 1977). Det er en kritik og opfordring, der har vundet terræn og er blevet et emne i planlægningsteori, der stadig opfordrer til et øget stedssensitivitet i planlægning – både teoretisk og praktisk (Healey 2001; Madanipour et al. 2001b; Manzo & Perkins 2006). En sensitivitet over for de betydninger, steder har og de levede erfaringer, man gør sig i stedet, men som er overset i mange år. Den gængse viden i planlægning har udgrænset levede og følelsesmæssige erfaringer af sted.

Hvorfor er et stedsbegreb vigtigt at beskæftige sig med inden for planlægning? Fordi planlægning er at gå fra viden til handling (Friedmann 1987) og viden i planlægning er viden om sted. Som Madanipour m.fl. påpeger:

Hvorfor er alt dette vigtigt? Fordi kvaliteterne af sted og hvordan vi tænker sted er vigtige for nuværende bekymringer om livskvalitet, økonomi og miljø. Fordi det bliver politisk vigtigt, når alt dette oversættes til værdier, der hævder sig inden for politik og styring. Fordi hvad der er gjort i planlægningspolitikens navn har reelle materielle effekter. Fordi hvad der sker gennem oversættelsen af begrebet sted i fysisk planlægning, har virkninger på værdier, som politiske samfund kan bekymre sig om – især social retfærdighed, miljømæssig bæredygtighed og økonomisk konkurrenceevne. (Madanipour et al. 2001b, 8)

Det er vigtigt at være bevidst om, hvilken stedslig tilgang, man trækker på, og hvilke viden, man inkluderer og ekskluderer (Massey & Jess 1995). Hvis ikke man forstår de mangfoldige betydninger, et sted har, vil planlægning af stedet blive mangelfuld og ukvalificeret. Stedslige vidensformer skaber nye potentialer i planlægning, der bryder med den rationalitet, planlægning ofte er kritiseret for (Forester 1999; Hillier 2001; Sandercock 2003b). Der er behov for at udfordre de repræsentationer og værktøjer, der bliver benyttet (Gaventa & Cornwall 2008; Rydin 2007). Det er lokal stedslig viden, der gør processer og resultater bæredygtige og forankrede (Innes & Booher 2010). Sted bliver nødt til at fremtræde i dets mangfoldighed:

Vi er nødt til at bevæge os ud over indkredsning af interessekonflikter for at udfolde de kulturelle forskelle i deltageres livsverden, der påvirker deres måder at tillægge mening, værdi og udtryk til det håndgribelige og det uhåndgribelige og de forskellige aspekter af forståelse, der formuleres gennem sådanne fortolkninger: stedets poetik. (Hillier 2001, 76)

Stedslig praksis

Afhandlingens case, områdefornyelse, repræsenterer en planlægning, der ideelt set benytter sig af levede stedserfaringer grundet en tæt tilknytning til stedet. Områdefornyelser

beskriver sig selv som helhedsorienteret, stedsspecifik og borgernær bypolitik (Christensen 2014):

Områdetilgangen vil sige at udgangspunktet for det konkrete projekt er stedsspecifikt, snarere end fagspecifikt, og at problemløsningen er helhedsorienteret, snarere end isoleret. (Christensen 2014, 14)

Tilgangen bryder potentielt med gængs planlægning og kan til dels forstås som en materialisering af planlægning(teori)s fordring til stedslig opmærksomhed og inkludering af forskellige vidensformer. Områdefornyelser kan ses som en avantgardistisk planlægningsindsats, der om nogen tager en stedslig sensitivitet til sig – en stedsans, som forfatterne til en bog om områdefornyelsers planlægningstilgang betegner indsatsens særlige praksis:

Stedsans handler om fornemmelse for et områdes geografi og mennesker, og er en betegnelse der har vundet øget interesse indenfor byplanlægning/byfornyelse og indenfor forskningen. At tage afsæt i stedets ressourcer (placed-based development) – både fysiske og sociale – anses i stigende grad for en nødvendighed, for at kvalificere, tilpasse og forankre indsatser. Derfor har viden om ‘stedet’ stor betydning, når der skal udvikles projekter og skabes fremdrift og aktiviteter i byer og lokalområder. (Agger & Andersen 2018, 6)

Områdefornyelser er en femårig statslig og kommunal indsats i et udsat område, der har behov for at vende negative udviklingsspiraler til positive (Andersen et al. 2009; Teknik- og Miljøforvaltningen 2014c). Det er en forstærket indsats i et geografisk afgrænset område, hvor kommunen og stat (oftest) går sammen og finansierer indsatsen, der fokuserer på sociale, kulturelle og fysiske tiltag. En slags positiv diskrimination på territorielt grundlag (Hansen 2008). Indsatsen inddrager og samskaber med lokale aktører og borgere, der bliver en aktiv del af planlægningen.

Områdefornyelser er i Københavns Kommune lokalt placeret i et sekretariat i det enkelte område, hvor planlæggerne har deres daglige virke og lærer stedet at kende gennem borgerinddragende metoder. Det er en planlægningsindsats, hvor stedet kommer under huden på planlæggerne – ideelt set. Således er der rig mulighed for, at den lokale levede viden om stedet kommer frem. Det er på den baggrund, at undersøgelsen tager sit empiriske udgangspunkt.

Planlægnings stedslige diskurser

Et sted er ikke et singulært fænomen, men et mangetydigt begreb, der kan tilgås fra forskellige perspektiver, hvilket jeg viste gennem Mozarts Plads. Ved hvert perspektiv skabes en begrebsliggørelse og operationalisering af sted, hvorved visse former for viden om stedet inkluderes, mens andre ekskluderes og det har vidtrækkende konsekvenser, som Jensen skriver:

Nogle videns- og praksisformer inkluderes og autoriseres som normale, rigtige, sande eller fornuftige, mens samme bevægelse ekskluderer andre videns- og praksisformer som anormale, forkerte, falske eller ufornuftige. [...] For planlægningen betyder dette, at der sættes fokus på selve planlægningens processer og mikropolitikker, som de indgår i den daglige udøvelse af planlægningsrutiner og planprocedurer. [...] Man kan med andre ord sige, at der findes en styringsrationalitet, som er med til at gøre verden tænkelig på bestemte måder, og som ligger til grund for og er indlejret i planlægningsprocesser, planer og planlægningsrutiner. (Jensen 2007, 114)

De rammer, der produceres i planlægning, kan forstås som diskurser, der er styrende for hvilken viden, der inkluderes eller ekskluderes og grundlæggende hvilken viden, der anses som relevant, fornuftig og sand i et domæne som planlægning (Foucault 2005; Keller 2005a). Diskurser konstruerer viden om stedet og konstruerer de måder, som stedslig viden indgår i planlægning (Keller 2012). Det til tider divergerende planlægningsfelt er opbygget af historiske, institutionelle og praktiske måder, som planlægning gøres på, der er bestemmende for den handling, der tages, men de er samtidig ikke determinerende, hvorfor planlægnings stedslige praksis kan forandres, som områdefornyelser viser muligheder for. Planlægnings stedslige diskurser er igennem afhandlingen en analytisk rettesnor for koblingen mellem sted, viden og planlægning.

Afhandlingens problemformulering

Jeg har skitseret afhandlingens centrale problemstillinger, det teoretiske og praktiske felt, jeg skriver mig ind i og den normative kritikfigur, jeg opstiller. Afhandlingen skriver sig ind i et tværfagligt felt gennem en kobling af geografiens stedsbegreb og planlægnings orientering mod handling. Det gøres gennem et fokus på produktionen af viden i komplekse processer, der er bestemmende for den måde, planlægning tilgår og forandrer steder. Afhandlingens grundantagelse er, at levet stedslig viden er essentiel for planlægning, men at denne viden til stadighed udgrænses i planlægning, da den er besværlig at oversætte til konkrete strategier og planer.

Med det som udgangspunkt kan afhandlingens todelte problemformulering præsenteres:

Hvordan producerer planlægningspraksisser i områdefornyelser stedslig viden?

Hvilke betingelser rummer vidensproduktionen for inklusion og eksklusion af levet stedslig erfaring?

Problemformuleringen retter sig mod en diskursiv tilgang, der undersøger, hvordan rammer og praksis i planlægning skaber sted. Problemformuleringen åbner for flere spørgsmål, der besvares undervejs i afhandlingens tre dele. Der ligger sig tre specifikke forsknings spørgsmål til de tre dele i afhandlingen:

- Hvordan kan sted, viden og planlægning forstås som samspillende fænomener?
- Hvordan kan sted som levet erfaring begrebsligt, metodisk og empirisk tilgås?

- Hvordan bliver sted diskursivt praktiseret i områdefornyelser?

De tre dele er overlappende analytiske enheder, der bygger videre på hinanden og som der samles op på i afhandlingens konklusion.

Kapitel 2: Forskningsdesign, læsevejledning, forskningsfelt og bilag

I det følgende præsenterer jeg centrale valg, jeg har truffet i løbet af processen, hvilket gør afhandlingen mere tilgængelig for læseren. Jeg vil igennem afhandlingen vende tilbage til flere af disse valg mere detaljeret. Jeg indleder med en beskrivelse af min forskningsproces og caseundersøgelse. Derefter præsenterer jeg afhandlingens opbygning og dens tre dele. Efter det relaterer jeg afhandlingen til det forskningsfelt, den skriver sig ind i, for afslutningsvist at beskrive afhandlingens tre bilag.

Forskningsproces

Jeg har gennem 12 måneders feltarbejde undersøgt områdefornyelse, der er undersøgelsens primære empiriske grundlag. Jeg vender tilbage til en metodologisk beskrivelse af mit valg af case i Del 3 kapitel 2, men for nu skitserer jeg kort processen, der giver læseren en indledende forståelse af undersøgelsen. Som skrevet ovenfor valgte jeg at studere områdefornyelse, da de repræsenterer en stedslig planlægning. Københavns Kommune har bred erfaring i faciliteringen af indsatsen, hvorfor de undersøgte områdefornyelser skulle befinde sig inden for kommunen.

Jeg ville oprindeligt følge én områdefornyelse, hvorfor jeg undersøgte, hvilke områdefornyelser var opstartende. Valget faldt på Områdefornyelse² Indre Nørrebro, da de var i opstartsfasen, samtidig med jeg var i starten af ph.d.-forløbet og jeg havde indledningsvist et møde med projektchefen. Indsatsen var dog længere i opstartsfasen end forventet. Jeg kunne ikke nå at koble mig på projektet og være med i den rammesættende opstart.

Jeg blev gjort opmærksom på en kommende områdefornyelse i Sydhavnen, hvorefter jeg mødtes med indsatsens projektchef for at aftale et kommende samarbejde. Jeg kunne kobles på processen, når områdefornyelsen startede op i august 2014 og følge den igennem min ph.d.-periode – planen var stadig at følge én områdefornyelse. Det ændrede sig i løbet af min tid i OMF Sydhavnen, da det ikke var hensigtsmæssigt at følge kun én områdefornyelse, fordi jeg kun ville få mulighed for at følge områdefornyelsen de første par år af dens femårige virke, hvilket ikke gav indblik i de tre forskellige faser, en områdefornyelse gennemgår; opstart, implementering og forankring. Jeg valgte at udvide det enkelte casestudie til et multipelt casestudie. OMF Sydhavnen fungerer som opstartsfasen,

² Fremover benytter jeg forkortelsen OMF, når jeg nævner specifikke områdefornyelser, som fx OMF Sydhavnen. For områdefornyelser som generel indsats benytter jeg betegnelsen områdefornyelse.

hvor jeg var en del af indsatsen fra august-december 2014. Da var de i gang med at udarbejde deres kvarterplan, der lægger rammerne for det videre arbejde – en proces, der omtales som kvarterplansprocessen, hvor områdefornyelsen officielt ikke er begyndt, men udarbejder kvarterplanen, der skal godkendes i kommune og stat, for at der kan frigives midler, så områdefornyelsen formelt kan gå i gang. Herefter tog jeg kontakt til OMF Fuglekvarteret, hvor jeg foretog feltarbejde i fire måneder i foråret 2015. Dette var implementeringsfasen. Afslutningsvis deltog jeg i OMF Skt. Kjelds Kvarter i efteråret/vinteren 2015, hvor jeg var en del af sekretariatet i tre måneder, der var i forankringsfasen. Områdefornyelse er en midlertidig indsats, hvorfor OMF Skt. Kjelds Kvarter stoppede i udgangen af 2016 og OMF Fuglekvarteret lukkede ned i 2018. OMF Sydhavnen slutter sit arbejde i 2020. Der er i mellemtiden og efterfølgende startet flere nye indsatser op i Københavns Kommune, ca. 1-2 områdefornyelser om året.

Afhandlingens opbygning

Jeg har delt afhandlingen op i tre dele, da jeg anser det som væsentligt at forstå planlægnings grundlag, der marginaliserer visse former for stedslig viden; at forstå den viden, der bliver marginaliseret; og at forstå, hvordan marginaliseringen sker i praksis. I Del 1 fokuserer jeg på planlægnings viden og dets kobling til sted – det er afhandlingens teoretiske grundlag, hvor centrale forbindelser mellem fagfelter skabes. I Del 2 undersøger jeg begrebet sted og afsøger den stedslige viden, der anses som marginaliseret i planlægning – det er afhandlingens ideelt normative udgangspunkt, det holdes op overfor planlægningens praksis som et kritisk spejl (Juul 2012). I Del 3 ligger fokus på en empirisk analyse af områdefornyelse som eksempel på stedssensitiv planlægning – det er afhandlingens primære analyse. Hver del kan ses som sin egen delundersøgelse af sted, viden og planlægning, dog fungerer Del 1 og 2 som byggeklodser, der lægger de teoretiske rammer for afhandlingens primære analyse.

De tre dele er rammesat af denne indledning til hele afhandlingen, samt af en afsluttende konklusion, der samler op på de tre forskningsspørgsmål, der er rettet til de tre dele og på afhandlingens overordnede problemformulering.

I det følgende beskriver jeg de tre deles kapitler:

Afhandlingens Del 1

Afhandlingens grundforståelser og kritikpunkter bliver udviklet gennem Del 1, hvor jeg bygger videre på en kritik af planlægning gennem mange år, for at planlægning overser sit stedslige grundlag; at essentielle vidensformer udgrænses; og at planlægnings grundlæggende rationalitet besværliggør en adækvat forståelse af sted.

I kapitel 1 præsenterer jeg afhandlingens videnskabsteoretiske grundlag, der tager afsæt i Kellers sammenkobling af diskursanalysen repræsenteret af Foucault og videnssociologien repræsenteret af Berger og Luckmann. Herigennem skabes et analytisk værktøj, der giver et blik for de diskurser, der er bestemmende for planlægnings stedslige praksis.

Kapitel 2 tegner planlægnings stedslige grundlag op og beskriver eksplicit koblingen mellem de to fænomener. I kapitlet fortsættes kritikken mod planlægning for at have negligeret stedet, men kritikken vendes også mod sig selv, da den sjældent opstiller reelle forandringsmuligheder.

I kapitel 3 gennemgår jeg planlægning som genstandsfelt og viser centrale definitoriske diskussioner, planlægnings forskellige retninger og traditioner, og planlægning som en territoriell indsats med særligt fokus på lokalsamfundsudvikling. Kapitlet giver en indsigt i feltets forskellige positioner, hvor områdefornyelse ses som en indsats, der mere eller mindre eksplicit trækker på de fleste strømninger.

Kapitel 4 består af en kobling af viden til planlægning. I kapitlet viser jeg, hvordan behandlingen af viden er fundamentalt, da planlægning trækker på mangfoldige vidensformer, men til stadighed udgrænser essentiel stedslig viden.

Det fører videre til kapitel 5 og 6, hvor jeg beskriver to yderpunkter i de multiple vidensformer; hhv. viden som fænomenologisk levende erfaring og viden som rationalitet.

Kapitel 5 gennemgår centrale fænomenologiske begreber og er en underbygning af den viden, som planlægning er kritiseret for at marginalisere. Gennem fænomenologien får den udgrænsede viden et tydeligere grundlag, da denne filosofiske retning samler trådene fra kritikken af planlægning.

I kapitel 6 beskriver jeg rationel viden, som planlægning siges at bunde i og stadig være determineret af. Gennem Webers tilgang til rationalitet beskriver jeg dens grundstruktur. Herefter berører jeg kritikken af planlægnings rationelle grundlag, men viser også, at kritikken har behov for nuancering.

Syvende og sidste kapitel i Del 1 tager afsæt i planlægges balancering mellem forskellige vidensformer og stedsforståelser. Det sker gennem introduktion af begrebet oversættelse, der skaber et grundlag for at forstå transformationen af viden fra en kontekst til en anden.

Afhandlingens Del 2

Del 2 er en teoretisk, metodisk og empirisk afsøgning af den viden, som planlægning udgrænser – det er afhandlingens idealtypiske normative grundlag. Det skaber jeg gennem en udfoldelse af den humanistisk stedsteori. Del 2 er en redegørelse for idealet, der fungerer som målestok for analysen til at vise, hvordan planlægningens grundlag og praksis både begrænser og muliggør en tilnærmelse til det levede sted.

Del 2 består af tre overlappende elementer: 1) En teoretisk udlægning af det humanistiske stedsbegreb. 2) En metodologisk tilgang, hvor jeg bl.a. beskriver metoder, der kan indfange og repræsentere levet stedserfaring. 3) En empirisk repræsentation af sted gennem seks fortællinger fra beboere, der bor inden for afgrænsningerne af de tre områdefornyelser, jeg har fulgt.

I kapitel 1 gennemgås indledningsvis en række tilgange, sted kan tilgås fra for at kontrasterer den fænomenologiske teori. Det drejer jeg mod en diskussion af, hvis blik på stedet, der kommer frem ved tilgangene, hvor jeg argumenterer for, at det fænomenologiske stedsbegreb bibeholder menneskers levede erfaringer.

Kapitel 2 er en udlægning af en metodisk tilgang til det levede sted, der benytter narratologien og fortællinger som indsamlings- og repræsentationsmåde.

Kapitel 3-5 består af afhandlingens teoretiske og empiriske tilgang til sted, der belyses gennem tre perspektiver. Empiriske stedsfortællinger bliver anvendt som konkrete og levende kontrapunkter til teoriens begrebsliggørelse. De tre perspektiver i kapitlerne er 1) stedet som åbent, foranderligt og samlende, 2) stedstilknytning og 3) sted som levet og konkret erfaring.

Afhandlingens Del 3

Denne del indeholder afhandlingens primære analyse, der viser, hvordan områdefornyelser producerer, repræsenterer og inddrager viden om det sted, de planlægger for, med særligt blik for, hvordan levet stedslig viden inkluderes og ekskluderes.

I kapitel 1 gengiver jeg kort områdefornyelse som vidensfelt, ud fra den litteratur, der er produceret om indsatsen, hvori jeg placerer min undersøgelse.

Kapitel 2 gennemgår analysens metodiske fundament. Jeg beskriver analysens grundlag i casestudiet og dertil de konkrete metoder til skabelse af empiri, jeg har benyttet i mit feltarbejde.

Kapitel 3 er et historisk fokus på områdefornyelse, der er det foreløbige resultatet af en længere udvikling. Jeg sporer områdefornyelse tilbage til tidligere saneringstiltag og frem til i dag, hvor jeg beskriver indsatsens institutionelle ophæng i kommune og stat. Jeg lægger i kapitlet vægt på, hvordan der ses en historisk sporafhængighed, men også udvikling i områdefornyelsers tilgang til sted.

Kapitel 4 vender blikket mod de tre områdefornyelser, jeg har været en del af. Det sker ved en gennemgang af hver case, hvor jeg beskriver deres proces og projekter. Jeg lægger vægt på de elementer, jeg tager videre i analysen, hvorfor casegennemgangene er langt fra udtømmende, men bliver udfoldet i analysen.

I kapitel 5 fremlægges afhandlingens praksisanalyse, der går på tværs af de tre område-fornyer og gennem syv nedslagspunkter viser, hvordan sted produceres. Gennem nedslagene analyseres en ofte ambivalent diskursiv praksis, som stedet konstrueres ud fra, der har central betydning for hvad inkluderes og ekskluderes. Kapitlet er afhandlingens længste og kunne muligvis være delt op mellem de enkelte nedslagspunkter. Jeg har dog valgt at skabe en samlet analyse (og forholdsvis langt kapitel), da nedslagspunkterne er overlappende og eksempler på en kompleks planlægningspraksis.

Relation til forskningsfeltet

Afhandlingen skriver sig ind i et tværfagligt felt mellem geografi og planlægningsstudier, men trækker også på andre fagtraditioner. I det følgende gennemgår jeg de forsknings-felter, afhandlingen er en del af.

Geografien har begrebet sted som et omdrejningspunkt (Cresswell 2015; Massey 1994) og selvom begrebet har været diskuteret igennem de sidste mange årtier tiltrækker det sig stadig stor opmærksomhed (Lewicka 2011). Sted har stor betydning inden flere grene af geografien, hvor det konceptualiseres på forskellige måder, men det er særligt inden for den humanistiske geografi, at begrebet står stærkest (Hansen & Simonsen 2004). Afhandlingen stedsteoretiske grundlag lægger sig inden for den humanistiske geografi, hvor fokus er på de levede aspekter af sted, ofte ud fra et fænomenologisk ståsted (Casey 2010; Donohoe 2017; Malpas 1999; Seamon 2018).

Afhandlingen skriver sig også ind i centrale diskussioner inden for planlægningsstudier, såsom definitioner af planlægning (Alexander 2016; Friedmann 1987; Jensen et al. 2007), planlægningsretninger og -traditioner (Allmendinger 2002; Davoudi & Strange 2009; Fainstein & Defilippis 2016; Healey 2012; Marcuse 2012; Taylor 1998) og planlægnings-rationalitet (Alexander 1996, 2000; Faludi 1973; Flyvbjerg 1991a; Gunder et al. 2018). Hertil også den kommunikative, kollaborative og partipatoriske retning, der i de senere år er blevet et centralt element i planlægning (Allmendinger & Tewdwr-Jones 2002; Fischer & Gottweis 2012; Healey 1993; Innes & Booher 2015; McGuirk 2001; McLaverty 2002; Watson 2014).

Jeg benytter de to ofte opdelte, men samspillende felter som analytisk ramme, der giver nye indsigter mellem planlægnings fokus på handling og geografis fokus på sted. Noget, der allerede er skabt åbninger til gennem den stedsige kritik af planlægning, der går igen inden for geografien og planlægningsstudier, hvor begge lejre retter ensartede kritik-ker. Kritikken har været etableret i geografien gennem mange år, tidligt repræsenteret af humanistiske geografer som Relph (1976a) og Tuan (1975), og synes stadig relevant (Kruger & Williams 2007; Manzo & Perkins 2006; McClay 2014; Stephenson 2010). In-den for planlægning er kritikken også til stede (Agger 2007; Hague & Jenkins 2005; Hillier

2001; Innes & Booher 2000, 2010; Madanipour 2001) og bliver ligeledes taget op af to-neangivende forskere som Friedmann (2010), Healey (2007, 2010), Forester (1999, 2006, 2013) og Sandercock (1998, 2003a). En lignende kritik sås også tidligere, men i lidt andre former hos fx Jacobs (1961) og Gehl (1971); en kritik, der advokerede for et syn på byer og planlægning gennem andre vidensformer end den teknisk rationelle.

Afhandlingen fører geografi og planlægning videre til undersøgelsens konkrete genstandsfelt områdefornyelse, der er et yndet forskningsobjekt inden for danske planlægningsstudier (det vender jeg tilbage til Del 3 kapitel 1 og yderligere i Bilag 3). Forholdet mellem sted og planlægning i indsatserne er blevet undersøgt af hovedsagligt Mazanti og Pløger (Mazanti 2002b, 2004; Mazanti & Pløger 1999, 2003) og i det bredere felt af bolig sociale indsatser af Fallov (2015, 2017). Afhandlingen lægger sig i forlængelse af denne forskning og sætter stedsbegrebet centralt i undersøgelsen af områdefornyelse.

Derudover inddrager jeg yderligere to perspektiver: Videnssociologisk diskursanalyse og oversættelsesstudier. Den videnssociologiske diskursanalyse er en teoretisk og analytisk syntese af Keller (2005b, 2011), der lægger rammerne for, hvordan et felt undersøges gennem fokus på social diskursiv vidensproduktion. Syntesen trækker på Berger og Luckmanns (2003) tilgang til den sociale produktion af viden og Foucaults (2005) diskursforståelse for derigennem at kunne analysere institutioners produktion, rammesætning og brug af viden.

Yderligere inddrager jeg elementer fra oversættelsesstudier, som de præsenteres i skandinavisk institutionalisme (Boxenbaum & Pedersen 2009; Scheuer 2006; Wæraas & Nielsen 2016), der tilgår institutionelle forandringer som oversættelse af viden fra én kontekst til en anden (Czarniawska & Sevón 1996, 2005; Wedlin & Sahlin 2017). Oversættelse er en forholdsvist uudforsket tilgang i planlægning, selvom det bliver nævnt i litteraturen (Allmendinger & Tewdwr-Jones 1997; Delaney 2014; MacCallum 2008; Sarkissian et al. 2010).

Bilag til afhandlingen

Jeg har vedlagt tre bilag til afhandlingen:

Bilag 1 fremstiller de forkortelser, jeg benytter mig af igennem afhandlingen. Det er både forkortelser for institutioner og for områdefornyelsernes planlæggere.

I Bilag 2 fremgår de originale direkte citater fra videnskabelige tekster, der bruges i afhandlingen. Jeg har valgt at oversætte alle citater for at skabe et bedre flow og alle oversættelser er derfor mine egne. I bilaget er citaterne fremstillet i den rækkefølge, de indgår i afhandlingen og de står under de enkelte dele, kapitler og afsnit for at de lettere kan sammenholdes med de oversatte citater, der indgår i afhandlingen, hvis det er nødvendigt. Jeg inddrager de originale citater for at skabe en gennemsigtighed i oversættelserne.

Bilag 3 er en kategoriseret præsentation af litteratur om områdefornyelser, som jeg har lokaliseret. Bilaget overlapper og udfolder en præsentation af vidensfeltet om områdefornyelser, som jeg præsenterer i Del 3 kapitel 1, hvori jeg placerer min undersøgelse. Bilaget er vedlagt for at interesserede læsere kan dykke videre ned i litteraturen om områdefornyelser.

DEL 1

Indledning

Områdefornyelser, som alle planlægningsindsatser, opererer i et komplekst felt af stedsforståelser, vidensformer og tilgange til planlægning. De skal manøvrere i kompleksiteten og finde vej frem til stederne og til kvalificerede planer, der kan skabe bedre steder. Der er mange valg, der skal tages og mange overvejelser, der skal gøres. Som Tuan for over 40 år siden argumenterede:

Planlæggere og designeres diskurs skal udvides til at inkludere spørgsmål som disse: Hvilken forbindelse er der mellem en bevidsthed om rummet og ideen om fremtidens mål? Hvad er forbindelserne mellem kroppen og personlige relationer på den ene side og rumlige værdier og afstandsforhold på den anden side? Hvordan beskriver vi "fortrolighed", kvaliteten af "hjemlighed", som vi føler ved en person eller et sted? Hvilke slags intime steder kan planlægges, og hvilke kan ikke - i hvert fald ikke mere end vi kan planlægge for dybe menneskelige møder? Er rum og sted omverdensmæssige modstykker til et menneskeligt behov for spænding og sikkerhed, åbenhed og bestemthed? Hvor lang tid tager det at danne en varig tilknytning til et sted? Er stedstilknytning en opmærksomhedsmæssig kvalitet erfaret mellem en stedslige rodfæstning, der er ubevidst og så fremmedgørelse, der medfører en skærpet bevidsthed – og skærpet, fordi bevidstheden er hovedsagelig eller kun mental? Hvordan fremmer vi synlighed af forankrede lokalsamfund, der mangler markante visuelle symboler? Hvad er tabet og gevinsten i en sådan proces? (Tuan 1977, 202)

Igennem Del 1 åbner jeg op for det grundlag, planlægning går til stedet på. Jeg indleder gennem en præsentation af afhandlingens videnskabsteoretiske grundlag i koblingen af videnssociologien og diskursteorien, der giver et blik på sociale praksissers vidensproduktion, herunder planlægningsproduktion af viden om sted. Herefter beskriver jeg sted som en grundlæggende betingelse for planlægning. Der fører videre til en gennemgang af centrale planlægningsteoretiske perspektiver, der har betydning for planlæggeres måde at gå til stedet på og derved for områdefornyelser. Derefter sporer jeg ind på videns betydning for planlægning, hvor der særligt kan udledes to yderpunkter i viden: Rationalitet og levet erfaringer, som jeg gennemgår. Afslutningsvis i Del 1 præsenterer jeg en teoretisk-analytisk tilgang til planlægningspraksis: Planlægning som oversættelse. Gennem oversættelse bearbejdes viden fra mangfoldige kontekster til at kunne indgå i planlægning.

Det er i denne del, at samspillet, og grundlaget for afhandlingens problemstilling, mellem sted, viden og planlægning lægges gennem forskellige perspektiver, der både i sig selv undersøger problemstillingen teoretisk, men også opbygger et fundament til afhandlingens analyse i Del 3.

Kapitel 1: Videnssociologisk diskursanalyse

Indledning

Sted er ikke et statisk element, men en formbar størrelse, der bygger på kontekstuel viden. Undersøgelsen er en planlægningsmæssig og stedslig tilegnelse af videnssociologien særligt repræsenteret ved Berger og Luckmann med inspiration fra Foucaults betoning af diskurs. Det er tilgange, jeg anser som centrale i forståelsen af viden som kontekstuel produceret og som tilbyder et kvalificeret blik på viden som et fænomen, der ikke er naturgivent, men opbygget gennem kontinuerlige processer af sociale strukturer og praksisser. Selvom Berger og Luckmann og Foucault har ligheder, er der brug for et bindeled, som jeg finder hos Keller, der skaber en syntese igennem en videnssociologisk diskursanalyse. Tilgangen kobler argumenter fra den socialkonstruktivistiske tradition med udgangspunkt i en fortolkende videnssociologi og et foucauldiansk fokus på diskursive praksisser.

Berger og Luckmann undersøger videns fremkomst og rolle i samfundet (Petersen 2014). Tilgangen trækker i en mere sociologisk retning end tilfældet er ved Foucault, hvor de underliggende strukturer er i centrum, men hvor handling og agens har tendens til at blive overset (Dreyfus & Rabinow 1982). Foucaults drejning af diskursanalysen væk fra ren lingvistik og mod et bredere felt af diskursive praksisser gør koblingen af diskurs og videnssociologien frugtbar (Keller 2012). Dette kapitel lægger afhandlingens overordnede videnskabsteoretiske ramme ud fra Kellers syntese, som jeg nærmer mig planlægningsstedslige praksis med. Den videnssociologiske diskursanalyse skaber grundlaget for:

1. De planteoretiske diskussioner i afhandlingens Del 1, der alle skriver sig ind i en diskussion af videns foranderlighed i planlægning.
2. Afsøgningen af en marginaliseret stedslig levet viden i Del 2.
3. Den empirisk baserede analyse i Del 3, der undersøger områdefornyelsers diskursive praktisering af sted.

Kontekstafhængig viden og sandhed

Viden refererer til alt, der kan betegnes som eksisterende: idéer, hverdagsantagelser, sprog, følelser, rutiner, erfaringer mm. (Keller 2012). Det kollektive videnslager fremstår som institutioner, teorier, antagelser og praksisser, der er tilgængelig for den enkelte ud fra et intersubjektivt grundlag. Der arbejdes med en bred tilgang til viden inden for den

videnssociologiske diskursanalyse, hvor både levet erfaring, refleksive fortolkning, koncepter, handlinger og institutionelle kulturer ses som vidensdomæner (Keller 2011). Viden er hvad, der er muligt at vide (Foucault 1971) og det er denne brede tilgang, jeg går til feltet med for ikke at ekskludere vidensformer i min undersøgelse af netop produktion af selvsamme viden.

Både videnssociologien og Foucault tager som udgangspunkt, at viden er kontekstafhængigt og foranderligt, men også et udtryk for samfundslige magtkampe. Derfor skal en undersøgelse af viden altid tage udgangspunkt i den sociale kontekst, hvori viden produceres (Berger & Luckmann 2003). Simpelt hen den sociale konstruktion af virkeligheden.

I vores overordnede sammenhæng er det vigtigste princip, at der er et dialektisk forhold mellem viden og den sociale basis for viden, altså at viden er et socialt produkt, og at viden er en faktor i social forandring. (Berger & Luckmann 2003, 125)

Et lignende udgangspunkt findes hos Foucault, da han skriver, hvordan man skal være kritisk over for taget-for-givne sandheder:

Man skal bestemt ikke afvise dem endeligt, men rokke ved den sindsro, hvormed man accepterer dem; vise, at de ikke giver sig selv; at de altid er resultatet af en konstruktion, hvis regler det drejer sig om at kende, og hvis begrundelser det drejer sig om at efterkontrollere; bestemme på hvilke betingelser og med henblik på hvilke analyser nogle af dem er legitime; pege på dem, som man under alle omstændigheder ikke længere kan gå med til. (Foucault 2005, 68)

Foucaults analyser viser, hvordan én viden frem for en anden produceres og opnår hegemonisk status (Prado 1995). Hans opgave er ikke at vise, hvorvidt forskellige tiders viden er 'rigtig eller forkert', men hvordan der overhovedet kan opstå forskellig viden til at begynde med (Kennedy 1979). Han foretager et muldvarpearbejde, der konstant undergraver gængse forestillinger og viser, at verden ikke behøver at være på den måde, den er (Raffnsøe et al. 2008). Derved skabes en såkaldt samtidsdiagnose, hvor formålet er at forstå strukturer, der har været bestemmende for, hvorfor noget er, som det er. Diagnosen giver mulighed for at reflektere over samtiden (Jensen 2005). Sandheder skal ikke nødvendigvis opgives, men der skal sættes spørgsmålstegn ved dem, så de eventuelt kan forandres. Det gør sig også gældende inden for planlægning, der har en konflikterende, opbrydende og foranderlig udvikling – særligt ift. hvordan sted erkendes, repræsenteres og operationaliseres, som jeg viser senere.

Videnssociologien trækker på samme grundforståelse, men drejer teorien i en sociologisk retning. Viden og virkeligheden er ikke relativ, men derimod relationel gennem de sociale forhold og praksisser, der reproducerer samfundet. Det handler om, hvordan viden er kommet i stand, hvordan den opererer i samfundet, hvordan den praktiseres og hvilken betydning den har for forskellige mennesker (Collin 2003). Der findes ikke nogen grundlæggende eller oprindelig essens i fænomener; om det så er historien, samfundet, kulturen

eller menneskets levede erfaringer (Feder 2011; Foucault 1971). Det interessante er, hvordan ideen om essens i et givent fænomen konstrueres og udvikles gennem dets muligheds- og fremkomstbetingelser (Heede 2002). Der kan argumenteres for, at der ikke kan spores nogen grundlæggende essens i tilgangen til sted i planlægning. Sted er konceptualiseret og forstået på måder, der er skabt af planlægningens praksis.

Indhold og form

Jeg har beskrevet Foucault og Berger og Luckmanns definition af viden, der er meget åben. Jeg vil ikke introducere en ny definition, men foretage en skelnen mellem 1) videns indhold og 2) videns form (Abel 2008). Videns indhold relaterer sig til selve indholdet i viden. Altså, hvad man ved noget om. Det kan være politiske argumenter, hvor holdningerne er forskellige, som at velfærdsstaten skal udbygges eller ej. Et argument for og et argument imod indeholder forskellig viden (Berger & Luckmann 2003). Det kan også være teknisk viden, hvor fx forskellige statistiske beregninger viser forskellige tal. Én statistik viser biler på de danske motorveje, mens en anden viser cykler på de københavnske cykelstier; altså forskelligt indhold. Det kan være ved hverdagslige samtaler, hvor man fortæller en historie over frokosten, der er anderledes end den ens kollega fortæller. Det er eksempler på indhold, der varierer. Samtidig er der en distinktion mellem de tre eksempler ift. deres form. Det er forskellige former for viden, der udspiller sig, når der enten fremføres et argument, fremlægges statistik eller fortælles en hverdagslig historie. Videns former er ikke blotte medier, som videns indhold neutralt medieres igennem. Der er intet 'rent' indhold af viden, der ikke er informeret af dets form:

Forestillingen om en epistemologisk forrang, et på forhånd færdigt, selvstændigt og specificeret indhold af viden, der er der længe før der er nogen form for tegnsætning, fortolkning eller artikulering, er en tom forestilling. Man bør opgive både denne forestilling og en søgen efter et fuldstændigt uformet indhold. (Abel 2008, 15)

I det følgende beskæftiger jeg mig hovedsageligt med vidensformer. Dermed ikke sagt, at vidensindholdet ikke er centralt for undersøgelsen.

Normativitet

Foucault har et manglende selverkendt normativt standpunkt; hans metoder dømmer ikke (Kendall & Wickham 1999), selvom han har et frihedsprojekt, hvor det vises, at viden ikke er 'naturlig'. Det er hans kritik. Foucaults projekt går ud på stille spørgsmål ved det, der er postuleret som selvindlysende, at forstyrre folks vaner og den måde man tænker og forstår verden på, at afbryde det vante og accepterede og at undersøge regler og institutioner, hvis herkomst og *raison d'être* går glemt (Prado 1995). Ligesom Foucault er Berger og Luckmann mere interesserede i den sociale produktion og distribution af viden end hvorvidt en specifik viden er gyldig (Petersen 2014). Opgaven er et systematisk

studie af de sociale betingelser for viden og videns praktisering, hvilket dog netop kan skabe en bevidsthed om utilsigtede konsekvenser.

Min anledning til at stille de spørgsmål, jeg gør, er i højere grad normativt betinget. Jeg bygger på en kritik af planlægningssystemet, hvori levede stedserfaringer er marginaliseret. Planlægning er et særligt felt for praksis af viden, men hvor nogle vidensformer er mere udbredte end andre. Der er konflikterende vidensformer, der kræver legitimitet og kan kvalificere planlægningspraksis. Min normativitet bunder i den levede stedserfaring, der udfoldes i Del 2.

Diskursiv praksis som vidensgrundlag

Viden skabes gennem praksisser, der konstruerer virkeligheden. Hos Foucault betegnes denne konstruktion som diskurser. Planlægningens diskurser er udgjort af planlægningspraksisser, der (re)producerer videns- og forståelsesmønstre. En diskurs kan ses som et sæt af fysiske, adfærdsmæssige og kognitive praksisser, der skaber viden i samfundet (Powell 2002):

Diskurser er måder at referere til eller konstruere viden om et bestemt emne af praksis: en klynge (eller formation) af idéer, billeder og praksisser, der fremsætter måder at tale om, former for viden om og adfærd knyttet til et særligt emne, social aktivitet eller institutionel position i samfundet. (Hall i Keller 2012, 55)

Diskurser er identificerbare sammenspil af praksisser og som afspejler konventionelle handlemønstre, der er tilgængelige og mulige gennem det kollektive lager af viden, der virker som et repertoire for handling (Keller 2015). Der er mere eller mindre kendte 'opskrifter' for, hvordan man skal gøre eller vide noget. Diskurser opnår en vis stabilitet og struktur og kan ses som institutionaliserede strukturer af vidensproduktion, -cirkulation og -transformation (Keller 2005a).

Diskurser er ikke frit flyvende abstraktioner, der opererer over eller under mennesket, men er virkelige handlinger og ytringer; virkelige sociale praksisser (Keller 2011). De er strukturerede videnspraksisser, der manifesterer sig gennem subjektive og institutionelle forståelser, gennem gentagne kropslige handlinger, gennem sprog, gennem materialitet og gennem symbolske artefakter som dokumenter, billeder og optegnelser. Diskurser er totaliteten af en masse, hvor der kan findes strukturer, der gør visse vidensformer og praksisser mulige og begrænser andre.

Man går ikke rundt i hverdagen og falder over diskurser, selvom de er yderst betydningsfulde for ens mulighedsbetingelser. Nogen er mere eksplicite og diskuteret end andre. For Foucault er diskurser et regelstyret felt, hvor subjekter kan indtage forskellige positioner. Diskursanalyse er analysen af serier af handlinger og ytringer, hvor man finder strukturer og formationer i (McNay 2013). Diskursers strukturer opdeler visse former for

viden fra andre og afgrænser samtidig, hvad der kan gøres inden for den enkelte diskurs; der opstår dog hele tiden åbninger, der bryder med de diskursive strukturer.

Over tid opstår tilnærmelsesvis hegemoniske diskurser, hvor én viden og én praksis bliver herskende for, hvordan et felt kan forstås og praktiseres. Foucault betegner disse epistemer. Epistemer erstatter hinanden, når en konstruktion ikke længere er optimal for udviklingen i samfundet. Epistemer er begrænsende for, hvad der kan vides, siges og gøres, men muliggør og udvikler samtidig tanker, ytringer og praksisser (Kendall & Wickham 1999). Som epistemer opstår skabes der tilskæringer af samfundet, hvor noget skæres fra, mens andet opretholdes. Epistemer kan også betegnes som konceptuelle konstruktioner; i planlægning kan det være, hvordan planlægning selv er konceptualiseret; hvordan et fænomen som by er det; eller hvordan miljø, bæredygtighed, socialitet, landsby, kontrol, inddragelse eller sted konceptualiseres.

Et episteme er aldrig totaliserende. Der er rum for forskellighed og manøvrering (Kennedy 1979). Ingen diskurs er fuldstændig determinerende, men lader der være rum for nye måder at agere i verden på. Det er derfor, man kan tale om diskursive kampe, hvor forskellige former for viden kæmper om at definere et felt. Moddiskurser opstår og udfordrer de etablerede måder at vide og gøre verden på – det kan fx være inden for planlægning, hvor nye måder at planlægge på vinder indpas, mens andre udfases. Der er former for viden og sandheder, der er mere permanente end andre (Hansen 2005).

Struktur, agens og aktualisering

Diskurser bliver aktualiseret af aktører, der så at sige 'gør' diskurserne og danner bestemte handle-mønstre, der resulterer i dannelsen af varige institutioner (Rasborg 2004). Samfundet bliver legemliggjort af subjekter og grupper, der udfører konkrete handlinger (Berger & Luckmann 2003). Det samme gælder for planlægning, der heller ikke kan forstås som en absolut, men består af kontinuerlig praksis, der danner en planstruktur (Alexander 2016). Diskurser overlever ved at blive aktualiseret gennem praksis, og hvis dette ikke sker, vil grundlaget langsomt erodere (Meyer 2008). Diskurser taler ikke for dem selv, men 'kommer først til live' i situerede processer og gennem kontinuerlig opbygning af institutioner med handlende aktører. På denne måde er diskurser instruktive, men ikke determinerende (Keller 2005a, 2012). Aktører og subjekter erfarer og fortolker diskursive formationer på forskellige måder, hvilket giver rum for handling og er det, der betyder, at diskurser udvikler sig og kan brydes. Diskurser skal ses som et samspil mellem aktørers meningsfulde handlinger og bagvedliggende viden, der trækkes på.

De positioner, der er tilgængelige at indtage inden for diskurserne, gør ikke individer til mestre i diskurser, der trækker i trådene, men det gør heller ikke individer til diskursernes marionetter. Aktører er levende producenter af ytringer, der har kreativ og brydende

kraft. Strukturer udspringer af handlinger og til gengæld opstår handlinger ud af strukturer, der altid strukturerer handlinger. Diskurser realiseres og virker gennem aktørers handlinger; fx i planlægning, hvor en egenartsanalyse, en avisartikel, et styregruppemøde eller et mødenotat aktualiserer en given planlægningsdiskurs på varierende måder, der aldrig er fuldstændig lig planlægningens diskursive strukturer, men heller aldrig autonomen fra dem (Keller 2011, 2012). Handlinger aktualiserer og reproducerer aldrig en diskurs' struktur på en identisk måde, men altid i varieret form:

Virkelige hændelser er ikke en direkte effekt af de strukturelle regler, men snarere resultatet af, hvordan de sociale aktører aktivt artikulerer, fortolker, og handler med disse orienteringsmodeller. Når de er aktualiseret, er det gennem en (mere eller mindre) kreativ og performativ præstation fra de sociale aktører, der trækker på ressourcer og bruger, fortolker, og (med)producerer dem til deres praktiske behov, strategier, taktikker og kontekster for at kunne udføre deres handlinger. (Keller 2011, 54)

Magt

Diskurs er sammenvævet med magt, da det er gennem diskursive praksisser, at magt udøves (Kendall & Wickham 1999). For Foucault opererer magt gennem ritualer; der er ikke en lov, autoritet eller enhed, der 'har' magten, da den skal findes udfoldet gennem de handlinger, som praktiseres og virker gennem kultur og traditioner, institutioner og individer (Feder 2011). Magt skal ikke tænkes som en attribut, men som en udøvelse. Det er en grundlæggende struktur, som det enkelte individ, gruppe eller institution kan udnytte til at styrke sin position, hvorfor magt strømmer gennem visse positioner i samfundet mere end andre, ligesom der altid vil være en modmagt (Krause-Jensen 1978). Modstand er en del af magtudøvelsen – ellers ville magt være ligegyldig (Dreyfus & Rabinow 1982). Modmagt kommer fx frem som moddiskurser, der kræver, at verden forstås og praktiseres på en anden måde, fx gennem et mere stedsligt plansystem. Magt er ikke blot et spørgsmål om, hvem der har hvilke ressourcer, men ligeså meget hvem der har muligheden for at sige noget og hvornår og hvad der overhovedet kan blive sagt eller gjort. Der er ingen magtrelation uden en konstituerende af et vidensfelt (McNay 2013). Der er altid en vilje til viden, hvor bestemte former for viden anses som særligt ønskværdige. Der er et ønske om at gribe anderledes viden og omforme den i eget billede. En oversættelse af en vidensform til en anden. Vilje til viden kan skabes gennem en rammesætning, der gør noget tænkbart fremfor andet (Jensen 2007).

Magt er medvirkende i alle processer, men kan sjældent direkte spores tilbage til et enkelt individ eller institution. Kellers metodologi åbner for et fokus på, at subjekter ikke blot er tomme skaller, men selv handler på magt og er en aktiv del af komplekse magtspil. Videnssociologisk diskursanalyse kaster et blik på strukturerne i videnspraksisser og tager en åbenlys interesse i de deltagende aktørers handlinger, der er en del af en kampplads, hvor der altid vil være magtkampe om legitim viden. Diskurser er sociale kampe, hvor mulighedsbetingelserne skabes gennem asymmetriske magtrelationer.

Planlægnings magt er fx at definere, hvordan sted kan tænkes og er derved med til at inkludere og ekskludere vidensformer (Forester 1989). Den sociale konstruktion af virkeligheden er en magtkamp, hvor det ikke altid er det bedste argument, der vinder (Berger & Luckmann 2003). 'Glemmer' man, at virkeligheden er socialt konstrueret, kan de mest magtfulde virkelighedskonstruktioner virke naturgivne.

Institutioner

Det er ikke kun individer og grupper, der producerer og bliver produceret i diskurser. Det er i lige så høj grad institutioner, der aktualiserer diskurser. Institutioner kan ses som sociale praksisser, der er gentagne og tilknyttet definerede roller. Institutioner er opretholdt gennem sociale normer og har en betydning for den sociale struktur (Nielsen 2005). Det er en bred definition, hvorfor institutioner yderligere kan opdeles i hhv. mønstre af handlinger og formelle organisationer. Områdefornyelser er formelle institutioner, der indeholder sociale praksisser, men som i modsætning til de bredere mønstre af handlinger har en høj grad af kodificering og det vil således være formelle institutioner, som jeg fremover refererer til, selvom områdefornyelser også har en høj grad af uformelle praksisser. Institutioner opbygger specifikke diskurser, hvori der skabes kategorier af identiteter, verdensopfattelser og interesser. Planlæggere agerer ikke på egen hånd, men som planlæggere i en planlægningsinstitution. Heri understøttes et fællesskab, som løbende producerer gældende praksis og danner ramme om praksisernes nødvendighed. Institutioner har opbygget diskurser for, hvorfor og hvordan noget gøres. Planlægning er ikke frit flyvende, men relaterer sig til planlægningskontorer, lovgivninger, uddannelser, institutionskultur og planlæggere. Den institutionelle ramme er med til at give en diskursanalyse sit udgangspunkt og sit ophæng.

Dispositivet

Selvom diskurser ikke er totaliserende, er der nogle tænke- og handlemuligheder, man er mere disponeret over for end andre – specielt ved identificering af samfundsmæssige problemstillinger og givne løsninger. Foucault benytter begrebet dispositiv om de grundlæggende problem- og styringsmekanismer, mennesket er disponeret overfor:

I fransk hverdagssprog bruges ordet dispositiv almindeligt til at designe en form for infrastruktur, som er oprettet af organisationer eller regeringer for at opfylde et bestemt formål. For at give et eksempel: affaldsforbrændingsanlæg, skraldespande, personale, administrativ affaldsregulering, love – alt dette er en del af dispositivet, der er etableret for at løse nogle problemer, der opstår på grund af nutidens forbrugersamfund. (Keller 2011, 47)

Aktører skaber en diskursiv infrastruktur for problemløsning, hvor forskellige processer bliver sat i gang. Det kan fx være, hvordan der kan ske en forbedring af udsatte områder.

Dispositivet ændrer sig over tid, hvorved hvad, der er en rationel måde at forstå og løse et problem på, ændrer sig. Dispositivet er en regelmæssig og systematisk måde at organisere og planlægge samfundet på, hvorfor det kan betegnes som et overordnet styresystem, der muliggør og ansporer visse former for praksis og forhindrer eller besværliggør andre (Jensen 2005). Der kan inden for samme overordnede diskurs, fx planlægning, være forskellige dispositiver i spil. Det gælder tidslig, hvor det, der virker rationelt på ét tidspunkt, ikke behøver at være det på et andet. Det gælder også inden for planlægningens forskellige niches, hvor forskellig planlægning opererer ud fra forskellige kæmpende rationaler.

Opsamling – mod en institutionel etnografi

Ovenfor har jeg gennemgået centrale forståelser i samtænkning af videnssociologien og diskursanalysen. Det danner det videnskabsteoretiske grundlag i analysen og rammen for de teoretiske diskussioner, der viser sted, viden og planlægnings foranderlighed gennem historiske og begrebslige optikker. Et sted er ikke bare et sted, men kan tilgås på mange måder. Afhandlingens teoretiske diskussioner og empiriske analyse af områdefornyerelser er eksempler på dette.

Keller kalder sin tilgang for fortolkende analytik og pointerer, at den videnssociologiske vinkel giver et skarpere fokus på handlende aktører end tilfældet er i en ren foucauldiansk analyse (Keller 2005a). For at analysere diskurs, skal der en vis fortolkende praksis til på baggrund af forforståelser, teoretisk indsigt og empiriske strukturer, som jeg danner grundlaget for gennem afhandlingens tre dele. Tilgangen betoner refleksiv analytik, en gennemsigtighed og viden om egen position og at forskellige analytiske niveauer sættes i relation til hinanden (Keller 2011). Enhver fortolkning er en rekonstruktion af et materiale og derved en konstruktion. Når man skaber en analyse, dekonstruerer man et felt for at rekonstruerer det og skaber derved selv en konstruktion. I Del 3 vender jeg tilbage til de analytiske retningslinjer for min undersøgelse af områdefornyerelsernes produktion af sted.

En måde at konkretisere den videnssociologiske diskursanalyse er via institutionel etnografi, hvis fokus ligger på, hvordan viden, koncepter og praksis (re)produceres gennem institutionelle sociale organiseringer og undersøger, hvordan noget viden konstrueres og bliver dominerende (Devault 2006; Smith 2005). Hertil et særligt blik for, hvordan institutionelle begreber og praksisser korresponderer med hverdagslivets erfaringer:

Metoden er designet til i sociologisk forskning at få fokus væk fra spørgsmål, der genereres af administrative bekymringer og på objektiveret viden og hen mod menneskers hverdagsliv. Dens kritik af objektiveret viden og dets anvendelse i forvaltningen af det institutionelle liv tyder på, at administrationers kategorier og konceptuelle rammer ofte, og på en systematisk måde, ikke er opmærksomme på de faktiske omstændigheder i de forskelligartede liv, der leves i det nutidige samfund. (Smith 2009, 33)

Som en forlængelse af den videnssociologiske diskursanalyse undersøger institutionel etnografi, hvordan hverdagslivets erfaringer bliver koordineret i samfundets institutioner (Devault 2006; Tummons 2017). Inden for planlægning gælder det bl.a., hvordan levede stedslige erfaringer organiseres i områdefornyelser; hvilke begrebsliggørelser, der sker og hvad det betyder for planlægningspraksissen; og hvordan menneskers hverdagsliv bliver oversat til andre vidensformer i de institutioner, der er med til at sætte rammerne for selvsamme hverdagsliv (Longhofer et al. 2012; Longhofer & Floersch 2004; Smith 2005). Noget, som også Kellers sammentænkning af videnssociologien og diskursanalysen skriver sig ind i.

Institutionel etnografi fordrer, at et studie indledes med personers hverdagslige erfaringer, hvilket leder videre til undersøgelsens primære fokus, nemlig hvordan sådanne erfaringer bliver produceret og muliggjort gennem de institutionelle rammesætninger (Billo & Mountz 2016; Devault 2006). Institutionel etnografi studerer ikke blot de lokale omstændigheder for, hvordan en institution opererer, men skaber interagerende niveauer i analysen gennem koblinger mellem (herskende) relationer (Russell 2017). Der er en indbygget fordring til sociologisk fantasi, da mikro-, meso- og makroniveauerne i samfundet skal analyseres for at forstå den enkelte institution og den viden, der er gældende indenfor institutionens praksis (Eberle & Maeder 2011; Ybema et al. 2009). Jeg inddrager institutionel etnografi som en operationalisering af den videnssociologiske diskursanalyse, der til gengæld skaber en dybere kobling til et klart videnskabsteoretisk felt.

For at forstå sammenhængen mellem sted og planlægning, skal man forstå områdefornyelserne historiske ophav, der skaber spor i nutidens praksis, som jeg gennemgår i Del 3. Der skal være et blik for, hvordan områdefornyelserne gennem deres levetid opbygger en vidensbase, der skaber institutionelle traditioner og kutymen i form af gældende dispositioner. Samtidig lægges der fokus på den enkelte planlægger og det enkelte sekretariat, der kontinuerligt aktualiserer institutionernes kulturer og tilsammen skaber en diskursiv praksis, der inkluderer visse vidensformer og udgrænser andre. Fokus er på den praktiske aktualisering af planlægningsdiskurser. Fx skal Byfornyelsesloven forstås i dens praktiske udførelse, mens et styregruppemøde i Fuglekvarteret også skal forstås i relation til kommunale retningslinjer. Dertil lægger sig den planlægningskultur, områdefornyelser er en del af, hvilket også skal inddrages. For at forstå, hvordan viden og koncepter bliver skabt i områdefornyelser er der behov for at anskue indsatserne som mangfoldige diskursive praksisser.

Kapitel 2: Planlægnings stedslige grundlag

Indledning

Mange teoretikere har observeret, at forholdet mellem viden om steder og handlinger i dem definerer byplanlægningens praksis [...]. Blandt de fleste planlægningsteoretikere er det desuden ukontroversielt at hævde, at viden om steder er socialt konstrueret og kontekstafhængigt. (Wolf-Powers 2014, 202)

I tv-programmet Hammerslag (DR, 2016) er der d. 8. november 2016 fokus på byudvikling. Bl.a. besøges Nordhavn, et udviklingsområde i København, som værten Christian Degn introducerer og derefter interviewer Tina Saaby om:

Degn: Også Nordhavn er under forvandling. I årtier var det et udpræget industriområde, men nu skyder helt nye boligområder frem i bydelen. Så vi har fået byggehjelm på, fordi her bygges jo i stor stil en helt ny bydel. Hvordan gør man, når man skal lave en ny by?

Saaby: Man starter først med at finde ud af, hvad er det for et sted, man egentlig har med at gøre. Finder ud af, er der noget af den eksisterende historie, man vil bevare og bruge som en del af stedets fortælling. Så lige nu står vi oven på toppen af en gammel silo, som er ved at blive lavet om til lejligheder og når man kigger ned på Nordhavn, så vil man se, at der er rigtig mange eksisterende bygninger, som får lov til at blive bevaret, så de bliver en del af den historie, stedet kommer til at have.

Det at begribe stedet bliver betegnet som en del af planlægningens redskaber, hvor det handler om at forstå stedets unikke historie, der skal bevares og integreres i det nye, som Saaby påpeger. Det er én måde at tilgå sted i planlægning. Der er mange andre, som jeg vender tilbage til i Del 2. I det følgende kobler jeg sted og planlægning gennem en læsning af toneangivende planlægningsteoretikere, der viser, hvordan sted er af afgørende betydning for planlægningens virke. Derefter præsenterer jeg en kritik af planlægning for ikke at tage dets stedslige grundlag seriøst og for at udgrænse centrale aspekter af det stedslige fænomen. I sidste del af kapitlet vender jeg kritikken mod kritikken selv, der sjældent opstiller egentlige løsningsforslag, overser sin egen rolle, og ofte underbetoner den stedslige drejning, som dele af planfeltet har gennemgået i de senere år.

Sted og planlægning

Byplanlægning handler om sted.

Google ordet planlægning og man kommer til at indse, hvordan planlægningen vedrører hver eneste del af livet. Man finder pensionsplanlægning, bryllupsplanlægning og sundhedsplanlægning - og mange andre. Al planlægning deler en orientering mod fremtiden.

"Byplanlægning" er forskellig fra de andre på grund af dets fokus på "sted". Dette fokus på sted er endnu dybere end fagets fokus på byens steder. [...] Planlæggere former det byggede og det naturlige miljø på mange måder. (Bayer et al. 2010, 14)

Byplanlægning er anderledes end andet planlægning pga. dets fokus på sted. At sted er grundlæggende for planlægning er beskrevet hos flere planlægningssteoretikere. I antologien *The Governance of Place* (Madanipour et al. 2001b) har en række forfattere kædet sted og planlægning sammen. Gennem en læsning af planlægningsfeltet ser de et behov for at 'gøre governance' gennem nye måder at tænke sted, rum og territorium, da sted som fænomen kan berige planlægningen. Hvis ikke planlægning skal overflødiggøres af ændrede samfundsstrukturer bliver den ikke blot nødt til at finde innovative governancepraksisser, men også begynde at engagere sig i og med sted. Healey, en af redaktørerne, svarer på eget spørgsmål, om hvordan planlægning kan skabe ny meningsfuldhed:

Det altoverskyggende svar, i fortiden og i dag, er, at kernen i et planlægningsfokus er sammenkobling af mennesker og steder, aktiviteter og territorier. (Healey 2005, 5)

Healey ses ofte som en forsker inden for kollaborativ planlægning, men hendes bidrag til sammentænkning af sted og planlægning burde være ligeså tydeligt. Hun har flere artikler og bogkapitler, der beskæftiger sig med det (Graham & Healey 2000; Healey 1999, 2001, 2004, 2005, 2012). I tre af hendes bøger (Healey 2006, 2007, 2010) bruger hun betydelig plads på emnet. Det sker ved en historisk gennemgang af sted i planlægning og gennem diskussion af forskellige teorier om sted, der ligger til grund for planlægning. Hun argumenterer for, at planlægning er sammenvævet med sted, men at det ofte er udtalt og ureflekteret. Hun advokerer for en større stedslig bevidsthed hos både planlægningspraktikere og –teoretikere; planlægning skal forstås som "*the politics of place*" (Healey 2010, 8). Rumlig planlægning handler om at forbedre menneskers livskvalitet ved at fremme, styre og regulere 'stedsskabelse' (Healey 2001).

Også Friedmann positionerer sig inden for kontaktfladerne mellem sted og planlægning. I artiklen *Place and Place-Making in Cities* (Friedmann 2010) beskriver han, hvordan sted kan blive et guidende perspektiv. Sted har været glemt i planlægning, hvilket han bl.a. eksemplificerer gennem et forsømt og udsat boligområde i udkanten af Paris. Området nedbryder mennesker, ødelægger menneskelige bånd og skaber fortvivlelse, der medfører øget vold og marginalisering. Friedmann idé om genhumanisering af byen tager udgangspunkt i sted. Friedmann anvender begrebet stedsskabelse (*placemaking*), der har fået gennemslagskraft inden for særligt den mere praksisorienterede planlægningslitteratur.

Planlægning er at begribe, repræsentere og forandre steder (Beauregard 2013), men der er langt fra entydighed om, hvordan det gøres. Planlægningens praktisering og begrebsliggørelse af sted har ændret sig i takt med at planlægningens har udviklet sig (Davoudi & Strange 2009). Sted er gået fra at være et udtalt grundlag i planlægning til at indtage en mere central og eksplicit plads, særligt grundet partipatorisk planlægning og en stedslig vending i dele af videnskaben (Escobar 2001). Planlægning har således aldrig har været

stedsløst, men har haft en implicit og endimensionel stedstilgang, der overså essentielle karakterer af menneskets forhold til steder. Planlægningsprocesser er langsomt begyndt at anerkende steders betydning for mennesker (Kruger 2008).

Mangel på sted i planlægning

Stedsidentitet er en vanskelig størrelse at håndtere for kommuner i forbindelse med store byomdannelsesprocesser. Særligt transformationen af store bynære industriområder er udfordrende i relation til hvilken identitet de “nye” byrum har og skal have. På konferencen stilles der bl.a. skarpt på hvordan man:

- finder et steds identitet
- synliggør stedsidentitet
- skaber stedsidentitet
- anvender stedsidentitet strategisk.

(Urban Lab)

Det stod i programmet for en konference i februar 2015 med titlen Stedsidentitet afholdt af Urban Lab – et tværkommunalt projekt med otte midtjyske kommuner, der undersøger fremtidens byrum. Der var oplæg af foredragsholdere med forskellige bud på, hvordan sted kan indgå aktivt i planlægning. Der var over 100 deltagere og langt størstedelen var kommunale planlæggere. Konferencen kan ses som et eksempel på, hvad Kruger (2008) kalder en stedslig vending i planlægning, men samtidig er der en kritik af, at forholdet mellem sted og planlægning stadig er underudviklet, underkonceptualiseret og underprioriteret. Uagtet en stedslig vending indtager sted endnu ikke en central plads inden for planlægningslitteratur og –praksis (Beauregard 2013; Friedmann 2010; Manzo & Perkins 2006; Williams et al. 2013). Hidtil har der kun været begrænset diskussion om, hvordan sted skal forstås, og hvad implikationen heraf er for planlægningssystemer (Madanipour et al. 2001a). Planlægningsfeltet har vist overraskende lidt interesse for samspillet mellem mennesker og sted, selvom det er selve planlægnings grundlag (Stephenson 2010).

En overlappende kritikfigur tager sit udgangspunkt i at planlægning implicit benytter sig af en ensformig og teknokratisk tilgang til viden; planlægning har sjældent forståelse for den måde, fx beboere erfarer et boligområde eller hvordan mennesket oplever gadens flow. Der er brug for en humanistisk og levet tilgang til sted (Kruger & Williams 2007).

Det, der er brug for, er ikke en præcis matematisk procedure, der behandler de miljøer, vi lever i, som en stor maskine, som vi ikke helt forstår, men en tilgang til udformningen af den levende verden bestående af både hverdagslige og usædvanlige oplevelser – [...] en tilgang, der er lydhør over for lokale strukturer af mening og erfaring, til bestemte situationer og til forskellige niveauer af stedsforståelser; en tilgang, der er inspireret af den eksistentielle signifikans af stedet og de ontologiske principper for at bo og sparre, der er identificeret af Heidegger. (Relph 1976a, 146)

Relf, ligesom andre humanistiske geografer (Buttimer 1976; Seamon, 1979; Tuan 1975), efterspurgte allerede for 40 år siden en anden tilgang til planlægning og man begyndte at udfordre planlægningens 'menneskeløse' tilgang og argumenterede for, at mennesker ikke lever i en ramme af geometriske relationer, men i en verden af betydning (Davoudi & Strange 2009). Det er en kritik, som holder ved, når bl.a. Manzo og Perkins (2006) kritiserer planlægningslitteraturen for at have forsømt udforskningen af, hvordan fx stedserfaringer og -tilknytning kan spille en afgørende rolle i planlægningsprocesserne.

Begrebet stedstilknytning står stærkt i kritikken (Cantrill & Senecah 2001; Lewicka 2005; Shamsuddin 2008; Trentelman 2009). Et fokus på stedstilknytning kan få betydninger og nuancer frem, men er overset i meget planlægning (Wilson 1989). Ikke bare inden for den akademiske verden er problematikken italesat. Der er set talrige eksempler på borgergrupper og aktivister, der har kæmpet mod 'systemet' for en planlægning, der indoptager det levede liv og den historie, identitet og socialitet, der er stedet. Der bliver også i dansk kontekst opfordret til at se ud over de statistiske 'fakta' og i stedet se på, hvordan beboerne erfarer stedet, hvor kritikken bl.a. er fremført af Mazanti og Pløger (2003). De ser et behov for at gå ud over den udefraforståelse, som planlægger ofte tillægger stedet – der skal indoptages en indefraforståelse baseret på, hvordan beboerne oplever deres boligområde. Flere taler ind i denne kritik:

For således at kende eller forstå et sted kræver det, at vi ser det fra et perspektiv, der kan kaste lys over betydning og handling. Betydninger kan være vanskelige at opdage (de kan ikke identificeres og tælles som træer eller fisk); imidlertid er betydninger observerbare gennem handlinger og engagement og kan redegøres for ved hjælp af "fortolkende" metoder, der frembringer og analyserer narrativer (fortællinger og historiske) om et sted. (Kruger & Williams 2007, 84)

Kritik af kritikken

Jeg bygger min analyse på ovenstående kritik som normativt grundlag, men kritikken kan samtidig vendes om og rettes mod kritikken selv. På særligt tre områder ser jeg grund til at have forbehold for en ureflekteret reproduktion af kritikken:

1. Kritikken går ofte mod det praktiske planlægningsfelt, men der skabes en tænkt opdeling mellem teori og praksis, der ikke er opdelt sfærer, men elementer, der spiller sammen og tilfører hinanden viden. Planlægningspraktikere er fx uddannet fra universiteter, hvor den akademiske kritik foregår og tager således kritikken med sig i deres praksis. Planlægningsuddannelserne skal være med til at udvikle planlægning, drive den fremad og skabe de muligheder, der er brug for. At kritikken nu er over 50 år gammel siger både noget om, at det er et trægt planlægningssystem, men også at kritikken mangler helstødt løsninger på udfordringerne.

2. Der er en mangel på konkrete metoder til at bygge bro mellem planlægning og sted. En konkret metodisk tilgang lyder:

Som et relationelt begreb kan betydninger knyttes til fortællinger om steder i stedet for fysiske egenskaber ved steder. En planlæggeres arbejde er at lære disse fortællinger og at genkende, når forskellige grupper af mennesker har forskellige og undertiden modstridende fortællinger. Relativt passive tilgange til at indsamle disse fortællinger omfatter identifikation af narrativer, dokumenter og historier om et sted eller at rådføre sig med nøgleinformanter, herunder mangeårige lokale bestyrere. Mere aktive tilgange indbefatter at engagere offentligheden i at identificere, konstruere og forhandle deres varierende fortællinger gennem forskellige former for kollaborativ planlægning og civil videnskab. (Kruger & Williams 2007, 85)

Således kan stedslige fortællinger bruges i planlægning ifølge Kruger og Williams. Sandercock (2003b) argumenter for en lignende narrativ tilgang i planlægning, der har vundet stor indflydelse i planlægningslitteraturen (Devos et al. 2017; Mager & Laurent 2015). Andre opfordrer til etnografisk inspirerede metoder (Magginn 2007); multimedie metoder (Sandercock & Attili 2010); situeret deltagelse (Jupp 2007; Kesby 2007); fænomenologisk tilgange (Aravot 2002; Seamon 2000b; Whittemore 2014). Metoderne inden for stedsligt orienteret planlægning retter sig overvejende mod processers indledende faser med fokus på indsamling af viden. Der er dog flere elementer i planlægning end det. Den stedslige viden skal samtænkes med og føres videre til fx forvaltninger, politisk niveau og plan-dokumenter. Hvordan skal stedslig viden omdannes til strategiske visioner? Hvordan skal den præsenteres for det politiske niveau? Og hvordan skal den overleveres til ingeniører? Det er sjældent, at kritikken giver svar på de spørgsmål. Planlægningens maskinrum er en slags sort boks i kritikken, hvor fokus er på beboeres viden om sted, men ikke på, hvordan den viden skal videreføres eller udmøntes.

3. Sted og levet hverdagslig viden er blevet en del af planlægningen (i visse niche-felter, som områdefornyelse). Der er de senere år sket en udvikling inden for planlægningspraksis, hvor nye metoder bliver afprøvet og benyttet. Spørgsmålet er, om kritikken er opdateret til dagens planlægningsfelt. Jeg vil ikke give noget endegyldigt svar, da det i høj grad beror på, hvor man placerer sig i kritikken. Praksis har nogen steder overhalet teori og kritik, hvilke fordrer, at praksis bliver undersøgt og er med til at vise vejen frem.

Opsamling

Kapitlet skaber en kobling mellem sted og planlægning og giver perspektiver, der kan åbne områdefornyelsernes praksis op. I det foregående har jeg vist en tydelig sammen-

hæng mellem planlægning og sted, men også en sammenhæng, der ofte er uudtalt, ureflekteret og ensidet. Planlægning har aldrig været 'stedsløst' i den forstand, at stedet ikke har været grundlaget for planlægning; det er dog forskellige stedslige tilgange, der har været dominerende i både forskellige perioder og i forskellige planlægningsindsatser. Et mere levet og hverdagsligt stedsbegreb er langsomt ved at indoptages i planlægning og områdefornyelserne står som nogle af bannerførerne. Planlægning har modtaget stor kritik for dets negligering af steds betydning, men man skal samtidig være varsom med kritikken, da den kan rettes tilbage mod det akademiske felt, som jeg har vist.

Kapitel 3: Perspektiver på planlægning

Indledning

Planlægning er en sammenvævning af forskellige metoder og praksisser, der alle har betydning for den stedslige tilgang. Ingen planlægningsindsats opererer ud fra én enkelt planlægningsretning, ligesom man ikke kan beskrive planlægning ud fra én generel teori eller tale om planlægning i ental (Alexander 1996). Planlægning praktiseres i mange institutioner, på mange måder, gennem forskellige midler og med forskellige mål. Det samme planlægningsprojekt ændrer form undervejs, hvilket besværliggør både en generel teori og en placering inden for én planlægningsretning. Derfor er det nødvendigt at udfolde planlægningsbegrebet, som jeg benytter det i afhandlingen og som åbner op for områdefornyelse som indsats i et bredere felt.

I kapitlet optegner jeg først definitioner på planlægning og skaber afhandlingens definitionelle ramme. Herefter gennemgår jeg centrale planteoretiske retninger, der kaster lys på de forskellige grene af feltet, der kæmper om at definere, hvordan planlægning kan og skal foregå. Jeg præsenterer derefter en skelnen mellem en sektoriel og territoriell tilgang, der fører videre til en diskussion af lokalsamfundsplanlægning, der er et af områdefornyelsernes tydeligste ophæng. Sluttelig stiller jeg spørgsmålet om perspektiver på planlægning op som et spørgsmål om inddragelse og deltagelse.

Definition af planlægning

En definition på planlægning er ikke ligetil, selvom forskellige teoretikere har forsøgt. Friedmann (1987) beskriver planlægning som et samspil mellem viden og handling, da planlægning forsøger at koble videnskabelig og teknisk viden til handling i det offentlige domæne. Planlægning er at have viden om et givent fænomen og kunne handle derudfra. Videns former og hvordan den skal frembringes kan diskuteres og hertil hvornår man har viden nok til at handle på et oplyst grundlag. Der er flere, der har vendt sig mod 'den videnskabelige metode' for at finde svar på, hvordan planlægning kan og skal foregå, fx Faludi, der argumenterer for planlægning som applikationen af videnskabelig metode til policy udvikling (Allmendinger 2002). Hvordan den videnskabelige metode kan benyttes og hvad den videnskabelige metode indeholder, er diskuteret vidt og bredt efterfølgende. For Davidoff og Reiner (1962) er planlægning ikke nødvendigvis applikationen af videnskabelig metode, men derimod rationelle valg frem mod handling. De definerer det som en proces til bestemmelse af passende fremtidig indsats gennem en række valg: 1) mål og kriterier ift. hvad skal ændres gennem handling; 2) identifikationen af mulige alternativer og 3) hvilken handling, der kan opnå det ønskede alternativ til status quo. At planlægning indebærer en foregribelse af fremtidig handling er en gennemgående definition. Forester

(1989) påpeger, at planlægning er vejledningen af fremtidige handlinger. I bogen Planlægning i teori og praksis beskriver redaktørerne planlægning som et ønske om intervention og forandring ud fra kollektiv handling ift. samfundsudviklingens retning og former (Jensen et al. 2007).

En anden definition er, at planlægning er, hvad planlæggere gør (Alexander 2016). Her tilsidesættes de teoretiske bud på, hvad planlægning er. Ikke fordi de ikke er sande, men fordi de er for abstrakte til at være brugbare; de kan appliceres på stort set alle fagligheder. Definitionerne kan rettes mod alle fag, hvor der sker en forbedrende handling. Alexander påpeger nødvendigheden i at vende blikket mod planlæggernes praksis, hvis man skal forstå planlægning som et distinkt fænomen:

Der er ingen planlægning i form af en definerbar og identificerbar "planlægnings"praksis, men "planlægning" eksisterer som et sæt af forskellige og forskelligartede planlægningspraksisser. (Alexander 2016, 93)

Alexander (2016) foreslår fem elementer, der kan benyttes i analysen af planlægning og derved i definitionen af planlægning:

1. Værktøjer; planlæggerens særlige bidrag til konstruktionen af viden, der bruges til at skabe handling. Det kan fx være workshopfacilitering, læsning af dokumenter eller udarbejdning af kortmateriale.
2. Genstand; hvilket fænomen skal planlæggeren intervenere i; en park, en vej, en social sammensætning eller udarbejdelse af policy ift. ejendomsmarkedet.
3. Kontekst; det handler om planlæggernes institutionelle og juridiske ophæng, men indbefatter også de konkrete steder, der interveneres i.
4. Praksis; hvordan planlæggeren arbejder og hvordan de andre elementer udledes.
5. Formål; hvad er planlægnings formål, både på makroniveau ift. samfundsudvikling, på mesoniveau ift. et konkret planlægningsprojekt, og på mikroniveau, hvor den enkelte planlæggers formål skal forstås.

De fem elementer konceptualiserer planlægning, men på et niveau, der forholder sig til konkret praksis. Modellen bryder ikke med de gængse planlægningsdefinitioner, men kontekstualiserer dem. Jeg benytter modellen som et velegnet forsøg på at definere planlægning og er gået til feltet gennem de forskellige elementer, hvorfor de er indvirkende på mine analytiske nedslagspunkter.

Planlægningens retninger og traditioner

Der er mange måder at opgøre de retninger, planlægning opererer inden for. Det kan gøres historisk eller ud fra et teoretisk perspektiv. Det følgende afsnit er en veksling mellem kronologi og teoretiske informerede planlægningsregimer, da 'fortidens' traditioner

kan genfindes i nutiden (Fainstein & Campbell 2012b). Skift i planlægning er langt fra absolutte, men viser forskellige diskursive praksisser, der kæmper. Planlægningsteori er ikke kun deskriptiv, men også normativt og præsriptiv (Allmendinger 2002; Friedmann 1987).

I det følgende præsenterer jeg en gennemgang af planlægnings historiske udvikling og kobler den til Friedmann (1987, 1996), der opererer med en firdeling af planlægningsens retninger, der i høj grad overlapper med den historiske udlægning, men samtidig bringer nye perspektiver i spil. På baggrund af de teoretiske udviklinger, der er i planlægningslitteraturen, skaber han fire traditioner, der hver har deres distinkte sprog; hver deres særlige filosofiske udsyn; hver deres centrale problemstillinger, de søger at definere og overkomme.

Nedenstående gennemgang er én måde at skabe et overblik over, hvilke planteoretiske retninger, der har indflydelse på nutidens planlægning og derfor også på områdefornyelser. De ses ikke alle lige tydelige, men de er alle med til at skabe den praksis, der udføres i områdefornyelserne.

Storskala arkitektur og social reform

Som specifik faglighed med særegne metoder og værktøjer, tog planlægning sit udspring i en arkitekt- og ingeniørfaglig tilgang i mellemkrigstiden og den tidlige efterkrigstid, hvor arkitektens virkemidler blev forstørret til en større skala (Madanipour et al. 2001b; Taylor 1998). Byplanlægning blev set som en 'forlængelse' af arkitektonisk design og var primært fokuseret på det fysiske layout (Healey 2012). Det var en tydelig ekspertdreven bestræbelse baseret på teknisk og teoretisk viden om, hvordan man skabte de bedste byer. Det var 'blåtrykspanlægning' (Bogason 2003a), hvor målsætningerne om 'den gode by' var første prioritet (Fainstein 2012; Taylor 1998). Målsætningerne var tydeligt idealistiske om, hvad den gode by er, oftest zoneopdelt og antiurbanistisk i sin form med grønne landsbyagtige byer eller modernistiske højhuse. Fokus var på mål frem for midler. Planlægningen viste sig også samfundsmæssigt, hvor sociale reformer blev rullet ud og velfærdssamfundets blev udviklet og konsolideret.

Friedmann betegner dette som social reform planlægning, der fokuserer på statens rolle i at give retningslinjer, der planlægges efter. Der kan spores en opdeling mellem planlæggere og politikere (foruden borgerne). Man planlægger for det fælles bedste ud fra retningslinjer udstukket gennem repræsentativt demokrati. Social reform er baseret på et substantiv grundlag i en søgen efter 'det fælles bedste'.

Denne planlægning har modtaget kritik for dens ensidede tilgang til planlægning, der ikke tog højde for det sociale liv, der er med til at definere byerne. Fx står Gehl (1971) og Jacobs (1961) som nogle af de væsentligste kritikere. Kritikken bliver opsamlet af Taylor (1998, 54):

I dens utopisme, dens anti-urbanisme, dens enkle 'trælignende' modeller af bystruktur og i sine antagelser om konsensus om, hvad idealerne med 'god' planlægning skulle være, syntes traditionel byplanlægning at have fejlet i at forstå kompleksiteten og righoldigheden, såvel som det utvivlsomme problem om menneskets sociale liv og dets manifestationer i byer. Hvad planlæggerne manglede, og hvad planlægningssteori havde fejlet at tilvejebringe var en tilstrækkelig *empirisk forståelse* af den verden, de søgte at manipulere.

Videnskabelig og teknisk planlægning

Ovenstående tilgang blev langsomt, men sikkert erstattet af et fokus på byen som et tæt-vævet tæppe af systemer og funktioner, der rationelt og videnskabeligt kunne analyseres, udlægges og opereres i. Det kan betegnes som instrumentel rationel planlægning, der havde sin storhedstid op gennem 1960'erne. Hvor den tidligere byplanlægning fokuserede på substantive elementer, som fx hvad den gode by er, finder man i den rationelle planlægning et udpræget fokus på instrumentelle elementer. Planlæggere var ikke længere interesserede i forkromede visioner for den gode by, men i hvordan og med hvilke processer, man bedst kunne nå et mål og effektivisere systemet. Planlæggeren var blevet policy analytiker, som Friedmann betegner denne anden tradition, der kunne optimere byens processer (Friedmann 1987). Policy analyse kan ses som både et brud med og videreføring på social reform, da den ikke længere har fokus på de store planer, men stadig anser planlægning som et rent videnskabeligt anliggende. Planlæggere kan videnskabeligt og rationelt analysere sig frem til den bedst mulige handlen for at opnå et givent mål. Planlæggere var gået fra at være byplanlæggende arkitekter til at være distancerede videnskabsmænd. Planlæggere så sig selv som neutrale tekniske eksperter, hvis arbejde transcenderede interessekonflikter og ideologiske standpunkter, hvorfra de kunne nå frem til offentlighedens bedste (Sandercock 1998). Det var en rationel beslutningsproces, hvor tekniske eksperter rådgav politikerne mht. bedste handlingsmuligheder (Davoudi & Strange 2009). Den rationelle planlægningsmodel har vundet hævd i næsten alle afkroge af planlægningsfeltet og er stadig et grundlag for meget planlægning (Alexander 2000; Baum 1996; Fainstein & Campbell 2012a). Den instrumentelle tilgang er dog blevet kritiseret i de efterfølgende år og er en kritikfigur, som enhver planlægningssteoretiker er nødt til at forholde til sig (og helst kritisere) (Allmendinger 2002).

Den kritiske og politiske planlægger

Det rationelle planlægningsparadigme blev allerede i 1960'erne kritiseret og udfordret af fx Davidoff og hans idé om advocacy planlægning, hvor planlæggere 'førte sager' på vegne af underprivilegerede individer, grupper eller lokalsamfund (Davidoff 1965). En senere variant blev præsenteret af Krumholz (1982), der i 1970'erne advokerede en planlægning, der promoverede rimelighed og retfærdighed. Deraf det engelske navn *equity planning*, der kan oversættes til retfærdighedsplanlægning. Hvor advocacy planlægning indikerer en planlægningsindsats uden om de offentlige plankontorer, så rykker retfærdig-

hedsplanlægning inden for i stat og kommune (Metzger 1996; Zapata & Bates 2015). Tilgangen ses også i empowermentplanlægning, der giver underprivilegerede en stemme og gør dem i stand til at varetage egne interesser og modvirke undertrykkelse (Andersen 2007; Andersen et al. 2003). På denne måde kan man gøre op med ulighedsskabende strukturer eller i hvert fald skabe en bevidsthed herom. De tre overlappende retninger er en positionering væk fra tidligere planlægning, da de har et udtalt normativ grundlag. Planlægningsretninger, der alle falder ind under Friedmanns social mobilisering. Planlæggere skal agere politisk. Samtidig involverer planlægningsprocesserne borgerne som en aktiv del. Denne type planlægning er aldrig blevet gennemgående i planlægningslandskabet, men den kan dog genfindes i forskellige variationer. Særligt områdefornyelse (Als Research 2017) og lignende indsatser har stærke islæt fra disse traditioner.

Netværk, samarbejde og hierarki

Et væsentligt skift inden for offentlig styring er overgangen fra government til governance; skiftet fra en relativt stabil hierarkisk styreform baseret på repræsentativt demokrati, til en mere interorganisatorisk styreform, der agerer ud gennem deliberative demokratiforståelser (Bogason 2003a, 2003b). Traditionel rollefordeling mellem stat, marked og civilsamfund blandes sammen, hvorved planlægning og bystyring jævnligere sker i netværk (Sehested 2003). Det er særligt i det lys, at områdefornyelser kan anskues, da en af grundtankerne er at organisere byudvikling på tværs af aktører (Engberg 2003). Den hierarkiske styreform er ikke forsvundet, men fungerer som en bagvedliggende magt, der kan træde frem og tage styring på et projekt (Amdam & Veggeland 2011). Netværksstyring og governance foregår i skyggen af hierarkiet (Bogason 2003a; Sehested 2003). Netværksstyring foregår inden for forudbestemte rammer, men kan facilitere en udfordring af strukturer og rammer.

En planlægningsretning, der følges med skiftet fra government til governance er den kommunikativ planlægning, der er en samlebetegnelse for forskellige tilgange, der har det tilfælles, at de anser styringsmekanismerne i samfundet som værende netværksprægede og at kommunikation er fundamentalt for deres funktion (Agger 2005; Allmendinger 2002; Allmendinger & Tewdwr-Jones 2002). Kommunikativ planlægning er til dels opstået som en kritik af den rationelle planlægningstradition:

Reaktionen på den hærgen, der var forårsaget af top-down beslutningstagning retfærdiggjort i en tilsyneladende videnskabelig metode førte til udviklingen af den kommunikative model. I denne tilgang ville planlæggere ikke længere foreskrive hverken mål eller midler, men ville i stedet fungere som forhandlere eller mediatorer blandt de forskellige interessenter og udarbejde enighed om, hvad der skulle gøres. Det resulterende kompromis ville udgøre et plusspil, hvor alle deltagere ville opnå fordele. (Fainstein & Defilippis 2016, 7)

Et sådan plusspil kan bl.a. praktiseres gennem otte kriterier for en kommunikativ proces (Agger 2007): 1) Alle, der er berørt af en beslutning eller har interesse i sagen, skal involveres eller have mulighed for at deltage. 2) Planlægningsprocessen drives af mål, der er

fælles for de deltagende i processen. 3) Processen er selvorganiseret. 4) Planlægningsprocessen får folk til at fastholde deres engagement, fordi de er interesserede i at opnå læring og opbygge relationer. 5) Dialogen skal være autentisk. Dvs. at folk må tale ærligt og på en forståelig måde til hinanden som legitime repræsentanter for aktørinteresser. 6) Der må være diversitet og gensidighed mellem aktørerne. 7) Alle i diskussionen må have lige ret til information og til at blive hørt. 8) Beslutninger fremkommer kun på baggrund af konsensus og først efter der er foretaget en grundig indsats for at opfylde alle deltagernes interesser.

Det er ideelle kriterier, der kan være svære at leve op til. Kommunikativ planlægning er derfor også kritiseret for at opstille uopnåelige idealer og for ikke at inddrage ulige magtforholds indflydelse på planprocesserne (Allmendinger 2002; McGuirk 2001; Pløger 2004), men den kommunikative proces kan bidrage til retningslinjer, planlæggere kan blive inspirerede af. Det kan skabe nye åbninger i planlægning (Healey 1993).

Den kommunikative planlægning har et slægtskab med Friedmanns fjerde planlægningstype social læring, hvor viden udvikles og valideres igennem inddragende og samskabende processer. Traditionen bygger på en tro på, at gennem eksperimenter og forandringsskabende processer kan samfundet ændres.

Den kommunikative og kollaborative planlægning har opnået nærmest paradigmatisk position inden for de seneste 20-30 år (Agger 2005; Allmendinger & Tewdwr-Jones 2002). I hvert fald som teoretisk og normativt ideal. Områdefornyelse kan ses som planlægningsprocesser, der er inspireret af kommunikativ planlægning (Agger 2007), selvom det sjældent er i en entydig form, men i et samspil med de andre tilgange til planlægning, jeg har gennemgået ovenfor.

Sektoriell og territorial planlægning

Planlægning sker i alle kontekster. Hospitalsvæsenet planlægger udviklingen af sygehuse. Der planlægges for integration på arbejdsmarkedet. Undervisning skal planlægges. En væsentlig skillelinje i planlægning er, hvorvidt den tager udgangspunkt i et sektorielt fokus eller et territorielt. Sektoriell planlægning kan betegnes som vertikal planlægning (Amdam & Veggeland 2011), der opererer ud fra et funktionelt perspektiv, hvor fokus er på, hvilke funktioner, der er i et system og hvordan de kan planlægges bedst muligt. Planlægningen er opdelt efter sektorer, der er bestemmende for, hvilke opgaver, der skal løses. I Københavns Kommune ses den sektorielle opdelingen overvejende i de syv funktionsopdelte forvaltninger, hvor fx Socialforvaltningen (SOF) håndterer socialområdet:

Det omfatter blandt andet også de forebyggende sociale foranstaltninger, tildeling af indkomstoverførsler, førtidspension og økonomisk hjælp i særlige situationer, men også døgnanbringelser af børn og unge, servicetilbud til handicappede, psykisk syge og alkohol-

og stofmisbrugere samt det boligsociale arbejde og boliganvisning. (Københavns Kommune 2014)

De andre forvaltninger har andre funktioner og ydelser. Et grundtræk i planlægningsformen er, at styring sker fra toppen af hierarkiet, politisk og juridisk, hvorefter de lavere niveauer har ansvaret for implementering af gældende regler og love.

Over for denne styringsform står den territoriale, hvor rammebetingelserne ikke så meget er funktionelt bestemte, som de er territorielt bestemte. Det betegnes også som horisontal planlægning eller stedsgovernance for at bruge Healeys begreb (2007). Styring går på tværs af funktionelle afgrænsninger og er grundet i et geografisk afgrænset område. Fokus er på samordning af funktioner i et givet område og hvordan diverse funktionelle opdelinger koordineres. Styringsformen er netværkspræget, da der sjældent er et formelt hierarki mellem aktører inden for et givent geografisk område. Hierarkier manifesterer sig oftest i sektorer og ikke i territorier, da forvaltningssystemer sjældent er opbygget stedsligt.

Områdefornyelser kan som udgangspunkt placeres inden for en territorial styringsramme. Det er med afsæt i et afgrænset område, et territorium, at planlægningen foregår og indsatserne trækker på forskellige funktioner og søger at inkorporere både fysiske, sociale og kulturelle elementer. Det sker dog ofte i skyggen af den sektorielle planlægning, der koordineres inden for. Områdefornyelser repræsenterer dog en af de mest innovative måder at tænke territorial planlægning på, som jeg viser senere.

Lokalsamfundsplanlægning

At være en territorial planlægningsindsats giver områdefornyelse et særegent sigte, hvor en grundantagelse er, at lokalområdet er et fænomen, der definerer praksis. Gennem 20 år har indsatsen skiftet navn fra kvarterløft over områdeløft til områdefornyelse, men fokus på et geografisk areal er det samme. Indsatserne rummer også et normativt grundlag om, at et lokalområde indeholder potentialer og er et gode i sig selv. Nedenfor vil jeg fremhæve centrale begreber og forståelser, der knytter sig til planlægning som lokalbaseret indsats.

Områdefornyelsers planlægningstilgang kan ses inden for rammerne af *neighbourhood* og *community* planlægning (Gallent & Robinson 2012), og *urban regeneration* (Lawless 2004; Leary & McCarthy 2013; Roberts & Sykes 2000), hvor der er tydelige overlap mellem tilgangene (Wolf-Powers 2014). Sidstnævnte begreb refererer til, at der er områder, der er overset i udviklingen fra både markedet og statens side; de har oplevet en mangel på private og offentlige investeringer; der er kommet en overrepræsentation af udsatte borgere; og der er væsentlige udfordringer socialt, økonomisk og sundhedsmæssigt. En af de ofte benyttede metoder til fornyelse af områderne er *neighbourhood* og *community* planlægning. Gennem en aktivering og revitalisering af lokalsamfundet kan udfordringerne

mindskes og der startes en positiv proces, der medfører et stærkere lokalsamfund og en række goder for den enkelte borger og for fællesskabet som helhed. Samtidig kan den problematiske udvikling italesættes og der kan skabes ændringer på lokalt, kommunalt, regionalt og statsligt plan.

Både neighbourhood og community kan oversættes til lokalområde. Der er ingen skarp skelnen mellem de to begreber, selvom de kan have forskellige konnotationer (Gallent & Robinson 2012). Neighbourhood lægger sig op ad nabolag, kvarter og område. Selvom nabolag ofte implicere, at der er en samhørighed i området, behøver det ikke være tilfældet. Community derimod kan oversættes som lokalsamfund eller interessefællesskab og betoner en socialitet inden for et afgrænset felt; det være sig territoriel eller relationelt (McMillan & Chavis 1986; Twelvetrees 2008). Forskellen på neighbourhood og community er, at neighbourhood betoner et afgrænset geografisk område, mens community betoner en positiv social interaktion, men ikke nødvendigvis en rumlig afgrænsning. For områdefornyelser er det fællesskab i et nabolag, man ønsker at forstærke. På dansk kan et fællesskab i et afgrænset område betegnes som et lokalsamfund. Områdefornyelser ønsker, at lokalområder bliver til et lokalsamfund, der kræver en dannelse af fællesskab:

Forudsætningen for at et lokalområde kan blive til et lokalsamfund er, at der skabes og udvikles et samspil mellem både sociale og (lokale) politiske fællesskaber. (Andersen & Løve 2007, 69)

Goderne ved lokalsamfund er underbygget i litteratur om sted og planlægning og særligt inden for feltet lokalsamfundspsykologi (*community psychology*) (Orford 2008). Lokalsamfundspsykologi er en udvikling inden for socialpsykologien, der kritiserer den klassiske psykologi for ikke at inddrage sociale aspekter i dets virke. Psykologi om lokalsamfund går skridtet videre og kritiserer socialpsykologien for også at overse geografiske og institutionelle aspekter og tager derved en mere holistiske tilgang til menneskers trivsel. Ligeså meget som mennesker er subjekter, er man gjort af det sted, den tid og den socialitet og de institutioner, man er en del af (Berliner & Refby 2004; Berliner et al. 2005). Tilgangen understreger, at analyse og intervention ikke kun skal rettes mod det enkelte individ (Kagan et al. 2011). Dets analyse- og interventionsniveau er lokalsamfundet. At have et godt lokalsamfund fører en række positive effekter med sig. Et velfungerende lokalsamfund mindsker social marginalisering, kriminalitet og hærværk, skaber større tryghed og bedre fysisk og mental sundhed (Moritsugu et al. 2015). Et godt lokalsamfund skaber livsglæde hos den enkelte beboer, da man bliver en del af et lokalsamfund og oplever en fællesskabsfølelse (Chavis & Wandersman 1990; McMillan & Chavis 1986).

Det er dog ikke alle, der ser stærke lokalsamfund som altid værende ønskelige. Pløger (1999) argumenterer for, at lokalsamfund som grundlag for planlægning er illusorisk, kontrafaktisk og at det lokale er en kunstig repræsentation. Ifølge Pløger lever bymennesket sjældent i lokale fællesskaber, men er og foretrækker at være fremmed blandt fremmede, som byen giver mulighed for. Idéen om lokalsamfund står i vejen for at kunne forstå

byens urbanitet. Planlægning er bange for det flydende, det ambivalente og det hybride. I stedet forsøger politikere og planlæggere at skabe lokale fællesskaber, der opretholder stabilitet og social orden, der skaber kontinuitet og homogenitet. En lignende tilgang kan findes hos Simonsen (2007), der også problematiserer tanken om selvregulerende lokalsamfund. Hendes kritik er tobenet (en hhv. mild og en stærk anklage (Frandsen 2018)): 1) Hun karakteriserer moderne lokalsamfundsplanlægning, som et forsøg på at genoplive et 'tabt' objekt. Hvis et lokalsamfund er nedbrudt, bliver en revitalisering en søgen efter tabte rødder og et romantiseret fællesskab; det er antiurbant og antimoderne. 2) Lokalsamfund kan blive ekskluderende, homogeniserende og fremmedfjendske, da et stærkt lokalsamfund har tendens til at lukke sig om sig selv. Pløger peger på samme kritik i sin beskrivelse af det lokale som konformt, socialt ordende og forudsigeligt. Joseph er enig heri og påpeger, at det er muligt at skabe en retfærdig by uden at planlægge for lokalsamfund, da bypolitik må basere sig på en ret til byens fælles goder og ikke mindst for beboerne i byens forsømte områder (Frandsen 2018, 32).

Frandsen (2018) giver svar på tiltale og oplister anklagerne, der ifølge ham misforstår lokalsamfundsplanlægning. Anklagerne fokuserer snævert på mulige negative følgevirkninger og overser de progressive bevægelser, der søger at skabe empowerment for beboerne i udsatte områder, der skaber rum for både lokalsamfundet med fokus på sociale, kulturelle og politiske handlemuligheder og rum for individets udfoldelse gennem mangfoldighed og tolerance. Det bygger han på begrebet skæbnefællesskaber, da man som beboer i et område er afhængige af fælles ressourcer, der binder hinanden sammen. Der behøver ikke at være en fællesskabsfølelse eller en identifikation med fællesskabet for at et skæbnefællesskab kan eksistere, ligesom mange interne spændinger kan være i spil. Det er fællesskab baseret udelukkende på nærhed af bopæle – eller hvad Frandsen omtaler som en åben og flerdimensionel forståelse af lokalsamfundet. Man kan spørge, hvad der er tilbage af lokalsamfundet, hvis det progressive fællesskab er så åbent og løst, som Frandsen beskriver det. Om skæbnefællesskabet så ikke blot består i strukturelle forsømler, der kunne forbedres gennem sikring af alles ret til byens fælles goder.

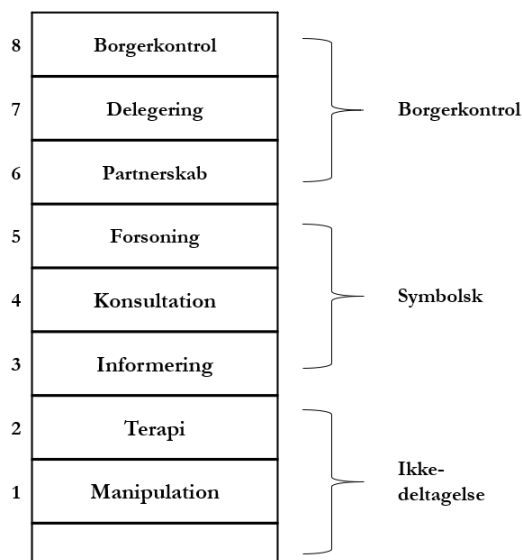
For nu vil jeg lade kritikken og tilhørende svar stå. Jeg følger op i Del 3, hvor jeg fører diskussion videre ift. områdefornyelsers praksis, hvor jeg spørger, om der i en moderne by ikke er plads til både lokalsamfund og urbanitet.

Planlægning som et spørgsmål om inddragelse og deltagelse

Diskussionerne om planlægning ovenfor berører på forskellige vis inddragelse og deltagelse, som jeg bruger synonymt. Et skel mellem de forskellige planlægningsretninger er, hvordan borgerne inddrages og hvilken viden, de har mulighed for at føre ind i proces-

serne. I det følgende vil jeg berøre inddragelse som en mulighed for inddragelse af mangfoldig viden, men også skabe en opmærksomhed på, at borgerinddragelse ikke automatisk fører til bredere viden i planlægning eller levet erfaring.

Et centralt begreb, der går igen i borgerinddragelse, er magt. En af de første til at konceptualisere deltagelse og magt var Arnstein (1969), der kategoriserer former for deltagelse:

Arnsteins deltagelsestige (Arnstein, 1969).

Stigen viser niveauer i borgerdeltagelse, hvor den starter ud med manipulation af borgerne fra magthavernes side til reel borgerkontrol, hvor borgere har magten til at kunne bestemme. Men borgerdeltagelse er ikke garant for, at nye vidensformer optages i planlægning, hvis inddragelse reproducerer institutionelle vidensformer. Som Forester påpeger:

Nogle møder kan være så strukturerede, så forudsigelige, så forudbestemte, at ingen lærer noget som helst nyt. Designerne af beslutningsprocessen kan have besluttet, hvilke oplysninger der skal udforskes og hvordan det skal gøres, og deres styrende hensigter kan gøre overraskelse, opdagelse og identifikation af nye problemer og muligheder praktisk umuligt. (Forester 1999, 141)

Borgerinddragelse og -deltagelse er blevet et populært tema i Danmark og i det meste af verden inden for de sidste tyve år (McLaverty 2002), hvor det er blevet et centralt værktøj i styringen af samfundet (Agger 2012). Der er kommet en større erkendelse blandt embedsmænd og politikere om, at samfundets udfordringer ikke alene kan løses top-down, men at der skal trækkes på lokale ressourcer. Ligeledes skabes en større legitimitet i de

politiske beslutninger ved deltagelse, hvilket dog kan føre til skueprocesser, hvor borgerne reelt ikke har indflydelse. Deltagelse er overordnet blevet et mantra i samfundsstyring og det er ligeledes en rettesnor for områdefornyelser. I statens vejledning om områdefornyelse (Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen, 2016) får begrebet borgerinddragelse sit eget afsnit og på ministeriets hjemmeside om områdefornyelse skrives der følgende (Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen, 2019):

Det er vigtigt at inddrage borgerne, da netop den lokale involvering i processen omkring udviklingen af et lokalområde kan skabe den nødvendige forankring af projektet. Kommunerne kan ved at inddrage en bred vifte af aktører bl.a. udnytte den viden og de ønsker, de har for deres lokalområde. Derudover er det gennem borgerinddragelse muligt:

- At give de berørte beboere indflydelse.
- At inddrage private ressourcer i byudviklingen
- At skabe netværk, identitet, tilhørsforhold og ansvarlighed hos borgerne
- At afdække interessenmodsatninger så evt. konflikter kan forebygges
- At forbedre "kvaliteten" af beslutninger/planer
- At skabe bedre kommunikation mellem kommune og borgerne

Som det ses, er der flere grunde til at borgerne inddrages. De kan overordnet set blive delt op i et instrumentelt og et substantielt grundlag. I det instrumentelle argument ses borgerinddragelse som et middel til at nå et mål, fx bedre planer og mere robust styring (Hansen 2010). I modsætning hertil ses inddragelse og deltagelse som et mål i sig selv. Det opdrager og uddanner borgerne og gør dem til medborgere med respekt for et fælles bedste (Tortzen 2008). Der er et iboende gode i selve processen, en social læring.

At deltagelse er forskelligartet gør også, at viden, der skabes, er forskelligartet. En borgerhøring for en lokalplan skaber én slags viden, mens det at være medlem af en arbejdsgruppe skaber en anden viden. Et interview på gaden om, hvordan området opleves, skaber en tredje slags viden, mens deltagelse i en workshop skaber en fjerde. Der kommer forskellige tilgange til sted frem gennem forskellige inddragelsesprocesser. Et skæringspunkt inden for planlægningsteorien er således, hvordan der skabes viden, der udfordrer planlægningens diskursive praksisser. Det er et punkt, jeg lægger vægt på i analysen i Del 3 og som bliver udfoldet gennem resten af afhandlingen.

Opsamling

I det foregående har jeg beskrevet forskellige perspektiver på planlægning, der giver udslag i måden sted træder frem på og den viden, der skabes om stedet. Det gælder både

for de forskellige præsenterede retninger og for det territoriale blik, der tager lokalsamfundet som dets udgangspunkt. Det er et grundlag, jeg benytter til at forstå områdefornyelsernes planlægningspraksis, der tilbyder et teoretisk ophæng. Områdefornyelser er en indsats, der bevæger sig mellem forskellige retninger i deres planlægningspraksis for at skabe et bedre sted. Det er en ofte avantgardistisk stedslig praksis, men samtidig en indsats, der er underlagt planlægningens diskursive rammer, som de ovenstående perspektiver giver et indblik i.

Kapitel 4: Et spørgsmål om viden

Indledning – byvandring i Sydhavnen

D. 6. december 2014 inviterer OMF Sydhavnen til byvandring i området for beboere og andre interesserede. Det er ikke en vanlig byvandring, hvor der bliver fortalt om områdets historie eller om dets karakteristiske kendetegn. Det er en byvandring med fokus på de hverdagslige og levede fortællinger, beboere i området har. Det er projektmedarbejder GJ og jeg selv, der er kræfterne bag arrangementet. Vi har igennem efteråret talt om, at det kunne være spændende at indsamle andre forståelser og vidensformer end dem, der er produceret i kvarterplansprocessen. Vi aftaler med projektchefen, at vi kan lave en byvandring, hvis der ikke lægges yderligere timer i end GJ's og mit arbejde. Der er ikke ressourcer til, at andre i sekretariatet kan inddrages. Vi går i gang med et opslag på områdefornyelsens Facebookside, hvor vi opfordrer beboere til at fortælle deres historie.

HVAD ER DIN SYDHAVNSFORTÆLLING?

'Hver dag sidste sommer spiste jeg en pølsemad på denne bænk, fordi...'

**Er der et sted som betyder meget for dig?
Noget du altid gør på vej hjem?**

Nu har du mulighed for at fortælle en historie fra dit liv i Sydhavnen, og dele den med andre.
Områdefornyelsen samler fortællinger til

'Den Store Sydhavnsfortælling'

'...Her holdt jeg og Helle i hånd første gang...'

SAMMEN OM BYEN
KØBENHAVNS KOMMUNE
Tilsat og Pålæsningsgruppen

Venlig hilsen
Grit og Martin
/Områdefornyelsen Sydhavnen

Kontakt Områdefornyelsen:
24978425
e11r@tmf.kk.dk

Opslag på Facebook ifm. fortællende byvandring. Illustration fra OMF Sydhavnen (OMF Sydhavnen 2014p).

Vi får et par historier sendt til os på mail; nogen ringer og fortæller deres historie, og andre prikker vi på skulderen for at få dem til at dele deres fortælling. Indsamlingen foretager vi gennem et par uger og der opstår en række små interessante fortællinger, bl.a. den korte fortælling om Mozarts Plads, der blev præsenteret i afhandlingens rammesætning, er et eksempel på en af historierne, der gengives på byvandringen.

Der ansættes en professionel fortæller til at livagtiggøre og genfortælle historierne. Der møder ca. ti personer op til den gratis byvandring. Undervejs gengiver fortælleren de indsamlede historier, mens GJ og jeg holder os i baggrunden. De deltagende beboere byder ind og finder resonans i nogle fortællinger og beretter om egne oplevelser, mens de ved andre historier forbavses over de fortalte oplevelser. Vi er færdige med vandringen efter to timer. GJ og jeg er tilfredse med dagen. Vi taler om, hvordan fortællinger kan bruges i kvarterplanen og bliver enige om, at vi nok skal ud i kvarteret og få mindre udtalelser fra beboere, der kan virke som levende illustrationer på områdefornyelsens indsatser, da byvandringens fortællinger bliver for lange til kvarterplanens format og bryder med den vidensform, kvarterplanen skriver sig ind i.

Jeg beskriver i det følgende videns forhold til planlægning og lægger vægt på videns multiple former. Viden skal ses som en forlængelse af stedlig viden. Fortællingerne fra byvandringen og den indledende fortælling om Mozarts Plads er udtryk for én form for viden, der trækker på fænomenologisk erfaring, mens fx kommuneplaner trækker på en anden vidensform. Den måde, planlæggere orkestrerer viden på, har udslagsgivende betydning for den planlægning, der udføres. Jeg præsenterer indledningsvist et blik på videns betydning for planlægning; en viden i planlægning, der ofte italesættes som mangelfuld, da en rationel og analytiske viden dominerer. Viden i planlægning burde i højere grad være mere mangfoldig. Det viser jeg gennem en række planlægningssteoretikere, der gennem forskellige optikker taler ind i samme forståelse. Det fører videre til kapitlets afslutning, der præsenterer viden som et kontinuum mellem levet erfaringer og refleksiv rationalitet.

Viden i planlægning

Den voksende legitimitet af forskellige former for viden, udvidelsen af den "deltagende sfære" og drejningen mod samtale i visse policyskabende processer har alle haft stor indflydelse på de måder og muligheder, hvorpå viden og beslutninger kobles sammen. (Gaventa & Cornwall 2008, 184)

Planlægning er en praksis i at vide (Davoudi 2015). Derfor er der også en vilje til at skabe viden, der former verden i et bestemt perspektiv (Krause-Jensen 1978). Forskellige vidensformer kæmper om at definere planlægningsfeltet og aftegner den forståelseshorisont, et planområde kan forstås og praktiseres inden for (Jensen 2007). Viden om sted bliver produceret i den rammesætning, der skabes og gennem den fortolkning og over-

sættelse, viden udsættes for. Viden knyttes til magt gennem den vidensform, som en institution anser for eftertragtelig og legitim (Christensen & Jensen 2001). Magt kan skabe legitime og illegitime måder at producere viden om et sted på (Healey 2007). Gennem vidensnetværk skabes hegemoniske diskursive praksisser, der kan være svære at bryde med. Videns centrale position i planlægning kan til dels tilgås gennem Friedmanns fire planlægningstraditioner, der hver italesætter vidensspørgsmål, der skal stilles, før man kan forstå planlægningens væsen:

Spørgsmålet vedrører, hvad vi kan og ikke kan vide. Er der forskellige former for viden, og er nogle former generelt overlegne andre? Hvordan bliver viden valideret? Hvordan er det anderledes end hvad der *ikke* er viden? Og i hvilket omfang og på hvilke måder kan videnskabelig og teknisk viden om verden gøres tilgængelig og nyttig for aktører i det offentlige domæne? (Friedmann 1987, 40)

Friedmann peger videre på, at planlæggere historisk har ophøjet deres profession til at omhandle akademisk og teknisk viden, der har været andre former for viden overlegen. Han sætter en dualisme op mellem videnskabelig/teknisk viden og personlig, partikulær og erfaringsbaseret viden, og spørger hypotetisk, hvordan de kan informere hinanden, samt hvordan planlæggere kan tage højde for forskellige vidensformer og stadig praktisere handledygtig og demokratisk planlægning.

Der er igennem en årrække opstået en erkendelse af, at planlægning ofte opererer ud fra en ensidet tilgang til viden, der særligt er baseret på en streng rationalitet (Alexander 2000; Allmendinger 2002; Healey 2007; Jensen et al. 2007). Som beskrevet var den tidligere planlægning forstørret arkitektur; det var viden om byers fysiske fremtoning ud fra arkitektoniske tegninger og modeller (Healey 2012). Samtidig var planlægningen ekspertbåren, hvorfor den overså store dele af det liv, der leves i byerne og havde ikke tilstrækkelig forståelse for den virkelighed, de forsøgte at manipulere (Jacobs 1961; Taylor 1998). Herefter opstod en ligeså ekspertdreven, men mere instrumentelt rettet planlægningstradition. Viden var rationel og analytisk (Innes 1990). Hverdagslige forståelser var der ikke plads til. Som Sandercock skriver:

I efterkrigstidens hastværk for at forvandle planlægning til anvendt samfundsvidenskab gik meget tabt – mindernes, lystens, åndens by; vigtigheden af sted og stedskabets kunst; den lokale viden skrevet i sten og minder om fællesskab. Modernistiske arkitekter, planlæggere, ingeniører – alle faustiske helte – anså sig selv som eksperter, der kunne udnytte udviklingslovene til at give samfundsmæssige retningslinjer. (Sandercock 2003a, 2)

Sandercocks største anke over for efterkrigstidens planlæggere (og den tradition, der er båret videre) er deres snævre tilgang til vidensformer (Sandercock 1998). Healey (2007) påpeger, at kritikken i løbet af 1980'erne og 1990'erne blev forstærket af erkendelsen af, at borgerne har en stor erfaringsmæssig viden og at de ved mere om at opleve byen end nogen udefrakommende ekspert. Det er et fokuspunkt, der går igen i den allestedsnærværende kritik af rationel planlægning; at den overser essentiel viden, der kan informere og kvalificere planlægning.

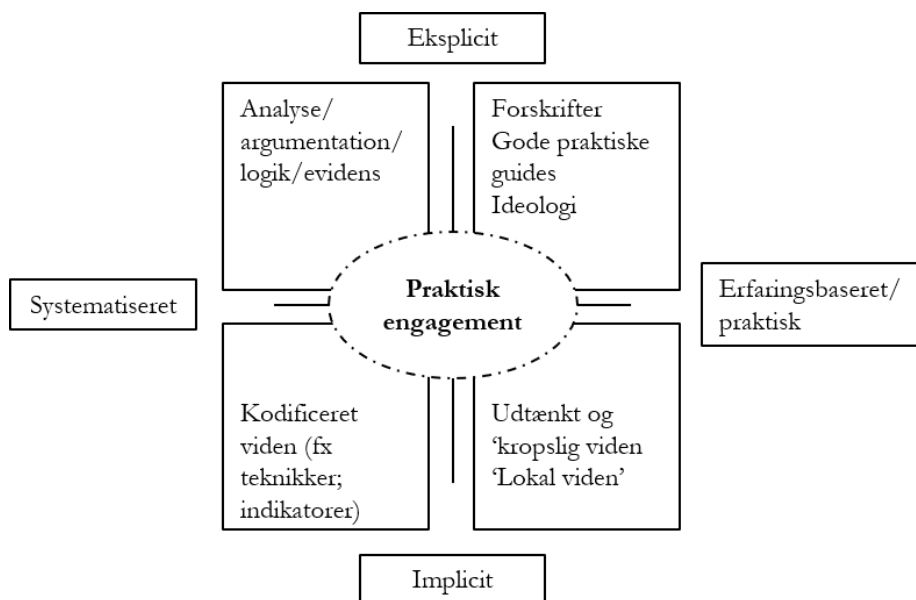
Videns mangfoldighed i planlægningsteori

At opnå en holistisk forståelse af steds kulturelle værdier kræver en accept af mangfoldige kilder til viden (fra både fællesskaber og "eksperter") og adskillige former for viden (både rationelle og subjektive). På både teoretiske og metodologiske niveauer har planlægningsfeltet haft få problemer med disse antagelser. Derfor bør planlæggere have få vanskeligheder med at acceptere legitimiteten af en bred vifte af forståelser og værdier opnået fra forskellige kilder. (Stephenson 2010, 18)

Planlægning opererer i et felt med forskellige vidensformer, som ovenstående citat nævner. Tilgangen til viden som plural ses særligt i nyere planlægningsteori, der placerer sig inden for den kommunikative retning (Healey 2010). Derfor er det naturligt for traditionen at søge en mangfoldighed i vidensformer i planlægning.

Den viden, der oftest benyttes i planlægning og den offentlige debat, er domineret af tekniske og strategiske rationaler, der ofte ikke står til diskussion under henvisning til, at det bygger på videnskabelig facts. Dette kritiseres i det kommunikative perspektiv, eftersom planlægning anses som en interaktiv og politisk aktivitet, der benytter sig af symbolsk sprog til at frembringe enkle og forståelige budskaber. Den viden, der fremstår som faktisk er udvalgt på baggrund af forskellige kriterier, og bør ligeledes åbnes op for diskussion. I det kommunikative perspektiv ønsker man at fremme andre former for viden. Det kunne eksempelvis være den livsverdensbaserede hverdagsviden (erfaringer, intuition, kulturelle referencerammer), hvori der også indgår moralske og æstetiske argumenter. (Agger 2007, 43)

Healey, der tilslutter sig traditionen, pointerer, at den har bidraget til en erkendelse af, at viden tager mange former; alt fra rationelle systematiske analyser, historiefortællinger og ekspressive fremstillinger i både ord, billeder eller lyd (Healey 2012). I kapitlet *Getting to know an urban 'region'* (Healey 2007) diskuterer hun, hvordan og med hvilken viden, planlæggere kan forstå steder. Hun opstiller en række spørgsmål, der kan guide planlæggere: Hvilke former for epistemologi er repræsenteret og hvilken viden er akkumuleret og benyttet i strategisk rumlig planlægning? Hvordan bliver mødet mellem forskellige vidensformer forhandlet? Hvilken slags læring foregår i processerne og i hvilken grad fordrer den en kreativ opdagelsesrejse mod nye vidensformer, der gør nye erkendelser for planlægningen mulige? For Healey er planlægningsprocesser sociale arenaer, hvor mangfoldig stedlig viden skal udforskes, konceptualiseres og testes. Det er planlæggerens opgave at navigere i viden og inddrage den, men samtidig skal der ske en øget anerkendelse af videns mangfoldige former. På baggrund af en mangfoldig epistemologi skaber Healey en model over former for viden, planlæggere skal tilgå:

Healeys fire former for viden. Figur tilpasset fra Healey (2007, 245).

Der er flere typer af viden, planlæggeren skal have for øje, der placerer sig mellem systematiseret viden og erfaringsbaseret viden og kan være mere og mindre eksplícitte. Healey benytter som eksempel en planlægningsinstitution, der skal have flere borgere til at benytte bus og tog. Det gøres gennem analyse af, hvor mange der bruger offentlig transport; hvor flest skifter transportmiddel; fysisk indretning af stationerne; hvor ofte, der kører tog; hvilke andre transportmuligheder, der findes, etc. Der er dog samtidig behov for andre vidensformer. Planlæggere skal forstå, hvordan mennesker oplever deres rejse som en del af deres hverdagsliv og identitet. Planlæggerne skal vide, hvordan det føles at krydse gaden, at vente på bussen, at stå på en våd og øde station alene om natten og hvordan det er at skulle hente børn, købe ind og samtidig bruge offentlig transport. Healey sammenholder den epistemologiske mangfoldighed med nødvendigheden af en bredere geografisk forståelse, hvor stedet tilgås på flere måder. Inddragelse af former for hverdagslig erfaring hjælper ikke blot til at informere planer og strategier, men gør samtidig argumenter stærkere gennem en resonans mellem ekspertviden og hverdagslig viden. At få tilgang til en sådan levet viden sker ikke gennem traditionelle planlægningsmetoder. Det kræver institutionelle rammer, hvor borgerne kan identificere og artikulere deres erfaringer. Hun påpeger, at det er sjældent, at nye idéer eller ændringer af planlægningens ramme skabes via formaliseret, ekspertbaseret eller videnskabelig viden, men oftest opstår ved viden, der ikke var planlagt og som man møder ved ikke at opstille snævre krav til vidensindsamlingen.

Sandercock argumenterer ligeså for en flerstrengt tilgang til viden; en epistemologi af mangfoldighed, der bryder med planlægningens rationalitet (Sandercock 1998, 2003a, 2010).

En sådan indeholder mindst seks vidensformer: 1) Viden gennem dialog, 2) viden fra erfaringer, 3) lokal viden, 4) viden gennem læsning af symbolik og ikke-verbale forståelser, 5) viden ved eftertænksomhed, 6) viden gennem *'learning by doing'*. Forester (1999) opfordrer til at inddrage viden, der bryder med, hvad der kan opstilles rationelt og argumentatorisk. Planlægning kan bl.a. lære af praksisfortællinger, der informerer om overset viden, hvorfor man skal gå til mere dialog end til kun debat og forhandling (Forester 2006). Madanipour foreslår planlægning som en forståelse af menneskets handlinger og tankeprocesser, der inkluderer både lingvistisk og ikke-lingvistisk indhold (Madanipour 2001). Innes og Booher (2010, 2015) har fokus på multiple vidensformer i deres forsøg på at give retningslinjer, når planlægning møder kompleksitet. Her er lokal viden centralt (Geertz 1983), da den giver information om kontekst og tilbyder pragmatiske, erfaringsbaserede indsigter fra dem, der fra første hånd kender situationen. Lokal viden kan udfordre dominerende faglige diskurser (Corburn 2003; Innes 2013; Innes & Booher 2010). Også den postmodernistiske tradition er trængt ind i planlægning med dens fokus på videns mangfoldighed (Taylor 1998); der findes viden og virkeligheder, planlægning endnu ikke har greb om, men som kan artikuleres gennem eksperimentelle metoder (Hillier 2008; Kristiansen & Nyseth 2012).

Planlægningsteori opererer med mangfoldig viden. Forskellige forskere har forskellige tilgange til viden og kommer med forskellige bud på, hvilke vidensformer, der findes og hvilke der er relevante for planlægning. Der er ikke enighed om, hvad mangfoldigheden præcist består i, som det ses ovenfor, men ikke desto mindre er der bred enighed om, at viden skal tilgås som plural, hvilket afhandlingen tager som sit udgangspunkt.

Opsamling – et kontinuum i viden

I gennem kapitlet har jeg vist planlægning som grundlæggende en videnspraksis, men også en praksis, der overser essentielle vidensformer. Som kritik af dette er der opstillet en lang række bud på mangfoldigheden i viden, der mere eller mindre opstiller forskellige kategorier af viden. Man skal være varsom med at skabe endelige kategorier for viden eller afgrænse viden til definitive typologier. Viden er mangfoldig, men den kan tilnærmelsesvis ses som et kontinuum mellem former, der ikke er klart afgrænsede fra hinanden. Jeg benytter begrebet kontinuum, da det implicerer en ubrudt rækkefølge, hvor overgangen fra et element til det næste er næsten umærkelig, mens yderpunkterne er klart forskellige (Ordnet). Gennem ovenstående afsnits udfoldelse af viden i planlægning kan særligt to punkter på kontinuummet identificeres; en rationel og refleksiv viden, samt en hverdagslig og levet viden. De to vidensformer skal ikke ses som adskilte, men som indlejrede i et forhold, der gensidigt konstituerer hinanden. Begreber, der kan lægges på de to former for viden kunne være følgende, der ses i nedenstående model. De enkelte begreber er opstillet i en tilstræbt, men ikke fuldstændigt modsætningsforhold:

Rationel	Levet
Analytisk	Hverdagsligt
Refleksiv	Følelsesbaseret
Kognitivt	Kropsligt
Evaluerende	Praktisk
Systemisk	Fænomenologisk
Tematiseret	Holistisk
Handlingsorienteret	Forståelsesorienteret
Universel	Lokal
EksPLICIT	Tavs
Distanceret	Involveret
Forklarende	Forstående

Oversigt over kontinuum af vidensformer. Egen figur.

De to vidensformer udfoldes nedenfor gennem et nedslag i fænomenologisk levet viden og den rationelle viden. I analysen i Del 3 skabes nuancer og detaljer, der viser, hvordan planlægningens stedlige viden kan forstås i konteksten af videns mangfoldighed. For nu kan to overordnede tilgange til viden skabe en klarhed.

Kapitel 5: Fænomenologisk viden og levet erfaring

Indledning

Den viden om livet, som vi lever gennem, er ikke nødvendigvis identisk med den viden, som vi forklarer livet med. [...] Den måde, som mennesker reflekterer, analyserer og rationaliserer hændelser retrospektivt er sjældent isomorfe med de indstillinger, de anlægger i livet. (Jackson 1996, 2)

I dette kapitel vender jeg blikket mod den ene af de to førnævnte yderpunkter i viden. Den udspringer af fænomenologiens livsverdensfilosofi, hvori man også kan lokalisere den humanistiske geografis stedsbegreb (Hansen & Simonsen 2004). Fænomenologien er ikke en afgrænset filosofi, men dækker over en række samlende analytiske perspektiver, der giver mulighed for at belyse verden på en særlig måde (Moran 2000). Fænomenologien tager sit udgangspunkt i menneskets eksistens og er et forsøg på at forstå verden, som den bliver levet (Merleau-Ponty 2009; Smith 2008). Det er en vending mod menneskets erfaring, før den bliver udlagt gennem teoretisk principper eller konceptuel systematisering (Jackson 1996; Thyssen 2012). Før man kan analysere verden, må man først forstå verden, som den bliver levet. Før man kan planlægge for et sted, må man forstå det.

Jeg vil over de følgende sider udfolde centrale fænomenologiske idéer om viden, der kan ses som et modspil til planlægningens viden, der er kritiseret for at være ensidet og snæver. Fænomenologisk viden er grundlæggende for at forstå lokal viden, fortællinger, erfaringsbaseret viden etc. Levede stedserfaringer må anses som et centralt vidensgrundlag i planlægning. Herfra kan der reflekteres, rationaliseres og analyseres. Jeg præsenterer først en fænomenologisk tilgang til videns mangfoldighed; en slags videreføring af planlægningens multiple vidensformer. Det munder ud i en beskrivelse af tre kernebegreber i fænomenologiens tilgang til viden: Livsverden, den naturlige indstilling og levet erfaring. Kapitellet er en begyndende afsøgning af planlægnings udgrænsede stedslige viden, der føres videre i Del 2.

En mangfoldighed af virkeligheder

Mangfoldige vidensformer er et kendetegn ved fænomenologien, hvilket særligt Schutz bidrager til. I essayet *Mangfoldige virkeligheder* (Schutz 2005) analyserer han, hvordan mennesket lever i virkeligheder, der overlapper hinanden, men som samtidig er distinkte. Han betegner dem som finitte meningsprovinser, hvor forskellige erfaringer lejres og hvor hver virkelighed har sin egen kognitive stil, sin egen erkendelsesstruktur og sit eget

virkelighedspræg (Barber 2016). Ens erfaringer skaber disse fænomenele virkeligheder, som orienteringer mod verden (Manen 1977). Schutz beskriver de forskellige virkeligheder gennem:

[...] chokket ved at falde i søvn som springet ind i drømmens verden; den indre transformation vi oplever, når gardinet i teatret løftes som overgangen til skuespillets verden; den radikale ændring i vores indstilling, hvis vi foran et maleri tillader, at vores synsfelt begrænses af, hvad der er inden for rammen som passagen til billedverdenen; vores forlegenhed, der afslappende overgår til latter, hvis vi ved at lytte til en vittighed, i en kort stund er klar til at acceptere spøgens fiktive verden som en realitet, hvortil vores daglige liv kommer til at tage sig tåbeligt ud; barnet drejning mod sit legetøj som overgangen til legeverdenen; og så videre. (Schutz i Manen 1977, 212)

Der er en uendelighed af virkeligheder, man kan erfare og befinde sig i (Schutz 2005). Schutz nævner fx forestillingernes verden, kunstens verden, den videnskabelige tænkningens verden, legeverdenen etc. De vidensformer, der blev gennemgået i forrige kapitel kan også betegnes som finitte meningsprovinser; om det er Healeys fire vidensformer, Sandercocks seks komplementære vidensformer til planlægning eller Innes og Boohers dialektik mellem lokal viden og ekspertviden. Spørgsmålet er, om man kan tale om en planlægningens verden, en planlægningsvirkelighed, der er distinkt fra fx hverdagsverdenen. Når man sidder i et teater og ser tæppet falde, træder man ind i en anden verden. Det samme gør man, når man deltager i et borgermøde eller sidder bag computeren på et sekretariat og planlægger. Det giver en særlig orientering mod verden, der bryder med hverdagens levede stedserfaringer (Santiago-Delefosse & Carral 2015). Hverdagslivets verden udgør arketyper af virkelighederne; alle andre meningsprovinser er modifikationer af den. Hverdagslivet verden er den grundlæggende referenceramme. Det er den mest vedvarende og altomsluttende virkelighed (Berger & Luckmann 2003).

Der kan ikke skabes en fuldt gennemsigtig transformation eller forbindelse fra den ene verden til den anden. Det medfører, at overførsel af viden fra en virkelighed til en anden bliver ufuldstændig og fragmenteret. Det gør sig særligt gældende ved overskridelsen af den hverdagslige viden til en anden finit meningsprovins:

Og når man går fra verden til en af de finitte meningsprovinser, kan man ikke oversætte oplevelser fra det ene sted til oplevelser fra det andet. Man må med overgangen, der subjektivt fremkalder et chok, udskifte en oplevelsesstil med en anden. Overgangen foregår gennem symbolet, der omspænder en finit meningsprovins og verdens ”naturlige” indstilling. Det symboliserede opleves kun i en finit meningsprovins eller i verden. Når det tages over grænsen, kan det kun ske i en substitueret form. Når vi krydser grænsen, må vi indstille os på, at vi ikke længere kan angive oplevelsen som det, den var. Den er nu skrevet i en hemmelig kode, som vi ikke formår at bryde. (Mortensen 2013, 32)

Som vidensformer er finitte meningsprovinser et kontinuum, der ikke er statisk. Overskridelse fra en virkelighed til en anden behøver på ingen måde at være overvældende, da virkelighederne er gennemtrængelige, men samtidig forskellige (Barber 2016). For at tage et eksempel fra planlægningens verden, så ændrer ens orientering og virkelighed sig, når

man oplever en gade i ens hverdag, til hvordan man i planlægning diskuterer gaden. Det er to forskellige måder at opleve samme gade på, men der er tydelige overlap, der informerer hinanden (Overgaard & Zahavi 2009), men samtidig går væsentlige elementer tabt i denne gensidige oversættelse. Overlevering i substitueret form, som ovenstående citat betegner det. Refleksive og rationelle analyser er ikke en-til-en med den levede hverdag, men en oversættelse af den. Man får en distancering til et fænomen, når man tager det ud af dets umiddelbare sammenhæng og genskaber det i en anden virkelighed. Som Tuan (1977, 146) polemisk husker en på, når han skriver, at tænkning skaber distance. Man skal således være bevidst om det brud, der sker, når viden overgår fra én kontekst til en anden.

Livsverdenen

Livsverdenen er, hvorfra ens forståelse af verden tager sit udspring (Moran 2000). Jeg anser livsverdenen som centralt begreb i afhandlingen af to grunde; 1) livsverdenen og det fænomenologiske erfarings- og vidensbegreb er centralt i den kritik, der har været af planlægning de senere år, og 2) livsverden er et begreb, der i den humanistiske stedsteori står centralt i forståelsen af steder (Buttimer 1976; Seamon 2000b). Zahavi beskriver livsverdenen således:

I vores før-videnskabelige erfaring er verden givet konkret, sanseligt og anskueligt. Derimod er den videnskabelige verden et system af idealiteter, som principielt overskrider den sanselige erfaring. Mens livsverdenen er en verden af situerede, relative sandheder, søger videnskaben at realisere et ideal om streng og objektiv erkendelse, befriet fra enhver bundethed til det subjektive. (Zahavi 2001b, 186)

Livsverdenen er et begreb fra Husserl, der søgte at forstå forholdet mellem den levede verden og den videnskabelige verden. Livsverdenen kan med fordel deles op i to tilgange; en snæver og en bred forstand (Gallagher 2012; Lewis & Staehler 2010).

1. I den snævre forstand skal livsverdenen forstås som en kropslig, præteoretisk, præintellektualiseret og prærefleksiv verden. En verden man ikke kontemplerer som sådan, da den er givet i dens konkrethed i ens hverdag (Husserl 1970). Livsverdenen indeholder rutinemæssig praksis, det usædvanlige og alt derimellem (Seamon 2000b). Ens motoriske bevægelser, indlejret i en og gjort meningsfulde gennem gentagen praksis er en del af livsverdenen. Det samme er narrative forståelser af en selv, der bundet mere i hverdagslig fortolkning end ren kropslig intuition (Gallagher 2012). Den daglige køretur til arbejde, hvor man end ikke er refleksivt til stede, er en del af livsverdenen, og det samme er en oplevelse med ens venner, som man aldrig glemmer.
2. Dertil kan livsverdenen tilgås bredere og som altomfattende forståelse, der udgøres af den intersubjektive menneskelige kultur. Ens egen snævre livsverden står på en grund af forforståelser, overleveringer og kulturelle idéer. Der foregår

et kontinuerligt samspil mellem den snævre livsverden og den brede livsverden. Ens erfaringer af verden hvile på et lager af tidligere og overleveringer fra andre mennesker før og sammen med en (Schutz 2005).

De to begreber danner en livsverden, der er den samlede totalitet af personlige oplevelser og de kulturelle, samfundsmæssige og sociale koder, man er kastet ind i. Livsverdenen er både subjektiv og intersubjektiv (Zahavi 2001a), da den transcenderer personlige erfaringer og gør dem til del af en større struktur, der bygger på tidligere fortolkninger af verden, på de traditioner, der gør, at man erfarer verden, som man gør (Mortensen 2013). Forskellige mennesker har forskellige livsverden, hvorfor en teenagepige fra København erfarer verden anderledes end en 70-årig mand fra Thyborøn. Deres erfaring er grundet i det sted og den tid, de lever. Samtidig trækker de begge på en fælles livsverden, der er tilgængelig for alle og kontinuerligt bliver udviklet. Hver har sin egen livsverden (i snæver forstand), men samtidig er det en verden for alle (i bred forstand) (Zelic 2009).

Den naturlige indstilling

Hvor livsverdenen er et grundlag for ens liv, er den naturlige indstilling måden, man erfarer verden på. Husserl betegner den naturlige indstilling som den hverdagslige tilstedeværelse, hvor man tager verden for givet (Moran 2000). Man lever den naturlige indstilling, der karakteriserer aktiviteter, som mennesker er orienteret mod, fordybet i, og absorberet af. At være i den naturlige indstilling betyder, at man ikke reflektivt analyserer, hvad man erfarer (Dahlberg et al. 2008).

Den naturlige indstilling er en grundlæggende orientering mod verden. Når man cykler på gaden, tænker man sjældent over, hvad man egentlig gør. Man gør bare. Man mister sig selv i det og overgår fuldstændig til verden. Ifølge Heidegger en hjemfalden til verden (Heidegger 2007). Verden bliver i den naturlige indstilling ikke reflektivt tematiseret. Det samme gør sig gældende ved sted. Man lever de steder, hvor man er. De er så tæt på en, at man sjældent tænker over, hvad stederne betyder for en (Seamon 2007). Hvad der er tættest på en, er ofte hvad, der er bedst gemt for en (Dahlberg et al. 2008). Det er først ved et brud, at stedet bliver reflektivt tilgængeligt; et brud, som hvis noget er, som det ikke plejer at være; hvis man ikke er komfortable i en situation; hvis man er fremmed på et sted; eller hvis man fx skal reflektere over stedet i en planlægningssammenhæng. I planlægning skabes et brud med den naturlige indstilling, når steder analyseres, rationaliseres og reflekteres over. Stedet indtræder i en anden virkelighed, der ikke er den naturlige indstilling. Har planlægningen en 'planlægningens indstilling', en finit meningsprovins? I så fald, hvorledes viser den sig? Det er et tema, jeg kommer ind på i afhandlingens analyse.

Levet erfaring

Levede erfaringer lægger sig tæt op ad erfaring og oplevelse, men samtidig er der forskelle. Erfaring og oplevelse kan begge oversættes til *experience* på engelsk, men har forskellige betydninger på dansk. Oplevelse refererer til en forholdsvis konkret og enkeltstående erfaring, der er knyttet til en bestemt begivenhed. Erfaring derimod peger på det større lager af oplevelser, som man erfarer verden ud fra, og som ligger som grundlag for de enkelte oplevelse; de sætter oplevelser ind i en større sammenhæng. Levede erfaringer kan placeres et sted imellem, da det henviser til konkrete oplevelser, men oplevelser, der altid bringer et lager af erfaring med sig.

Levede erfaringer er de erfaringer, man gør sig i sin hverdag. Det er de situationer, man befinder sig i og er involveret i (Manen 1990). Hvor livsverdenen er en totaliserende struktur, er levede erfaringer den strøm af oplevelser, der skyller ind over livsverdenen (Makkreel 2016). En levet erfaring kan aldrig begribes i dens umiddelbare manifestation, men kun som senere refleksiv retrospektion, hvor man bryder med den naturlige indstilling. Levede erfaringer bliver forstået på flere planer; prærefleksivt i situationen, hvor man lever den; minimalt refleksivt og fortolkende, hvor man i situationen altid har et fortolkende syn på den; et refleksivt plan, hvor man analyserer, intellektuelt fortolker og tematiserer den levede erfaring. Der kan tilføjes mellempunkter og refleksionen kan være mere eller mindre udtalt (Lynch 2000). Der er et konstant skift mellem at objektivisere sig selv og derved stille sig uden for ens levede erfaringer, og så leve disse erfaringer. Mennesket træder dialektisk ind og ud af verden.

Levede erfaringer bliver en del af livsverdenen som et strukturelt netværk, hvor der sker en sedimentering af erfaringer, der bliver et grundlag for en (Mortensen 2013). Det er først gennem analytisk refleksion, at den levede erfaring bliver gjort tematisk tilgængelig:

Men forudgående eller endda adskilt fra den reflekterende handling hersker der en implicit, ikke-tematisk, ikke-reflekterende form for bevidsthed i vores dagligdag, som består i en simpel tilstedeværelse i det, jeg gør. Denne bevidsthed kaldes "cykelbevidsthed", "talebevidsthed", "faderbevidsthed", "undervisningsbevidsthed" og så videre. Det er en (endnu) ikke bevidsthed om *at* cykle, *at* tale, *at* undervise, *at* være fader - men en selvbevidsthed, en bevidsthed i disse handlinger. Med andre ord; at leve livet betyder at være faderlig, moderlig, lærerig, kærlig, aktiv, følelsesmæssig i verden - det er en ikke-tematisk bevidsthed i verden. I modsætning hertil bliver den reflekterende bevidsthed kontinuerligt fodret af denne ikke-reflekterende dimension af livet, som den tematiserer. (Manen 1990, 38)

Det ligger et imperativ i den levede erfaring, da den tager en tilbage til, hvordan man har oplevet et sted i hverdagen. For planlæggere betyder det, at der skal være blik for den levede erfaring. Forholdet mellem levet erfaring er aldrig identisk med de koncepter og kategorier, man benytter til at indfange dem (Jackson 1989). Mange erfaringer modsætter sig kategoriseringer og modsiger typificeringer. Det gælder særligt steder, der aldrig blot

er én ting, men altid en mangfoldighed af samspillende kontekster og situationer (Casey 2010).

Forholdet mellem de tre elementer

Forholdet mellem de tre elementer (livsverden, naturlig indstilling og levet erfaring) kan forstås gennem en metafor, jeg blev fortalt af antropolog Michael Jackson. Metaforen består af tre elementer; øer, vand, grundfjeld. Mennesker skal ses som øer, men som den velkendte talemåde lyder, så er intet menneske en ø. Ingen øer er frit flydende, men forankret i havbunden, i grundfjeldet. Havbunden kan betegnes som den fælles livsverden, hvor overlevering befinder sig. Det er man en del af, men hver ø er placeret forskelligt på havbunden (Meyer 2006, 2008). Det hav og vand, der slår ind på øernes bredder kan ses som levede erfaringer i den naturlige indstilling. Erfaringerne former en som menneske og giver udslag i den måde, man forstår verden (Keller 2011). Sedimenterne lagres og overgår fra umiddelbare erfaringer til at blive en del af den fælles livsverden. Kontinuerligt skyller levede erfaringer ind og former en, men samtidig er man en del af et fælles grundfjeld, som ingen bølger er stærke nok til at erodere. Men lidt efter lidt forandres både en selv og den fælles livsverden (Berger & Luckmann 2003).

Individer er, i deres biografiske unikhed af forskellige sedimenterede oplevelser og forskellige sedimentationslag, resultatet af alle disse tidlige erfaringer, aldrig fri for den socio-historiske a priori af den etablerede institutionelle orden, hvori de fødes, men heller aldrig determineret herigennem. (Meyer 2008, 526)

Opsamling

Fænomenologiens videnstilgang er en teoretisk underbygning og forlængelse af de vidensformer, som planlægning er kritiseret for ikke at indoptage. Det er en idealtypisk vidensform, som også fortalerne for inddragelse af videns mangfoldighed skriver sig ind i. Livsverdenen, den naturlige indstilling og levede erfaringer er centrale aspekter i en humanistisk tilnærmelse til menneskets steder og stedslighed. For at forstå steder, som de leves, må planlæggere også forstå den vidensform, som de erfares gennem. Fænomenologien er det ene yderpunkter i videnskcontinuummet. Nedenfor udfoldes rationaliteten som dets kontrapunkt.

Kapitel 6: Viden som rationelt fænomen

Indledning

En væsentlig årsag til den langsomme infiltration af mere kulturelt fokuserede koncepter om menneskers forhold til steder i planlægningsfeltet er den rationelle models fortsatte vedholdenhed som metateori i planlægningstænkning. (Stephenson 2010, 16)

Min første dag i felten i august 2014 var opstartsmødet for OMF Sydhavnen, hvor ti kommunale planlæggere mødtes. Efter en præsentationsrunde tog JSK ordet og berettede om den kommende indsats. Han fortalte en historie om udviklingen fra ekspertstyret embedsmandsvælde til åben og inddragende planlægning; om overgangen fra rationel planlægning til nutidens netværksplanlægning. Han påpegede, at områdefornyelser repræsenterer et brud med tidligere tiders planlægningsrationale. OMF Sydhavnen skulle stå for en ny type borgerinddragelse; en ny type planlægning. Han talte ind i en generel forståelse af områdefornyelser som eksempel på nytænkende planlægningsprocesser og som et brud med tidligere planlægnings rationalitet, hvorfor det er vigtigt at beskrive, hvad det præcist er, som indsatsen angiveligt bryder med.

Jeg har beskrevet den hverdagslige levede viden ovenfor; den ene pol i videnskcontinuummet. Jeg undersøger i det følgende dens modpol; rationalitet. En central vidensform, hvis man skal forstå spændet i menneskets viden, men også, hvis man skal forstå planlægning. Jeg opstiller igennem kapitlet et grundlag til at forstå rationalitet på, der særligt trækker på Webers teoretisering af begrebet. Jeg kæder dette sammen med planlægnings praksis, der ofte anses som rationelt betinget. Noget, der ikke er forbigået kritik, da rationalitet er en form, der udgrænser andre tilgange til viden, særlig en mere levet erfaringsviden. Det er dog en kritik, man skal være varsom med, da den har mindst fire blinde vinkler, som jeg viser afslutningsvis.

Rationalitetsbegrebet

Rationalitet er grundlæggende et mere sofistikeret ord for fornuft (Alexander 2000). Rationalitet kan sidestilles med 'det fornuftsmæssige' (Andersen 1997). Der ligger en iboende argumentativ og refleksiv analysering ved rationalitet som begrundelse (Harman 2004). En rationalist forstås som en person, der besidder logiske egenskaber; der skal være en konsistens mellem handling, motiv, overbevisning og empirisk eller logisk belæg. Det er normalt kontrasteret med mere emotionelt eller intuitivt ræsonnement (Allmendinger 2002; Greenspan 1988). Den almene forståelse af rationalitet, at være rationel eller rationalisering er at kunne fremføre en logisk argumentationsrække som begrundelse for

en handling. For Schutz er rationalitet en modsætning til den hverdagslige naturlige indstilling. Han trækker på Parsons definition af rationalitet:

Handlinger er rationelle, for så vidt som de følger nogle mål, der kan realiseres under de i situationen gældende betingelser ved hjælp af de midler, der blandt dem, aktøren har til sin rådighed, virkelig er de mest velegnede til at nå målet af årsager, der kan forstås og verificeres af den positive empiriske videnskab. (Parsons i Schutz 2005, 147)

Schutz argumenterer for, at det er sjældent i hverdagslivet, at mennesker handler på en måde, der kan kaldes rationel; man fortolker ikke den sociale verden, der omgiver os, på en rationel måde, undtagen under særlige omstændigheder, der tvinger en til at opgive den helt basale indstilling, i hvilken man blot lever sit liv (Schutz 2005).

En ofte benyttet tilgang til rationalitet er opdeling i teoretisk og praktisk rationalitet (Mele & Rawlings 2004). Teoretisk rationalitet omhandler, hvad der er fornuftig og logisk at have som overbevisning. Fx at have den overbevisning at borgerinddragelse skaber bedre byer gennem aktivering og forankring. Praktisk rationalitet omhandler, hvad der er fornuftigt og logisk at gøre, altså hvordan der skal handles. Virkeligheden er dog sjældent opdelt på den måde, hvor der kan skelnes mellem bevæggrund og handling:

[V]i kan sige, at teoretisk ræsonnement er en proces, hvorved du *i første omgang* ændrer dine overbevisninger og forventninger, og at praktisk ræsonnement er en proces, hvorved du *i første omgang* ændrer dine valg, planer og hensigter. Vi må sige noget som "i første omgang", fordi det at ændre, hvad du planlægger at gøre, kan påvirke det, du tror, vil ske, og at ændre din overbevisninger kan føre dig til at ændre dine planer. (Harman 2004, 48)

Opdelingen er dog grundlæggende i forståelsen af rationalitet, hvilket også ses hos Weber, der var en af de første til at konceptualisere rationalitet (Friedmann 1987). Hans rationalitetsbegreb er bundet op på muligheder for handling og kan beskrive hvorfor og hvordan handlinger bliver udført. Webers interesse lå i mønstre af rationelle handlinger, der karakteriserer civilisationer, institutioner og grupper. Weber opdeler rationalitet i yderligere fire typer, der videreudvikler værdi- og middel/målrationalitet; praktisk, teoretisk, substantiv og formal rationalitet (Kalberg 1980):

1. Praktisk rationalitet refererer til den måde, hvorpå man vurderer aktiviteter ift. individuelle, egoistiske og pragmatiske interesser. Denne rationalitet sker uden hensyntagen til problemstillinger eller mulige handlinger, der går ud over et givent hverdagsligt problem.
2. Teoretisk rationalitet bygger på kontinuerligt mere abstrakte modeller og argumentationsrækker, der ikke nødvendigvis er koblet med handling. Man søger gennem systematisk tænkning at transcendere rutine og hverdagslige begivenheder.
3. Formal rationalitet er beregningen af passende midler for at nå et mål. Det er instrumentel rationalitet, en rationalitet baseret på instrumentelt effektive valg.

Formal instrumentel rationalitet er en logisk måde at afgøre de optimale tilgængelige midler for at opnå et givent mål (Alexander, 2000). Rationalitet i denne middel-mål-typologi beror på, at der på baggrund af de optimale midler logisk kan begrundes en handling. Formal rationalitet er ikke så optaget af en konkret situation eller en problemstilling, men søger midler, der kan generaliseres på tværs af handlinger. Det er også en til dels 'personfjendtlig' rationalitet:

I det omfang den rene beregning med hensyn til abstrakte regler hersker, træffes beslutninger "uden hensyntagen til personer". En orientering mod handling gennem formelle regler og love er ensbetydende med en afvisning af al arbitrærhed: universalisme og beregning i forhold til de pågældende individers personlige kvaliteter. (Kalberg 1980, 1158)

4. I modsætning til den formale rationalitet er substantiv rationalitet koncentreret om det givne mål, der skal opnås. Hvilken mål er det bedste og hvorfor? Den rationelle tænkning baseres på grundlæggende værdier, der er indlejret i et givent formål. Substantiv rationalitet er en målbaseret overvejelse om fx et projekts formål, alternative formål, og de indbyrdes sammenhænge.

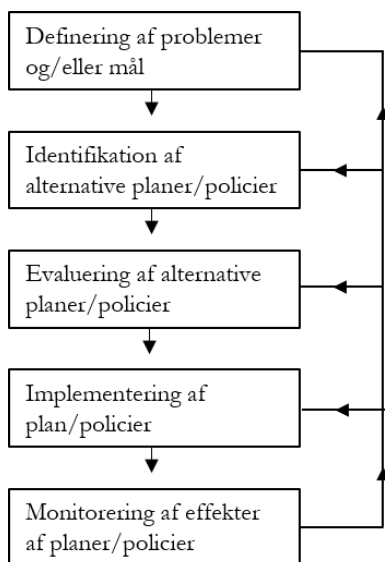
Fælles for de fire rationaliteter er, at rationalitet er baseret på en særlig form for viden, der bryder med konkrete begivenheder og egentlig den levede virkelighed, der ordnes til rationelle systemer. Uanset om det er middel-mål-beregning, underordning af diffuse realiteter til værdier eller abstrakte tankeprocesser, så konfronterer disse processer systematisk den sociale virkeligheds endeløse strøm af konkrete situationer. I beherskelse af virkeligheden er deres fælles mål at systematisere partikulære perceptioner ved at ordne dem i begribelige og "meningsfulde" regelmæssigheder. Rationalitet er andet end den oplevede virkelighed; det er et brud med levede erfaringer. Gennem afhandlingen refererer jeg til rationalitet uden at skelne skarpt mellem de forskellige typer af rationalitet. Det gør jeg, da der fælles for Webers fire typologier ses en grundlæggende rationalitet, der bryder med en levet hverdagslig erfaringer pga. rationalitets iboende analytiske karakter baseret på fornuft, refleksivitet og kalkulation. De indeholder alle en stram logisk sammenhæng mellem fx mål og midler, argumentation og værdier. Logiske og eksplicitte sammenhænge, der sjældent ses i levet erfaring.

Planlægning og rationalitet

Planlægning [...] er den rationelle beherskelse af det irrationelle. (Mannheim i Friedmann 1987, 102)

Forholdet mellem rationalitet og planlægning er muligvis det mest gennemgående tema i planlægningsdiskussioner (Friedmann 1987). For Flyvbjerg er planlægning det klareste udtryk for det moderne med nøglestørrelser som rationalitet, participation og demokrati

(Flyvbjerg 1991a). Som Mannheims programmatisk ytring antyder, er planlægning et fænomen, der rationelt søger at kontrollere sin omverden. Det er grundessensen i den såkaldte rationelle planlægningstilgang. Der ses en lige linje tilbage til Webers forståelse af rationalitet, særligt formal instrumentel rationalitet, som planlægning har været fanget i gennem mange år og først nu er begyndt at undslippe (Healey 2012). Inden for planlægning er det særligt Faludi, der bliver nævnt som en af ophavsmændene til det rationelle planlægningsparadigme (Allmendinger 2002; Taylor 1998). Planlægning skal, ifølge Faludi, ske gennem videnskabelige tilgange, der rationelt gennemgår en række processer gennem en planlægningscyklus med fem logiske trin:

Planlægning som en proces af rationelle handlinger. Figur fra Taylor (1998, 68).

Planlægning begynder med en identifikation og definering af et givent problem. Identifikationen kan både ske gennem politiske visioner eller fra teknokratiske institutioner, der identificerer et problem, fx ineffektivitet i transportsektoren. Mannheims idé om planlægning som herredømme over det irrationelle skeler særligt til det politiske felt som det irrationelle, hvor ideologi, holdninger og deslige befinder sig; ifølge Faludi beskæftiger planlægning sig ikke med dette, men med metoder til bedst muligt at opnå et mål (Allmendinger 2002). I andet trin analyseres alternative planer, der kan løse problemet. Det tredje trin evaluerer de alternative planer for at komme frem til den handling, der løser problemet og skaber mindst mulige negative følgevirkninger. Planlægningsprocessen slutter ikke her, og er derfor ikke identisk med beslutningsprocessen; den vedtagne plan skal også implementeres, fjerde trin. Det er en central del af planlægning, da implementering sjældent sker i et en-til-en forhold med planen. Der er behov for et femte trin i processen, hvor der sker en monitorening af de effekter, implementeringen har. Er der

negative effekter, der skal tages hånd om? Er der uforudsete udfordringer, der skal analyseres? De forskellige trin skal ikke kun ses som successive, men som cykliske i den forstand, at de informerer hinanden (Davoudi & Strange 2009). Denne klassiske model kan stadig ses i planlægningsfeltet i forskellige udformninger. Bl.a. hos Grunau og Schönwandt (2010), der inddrager en større grad af kompleksitet, men stadig opbygger en normativ og deskriptiv planlægningsproces over samme ramme.

Rationalitet fordrer, at der fastsættes mål for en planlægningsproces. Der kan være forskellige fora, hvori målene defineres, der er mere eller mindre demokratiske, men det ændrer som sådan ikke ved den rationelle proces. Herefter analyseres hvilke midler og alternativer, der bedst opnår de ønskede målsætninger. Resultaterne af analysen implementeres derefter i planlægningsprocessen. Rationalitet er et spørgsmål om den mest effektive måde at opnå planlægningens mål på (Elling 2007). Det indebærer argumentation, systematik og logik (Allmendinger 2002). Rationel planlægning har tre væsentlige betingelser, processen skal opfylde (Taylor 1998): 1) En plan skal være grundigt reflekteret og ikke baseret på kutyme eller intuition. Velfunderede og gennearbejdede analyser ligger til grund for planlægning. 2) Grundlaget for en plan skal være eksplicit og kunne forsvares rationelt. 3) Hvert trin i en planlægningsproces skal være rationelle og alle trin skal indbyrdes være logiske.

Den rationelle planlægningens grundessens er en logisk sammenhæng mellem mål og midler. Hvis det er den rationelle planlægningens grundantagelse at være effektiv, logisk og fornuftig, er det svært at forestille sig en planlægning, der vil betegnes ineffektiv, ulogisk og ufornuftig. Modellen kan ses som et forsvar mod inkompetence, korruption, magtmisbrug etc., der ikke logisk kan begrundes. Grundlæggende fortæller den rationelle planlægningsproces, hvordan planlægning tager sig ud, men ikke, hvad den skal løse:

Denne model fortæller os blot at for at være rationel skal en beslutningsproces identificere et *givent* problem eller objekt, der skal løses eller rettes opmærksomhed mod, en *given* plan designet til at løse problemet eller nå målet og så videre. Det fortæller os intet i sig selv om *hvilke* problemer, der skal løses, *hvilke* planer, der skal laves etc. Det vil blive bestemt af den partikulære situation. (Taylor 1998, 71)

Planlægning og rationalitet - kritikken

Planlægning er kritiseret for dens rationelle praksis (Allmendinger 2002), ligesom rationalitet i sig selv næsten er blevet et ildeset begreb (Alexander 2000; Mac 2005). Megen nutidig planlægningsteori positionerer sig imod den rationelle planlægning (Agger 2007). Både empirisk og teoretisk er planlægning som rationel proces efterhånden blevet afvist (Friedmann 2008) og har fået en negativ klang, selvom der dog bliver refereret til planlægning som stadig værende rationel (Baum 1996; Rannila & Loivaranta 2015). I bogen Planlægning i teori og praksis er forfatterne klart formuleret om, at bogens kapitler søger at definere sig som alternative positioner til den rationelle instrumentelle planlægning

(Jensen et al. 2007). Den rationelle planlægning er beskudt fra mange sider og det kan siges, at planlægning, særligt repræsenteret ved den kommunikative drejning, har afvist instrumentel rationalitet og dens fokus på mål og midler (MacCallum 2008). Som en generel (sociologisk) kritik af det rationelle paradigme, skriver March:

Dogmet om rationalitet og dets altdominerende rolle kritiseres typisk af to grunde. Den første grund er, at dogmet i bund og grund er forkert. At det hverken deskriptivt eller normativt er i stand til at indfange den egentlig karakter i menneskelig adfærd. Den anden grund er, selvom dogmet indeholder elementer af sandhed, så er der en stor social, intellektuel og moralsk risiko ved, at noget som helst idésæt opnår et sådant herredømme. (March i Mac 2005, 68)

Rationalitet er ikke i stand til at indfange ”den egentlige karakter i menneskelig adfærd”. I sin iver for at skabe en rationelt fungerende planlægning har modellen overset, at ikke alle sider af livet er rationelle. Der er væsentlige blinde vinkler i den rationelle planlægning. Der er vidensformer, der ikke er rationelle og derfor ikke bliver inddraget i planlægning (Sandercock 2004); viden med forståelser om det at være menneske og det at bo et sted. Healey (1993) påpeger, at planlægnings teknologiske og administrative maskineri er opbygget af en snæver og ekskluderende rationalisme. Den rationelle planlægningsproces medfører en snæver tilgang til viden, da rationalitet ikke er et neutralt fænomen, men fordrer en tilgang til viden, der inkluderer noget og ekskluderer andet. Fornuft og argumenter er dele af foranderlige tankesystemer; rationalitet er et kontekstafhængigt begreb (Hacking 1979). Man skal ikke på forhånd afvise viden, men være bevidst om muligheder og begrænsninger ved det, som Foucault nævner:

Jeg tror, at den centrale udfordring i filosofi og kritisk tænkning siden det attende århundrede altid har været, stadig er, og vil, håber jeg, forblive spørgsmålet: *Hvad* er denne Fornuft, vi bruger? Hvad er dens historiske virkninger? Hvad er dets grænser, og hvad er dets farer? Hvordan kan vi eksistere som rationelle væsener, heldigvis forpligtet til at udøve en rationalitet, der desværre er krydset af iboende farer? Man skal forblive så tæt på dette spørgsmål som muligt og huske på, at det er både centralt og ekstremt vanskeligt at løse. Derudover, hvis det er ekstremt farligt at sige, at Fornuft er fjenden, der skal fjernes, er det lige så farligt at sige, at ethvert kritisk spørgsmål om denne rationalitet risikerer at sende os til irrationalitet. (Foucault & Rabinow 1984, 245)

Planlægning, sted og rationalitet

I sidste del af kapitlet vil jeg diskutere, hvorvidt planlægningens rationalitet er et overstået kapitel eller om rationalitet er en tilnærmelsesvis konstant i planlægningens praksissen. Det har betydning for stedets indoptagelse, da det er afgørende for, hvordan der kan skabes åbninger til levede stedslige erfaringer i planlægning.

Weber, og flere andre, italesætter en kontinuerlig rationalisering af verden, hvor dele af livsverdenen bliver uddifferentieret (Elling 2003; Engberg 2000). Hvis man vil forstå ste-

det, som det leves, må man forholde sig til, hvordan rationaliseringen foregår i planlægningens processer. Sted er ikke et fænomen, der undsiger sig rationalisering. Fortalere for et fænomenlogisk stedsbegreb, ligesom flere planlægningsteoretikere, er kritiske over for rationaliseringen af livsverdenen, da store dele af den levede viden tabes i planlægningsprocesserne. Som Casey påpeger, så stritter sted faktisk imod en kategorisering og derved rationalisering, da de er bundet op på livsverdenen (Casey 2010). Planlægning er ikke den levede hverdag, men en repræsentation, en oversættelse af denne og én virkelighed blandt mange. Spørgsmålet er, om man overhovedet kan skabe en planlægning, der ikke i sin grundvold er rationel betonet. Et kort svar er nej, som fx Alexander påpeger, når han skriver, at planlægning er umulig at tænke på andre måder end rationel (Alexander 2000). Planlægningshistorien er ofte beskrevet som en overgang fra rationel planlægning til nye former for planlægningspraksisser (Agger 2007; Allmendinger 2002; Friedmann 1996; Marcuse 2012; Taylor 1998). Den forståelse anser jeg som problematisk af flere grunde, som jeg gennemgår nedenfor igennem fire punkter. Først skal dog nævnes, at rationalitet ikke i sig selv er udtalt problematisk, ligesom irrationalitet ikke er at foretrække. Rationalitet er en legitim form for viden og ofte grundlaget for en kritisk tænkning (Gallagher & Zahavi 2012). En gennemsyrende og snæver rationalitet er dog utilstrækkeligt ift. at indfange det menneskelige liv, da den kan udgrænse væsentlige vidensformer og handlemuligheder, hvilket er problematisk. Ligesom rationalitet kan virke som røgslør for magt (Flyvbjerg 1991b), kan det påståede brud med rationalitet i planlægning bevirke, at en stadig underlæggende rationalitet holdes skjult. Det besværliggør kritiske analyser af virkelighedens planlægning, hvis man antager, at rationel planlægning hører fortiden til. Ligesom kritikken af rationel planlægning påpeger, at rationalitet bruges til at forstumme kritik, kan samme argument vendes mod de kritiske røster for at se, hvilken planlægning, der bliver tilbudt som erstatning. Hvordan bryder viden, der fremkommer gennem fx kollaborativ, kommunikativ og eksperimentel planlægning med rationel planlægning? Brydes der overhovedet med rationalitet eller er der opbygget en stråmand, man kan positionere sig imod (Fainstein & Campbell 2012b)? Jeg problematiserer kritikken af rationel planlægning af fire grunde:

1. For det første kan der spores en tendens til, at den teoretiske og normative rationelle planlægning er forvekslet med den virkelighed, planlægning foregår i. Det er en fejlslutning at sætte lighedstegn mellem en normativ model for rationel planlægning og så den måde, hvorpå den såkaldte rationelle planlægning foregår. Det burde være måden rationel planlægning er blevet udført på, der skulle være målet for kritikken, men hvor selve idéen om rationelle planlægning er taget til indtægt.
2. For det andet har man kritiseret formen og derved selve idéen om rationel planlægning, i stedet for indholdet. Kritikken er i højere grad rettet mod rationel planlægning; altså formen på den og ikke i lige så høj grad mod det værdigrundlag

og det rationale, der er indlejret i en given rationel planlægningsproces. Et rationale er en bevæggrund for at mene eller gøre noget, et vidensindhold, der allerede er meningsudfyldt; rationalitet er logik og fornuft, en måde at tænke og handle på, og en vidensform, der ikke er direkte meningsudfyldt. Hvor man har kritiseret rationel planlægning, burde det være de enkelte rationaler bag, der skulle være mål for det. Ofte har kritikken af rationel planlægning taget udgangspunkt i, at visse rationaler, så som sociale, kulturelle eller bæredygtige, ikke har været inddraget, men spørgsmålet er, om det i højere grad ikke er rationaler og holdninger, der ikke er inddraget. Rationel planlægning er ikke andet end at nå målet med bedst mulige midler og ud fra en logisk argumentation. Kritikken burde gå på det præfiks, som rationel planlægning implicit udføres med; neoliberal rationalitet, økonomisk rationalitet eller segregerende rationalitet, systemisk rationalitet. Rationalet er defineret af præfikset.

3. Kommunikativ og partecipatorisk planlægning er også rationel planlægning. Hvis rationalet er at inddrage borgere, er planlægningsformen yderst rationel. Er rationalet hurtigt udførsel af et fysisk projekt, er fx områdefornyelser ikke nævneværdigt rationelle, men er rationalet stedslig forankring og borgerinddragelse fremstår områdefornyelser som en rationel indsats. Der er ingen planlægningsindsatser, der vil være irrationelle, hvis det er at være ulogiske og ineffektive (Marcuse 2012).
4. Den sidste grund til at være skeptisk over for planlægningsretninger, der opponerer sig mod rationalitet, er den simple grund, at der endnu ikke er blevet tilbudt nogen tilgang, der bryder med rationel planlægning. Der er fremkommet supplerende metoder, der bygger oven på en fundamental rationel planlægning, men det kommunikative, postmoderne, kollaborative er alle rationelle; de beror på fornuft og logik. Mål og midlerne ændres, men der planlægges stadig ud fra et formål, hvortil der er identificeret de bedste midler til at nå dertil. Det er et brud med tidligere tiders mål og midler, men ikke på grundantagelsen i planlægning; planlæggere arbejder stadig med midler og mål. Der er skabt rum for vidensformer, der ikke er rationelle i traditionel forstand, men systemet er rationelt. Borgerinddragelse er rationelt, hvis målet er aktive borgere. Borgerinddragelse trækker således på et udtalt værdirationelt og målrationelt grundlag.

Rationalitet skal dog stadig kritiseres, hvis det betyder, at essentielle vidensformer udgrænses og rationalitet skaber en forvrængning af hverdagens levede erfaringer. Det sker i alle planlægningspraksisser, men for at kunne foretage en analyse af, hvordan forvrængningen sker, er det vigtigt ikke at være forudindtaget om, at visse planlægningsteorier og -praksisser ikke skaber forvrængning. En substantiel kritik af såkaldt rationel planlægning må tage udgangspunkt i vidensformer, der udvider eller direkte bryder rationalitet, men som udgrænses i planlægning.

Opsamling

[V]i skal ikke kritisere regler, logik, tegn og rationalitet i sig selv. Vi bør kun kritisere disse fænomeners dominans til udelukkelse af andre i det moderne samfund og i samfundsvidenskaben. Omvendt ville det være lige så problematisk, hvis regler, logik, tegn og rationalitet blev marginaliseret af det konkrete, af forskellighed og af det partikulære. Sidstnævnte problem er dog i øjeblikket langt mindre presserende end førstnævnte. (Flyvbjerg 2001, 49)

Rationalitet er en særlig vidensform, der bundes i en logisk sammenhæng. Som Flyvbjerg pointerer, er der i sig selv ikke nogen grund til at kritisere rationalitet. Kritikken bliver berettiget, når den viser, hvordan rationalitet udgrænser andre vidensformer – en kritik, der særligt er blevet rettet mod planlægning, hvor der sker en kontinuerlig rationalisering af levede erfaringer. Som jeg har vist, er der i meget planlægningslitteratur et imperativ om, at planlægning skal være bevidst om, at der er andre vidensformer end rationelle, såsom en fænomenologisk viden om stedet. For Flyvbjerg (1991a) bliver en viden, der står i modsætning til rationalitet ikke nødvendigvis irrational, ufornuftig eller ulogisk. Han erstatter disse med begrebet arationel. Følelser og levede erfaringer er sjældent rationelt betonedede, men ikke mindre værdifulde. Et af de centrale spørgsmål er, hvordan rationaliseringen af levede erfaringer praktiseres i planlægning; med hvilke midler, hvilket formål, men også, hvordan der kan brydes med en streng rationalitet, der overser viden som mangfoldig. Hertil benytter jeg begrebet oversættelse som planlæggers kobling mellem levede erfaringer og en rationel planlægningsproces.

Kapitel 7: Planlæggeren som oversætter

Indledning

Da de første kvarterløft så dagens lys i slutningen af 1990'erne, var det blandt andet en reaktion på en periode med saneringer og utilfredse beboerne. Indsatserne blev finansieret som forsøgsprojekter og blev opfattet som meget eksperimenterende. Borgerne blev inddraget på helt nye måder, og de fik langt mere indflydelse på udviklingen af kvarteret end hidtil set. De kommunale medarbejdere skulle også påtage sig nye roller – de kom til at fungere som oversættere, der skulle kvalificere og implementere borgernes ønsker. (Teknik- og Miljøforvaltningen 2017a)

Der er mange vidensformer, tilgange til sted og problemstillinger, planlæggere skal navigere i og aktivt gøre til grundlag for egen praksis. En måde, man kan forstå dette arbejde på, er at se planlæggeren som oversætter. Planlæggere oversætter komplekse vidensformer og –indhold til en samlet helhed, der både skal give mening og mulighed for handling. I det følgende udvikler jeg denne idé. Det gør jeg gennem den videnskabelig retning oversættelsesstudier, der tager oversættelse ud af lingvistikken og sætter den ind i en sociologisk institutionel forståelse. Det skaber et fokus på den transformation, der sker, når man tager viden fra én kontekst og sætter den ind i en ny. Der opstår ofte et tab i oversættelsen, hvilket skaber en ekstra dimension til planlægnings udgrænsning af vidensformer. Derefter retter jeg fokus mod kontekstens betydning for oversættelse.

Oversættelsesstudier – fra sprog til institution

Oversættelsesstudier er med tiden blevet bredere end sproglig oversættelse og indeholder andre tilgange, der har taget oversættelse til sig som rammesættende perspektiv (Czarniawska & Joerges 1996; Munday, 2016; Wæraas & Nielsen 2016). Begrebet oversættelse har vist sig at være et mere alsidigt analytisk værktøj end kun forbeholdt til sprogvidenskabernes. Appliceret som perspektiv på institutionelle processer viser det, hvordan forandringer i organisationer praktiseres. Forskellige institutionelle strukturer har særegne vidensdomæner og opererer efter forskellige forståelsesrammer, hvorfor viden fra et domæne sjældent kan overføres direkte til et andet. Det kræver en oversættelse af den pågældende viden, så den bliver forståelig og ikke mindst brugbar inden for andre domæner (Meyer 2008). Det åbner op for et blik på planlægningens praksis, der fokuserer på, hvordan viden tages fra ét felt og transformeres til at kunne indgå i et andet.

Der kan spores forskellige retninger inden for oversættelsesteorien, der dog alle taler ind i samme udfordringer og benytter samme grundlæggende forståelser, men ud fra forskellige terminologier (Wæraas & Nielsen 2016). Jeg lægger mig op ad oversættelsesstudier fra forskningsskolen skandinavisk institutionalisme og bruger det som en tilgang i undersøgelsen, der åbner for nye perspektiver. Oversættelse indeholder en analytisk brede, der

ikke bliver snævert teoretisk eller empirisk defineret, men kan tilpasses det enkelte genstandsfelt og problemstilling, der omhandler transformation og forandring (Czarniawska & Sevón 1996), i mit tilfælde transformationen af stedslige viden i planlægning. En grundlæggende idé er, at oversættelse konceptualiserer det, at noget overføres og transformeres:

Det trækker opmærksomhed mod det faktum, at en ting, der flyttes fra ét sted til et andet, ikke kan fremkomme uforandret: at anbringe noget i et nyt sted er at konstruere det på ny. (Czarniawska & Sevón 2005, 8)

Viden bliver transformeret og oversat igennem en proces; det gælder også i planlægning, hvor fx Healeys vidensformer skal oversættes for at kunne indgå i samme planlægningsproces. Det samme gælder for afhandlingens indledende fortælling om Mozarts Plads, der også behøver oversættelse for at kunne indoptages som brugbar viden i planlægning. Oversættelse er dekontekstualisering og rekontekstualisering (Czarniawska & Joerges 1996). Viden ændrer sig, som den bevæger sig og rejser gennem kontekster (Wedlin & Sahlin 2017). Også inden for planlægning kan der tales om oversættelse, bl.a. af Allmendinger og Tewdwr-Jones (1997). De påpeger, at planlægges oversættelse af viden til handling skal igennem det politiske, det professionelle, det offentlige og det individuelle i processen. Disse arenaer skal erkendes som betydningsfulde for enhver oversættelse i planlægning, hvilket dog er blevet overset, også inden for den kommunikative planlægning, der om nogen burde beskæftige sig med det:

Kun lidt er blevet sagt fra kommunikative planlægningsteoris fortalere om oversættelsesprocessen, om hvordan planlæggere tager lokalsamfunds ønsker og oversætter dem til praktiske planlægningsmål. Det forekommer os, at et fokus på oversættelsen, på motiverne, værdierne og handlingerne fra planlæggeren i denne proces er et naturligt skridt videre fra den diskursive arena. (Allmendinger & Tewdwr-Jones 1997, 805)

Oversættelse er spredningen i tid og rum af hvad som helst – viden, idéer, ting, varer – i hænderne på mennesker, der handler på forskellig vis og oversætter, transformerer, tillægger, udelukker ift. hvad noget oprindeligt var (Czarniawska & Joerges 1996). Igennem rejsen (af fx levet erfaring) forandres det undervejs og tilpasses det system, der tales ind i. Heri både mistes der noget og tillægges der noget i oversættelsen. For at viden kan indgå i en planlægningsproces skal den transformeres og den mister herved en del af dets oprindelighed, men tillægges derved også nye dimensioner.

Ligesom ved sproglig oversættelse tales der inden for institutionel oversættelse om en kilde, der skal oversættes og et felt, kilden skal oversættes ind i. Kilden kunne være en bydækkende strategi, der implementeres i en lokal kontekst, eller levet stedslig viden, der skal informere en planlægningsproces (Yanow 2004). Oversættelse skaber konvergens og homogenitet gennem sammenkædning af elementer, der tidligere var forskellige (Wæraas & Nielsen 2016). Men samtidig skabes der en heterogenitet ved at systemet tilpasser sig lokale kontekster for at blive accepteret og opnå gennemslagskraft. Oversættelse sker i en dialektisk bevægelse mellem kontekster.

Oversættelse viser, hvordan aktører benytter forskellige taktikker for at skabe eller reproducere diskursiv praksis. Det transformerer viden fra forskellige felter til samme herskende diskurs. Oversættelser sker ikke tilfældigt, men gennem mønstre og strukturer opbygget i institutionelle kulturer og praksisser, juridiske bindinger og historiske udviklinger. Oversættelser kan være uintenderede, men sker ikke tilfældigt. Hver eneste oversættelse er unik, men baseret på en prædefineret rammesætning, en diskursiv praksis. Transformationen sker ikke i et vakuum, men i en kontekst af viden, aktører, traditioner og institutioner (Wedlin & Sahlin 2017).

Når en kilde til oversættelse, fx en levet erfaring eller en overordnet plan, transporteres igennem et system, skal det have en infrastruktur, der kan danne grundlaget for rejsen. Et dispositiv. Dette er ikke tilfældigt, men udvalgt af aktører, der skaber en proces, hvor en lang række kilder til viden skal transformeres og oversættes fra en kontekst til en anden. Planlæggere kan ses som 'mæglere' og 'bikulturelle oversættere', der har ansvaret for at tage viden fra én kontekst og oversætte det ind i en anden. Et sådan syn på planlæggere åbner for en række spørgsmål (Wæraas & Nielsen 2016), fx: Hvilke aspekter af oversættelse gør planlæggeres arbejde nemmere, og hvad gør det sværere og mindre effektivt? Hvordan defineres effektivitet i denne sammenhæng? Hvordan bliver problematiseringer, interesser, vidensformer og engagement inkluderet eller ekskluderet i disse processer? Hvordan bliver oversættelse påvirket, når viden har løsrevet sig deres kontekst? Hvilke oversættelsesstrukturer er planlæggere underlagt og hvordan arbejder de gennem dem? Alle disse spørgsmål kan ikke besvares på forhånd, men må udfoldes og besvares gennem en konkret praksisanalyse.

Betydningen af kontekst

Forskelligartede vidensformer har det tilfælles, at de er skabt i egen kontekst. Ved planlægning bliver de taget ud af konteksten og sat ind i en ny, hvorved det ikke kan undgås, at der sker en oversættelse og transformation af viden. Det ændrer selve indholdet og formen på den oprindelige viden, der oversættes. Bourdieu er en af de fremmeste til at påpege denne transformation i forskningsammenhænge og advokerer for, at forskere skal være bevidste om det, der sker i transformationen. Det samme gør sig gældende for planlæggere og planlægning. Jeg vil i det følgende citere Järvinens (2007) beskrivelse af Bourdieus forståelse af den praktiske sans holdt op mod forskningens abstraktioner; en ækvivalent til fænomenologisk viden holdt op mod planlægningens rationalitet. Jeg har udskiftet ord fra det oprindelige citat og drejet det mod planlægning. De udskiftede ord kan ses i klammeparenteserne.

Også her gav han [Bourdieu] sig til at analysere beboernes [bøndernes] livsstrategier som udtryk for deres praktiske sans, hverdagens dispositioner – en sans som ofte uden at være blevet verbaliseret har indlejret sig i agenternes kroppe. Og han kunne konstatere, at beboernes [bøndernes] stedserfaringer [giftermålsmønstre] fulgte sin egen forunderlige logik

(en ”ikke-logisk logik”), som var meget svær at indfange ved hjælp af planlægningens [forskningens] teoretiske logik.

Ifølge Bourdieu har planlæggere [forskerne] ofte en tendens til at glemme den enorme afstand, der er mellem kropsliggjort viden (praktisk sans) og den planlægningsmæssige [forskningsmæssige] rekonstruktion af denne viden. Bourdieus budskab er her: 1) at praktisk logik indfanges ved hjælp af planlægningsinstrumenter [forskningsinstrumenter], der omskriver og til dels opløser denne logik, samt 2) at refleksivitet i planlægningen [forskning] indebærer, at vi bør rette opmærksomheden mod vore ”objektiveringsinstrumenter” (kategoriseringer, statistiske beregninger, modeller) og interessere os for, hvilke effekter de har på den praktiske logik, vi studerer. Praktisk sans er kun mulig for den, der selv ”mestrer” denne viden, og den, der mestrer den, er ikke nødvendigvis i stand til selv at objektivere sin viden, dvs. gøre den tilgængelig for planlægning [forskning].

[...]

Budskabet er følgende: Planlægning [Forskning] handler om diskursivering (at sætte ord på menneskers ikke-refleksive væren-i-verden). Der eksisterer en grundlæggende konflikt mellem diskurs og praksis, mellem planlægningens [forskningens] logiske logik og den praktiske logik. Denne konflikt fører til store oversættelsesproblemer, problemer som ofte ignoreres i planlægningsrapporter [forskningsrapporter]. En objektivering af objektiveringen betyder bl.a. en synliggørelse af det, der sker i ”planlægningens [forskningens] køkkenregioner”, en større åbenhed omkring alle de valg og fravalg, alle de fremtvungne afslutninger, der ligger bag det endelige planlægningsprodukt [forskningsprodukt]. (Järvinen 2007, 348)

Det fremgår af den (ret grove) omskrivning af teksten, at der opstår et tab af forståelse, når planlæggere (eller forskere) skal fortolke, analysere og repræsentere et fænomen. Tabet opstår ved alle planlægningsprocesser gennem en oversættelse og forvrængning af levede erfaring. Bourdieu (2003) argumenterer for en objektivering af selve forskningens egen objektivering, hvorved forsknings transformation af viden gøres transparent. Det samme gælder i planlægning, hvor der sker en rationel sprogliggørelse af levet viden. Der sker en reduktion af kompleksitet ved at tage vidensformer fra én kontekst til en anden. Når praksis, kontekst og konkretion bliver udsat for en udefrakommende logik sker der en forandring. Som van Manen skildrer det (og som kan sammenholdes med Sandercocks beskrivelse af planlægning, som manglende ’livets safter’):

Meget af samfundsvidenskaben producerer former for viden, der fikserer livet til den videnskabelige teoretiserings former for begreber og grammatik, der fastfryser den levende betydning af det menneskelige liv – indtil livet selv er blevet uigenkendeligt for sig selv. (Manen 1990, 17)

Også Flyvbjerg advokerer for en videnskab, hvor der holdes fast i kontekst og konkretion. I sit manifest for den konkrete videnskab, argumenterer han for, at man skal være varsomme ved opsummeringer. Det er også nødvendigt i planlægning.

Man kunne også sige det på den måde, at noget væsentligt går tabt ved opsummering, og at det netop er forsigtighed overfor tab af dette "noget", som gør case forskere forbeholdne med hensyn til opsummering. (Flyvbjerg 1991b, 157)

Spørgsmålet er, hvor langt man som forsker og planlægger kan gå i forsøget på at bibeholde det konkrete, konteksten, det praktiske, det levede, livets safter? Der er allerede åbninger mod brugen af levet viden i planlægning gennem fx fortællinger, kunst og situeret deltagelse, men der er stadig kritik af en dominerende rationalitet i planlægning, der udgrænser andre vidensformer. Planlæggere skal kontinuerlig reflektere over egen praksis og skabe en bevidsthed om, hvordan forskellige former for viden bliver omdannet i processen og hvordan viden overhovedet bliver konstrueret (Howe & Langdon 2002). En kompleksitetsreduktion vil altid være nødvendig, men der skal være en bevidsthed om, hvilken form for reduktion, der foretages og hvorfor. Som Forester (2006) påpeger, er det vigtigt at blive lidt længere ved det konkrete og kontekstuelle, inden man tyr til rationel fortolkning og oversætter viden til at passe til systemet. Det er selvfølgelig nemmere sagt end gjort.

Opsamling

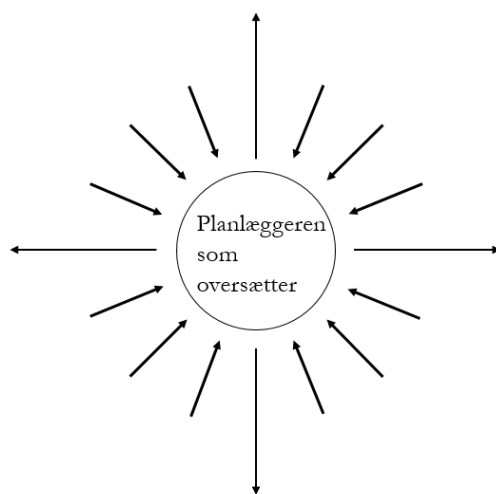
Enhver oversættelse må forhandle mellem det kendte og det ukendte, mellem det familiære og det fremmede. Enhver oversætter skal bestemme, hvordan den fremmede "smag" skal fastholdes og hvor meget der skal gøres for at "naturalisere" teksten, der "overføres", som udtrykkets etymologi fortæller os; fra et sprog, fra en kultur, til en anden. (Ferguson 1999, viii)

Planlægning er en øvelse i oversættelse af viden fra forskellige felter, hvor der skal tages stilling til, hvordan den oprindelige 'smag' videreføres. Et eksempel på de forskellige vidensformer, der skal oversættes, kan hentes fra Schutz, der viser, hvordan en by kan forstås på forskellige niveauer:

Byen er den samme for alle de tre personer, vi har nævnt – den indfødte, den fremmede og kartografen – men for den indfødte har den en særlig betydning: »min hjemstavn«; for den fremmede er den et sted, hvor han skal bo og arbejde i et stykke tid; for kartografen udgør den et videnskabeligt studieobjekt, som han udelukkende interesserer sig for med det formål at tegne et kort. Vi kan sige, at den samme genstand bliver betragtet fra forskellige niveauer. (Schutz 2005, 150)

En hjemlig forståelse af sted, en fremmed tilgang og en kartografiske tilegnelse skal nivelleres og blive en enhed, der kan planlægges ud fra. Hver tilgang til sted, hver vidensform og hver stederfaring kræver at blive sat ind i samme planlægningsramme. I et projekt, som fx en renovering af en lokal park, skal planlæggeren forholde sig en enorm mængde mangfoldig viden: Statistiske bylivstællinger, om hvor mange, der går, opholder sig, og cykler i parken; holdninger fra aktører, der vil benytte parken til egne aktiviteter; meninger fra borgere om, hvad parken kan, ikke kan og skal kunne; politiske visioner for

kvarteret; den demografiske sammensætning af parkens lokalområde; kommunale strategier for området, fx klimatilpasningsplan, lokalplan, kommuneplan og planer fra nærliggende aktører; juridiske og forvaltningsmæssige rammer for, hvad der er muligt; viden om parkens historiske opståen og udvikling; arkitektoniske indsigter i forholdet mellem materialitet og socialitet; budgetmæssige rammer ved politisk forhandling; og ikke mindst levede erfaringer fra lokale beboere, om hvordan de bruger parken, hvilke oplevelser, de har haft i parken og hvad den betyder for dem. Det skal oversættes til et projekt, en strategi, handlingsplan, udbudsmateriale eller budgetnotat. Den indsamlede viden skal oversættes gennem planlægningens diskursive praksis, som projektet opererer inden for. Og det skal videreformidles. Planlæggere skal kende kilden og målet for oversættelsen. Videns rejse er ikke en simpel overførsel fra ét domæne, fx levet erfaring, til et andet, fx rationel planlægning. Domænespecifik viden, eller vidensformer eller finitte meningsprovinser om man vil, kan ikke bevæge sig uden en form for fælles forståelse af, hvad denne viden betyder i modtagerens sammenhæng. Oversættelse kræver således mæglere og oversættere, der har ekspertviden om flere kontekster. Disse mæglere opererer ved grænsefladen mellem forskellige kontekster, både inden for og uden for deres givne organisation; de bevæger sig frem og tilbage og oversætter viden fra donorer (kilder) til modtagere (målet) (Wæraas & Nielsen 2016). En illustration kan se således ud. Pilene viser viden, der kommer ind, bliver oversat og går ud:

Planlæggeren som oversætter. Egen figur.

I løbet af et projekts levetid indgår en mangfoldighed af viden, der konstant skal oversættes, reduceres og kommunikeres. En projektleder for renovering af den lokale park får opbygget en næsten uoverkommelig mængde viden. Skal projektlederen på ti minutter præsentere projektet for samarbejdspartnere, er det en ekstrem oversættelse, der sættes i gang. Og som altid er i gang. Det samme gør sig gældende ved fx et femsiders bud-

getnotat eller et femtensiders udbudsmateriale. Det enorme vidensmateriale bliver oversat i en given ramme. Noget går tabt i en oversættelse, mens andet beholdes, men alt transformeres.

Opsamling på Del 1

I Del 1 har jeg vist, at viden ikke bare er viden. Den tager mange former, også i planlægning, der dog har været domineret af en rationel vidensform. Det er der en gennemgående kritik af, hvor bl.a. manglen på levede stedserfaringer er tydeliggjort. For sted og planlægning er vævet sammen, men planlægning har overset essentielle og nuancerende forståelser ved at have en snæver tilgang til viden. Det har særligt været de mere fænomenologiske levede vidensformer og stedserfaringer, der udgrænses, tabes eller forvrænges i planlæggernes oversættelser.

Planlægning har i mange år arbejdet på, at beboere og borgere bliver en del af processen. Ofte er borgerne inddraget i systemets domæne og har skullet agere inden for planlægningens rationalitet. Det har således til dels været en envejstilgang, hvor borgere skulle lære planlæggernes sprog og at begå sig i systemet. Spørgsmålet er, hvordan planlægning også kan indoptage hverdagens sprog; den måde steder erfares levende og konkret – og inddrage det aktivt i planlægningsprocesserne. Områdefornyelserne er en af de oplagte tilgange at se det udfolde sig i praksis; hvordan en stedslig avantgardistisk planlægningsindsats arbejder for og med stedet.

Til første møde i 2014 for den nyvalgte styregruppe i OMF Sydhavnen blev der af planlæggerne forklaret en række emner, der var relateret til områdefornyelsen. En del var forholdsvis teknisk og 'embedsmandsagtig', hvilket fik et styregruppemedlem, der ikke havde været en del af kommunale projekter tidligere, til at række hånden i vejret og sige, at hun altså ikke forstod særligt mange af de ord og vendinger, der blev brugt. Hun kendte simpelthen ikke sproget. En planlægger svarede, at det skulle hun ikke bekymre sig om; hun skulle nok lære sproget. Det var muligvis tale om specifikke ord og vendinger fra den kommunale værktøjskasse, hun ikke kendte, men eksemplet viser også mere end det. For hvorfor er det egentlig ikke omvendt? Hvordan lærer planlægningen hendes sprog? Hvordan kan planlægning overhovedet komme til at ændre sig sprogligt, så levet hverdag og rationel planlægning mødes? Områdefornyelser er et forsøg på det. Her ses tydelige brud i planlægningspraksissen, hvor levede steder træder frem. Borgerinddragelse handler ikke kun om at inddrage borgerne for at skabe legitimitet. Det handler også om at være opmærksom på den viden, der opstår i inddragelsen, så borgerne ikke blot reproducerer planlægningens vidensformer. Disse skal udvides og nuanceres. En måde at gøre det på er at have øje for den tilgang, planlægning går til stedet med.

DEL 2

Indledning

Uanset hvad der er sandt for rum og tid, er dette sandt for sted: vi er fordybet i det og kan ikke undvære det. At være overhovedet – at eksistere – er at være lokaliseret, og at være lokaliseret er at være på et sted. Sted er ligeså nødvendigt som luften vi indånder, jorden vi står på, de kroppe vi har. Vi er omgivet af steder. Vi går over og gennem dem. Vi lever på steder, forholder os til andre i dem, dør i dem. Intet, vi gør, er ikke-stedsligt. Hvordan kunne det være andet? Hvordan kunne vi undlade at anerkende denne primære kendsgerning? (Casey 1997, ix)

Man kan ikke forestille sig en verden uden steder (Casey 1993). Mennesket er omgivet af steder og er altid i sted. Sted er en grundbetingelse for livet – og for planlægning. Intet kan finde sted uden sted (Ringgaard 2010), men det er langt fra entydigt, hvad begrebet dækker over. I Del 2 dykker jeg ned i, hvad sted er, hvordan det kan begrebsliggøres, indfanges og repræsenteres. I Del 1 viste jeg, at planlægning er et mangefacetteret fænomen, der trækker på forskellige retninger, der har betydning for dets viden om sted. Det sker gennem de diskursive praksisser, som planlægning opererer gennem, og som i mange år har udgrænset levede stedserfaringer, der bryder med planlægningens rationalitet eller fremtræder gennem forvrængende oversættelser.

I det følgende udfoldes afhandlingens stedsteoretiske grundlag, der bunder i det fænomenologiske og humanistiske stedsbegreb. En tilgang, som planlægning har ekskluderet, men som er begyndt at blive indoptaget, særlig eksemplificeret ved områdefornyelser. Hvor det er afhandlingens planlægningsmæssige rammesætning, der blev skabt i Del 1, er det i Del 2 afhandlingens normative grundlag – inddragelse af levede stedserfaringer i planlægning – der udfoldes. Det er et stedsligt og levet ideal, der holdes op som et kritisk spejl på planlægning.

Indledningsvis beskrives forskellige stedsbegreber, der alle har betydning for planlægning. De kontrasteres med fænomenologiens udgangspunkt i menneskets levede erfaringer som grundlag for viden. For at udfolde det levede sted empirisk præsenteres en række fortællinger fra beboere i de områder, de tre valgte områdefornyelser, afgrænses til. Det giver en indsigt i, hvilken viden, der ligger i det humanistiske stedsbegreb.

Del 2's detaljerede udfoldelsen af det levede stedsbegreb er en forlængelse af de vidensformer, der er marginaliseret i planlægning. Før man kan vide, hvad planlægning udgrænser, skal man også vide, hvordan det udgrænsede tager sig ud. Det levede stedsbegreb indoptager mange af de samme forståelser, der ligger i de marginaliserede vidensformer og kan ses som et fælles fænomen, de ekskluderede vidensformer taler ind i, såsom hverdagslig og lokal viden. Det humanistiske stedsbegreb taler således ind i både den geografiske og planteoretiske kritik, som dets ideal-kritiske grundlag.

Kapitel 1: Forskellige steder – forskellige tilgange

Indledning

Det humanistiske stedsbegreb er kun en ud af mange måder at komme til stedet på. I dette kapitel gennemgår jeg seks stedslige tilgange, der i varierende grad kan genfindes i planlægning og i områdefornyelsers praksis. Jeg tager udgangspunkt i Cresswells viden-skabelige genealogi af sted, hvor han analyserer tre særegne stedslige konceptualiseringer frem (Cresswell 2015). Jeg tilføjer tre tilgange, der er baseret på min læsning af litteratur om sted og mine erfaringer fra feltarbejdet. De seks stedslige konceptualiseringer og begreber er:

1. Deskriptive, ideografiske tilgange, der beskriver steders særegenhed.
2. Socialkonstruktivistiske³, inklusiv marxistiske, feministiske og poststrukturalistiske tilgange, hvor steder er fixpunkter i samfundsmæssige processer.
3. Det lokale sted, hvor sted er synonym med lokalsamfund.
4. En praksisorienteret tilgang med fokus på rutiner og rytmer på stedet.
5. Et arkitektonisk/rumligt stedsbegreb, hvor sted tilgås gennem dets fysiske og materiale sammensætning.
6. Fænomenologiske tilgange med sted som grundlag for menneskets eksistens.

Efter præsentationen af de seks konceptualiseringer, diskuterer jeg, hvis blik der kommer frem gennem de forskellige tilgange – er det beboere, planlægges, forskeres? Det leder op til den fænomenologiske tilgang, der er afhandlingens normative og bærende stedsbegreb, og bliver udfoldet gennem Del 2, hvor jeg præsenterer centrale erfaringsmæssige perspektiver af det fænomenologiske og levede sted. For nu indleder jeg med forskellige tilgange, man kan komme til sted på.

³ Tilgangene herunder har forskellige udgangspunkter, og det kan diskuteres, hvorvidt de kan placeres under samlebetegnelsen socialkonstruktivisme, hvilket Cresswell dog benytter.

Steder som ideografiske

En af de tidligste tilgange til sted var via fokus på regioners⁴ særegenhed, hvorved der forstås, at steder indeholder en unik identitet, der kan beskrives og udlægges (Barnes & Gregory 1997). Det handler om at undersøge, hvad der gør ét sted anderledes end et andet sted. Gennem udførlige beskrivelser af et sted kan det differentieres fra andre steder og man kan derigennem udlede årsagerne for hvert steds særegenhed (Cresswell 2015). Tilgangen trækker på målsætninger om at beskrive steders partikularitet over for andre steder for at gengive mangfoldigheden på jordens overflade (Hansen & Simonsen 2004). Det blev set som geografiens hovedopgave. Den form for beskrivelser skete oprindeligt med fokus på sammenhængen mellem naturforholdene på et givent sted og den kultur, der udfoldede sig. Geografer gik fra grundfjeld til jordtype til klima til kultur (Cresswell 2015). Tilgangen har senere forskubbet sig og har i højere grad opdelt fænomenerne natur og kultur, som en bevægelse fra et naturdeterministisk dogme til et mere kulturelt anliggende. Den metodologiske tilgang bliver partikulær og hvad der kan betegnes som exceptionalistisk, hvor der søges mere efter hvad der skiller forskellige steder ad end de sammenfald, der er mellem steder (Barnes & Gregory 1997).

Steder som samfundsprocesser

Som reaktion på en til tider ukritisk ideografisk regionalgeografi opstod et krav om at forstå samfundsprocessers stedslige materialisering ud fra et magt- og kapitalkritisk standpunkt. Sted ses som et fixpunkt, hvor magtstrukturer er definerende for punktet. De generelle samfundsprocesser materialiserer sig i stedet.

Harvey står som en af de fremmeste fortalere for tilgangen, særligt gennem sin udvikling af en historisk-geografisk materialisme (Hansen & Larsen 2012). Harvey insisterer på, at steder må ses som sociale konstruktioner, hvorfor det eneste interessante spørgsmål er, hvilke sociale processer, der konstruerer sted (Harvey 1993). Han besvarer spørgsmålet i analysen af kapitalistiske strukturer som vækstorienteret, der gennem stedslige investeringer skaber profit, hvorved steder bliver konstrueret og koordineret. Det sker på to måder; 1) overskydende kapital, der flyttes fra et sted til et andet, og 2) teknologiske og organisatoriske skift, hvorved steder ændrer karakter. Kapitalinvesteringer gør nogen steder mere attraktivt end andre; nogen blomstrer op, andre forfalder. Byer er i konkurrence med hinanden for at tiltrække kapital i form af beboere, turister og virksomheder (Harvey 1993). Steders forandring sker også ved samfundsmæssig omstrukturering, fx gennem nedgangen af industri og smålandbrug i de vestlige samfund, der fx overflødder områder med boliger rettet mod arbejderklassen eller landsbyer, der ikke længere har ophæng

⁴ Regioner kan ses som dækkende over samme fænomen som sted i den tidlige geografi, hvorfor jeg ikke skelner mellem de to begreber her. Senere har begge begreber dog fået forskellige betydninger.

i landbruget. Denne radikale geografi studerer samfundets strukturer og deres stedslige afspejling (Hansen & Simonsen 2004).

Harveys analytik sætter steder i relation til andre steder, hvilket er fundamentet i Masseys videretænkning af Harvey, hvor hun nedtoner kapitalismekritikken. Massey opererer med en global sans for stedet og appellerer for en ny konceptualisering af sted som værende skabt af forbindende strømme (Massey 1991). Det er ikke en internaliseret historie, der giver et sted dets særkende, men en partikulær konstellation af relationer, møder og sammenvævninger. Verden er udgjort af netværk af sociale relationer, af mobilitet og mennesker, af kommunikation, af kapital og varer, der bevæger sig rundt. Et sted er den unikhed, der opstår på et givent punkt, hvor forskellige netværk fikses, men konstant forandres. Steder er konstrueret i en langt større skala end hvad det umiddelbar giver sig ud for at være. Det åbner for et magtgeografisk perspektiv, hvor nogle steder er privilegerede og udnytter forbindelserne, mens andre steder og mennesker marginaliseres af geografiske magtstrukturer (Massey 1993). En global sans for stedet kan ses som en forlængelse af Harveys strukturelle stedsbegreb, hvorfor både Harvey og Massey (der siden har udviklet sig i andre retninger) kan placeres inden for en marxistisk geografi (Cresswell 2015; Tonboe 1993).

Steder som det lokale

I meget litteratur bliver sted identisk med 'det lokale'. Det gælder særligt inden for planlægningslitteraturen, hvor der er gjort tilnærmelser på at integrere sted og planlægning, og specifikt inden for felter som *community* og *neighbourhood planning* og *placemaking*. I bymæssige tilgange har forståelsen af sted som lokalsamfund været relativt dominerende, hvor steder får deres karakter gennem beboernes kollektive aktiviteter, institutioner, organisationsformer og sociale netværk (Simonsen 2007). Tilgangen ses bl.a. hos Friedmann (2010), der søger at revitalisere og rehumanisere byen gennem insisteren på, at sted er lig det lokale. For Friedmann er der fire kriterier for, hvordan noget kan karakteriseres som sted: 1) En fodgængervenlig skala, der tillader interaktion på gaden, i butikker og i byrum. 2) Beboelse, da det skaber menneskelig praksis, der (re)producerer stedet og giver det en særlig karakter. 3) Følelsesmæssig tilknytning til det lokale. 4) Møde- og opholdssteder, der giver mulighed for, at det lokale liv kan udfolde sig. Når kriterierne er opfyldt, er der skabt et sted – et lokalt sted. Stedsskabelse vil skabe lokalsamfund, der er gode at leve i (Schneekloth & Shibley 1995). Det lokale er det centrale. Project for Public Spaces, et globalt initiativ under FN's bosættelsesprogram Habitat, skriver:

Som både en overordnet idé og en praktisk tilgang til forbedring af et kvarter, en by eller en region inspirerer **stedsskabelse** folk til kollektivt at nytænke og genopfinde offentlige rum som hjertet i alle lokalsamfund. En styrkelse af forbindelsen mellem mennesker og de steder, de deler. Stedsskabelse refererer til en kollaborativ proces, hvor vi kan forme vores offentlige verden for at maksimere den fælles værdi. (Project for Public Spaces 2007)

Steder som praksis og rytme

Praksisteori anser de kontinuerlige handlinger, der udføres, som essentielle for skabelsen af mening i verden (Reckwitz 2002). Samfundet bliver opretholdt af praksisser, der re-produceres igen og igen, der med tiden bliver konstituerende for subjektivitet og socialitet. Det er arrangementen af mennesker, artefakter, organismer, institutioner, der skaber det sociale, der er produceret af sammenvævede og sammenhængende forbindelsesled af praksis (Simonsen 2008). Steder er rumliggørelsen af praksisserne og derved en særlig artikulation af sociale praksisser. En metodologisk tilgang, der kan udfolde steders praksis, findes i Lefebvres værktøj til analyse af byens steder, den såkaldte rytmeanalyse (Lefebvre 2004). I teksten *Set fra vinduet* (Lefebvre 2010) beskriver han, hvordan steders rytmer og praksisser observeres. Når Lefebvre står ved sit vindue i Paris, kan han se ud og iagttage dem:

Derovre er der folk, som går frem og tilbage, talrige og tavse, turister og forstadsfolk, unge og gamle imellem hinanden, enlige og par, men der er ikke nogen biler langs med kulturen. Når det røde lys er skiftet, stormer de store og små vilde dyr brølende frem, de uhyrlige lastbiler drejer ned mod Bastillepladsen, de fleste af de små køretøjer fortsætter ned mod Hôtel de Ville. Støjen stiger, stiger i intensitet og kraft, i højde, bliver uudholdelig, selv om den også får rigelig støtte af stanken af brændstof. Derefter: stop. Igen fodgængere. Perioder a to minutter. Mens skramlekasserne raser af sted, hobes fodgængerne op, en klump her, en ansamling der; den grå farve dominerer, men der er pletter i mange farver, og disse flokke spreder sig, mens de venter på at kunne gå videre. Nogle gange holder skramlekasserne midt i fodgængerfeltet, og de gående strømmer rundt om dem og aftegner deres kontur, som bølger mod en klippe, og de undlader ikke at sende utilfredse blikke til bilisterne i de malplacerede køretøjer. Hårde rytmer: skriftevis stilhed og rabalder, passager som på én gang brydes og skanderes, slående for den som står i vinduet og lytter, hvad der forbavser ham mere end folkemassernes uregelmæssige mylder. (Lefebvre 2010, 71)

Det er blot noget af det, Lefebvre ser. En polyrytmi. Der er rytmer med korte intervaller, mens andre rytmer har længere cykliske intervaller, såsom skolebørn til og fra skole, turister til og fra hotel, handlende til og fra butikkerne, livsnydernes ophold på pladser om aftenen og byens liv om natten. Det er i sådanne gentagne rytmer, at den sociale orden manifesterer sig. Der er de endnu længere rytmer, der bl.a. baserer sig på årstiderne. Rytmer er ikke altid forudsigelige, men har en form for orden i sig (Cresswell 2014). I modsætning til enkelte handlinger, er rytmer og praksisser vedvarende, gentagne, successive og ofte kollektive, mens den enkelte handling er forgængelig og fortaber sig, når handlingen er foretaget.

For at se praksisser kræver det, at man på samme tid er i dem og trådt ud af dem. Der skal skabes en systematik for at analysere dem. Det kræver tid at begribe rytmerne (Lefebvre 2010). Først, når man har fået øjnene op for disse rytmer, kan analysen fortsættes og der kan søges efter hierarkier, orden og sammenhænge i virvaret.

Steder som arkitektonisk materialitet

Sted kan også tilgås som en materiel omgivelse (Simonsen 1996) og derved mere som en fysisk arkitektonisk rumlighed. I omgivelserne sker sociale aktiviteter, men rummet er det samme og har samme egenskaber ligegyldigt hvilke aktiviteter, der foregår. Materialiteten kan måles og ikke mindst bygges og designes, ligesom det kan have indflydelse på de sociale aktiviteter. Det er rummet som arkitektur og designobjekt. En arkitekts arbejde består i at skabe steder ved at omforme omgivelser for at skabe en ny orden, der tager højde for funktionelle og kulturelle koder (Julean 2016). Det gøres med materialiteten som virkemiddel. Relph (1976a) skriver om en særlig tilgang til rum, han betegner som det arkitektoniske rum. Det er rum centreret omkring forandring af materialiteten. Rummet skabes mellem de materielle delelementer, som fx en park, der kan tilgås gennem et syn på fx hvilke flader, der er; hvilke punktlinjer, en vej ender ud i; hvordan højdeforskelle er udformet; afstanden og volumen mellem de bygninger, der afgrænser pladsen. Alt kan måles og give en forståelse af stedets rumlige arkitektoniske fremtoning. At se sted som arkitektur og designobjekt handler især om 'at kunne sproget' (Lawson 2001; Varnelis 1996). Det er et sprog om flader, linjer, punkter, former, volumen, proportion og deslige (Ching 2007).

Steder som fænomenologisk erfaring

En humanistisk tilgang til sted tager udgangspunkt i menneskers levede erfaringer, som de bl.a. blev præsenteret i Del 1 kapitel 5. Der er en udtalt fænomenologisk inspiration (Cresswell 2004). Sted er ikke noget, man kan eller skal tilgå distanceret, da mennesket allerede altid er indlejret i betydningsfulde steder – det er gennem konkrete steder, at man får tilgang til verden. Sted får en tydeligere epistemologisk og ontologisk tilnærmelse og sted anses som et grundvilkår for mennesket. Levede erfaringer og livsverdenen er altid stedsliggjorte og levet af mennesket, hvilket en humanistisk tilgang tager som sit udgangspunkt (Casey 1993).

For humanistiske geografer er sted modsætningen til rum, der ses som abstrakt og tomt, mens sted er levet og konkret. For at forstå sted er man nødt til at forstå, hvordan mennesker erfarer steder; de følelsesmæssige tilknytninger, der er til steder og hvordan sted er et eksistentielt vilkår for mennesket.

Hvis syn på stedet – tilnærmelse til fænomenologiens sted

De ovenstående tilgange til sted kan ses som divergerende vidensformer, som finitte meningsprovinser. Et central spørgsmål ift. tilgangene, er hvis perspektiv, stedet bliver erfarret ud fra; hvis syn på stedet bliver repræsenteret? Ved et stedsbegreb med udgangspunkt i fænomenologien tages der udgangspunkt i menneskers levede stedserfaring – hvordan

fx beboere oplever deres lokalområde og hvilke forståelser, der knytter sig til stederne. Den tilgang ser man ikke ved de andre stedsbegreber. Som ideografi er fokus på steders særegne historie og forskelle fra hinanden – ikke, hvordan mennesker erfarer steders særegenhed. Det samme gør sig gældende for steder som samfundsprocesser, der ikke beskæftiger sig udtalt med erfaringerne af samfundsprocesserne. Det er en forskers blik, der ser på de samfundsmæssige strukturer, mens man oplever dem konkret i livsverdenen. Stedet udlægges gennem forskerens, arkitektens og planlæggerens blik i de øvrige stedsbegreber. Det er blikke, der giver viden om strukturer og praksisser, men hvis man vil forstå steder, som de leves, må et mere humanistisk stedsbegreb anvendes, der tager udgangspunkt i en fænomenologisk viden; en viden om, hvordan mennesker lever og erfarer verden. En viden om erfaring, der omfatter syn, hørelse og andre sanser, men også forestillinger, minder, følelser, vurderinger og konkret praktisk håndtering (Hansen & Simonson 2004). Det er den vidensform, der er marginaliseret i planlægning.

Opsamling – planlægningskritikkens stedsbegreb

Igennem kapitlet har jeg gennemgået en række tilgange til steder. Der er ingen 'rigtig' måde at gå til stedet på, da hver tilgang har styrker og svagheder, men søges de vidensformer, der er marginaliserede og udgrænsede af planlægnings diskursive rammer, leder det frem mod et fænomenologisk stedsbegreb, der i høj grad har et blik for de erfaringer, mennesker gør sig; et blik for sted som betydningsbærende fænomen for mennesker. Derfor udfolder jeg dette stedsbegreb, så der opnås en bedre forståelse af planlægningskritikkens normative grundlag, over de resterende sider i Del 2. Jeg gennemgår teoretiske antagelser, der beskriver erfaringsmæssige perspektiver ved sted, samt empiriske tilgange, der med fortællinger som medium viser, hvordan steder erfares.

Kapitel 2: At nå stedet gennem fortællinger

Indledning

I personlige fortællinger er det netop på grund af deres subjektivitet - deres rodfæstetid i tid, sted og personlig erfaring, i deres perspektiverede karakter - at vi værdsætter dem. (Riessman 1993, 5)

Steder er ikke blot teoretiske kategorier; de er konkrete og erfarede (Casey 1997), men har behov for et medium til at repræsentere den viden, der ligger i stedslige erfaringer. Det er levet erfaring, der skal tages udgangspunkt i, hvis man skal forstå menneskers forhold til steder og adaptere forståelsen ind i planlægningen, men før man kan benytte sig af stedserfaringer, skal man have tilgang til den. Fortællinger skaber en velegnet åbning til menneskets stedslighed, da de grundet deres særegne viden giver indsigt i erfaringer og steder, som ovenstående citat betoner. Fortællinger kan bibeholde en stor del af den levede viden, der gør et fænomenologisk sted relevant for planlægning. I dette kapitel udfolder jeg afhandlingens narrative tilgang til det levede sted og beskriver, hvordan jeg benytter metoden.

Det er efterhånden en anerkendt akademisk tilgang at etikettere teori, empiri, metode, ja alt, som fortællinger (Czarniawska 2015; Finnegan 1998; Riessman 1993). Derfor må narratologien præciseres. Man kan destillere den narrative tilgang til tre perspektiver: 1) metodisk indgang til et genstandsfelt, 2) analytisk redskab til et genstandsfelt, 3) en filosofisk version, der opererer med en narrativ væren, altså hvordan virkeligheden er bundet op på fortællinger og hvordan identitet formes ved brug af fortællinger (Bruner 1987, 1991; Nielsen 2004). Jeg benytter mig hovedsageligt af første tilgang, hvor fortællingerne er empirisk vej til stedserfaringer. Fortællingen er mediet og stedet er genstanden.

Kapitlet kobler indledningsvist fænomenerne fortælling og sted, for herefter at vende blikket mod fortællinger som format, hvor jeg gennemgår, hvad en fortælling er og hvilke elementer en fortælling består af. Derefter præsenterer jeg tre metoder til dataindsamling, jeg har benyttet til at skabe de stedslige fortællinger fra Sydhavnen, Fuglekvarteret og Skt. Kjelds Kvarter, der fremstilles igennem Del 2. Afslutningsvis i kapitlet viser jeg den analytiske fremgangsmåde, som kapitel 3-5 er baseret på. Jeg begynder med en beskrivelse af, hvorfor netop fortællinger skaber en adgang til menneskers levede stedserfaringer.

Sammenhæng mellem sted og fortælling

Steder kan også bære de personlige fortællinger. Bænken, hvor man fik sit første kys, ens gamle skole eller landskabet fra barndommen. Jeg kan eksempelvis ikke skelne mine tidlige erindringer fra sennepsmarkerne på Møn og duften af de gule blomster. Faktum er, at der i princippet er lige så mange måder at gå til et sted på, som der er mennesker til at erfare det. (Martinsen 2011)

Steder bærer på fortællinger. Ens erfaringer er gjort på steder, der indoptages i fortællinger (Bruner 1991; Clandinin & Connelly 2000; Cresswell 2014). Man er vant til at fortælle om de steder, man har været, både til en selv og til andre. Steder skaber en baggrund, men træder ofte frem som en central handling, hvor selve fortællingen bliver til en fortælling om et givent sted (Bruner 1987; Finnegan 1998). Det handler om noget, der er sket et sted, men også på grund af stedet; det er stedet selv, der sker (Tuan 1991). Steder er ikke statiske lokaliteter, men situationer, der udleveres:

Steder er ikke blot, steder sker. (Og det er, fordi de sker, at de egner sig så godt til at blive fortalt, hvad enten det er som historieskrivning eller fortælling). (Casey 2010, 114)

Også de Certeau kobler menneskers erfaringer af steder sammen med narrative handlinger (Certeau 1984; Simonsen 2005). Det sker på to måder: 1) Fortællinger organiserer steder og gør, at stederne ikke flyder sammen, men fremstår distinktive med egne egenskaber gennem fortællinger om, hvad der er sket på stedet. Fortællinger er således både grænsedragninger og broer mellem steder, da et sted har knyttet fortællinger til sig, men samtidig indgår i en større fortælling med andre steder. 2) Fortællinger er rejseberetninger, da de involverer steder, der 'rejses' igennem via kognitive kort, der er baseret mere på hverdagslivets stedslige erfaringer end på en klassisk oversigtskort.

Det humanistiske stedsbegreb og narratologien trækker på mange af de samme egenskaber. Fortællinger er subjektive, men trækker på et fælles repertoire – en slags fælles livsverden og skaber en sammenhæng til større fortællinger. Fortællinger er en del af mennesket, og noget man ikke kan undgå. Fortællinger skaber en sammenhæng af ellers uforståelige begivenheder. Fortællinger er komplekse. Fortællinger er tidslige. Fortællinger er praktiserede, levede og foranderlige. Bag hver fortælling er der et reservoir af udtalte fortællinger. Det er også tilfældet for den humanistiske stedsforståelse, der vil blive gennemgået i de kommende kapitler. Fortællingers form, deres rige indhold af levede erfaringer og deres mulighed for at repræsentere ambivalenser og flertydighed, gør dem velegnede til at repræsentere de levede erfaringer, som et fænomenologisk stedsbegreb tager sit fundament i.

Hvad er en fortælling?

En fortælling handler om livet, der leves og det, man erfarer. Det indebærer også, at fortællinger skaber en særlig vidensform (Nielsen 2004). Fortællinger bryder med beskrivelser, analyser og evalueringer, der benytter sig af andre karakteristika. I det følgende indkapsler jeg de elementer, jeg tilgår fortællinger ud fra. Det er forskellige egenskaber, der skaber en fortælling, og som afgrænser, hvad der ikke er en fortælling. Jeg tager udgangspunkt i Finnegan's beskrivelse af fortællingers egenskaber (Finnegan 1998), men udbygger tilgangen og inddrage andre aspekter, jeg finder relevante gennem læsning af litteratur om fortællinger og grundet et samspil med indsamlingen af empirien. De karakteristika, jeg vælger at tilgå fortællinger ud fra, er:

1. Specifikke begivenheder: En fortælling er ikke en reflektiv analyse, et skema eller en evaluering; det er en gengivelse af specifikke begivenheder, fortælleren har erfaret. En fortælling kommer ofte tættere på et levet erfaringsgrundlag end fx interviews om holdninger og vurderinger gør. Thomsen og Brinkmann (2009) deler udtalelser ved interviews ind i fire kategorier: 1) fakta ("jeg har blå øjne"), 2) selvforståelse (strukturer om viden om en selv, fx "jeg er en genert person"), 3) generisk hukommelse (hukommelse baseret på abstrakte egenskaber ved gentagne ensartede oplevelser, fx "jeg føler mig genert ved at sidde ved siden af nogen til en fest"), 4) specifikke minder ("jeg sad ved siden af Julie til julefesten og vi talte sammen"). Jeg har gennem mine interviews erfaret, at det ofte er svært at blive ved de konkrete erfaringer, da mange laver opsummeringer eller fremsætter (politiske) holdninger mere end levede erfaringer – der burde være en femte kategori, der kunne kaldes 'holdning'.

Jeg har i mine beboerinterviews spurgt ind til specifikke situationer og erfaringer. Jeg er blevet ved de konkrete erfaringer og efterspurgt eksempler, uddybninger, og bedt informanterne forholde sig til de oplevelser, de har haft, hvilket er nogle af de interviewtekniske metoder, der kan bruges (Kvale & Brinkmann 2015; Manen 1990). Jeg søger de levede erfaringer for på den måde at komme tættere på en fænomenologisk tilnærmelse af stedet. Det er vanskeligt at adskille det levede fra det reflekterede i praksis, særligt i en interviewsituation. Her bliver de forskellige vidensformer sammenvævet, hvorfor kategorierne ikke entydigt kan opdeles.

2. (Ind)levet fortælling: Fortællinger bliver til ved personlig indlevelse og værdiladning (Finnegan 1998). Er der sket en begivenhed, fortælleren finder nedværdigende eller modsat bekræftende, så vil fortællingen bære præg af det. Det er en beskrivelse af begivenheder, som bliver betydningsfulde gennem fortællerens forståelser. Fortællinger siger ikke blot noget om fortidige (og mulige fremtidige) handlinger, men også hvordan individer forstår dem (Riessman 1993). Det er det, der gør fortællinger væsentlige. At fortællinger er personlige beretninger, der

er fortalt med indlevelse og følelser, bevirker, at de ofte er detaljerede og omfangsrige. Det er med til at gøre visse fortællinger 'tykkere' end andre (Nielsen 2004).

3. Tidslighed: En fortælling har en sekventiel ramme, der får fortællingen til at flyde. Det er en række begivenheder, der er bundet sammen på en meningsfuld måde (Bruner 1991). Fortællinger er beskrivelser af oplevede begivenheder, men for at de giver mening, bindes de sammen, så de får betydning i forhold til andre begivenheder, der ligger i fortiden og fremtiden. Fortællinger har en tidslig orden, men kan springe i tid, mellem flashbacks, flashforwards, parallelle tidsforløb mm. (Finnegan 1998).
4. Rød tråd og plot: Den måde, begivenhederne er bundet sammen på, skal være meningsfuld og sammenhængende (Christiansen 2007). Alt er ikke en fortælling, fx en nøgtern beskrivelse af et landskab (Finnegan 1998), en tabel, et skema, en typologi (Czarniawska 2015), eller fakta og information (Nielsen 2004). Der skal være et plot, der fører den ene begivenhed meningsfuldt videre til den anden (Polleta et al. 2011). Der skal være en rød tråd, som leder fortællingen fremad.

Tilsammen giver disse fire egenskaber grundlaget for en fortællende vidensform. De danner et grundlag, jeg benytter som 1) delvis spørgeguide gennem et forsøg på at få fortællingsbaserede egenskaber frem i interviewene, og 2) som metodisk-analytisk rettesnor for at afgrænse fortællinger fra andre vidensformer.

Fortællinger er ikke levet erfaring, men via fortællinger kommer jeg tættere på, hvordan steder leves. Det er en reflekteret og genfortalt forståelse, jeg får tilgang til. Langt fra alle aspekter af det erfarede indoptages i fortællinger, da en stor del af livet foregår prærefleksivt og levet. Dog må man forvente, at store dele af ens livsverden bliver indoptaget i fortællinger. Den prærefleksive side af menneskets eksistens og den refleksive er ikke modsætninger, men sammenhængende (Gallagher & Zahavi 2012). Erfaringer ligger som prærefleksive og uitalesatte, men stadig meningsfulde. Man lægger ofte ikke mærke til den. Den originale erfaring er vanskelig at artikulere, og det er en forsimpning at forstå erfaringer, som noget, der altid kan fortælles om (Tuan 1977), men fortællinger er en af de tilgange, der kommer tættest på.

Tre metoder til stedsfortællinger

Jeg benytter tre metoder til empiriindsamling af beboernes steds erfaringer. Det gøres, da der er fordele og ulemper i hver af de tre valgte metoder, men fælles understøtter de hinanden i at skabe en detaljeret forståelse af det sted, hvor informanterne bor og de steder, de bruger. En slags metodetriangulering (Denzin & Lincoln 2013; Miles et al. 2014). De tre metoder er 1) det livsbiografisk inspirerede interview, 2) det gående interview, samt 3) en visuel repræsentation af sted.

Metoderne åbner op for hver deres særegne perspektiv på fortællingerne. Hvor fortællingers fire egenskaber, nævnt ovenfor, er en analytisk tilnærmelse til levet erfaringer i fortællinger, er de tre metoder empiriske tilnærmelser. Biografiske interviews åbner op for mere værdiladede aspekter ved stederne, som holdninger til stedet og overordnede forståelser, mens gående interviews og fotografier er med til at konkretisere de erfaringer, beboerne har.

Livsbiografisk inspirerede interviews

Ens liv består af steder med en hel masse ind imellem, som fortrængning eller glemsel gudskelov skjuler. Under tilfældighedens lov er man henvist til punkterne eller stederne, hvoraf nogle giver fryd, andre rædsel - bl.a. fordi man ikke kan komme af med dem eller springe dem over. (Rifbjerg 2011, bagside)

Alle har en livshistorie. Livets begivenheder får gennem fortællinger et tilnærmelsesvis sammenhængende og meningsfuldt indhold. Det er ikke længere fragmenterede stumper, men udgør et helt liv (Bruner 1987, 1991; Ricoeur 1990). Når livet bliver narrativt struktureret, gør steder det ligeså (Bailey et al. 2016). Det er udgangspunktet, som jeg har foretaget livsbiografisk inspirerede interviews ud fra. Livsbiografiske interviews indsamler viden om en persons liv-som-et-hele (Atkinson 1998). Hvor andre metoder er bedre til at indsamle mere konkrete erfaringer, kan livsbiografiske interviews danne baggrund for de levede erfaringerne.

Et livsbiografisk interview rummer ikke hele fortællingen om et liv – det er umuligt at repræsentere (Rosenthal 1993). Der sker et udvælgelse, både gennem det fokus, interviewet har, og gennem forholdet mellem fortæller og interviewer, hvor nogle fortællinger virker mere relevante end andre, ligesom der er visse erfaringer, man føler sig tryk ved at tale om, mens man holder andre for sig selv (Atkinson 1998). I mine seks beboerinterviews har jeg ikke benyttet nogen egentlig interviewguide andet end sted som omdrejningspunkt. Jeg er startet med at beskrive min undersøgelse og derefter spurgt, hvad det pågældende sted betyder for informanten eller blot spurgt om, hvor vi befinder os. Derefter har jeg spurgt ind til, hvornår personen er flyttet til området og hvor han eller hun har boet tidligere. Derfor er det måske i højere grad blevet til stedsbiografier eller selvgeografier end livsbiografier (Thomsen 2014).

Det gående interview

Erfaringer er stedslige, så hvorfor ikke gå rundt og fortælle på stederne. Steder indeholder en masse fortællinger, der kan træde frem ved, at man opholder sig på og i dem. Der er i en stor del af litteraturen om gående interview en direkte kobling til den fænomenologiske stedsteori (Anderson 2004; Holten & Riley 2014; Kusenbach 2003; Trelle & Hoven 2010). Ideelt set frembringer et gående interview en strøm af associationer, informanterne har, mens de bevæger sig gennem stederne, herunder deres minder og forventninger. Uanset

om man sætter pris på det eller ej, holder steder på erfaringer og bliver en slags biografi, da de bevarer dele af ens livshistorie. At navigere i familiære omgivelser fulde af personlige landemærker minder på mange måder om at gå gennem siderne i et personligt fotoalbum eller dagbog (Kusenbach 2003).

I modsætning til stationære interviewsituationer tager et gående interview både interviewer og den interviewede ud til de steder, der tales om. At blive interviewet om steder, mens man går rundt, tillader andre erfaringer at komme frem (Carpiano 2009; Evans & Jones 2011; Jones et al. 2008; Kinney 2017). De erfaringer, der deles i et stilsiddende interview er mere baseret på tidslighed, hvor det at være på stedet giver en tydeligere stedslig karakter. Fortællinger baseret på rutiner og hverdagslig praksis kommer i højere grad i fokus på gående interviews, da det stedsliggør fortællingerne; ”her oplevede jeg...”, ”der kører jeg forbi hver dag...”, ”her så jeg sidst...”. Man er i direkte kontakt med stederne.

Der findes forskellige tilgange til et gående interview. Jeg lod det være op til mine informanter selv at vælge en rute. Ruterne var med udgangspunkt i beboernes eget område, men gåturene er ikke en del af deres daglige praksis. Vi er gået til steder, beboerne har et forhold til – oftest er det med baggrund i deres egne stedslige erfaringer. Stederne har fungeret som aktive elementer i de fortællinger, der er fremkommet, hvorfor jeg genkender Trell og Hovens beskrivelse af deres erfaringer med brugen af gående interviews:

[V]i har følt gåturene som trevejssamtaler med den interviewede, interviewer og lokalitet engageret i en udveksling af idéer; sted har været under diskussion, men mere end dette og afgørende, under vores fødder og overalt omkring os, og som sådan meget mere en aktiv, tilstedeværende deltager i samtalen, i stand til at forudsage og indskyde. (Trell & Hoven 2010, 95)

Jeg har haft halvdelen af mine informanter med ude at gå i deres respektive kvarterer. At det kun har været halvdelen er pga. nogle ikke har ønsket det, mens andre ikke har haft tid. Jeg har optaget interviewet ved, at informanten har haft en diktafon om halsen, så jeg eller informanten ikke skulle gå med den i hånden. Det har gjort det mere naturligt, ligesom jeg heller ikke har skrevet noter ned undervejs, da jeg ’går med rundt’ på samme måde som informanten.

Visuel repræsentation af sted

Fotografering indfanger forståelser af mennesker og steder og bringer en tættere på den levede stedslige erfaring (Lombard 2013; Stedman et al. 2013). Jeg har inden hvert interview og gåtur uddelt et kamera eller bedt informanterne tage billeder med deres eget. De skulle tage billeder af steder, der betyder noget for dem; steder, som de bruger; som de har oplevelser fra; eller som de gerne vil tale om. For de informanter, der fik udleveret engangskamera var der et automatisk maksimum på billederne, de kan tage, da der er 24 billeder på et kamera. For de informanter, der har brugt eget kamera har jeg bedt dem

tage et lignende antal. Det er forskelligt hvor mange billeder, informanterne har taget; nogen har taget få, mens andre har taget alle 24. Jeg fik fremkaldt billederne, hvorefter jeg interviewede informanterne om billedernes sted. Ved at informanterne selv tager billeder, får man tilgang til og viden om kontekster, man ikke selv kan deltage i (Pink 2013).

Der er diskussioner om, hvad fotografier er repræsentationer af og hvordan repræsentationen kan 'læses'. Om de er spejle til virkeligheder eller om fotografier er sociale handlinger, der kun repræsenterer det, fotografen ser (Larsen 2008). Et fotografi repræsenterer på ingen måde en 'ren' tilgang til verden (Pink 2013), men er et perspektiveret udsnit af verden udvalgt af fotografen. Et fotografi fanger ikke kun det foran linsen, men egentlig i højere grad det, der ligger bag ved motivet. Et foto fortæller to historier: selve det fotograferede objekt, der kan ses adskilt fra fotografen, men også historien, fotografen vil vise (Cele 2006). På den måde drejer en visuel metode fokus fra selve billedet til historien bag billedet, der er den viden, jeg er interesseret i; ikke så meget fotografiet som repræsentationsform, men som tilgang til stedslige erfaringer. Fotografier taget af informanter indeholder meninger, der ikke frit kan læses, men kan undersøges gennem interview om billedet (Pink, 2013).

Der er en informant, der frabad sig at tage billeder grundet tidsforbruget i det. Jeg har interviewet de øvrige informanter om deres fotografier og spurgt ind til, hvorfor netop et givent motiv er valgt. I modsætning til de mere biografiskinspirede interviews har billederne en helt konkret og klar betydning bag sig i form af en specifik erfaring, beboeren har haft på det sted, som billedet repræsenterer. I fortællingerne lader jeg billederne stå for sig selv, da deres mening kommer frem herigennem.

Udvælgelse af informanter

Jeg har udvalgt informanter på baggrund af områdefornyelsernes medarbejdere. Min tilgang kan betegnes som en slags strategisk udvælgelse, hvor informanterne (eller grupper af informanter) er udvalgt i dialog med planlæggerne. Jeg spurgte medarbejderne om hvem, de fandt interessante at interviewe. Der er således forskellige rationaler bag hver gruppe eller informant, der er udvalgt. Nogle interviews har handlet om noget helt andet end det, som var planlæggernes grunde til at udvælge personerne, mens andre har talt ind i planlæggernes forforståelser, men på en levet, detaljeret og fortællende måde.

Jeg har i hver områdefornyelse interviewet to planlæggere sammen for at få deres opfattelse af, hvem, der var interessante at interviewe. Der kunne være borgergrupper eller enkeltpersoner. Ved hver områdefornyelse er der skabt en lang bruttoliste med mulige informanter. Efterfølgende bad jeg planlæggerne hver for sig vælge fem muligheder ud og håbede, der var et sammenfald. Det var der i både Sydhavnen og i Fuglekvarteret. I Skt. Kjelds Kvarter modtog jeg desværre kun svar fra den ene af de to interviewede planlæggere, hvorfor jeg valgte hans anbefalinger. Det førte frem til interviews af seks beboere

fra de tre steder, områdefornyelserne er afgrænset til⁵. Nedenfor præsenteres informanterne sammen med det udvælgelsesgrundlag, som planlæggerne gav:

Sydhavnen:

- Jens er udvalgt grundet sit engagement i Sydhavnens fodboldklub Frems fan-
gruppe Paulis Rødder. Paulis Rødder var ikke en del af kvarterplansprocessen,
men mange af dem er sikkert vokset op i Sydhavnen og kender stedet, ræsonne-
rede planlæggerne.
- Kenneth kan ses som repræsentant for brugergruppen i SydhavnsCompagniet,
der er et socialt tilbud for udsatte borgere, men hvor der samtidig er forskellige
brugergrupper, hvorfor planlæggerne synes, at det kunne være interessant for
mig at høre om deres oplevelse af Sydhavnen.
- Mehdi er udvalgt, da han er en person af anden etnisk herkomst end dansk. Der
er en del indvandrere i Sydhavnen, men der er ikke på samme måde en diskurs
om det, som andre steder i København, ifølge planlæggerne.

Fuglekvarteret:

- Bente blev nævnt ved navn, da hun har kontaktet områdefornyelsen og kommu-
nen ang. en park, som hun er utilfreds med – spørgsmålet er, hvad der driver
hende, som planlæggerne sagde.
- Andrea er studerende; en gruppe, som områdefornyelsens medarbejdere finder
interessante, da studerende ofte kun bor i området, når de læser; er de ligeglade
med kvarteret eller vil de gerne blive boende?

Skt. Kjelds Kvarter:

- Henrik blev udvalgt, da han er en af de lokale 'helte' og betegnes som en succes-
historie for områdefornyelsen, da han er en aktiv borger og har fået flere ting
igennem.

Formålet med mine interviews er ikke at opnå en generaliserbar mængde af interviews til at påvise, at sådan forstås Sydhavnen, Fuglekvarteret eller Skt. Kjelds Kvarter (Kvale & Brinkmann 2015) eller for at vise den diversitet, byen erfares ud fra (Simonsen 2005).

⁵ Jeg ville oprindeligt interviewe ni beboere; tre fra hvert område. Jeg er dog blevet nødsaget til kun at foretage seks interviews, da flere informanter ikke har reageret på kontaktforsøg og flere aftaler er mislykkedes. Jeg har valgt ikke at foretage yderligere interviews, da de seks fortællinger indeholder righoldige levede stedserfaringer til at få indblik i denne vidensform. Samtidig ville det kræve yderligere tid og ressourcer fra områdefornyelsernes planlæggere, der allerede har travlt og som min undersøgelse i forvejen taget en del tid fra.

Formålet er at få indblik i beboeres erfaringer og forståelser af stedet, hvor de bor og de steder, der betyder noget for dem, og derigennem opstille en idealtypisk levet viden.

Afhandlingens narrative proces

Alle former for repræsentation af erfaringer er begrænsede portrætter. Som fortællingerne vil blive præsenteret, kan de virke statiske, fikserede og færdige (Finnegan 1998). Det er grundet den nedskrevne form. Jeg beskriver i det følgende bearbejdningen af materialet, der har ført frem til de endelige fortællinger. Jeg læner mig op af Riessmans (1993) konceptuelle femklang af fortolkning og repræsentationen af et fænomen, før det bliver til en meningsfuld fortælling:

1. Refleksion: I dagligdagen oplever man en helhed – og bagefter reflekterer man nøjere om, hvordan helheden er opbygget (Henriksen 1989). Før man kan få tilgang til andres erfaring, er der behov for en refleksion hos fortælleren, der skal distancere sig selv fra deres erfaringer. Allerede her mistes dele af de levede betydninger. Refleksionen er en del af det at være menneske, men bliver endnu tydeligere, når jeg har bedt mine informanter fortælle. Jeg har via metodiske valg forsøgt at bibeholde konkrete levede erfaringer i fortællingerne, men fortællinger gør det implicitte eksplicit og det uformede formet (Atkinson 1998).
2. Fortæller: Punktet handler om den aktive del, hvor der fortælles. Nogen beboere har jeg interviewet i deres hjem, mens jeg med andre er mødtes i foreningslokaler eller på en café. Som interviewstil er jeg gået åbent til værks og har ikke benyttet mig af en interviewguide eller lignende. Jeg har tidligere oplevet, at de detaljerede og levende fortællinger kom, når jeg træder uden for en interviewguide. Det er, når de interviewede får lov til at beskrive deres situation og tager kontrol over interviewet, at det får saft og kraft (Forester 1999). Jeg har stillet åbne spørgsmål og spurgt ind til det fortalte. Jeg har optaget alle interviews – det fik visse beboere til at tænke en ekstra gang over deres udtalelser.

Den fortælling, der kommer frem under interviewet, kommer kun frem grundet det pågældende interview. Selve situationen er afgørende for det, der kommer frem. Det er en selektiv repræsentation af erfaringer. Som Bruner (1991) påpeger, så er ingen fortællinger frit tilgængelig eller noget, man finder uden interaktion.

3. Transskribering: Transskribering er ikke noget objektivt metodisk værktøj, men en måde, hvorpå man vælger fra og til (Kvale & Brinkmann 2015). Ved lydoptagelsen af et interview, mister man allerede mening som ansigtsudtryk og gestikulationer, men også selve interviewsituationen går tabt. I min transskribering har jeg valgt at skrive alt, hvad der bliver sagt. Der er transskriberet kendetegnende ordlyde som fx ”ik” for at give fortællingerne personlighed. Jeg har benyttet en

studentermedhjælper til at transskribere de fleste interviews og har på forhånd aftalt instrukser for, hvordan transskriberingen skulle foregå.

4. Analyse:

Fortællinger, især dem om vigtige livserfaringer, er typisk lange, fulde af sidebemærkninger, kommentarer, flashbacks, flashforward, orientering og evaluering. Det er naivt at tro, at vi "bare kan præsentere historien" uden nogen systematisk metode til reduktion. (Riessman 1993, 43)

I min repræsentationsanalyse (analysen af, hvilke dele af fortællingen, der skal indgå i den præsenterede fortælling) udvælger jeg passager fra transskriberingen, som jeg skaber sammenhæng i, et sekventielt forløb i og en mening i. Det er nødvendigt, da transskribering af et interview har afbrudte sætninger, implicitte meninger og sammenhænge, der går på tværs af interviewet. En fortælling kommer ikke som en færdiglavet tekst, men skal stykkes sammen og rykkes rundt på (Riessman 1993). Jeg har brudt mine transskriberede interviews op i en række fragmenter, der kan betegnes som underfortællinger. Det kan ses som kodningsprocessen (Kvale & Brinkmann 2015; Miles et al. 2014), der giver mulighed at sætte fortællingen meningsfuldt sammen igen. Transskriberingens enkelte passager koder jeg til hvert sit overordnede tema, fx 'fodbold', 'skole', eller 'fremtidsplaner'. Jeg danner en ny grov struktur for den samlede fortælling, hvor de underhistorier, der 'passer' sammen, bliver sat sammen og de enkelt underfortællinger bliver en del af helheden. De enkelte underfortællingers mening viser sig ofte først, når jeg sætter dem i sammenhæng med den samlede fortælling. I min omrokering tager jeg hensyn til den narrative opbygning; til et naturlig flow i fortællingen, så den sekventielle opbygning ikke bliver meningsforstyrrende for læseren; til beboerens mening og forståelse i fortællingen, så jeg ikke skaber en anden mening end den, jeg fik fortalt.

5. Læsning: Fortællinger er åbne for fortolkning; både af fortælleren, af lytteren og af læseren. Forskellige læsere forstår forskelligt. Man kan ikke lade være med at tage sig selv ind i fortællingen; man bliver ved en god fortælling inviteret indenfor. Der kan ikke lokaliseres nogen 'eviggyldig' sandhed i fortællingerne, da forståelse er fortolkning. Man kan spørge sig selv om, hvis fortællinger det i grunden er. Er det beboerens egne, da det er disse personer, der har fortalt dem; er det mine, da jeg har analyseret og sat dem sammen; eller er det læseren, da de hermed bliver læst og fortolket? Svaret er et sted imellem. Alle tre niveauer konstruerer fortællingerne. Fortællinger er levende og skaber en aktiv modtager. Min intention er at efterlade læseren med en forståelse af både beboer og sted.

Opsamling – åbne steder kræver åbne begreber

Fortællingers sammenhæng med steder er mit udgangspunkt for benytte narratologien som grundlæggende metode i Del 2. Fortællingers ambivalens og mangfoldighed skaber en overensstemmelse med menneskers levede erfaring af steder. Fortællinger kan ikke umiddelbart deles op i kategorier eller indordnes under en streng systematik. De bliver nødt til at forstås i deres helhed, ligesom det fænomenologiske stedsbegreb foreskriver; steder er mere end summen af dets dele (Seamon 1982) og det samme er gældende for fortællinger (Bruner 1991). Man er nødt til at forstå fortællinger og steder holistisk, som de træder frem i erfaringen (Finnegan, 1998). Gode fortællinger drejer sig typisk om livets kompleksitet, modsigelser og dilemmaer og derfor kan gode fortællinger være vanskelige eller umulige at sammenfatte i generelle teser (Flyvbjerg 2015). Fænomenologiske undersøgelser søger så vidt muligt at bibeholde en helhed og en kontakt til den erfaring, der undersøges:

Og det er derfor, når du lytter til en præsentation af en fænomenologisk karakter, vil du lytte forgæves efter pointen, de seneste informationer eller de store nyheder. Som i poesi er det upassende at anmode om en konklusion eller et resumé af en fænomenologisk undersøgelse. At opsummere et digt for at præsentere resultatet ville ødelægge resultatet, fordi selve digtet er resultatet. Digtet er tingen. Således er fænomenologi, ikke i modsætning til poesi, et poetiserende projekt; det forsøger en bevægende, stemningsfuld stemme, en fundamental fortælling, hvori vi sigter mod at involvere stemmen i en original syngen af verden. (Manen 1990, 13)

Jeg forsøger at bevare beboernes fortællinger og ikke skabe fortællinger, der fremstår som 'kernefortællinger' eller 'tematiske fortællinger', men som fortællinger, der repræsenterer den mangfoldighed, med hvilken de er blevet fortalt. Der er ikke nogen enkelt 'besked' eller en endelig liste over 'temaer', der automatisk kan læses i fortællingerne (Finnegan 1998). Jeg ønsker ikke at præsentere min empiri som fragmenterede dele, hvorfor jeg ikke bryder fortællingerne op i tematikker (Riessman 1993). Jeg skaber de enkelte fortællinger så sammenhængende som muligt. Der er dog visse underfortællinger, der ville have forcerede overgange, hvis de skulle fremstilles i direkte sammenhæng; her har jeg sat tegnene * * *, der markerer en overgang, men stadig inden for en samlet fortælling.

Fortællingerne bruges ikke i en tematisk, narrativ eller tredje slags analyse, men viser eksempler på levede stedserfaringer, der er marginaliseret i planlægning. Jeg forsøger gennem åbne fortællinger at bibeholde beboernes blik på stedet og derved en stedssensitivitet.

Et begreb som sted nødvendiggør at have en teori, der opererer inden for stedets karakter. Stedsteori er en måde at åbne fortællinger op på. Fortællingerne er den empiriske resonans til stedsteorien. Den stedslige gennemgang er udgjort af tre perspektiver:

- Perspektiv 1: Åbne, foranderlige og samlende steder
- Perspektiv 2: Stedstilknytning

- Perspektiv 3: Levede og konkrete steder

Perspektiverne er skabt i en abduktiv proces mellem teori og empiri, der gensidigt har indvirket på hinanden og været hinandens forudsætninger. Det er perspektiver, der viser sig i fortællingerne og som er essentielle i stedsteorien. De tre perspektiver viser teoretisk og empirisk, hvordan stedslige erfaringer kan tilgås. Fortællingerne har alle elementer fra de enkelte teoretiske perspektiver i sig. De enkelte fortællinger er placeret efter det perspektiv, hvor teori og empiri bedst supplerer hinanden; nogle fortællinger viser, hvordan steder griber ud over sig selv og samler verden for os; andre hvordan steder forandrer sig over tid; andre fortællinger viser klart, hvordan der i stedet skabes en livslang tilknytning; visse fortællinger trækker tydeligere på levede erfaringer og konkrete situationer.

Min analyse er bundet op på et forholdsvist deskriptivt niveau, hvor jeg ikke forsøger at forklare beboernes særegne stedsligheder, men viser, hvordan disse stedsligheder træder frem. Jeg benytter åbne og ubestemte begreber (Simonsen, 2007). Som Seamon påpeger:

I forskning om stedstilknytning antyder den levede kendsgerning, at mennesket altid nødvendigvis indebærer menneske-i-sted, at ethvert følelsesmæssig bånd mellem mennesker og omgivelser kræver et beskrivende sprog, der stammer fra og præcist skildrer denne levede stedslighed [...]. (Seamon 2014, 12)

Fortællingerne har karakter af biografisk materiale, men det er med udgangspunkt i stederne; en slags selvgeografier (Thomsen 2014). Der er en kortere beskrivelse, som udgang af hver fortælling, hvor jeg ridser de analytiske læsninger op, jeg finder relevante ift. resonansen mellem empiri og teori. I hvert af de følgende kapitler præsenteres først de teoretiske vinkler i perspektivet for derefter at fremstille to fortællinger og en opsamling.

Min brug af fortællinger er ikke at sige, at planlæggerne blot skal foretage en lang række interviews og så handle på det (selvom det ikke kan skade). Det er for at vise en vidensform, der italesættes som marginaliseret i planlægning og for derigennem at undersøge i Del 3, hvordan en sådan vidensform udgrænses i planlægning, men også hvor der skabes åbninger og muligheder, for at den kan træde frem og indoptages. Jeg benytter fortællingerne og stedsteorien som en normativ idealtype, som planlægning ikke når og heller ikke nødvendigvis skal nå, men som de kan stræbe efter og som i afhandlingen gør det tydeligt, hvordan planlægningspraksisser inkluderer og ekskluderer en sådan levet viden.

Kapitel 3: Perspektiv 1:

Åbne, foranderlige og samlende steder

Indledning

At leve er at leve lokalt, og at vide er først og fremmest at kende de steder, hvor man lever. (Casey 2010, 94)

Verden og mennesket er uløselig knyttet til hinanden. Fænomenologien er en filosofi, der arbejder med menneskets verdenslige forhold ved at bryde med en filosofihistorisk deling mellem sind og verden (Moran 2000; Seamon 1982). Sted ikke blot er en ting i verden, men er en epistemologisk og ontologisk betingelse i livet. Jeg giver i det følgende indledningsvist en introduktion til den grundlæggende filosofiske forståelse i det humanistiske stedsbegreb, hvor jeg trækker på centrale fænomenologiske begreber som intentionalitet og væren-i-verden og viser, hvordan disse geografisk vendes mod en tydelig stedslighed. Derefter præsenterer jeg sted som en samling af verden, hvilket ses i en række stedsbegreber. Jeg beskriver, hvordan samlingen kan forstås som fænomen, der fører over i en diskussion af, hvad der samles. Derefter vender jeg samlingen mod fænomenologien, der anser stedet som en samling af livsverdenen; dér, hvor verden bliver til sted – ikke som statisk fænomen, men som åbent og foranderligt.

Kapitlets sidste del består af to fortællinger fra hhv. Sydhavnen og Skt. Kjelds Kvarter, der viser en særegen samling af fortællernes livsverden. Samlinger, der træder frem for beboerne gennem deres nuværende situation, men også trækker tråde tilbage og frem i tiden og løbende bliver koblet til andre steder, der har betydning for dem.

Rettet mod stedet

Fænomenologien søger i sin grundform at gøre rede for forholdet mellem subjektivitet og den verdenslige objektivitet (Malpas 1999). Fænomenologien analyserer forholdet som gensidigt; snarere en enhed end et forhold. En centralt begreb er Husserls idé om intentionalitet, der er koblingen mellem det erfarende subjekt og det erfarede fænomen – menneskets rettedhed. Man kan aldrig erfare intet, men er altid erfaringsmæssigt rettet mod noget. Intentionaliteten medfører, at en dualisme mellem subjekt og objekt er illusorisk, hvorved et erfaret fænomen er ikke en subjektiv repræsentation af noget, der har en uerfarbar virkelighed bag sig, men er det direkte fænomen, man er i kontakt med. Hvis en repræsentation var mulig, vil det betyde, at der ligger noget mellem en og det erfarede; en slags mediering, men det må nødvendigvis være den intentionelle akt i sig selv og derfor en direkte tilgang til det erfarede.

En idé, der bygger videre på intentionalitetsbegrebet, er Heideggers begreb *Dasein*. Intentionalitet bunder i en erkendelse af verden og er derved epistemologisk. Heidegger videreudvikler begrebet og sætter det ind i en ontologisk ramme, hvor verden ikke kun er åbnet op af en rettethed mod verden, men hvor verden er gensidigt skabende for menneskets væren (Moran 2000). *Dasein* kan oversættes til det danske tilstedeværen, som jeg benytter⁶. En af tilstedeværens grundlæggende modusser er væren-i-verden, der i modsætning til intentionalitet ikke kun betoner erkendelsen af verden, men at menneskets væren er bundet op i verden (Seamon 1982). Man erfarer ikke verden, som noget, der passerer foran en, men er altid allerede aktivt involveret i verden. Forholdet mellem menneske og verden er ofte reduceret til enten et realistisk perspektiv, hvor mennesker er en funktion af en verden, som man registrerer og handler på, eller et idealistisk perspektiv, hvor menneskets bevidsthed skaber verden. For Heidegger er begge perspektiver forkerte (Gallagher & Zahavi 2012; Seamon 2000a) og at vedholde dem er filosofiens skandale (Heidegger 2007).

Der er ingen verden "under" eller "bag" den oprindelige levede erfarings verden, og eksistentielle fænomenologer er skeptiske over for ethvert begrebssystem, der omskriver menneskers liv, handlinger og erfaringer med andenhånds, fornuftbaserede præsentationer – for eksempel positivistisk-analytisk redegørelse, der nødvendigvis konverterer erfaring og mening til håndgribelige, målbare enheder og relationer, der hævdes at repræsentere nogle empiriske spor af deres oprindelige levede kilde. (Seamon 2007, 2)

Væren-i-verden betoner en situerethed i verden. Man er givet over til verden med al dens mening, traditioner og forforståelse. Verden er en kontekst, en omgivelse, et sæt af referencer, mennesker er skabt i, og som man finder mening i (Malpas 2006; Moran 2000).

Tilstedeværen og væren-i-sted

I Heideggers forfatterskab udvikler tilstedeværen sig fra en overordnet filosofisk verdens-tilknytning til hos den sene Heidegger at være et konkret sted; fra verdenslighed til stedslighed (Casey 1997; Malpas 1999). Tilstedeværen er det sted, væren behøver for at træde frem. Tilstedeværen skal ikke forstås som noget ukonkret, men altid som et specifikt sted. Sted er aldrig overordnet og uklart, men altid et her eller der.

⁶ Heideggers begreber er ofte ordspil og kan være svære at oversætte (Moran 2000). *Dasein* er ingen undtagelse (Malpas 2006). Selvom det vil være mest enkelt at lade *Dasein* blive ved sit tyske udtryk, påpeger Malpas, at man herved mister en del af dets betydning og gør det til et rent teknisk udtryk. Malpas oversætter *Dasein* med *being-there*, selvom det også indeholder udfordringer. Da i *Dasein* oversættes til både det engelske *here* og *there*, hvilket også gør sig gældende på dansk. *Dasein* kan således oversættes som 'her-væren' eller 'der-væren', der gensidigt udelukker hinanden. *Dasein* implicerer heller ikke blot en lokalitet, som her eller der, men er en større struktur, der er bundet op på væren, som er at være-til-stede. Oversættelsen, tilstedeværen, overskrider, men indeholder her og der, og betoner samtidig flere aspekter end disse.

Verden er et hele, der relaterer sig til hele den menneskelige kontekst. Verden er abstrakt; et begreb, der ikke kan erfares som sådan. I stedet for at være placeret i verden er mennesket placeret i sted. Alle situationer er bundet op på steder og der findes kun konkrete steder. Mennesket lever i en stedsverden, der er udgjort af de steder, man erfarer (Cresswell 2004). Ens erfaring kan ikke bunde i en erfaring af verden, men kun i en erfaring af steder, der tilsammen er en stedsverden (Casey 2001a).

Vi ankommer, kort sagt, til en verden af steder - en stedverden, der eksisterer gennem de mange konkrete steder, der afspejler den, ligesom bølgerne i et solbeskinnethav reflekterer det omgivende lys, hver bølge på sin egen måde. Stedet strækker sig til verden uden ende. (Casey 1997, 336)

Sted er den erfaringsbaserede partikularisering af væren-i-verden (Casey 1993; Cresswell 2004). Uden konkrete steder, ville verden være diffus og usammenhængende. Sted holder livsverdenen sammen. Verden fremtræder aldrig i sin helhed, men er blot en generel betegnelse af steder, man bruger som erfaringsgrundlag. Det er mere korrekt at omtale menneskelig væren som væren-i-sted, hvis erfaringen, som fænomenologien foreskriver, er udgangspunktet.

Samlingen

Ideen og billedet på sted [...] er netop ideen og billedet af en konkret samling af ellers multiple elementer i en enkelt enhed – som steder selv er samlet til et enkelt lokalitet [...]. (Malpas 2006, 16)

Et gennemgående træk blandt de tidligere præsenterede tilgange til sted er, at der foregår en samling af elementer, der giver hvert sted dets karakter. Det er dog forskelligt, hvad der samles i fx Sydhavnen, Fuglekvarteret og Skt. Kjelds Kvarter: Levede erfaringer, man har gjort sig på de tre steder; kapitalinvesteringer, der findes på stederne; den materialitet, stederne har; den historie og udvikling, der er sket; det liv, der leves; den holdning, man har til stederne; den planlægning, der har skabt stederne; deres forhold til andre steder i verden; de ruter, der går til og fra stedet. Listen kunne blive ved. At steder samler kan ses på tværs af de forskellige teoretiske koncepter (Cresswell 2014; Price 2004; Sack 2003). Samlingen er hvad, der gør ét sted anderledes end et andet sted.

Steder samles ikke ved at 'dynte' elementer sammen, men skaber en konfiguration af elementer, der får dem til at fremtræde på en særlig måde (Casey 2010). Steder skabes gennem elementer, der kun kan fremtræde i stedet. Elementerne interagerer med hinanden på en måde, der ikke kan genfindes i et andet sted. Ved ét sted, som fx Kongens Nytorv, samles én konfiguration, mens der ved et andet sted, som fx Århus, samles en anden. Elementerne giver kun mening i deres sammenkomst og fremtræden gennem stedet.

En ofte benyttet metafor er stedet som væv og evnen til at væve elementer sammen (Cresswell 2014). Ligesom en væv væver forskelligartede tråde sammen til et samlet stykke tekstil, gør stedet det også (Sack 2003). Inden trådene væves sammen er det svært at se, hvordan de kan skabe et sammenhængende stykke stof, men gennem vævning, får man et unikt stykke stof. Steder væver elementer ind i sig, så de danner et hele. Hvert sted med forskellige tråde, der skaber forskellige tekstiler.

Denne samling gør sted kompliceret som et begreb og som en ting i verden. Steder er, hvor ting (objekter, minder, følelser, diskurser) samles. Dette tyder på en horisontal handling, der trækker ting ind udefra – et forhold mellem et indre, der samler og en ydre, hvorfra der samles. Det antyder også en konstant dynamisk fornemmelse af ting, der bevæger sig, som de samles. Steder i denne forstand er åbne snarere end lukkede, en kendsgerning, der efterlader åbne spørgsmål om hvorfor og hvordan bestemte steder samler bestemte ting på bestemte tidspunkter. (Cresswell 2014, 6)

Et steds samling er ikke endegyldigt, men foranderlig. Steder er tidslige og samles forskelligt over tid. Fx har Fuglekvarteret ændret sig gennem tiden, hvor der tidligere var en stor del industri, mens det nu hovedsageligt er et boligområde. Der er også kortere tidsligheder, fx ved overgangen fra dagslys til efter mørkets frembrud. Samtidig ændrer man sig som menneske og den livsverdenserfaring, man tager med sig, ændres, hvilket gør, at steder ændrer sig. De forandrer sig altid og er i evig proces (Pred 1984).

Hvad samles?

Det virker som en umulig opgave at liste alle de elementer op, som steder samler. Der er dog flere eksempler på den akademiske øvelse i at opdele et sted i dets komponenter. Også inden for den fænomenologisk stedsteori, hvor Relph (1976a) var en af de første til at gøre forsøget med sine tre grundelementer: 1) En fysisk ramme, 2) aktiviteter og 3) meninger. Den fysiske ramme er bygninger og fysiske objekter. Aktiviteterne er det, der sker på stedet, hvor mennesker går, opholder sig, biler kører, og livet leves. Meningerne er livsverdenen, man oplever stedet ud fra. De tre fundamentale komponenter kan ikke reduceres til hinanden, men bliver erfaret som vævet ind i hinanden.

I en tekst næsten 40 år senere præsenterer Cresswell (2014) lignende elementer, der samles i stedet: 1) materialitet, 2) meninger, 3) praksisser. Sack (2003) går abstrakt til værks og argumenterer for, at der samles komponenter, der opstår i tre overordnede domæner: 1) det empiriske, 2) det moralske og 3) det æstetiske. Hver af disse tre domæner samler yderligere tre hovedkomponenter, så der tilsammen er ni elementer, der samles i stedet. Bærenholdt (2007) opererer med et femdimensionelt stedsbegreb: 1) sted som fysisk miljø, 2) kropsligt sted, 3) sted som socialitet, 4) sted som erindring, og 5) stedssimulacrum. Agnew (1987) arbejder med en tredelt model gennem lokalitet, lokale og stedssans. Heidegger vender sig mod lyrikken i sin søgen efter hvad der samles, der munder ud i samlingen af en firfold af elementerne jord, himmel, guder og dødelige (Heidegger 1971).

Udfordringen er, om man kan separere fx materialitet fra praksis eller mening fra materialitet. Om de ikke altid er en del af hinanden? Kan man finde en bygning, man ikke finder nogen mening i? Kan man skelne mellem mennesket og den kultur man lever i? Kan man 'læse' rene praksisser? En fænomenologisk tilgang vil være skeptisk; stedets elementer erfares kun fuldt ud i deres kombination (Relph 1976a). Man kan ikke træde ud ad de erfaringer, stedet er fyldt med. Geertz (1973) betegner sådanne modeller som strategisk teori; et forsøg på at dele virkeligheden op i konstituerende elementer. Han stiller spørgsmål ved, om det overhovedet er ønskeligt at søge efter laveste fællesnævner, der ikke bliver mere end uinteressante tegneserieagtige karikaturer på virkeligheden. I sin diskussion af mulighederne for at fortolke kultur pointerer Geertz, hvordan det at dele fænomener op i angiveligt konstituerende elementer, er problematisk, da at de sjældent kan sættes meningsfuldt sammen igen. Hvis man leder efter stedets egenskaber ud fra en præfabrikeret model, overser man dets unikke karakter. Man må have øje for det partikulære ved hvert sted. Kategorier kan blive så overordnede, at der intet tilbage er af det, der skal repræsenteres. Et sted skal ses som et totalt fænomen for ikke at miste dets egenskaber (Lewicka 2011). Hvis steder beskrives gennem analytiske og videnskabelige koncepter, skal de være åbne begreber. Steder er altid specifikke og der er mange former for steder. Et sted besidder ikke et eller andet givent substrat. Der er ikke noget, der er 'sted', hvis man skræller de forskellige lag af betydning væk:

Kendsgerningen er, at der ikke findes "et allermest basalt niveau", som simpelthen kan formodes at være der, "einfach da", som Husserl siger om de genstande, den naturlige indstillings positivisme postulerer. Hvis vi skræller de kulturelle eller sproglige lag væk, finder vi aldrig et rent sted, der ligger nedenunder – og endnu mindre et endnu renere rum eller en endnu renere tid. (Casey 2010, 115)

Skræller man tilpas mange lag af, er der til sidst ikke noget tilbage; ikke noget fundament, stedet bygger ovenpå; ingen grundlæggende elementer, men kun konkrete levede steder. At opdele stedet i elementer er for at gøre analyse lettere; ikke for at nærme sig stedet mere kvalificeret:

Et givent sted tillader måske ikke og stritter faktisk ofte imod at blive indordnet i forhold til de givne kategorier. Stedet er derimod faktisk noget, som vi vedvarende må opdage eller opfinde nye forståelsesformer for, nye begreber i bogstavelig forstand af måder til "at begribe sammenhængende". (Casey 2010, 112)

Samling af livsverdenen

Når man erfarer et sted (om det er stedet, man på nuværende tidspunkt er placeret i; et sted man har været; eller et imaginært sted), er det altid fyldt af forståelse. Et sted står aldrig 'alene', da det bringer en mangfoldighed af elementer med sig; egen erfaringer, traditioner og normer, det fysiske, det kollektive... Et sted er ligeledes defineret af andre steder, da det er 'placeret' i en kompleks sammenhæng i stedsverdenen. Steder er ikke

kun samlet gennem erindringer, men er samlet gennem hele ens forståelse af verden. Det er i lige så høj grad sociale, kulturelle og politiske elementer, der bliver samlet (Escobar 2001). Samfundet er indskrevet i alle aspekter af sted (Sack 1993). Ligesom ens historisk betingede forståelseshorisont er gennemsyret af altid allerede givne forforståelser, er steder ligeså.

Det er egentlig en fejlslutning at sige, at et sted samler forskellige elementer (Casey 1997). Det er for så vidt en fejlslutning at tale om at noget samles i noget andet, da et sted er de elementer, det er udgjort af (Malpas 2006). Elementerne bliver ikke samlet i et tabula rasa for derefter at fremtræde som et sted. Uden stedets fremtræden ville elementerne ikke fremtræde, samtidig med der intet sted er, uden at elementerne bliver samlet (Harman 2009). Samlingen er en fremtræden af livsverdenen i en partikulær åbning; et sted. Ikke et metaforisk sted, men et konkret sted. Livsverdenen er en overordnet ramme for erfaring, men hvis livsverdenen træder frem i sin helhed, flyder alt sammen. Stedet er verden, der samler og åbner sig op i en lokalitet. Livsverdenen samles i stedet; dog kun de elementer, der 'passer' til det partikulære sted. Hvad fx en dagligstue samler, er anderledes end hvad et boligområde samler. Der vil også for en person fra Sydamerika samle sig andre elementer ved erfaringen af en stue end der vil for mig. Den forståelse, et sted fremtræder i, er altid udslagsgivende for, hvordan et sted erfares. Derved viser steder, hvad de er, men ikke alt hvad de er. Heidegger skriver, at menneskets stedslighed er poetisk (Young 2007). Hvad poesien særligt kan for Heidegger er at skabe et rum for flertydighed, da poesien aldrig giver konkrete svar, men tilbyder en forståelsesramme (Malpas 2012). Et boligområde er det sted, hvor man har sin bolig, men det er også der, man mødes med venner, hvor man lærte at køre på cykel, hvor man køber ind... Prikkerne er vigtige, da der altid knytter sig flere erfaringer til et sted, end det er muligt at udtømme. Det gælder både for ens egen forståelse af sted, hvor man selv kan se det samme sted i mangfoldighedens lys, men samtidig erfares samme sted forskelligt af forskellige mennesker. Bag enhver samling er der et uendeligt reservoir af andre muligheder, der endnu ikke er kommet frem i lyset.

Når steder samles, konstitueres en relation til omverdenen (Cresswell 2014; Malpas 1999). Steder skaber et 'her', men relaterer sig altid til et 'der'. Ethvert sted 'hører til' i konstellationen med andre steder. Et sted er aldrig isoleret, men fremstår altid i relation til andre steder. Det er måske bedst beskrevet i Masseys (1991) globale sans for stedet, hvor stedet skabes gennem dets forhold til andre steder, selvom hendes syn på stedet ikke sker gennem en levet optik. Noget, hun dog erkender i sin beskrivelse af steder som altid værende konkrete, virkelige og levede (Massey 2005). Måske den humanistiske tilgang til sted ikke er så langt fra Masseys egen (Pink 2009), som hun giver udtryk for (Massey 1993).

Steder som altid tilblivende situationer

Et karakteristika ved samlingen er dens evige bevægelse, hvorved stedet altid er i sin skabelse, men som aldrig bliver tilvejebragt (Malpas 2006). Sted er altid ved 'at finde sted' og når aldrig at grundfæste sig. Steder skal derfor ses som situationer frem for fastlagte strukturer. Steder som situationer er bestemt af det liv, der leves. Casey skriver i to af sine bedste og korteste sætninger:

Stedet er mere en begivenhed end en ting. (Casey 2010, 112)

Steder er ikke blot, steder sker. (Casey 2010, 114)

Steder er foranderlige. Når man tænker på et sted, er det sjældent på dets rent materielle fremtoning. Det er oftere på de situationer, man har erfaret og som er indlejret i stedet. Deres situationelle karakter skabes også gennem den kontinuerlige hverdagspraksis, der foregår. Det er værd at understrege, at det ikke blot er egne erfaringer, der samles som situationelle stedsligheder, men hele den overleverede kultur, der skaber livsverdenen. En sådan situationel karakter involverer alle de elementer, der udgør stedet. Skal man forstå steder, skal man forstå den måde, de erfares på. Som noget, der samles og sker.

Hvordan verden samles i steder og bliver et eksistentielt grundlag for mennesket ses også i beboernes fortællinger. Stederne bliver en slags fixpunkter og derfra, hvor en stor del af deres erfaring af verden går.

Fortællinger om samlinger og situationer

I det følgende præsenteres to fortællinger fra hhv. Sydhavnen og Skt. Kjelds Kvarter, der giver et empirisk indblik i steders samling af livsverdenen. Samlingen, som den står i fortællingerne, kan ikke meningsfuldt deles op i underliggende kategorier, men må forstås i dens helhed. I fortællingerne ses to forskellige stedslige samlinger, der trækker på konkrete situationer og levede erfaringer, og trækker tråde til andre steder. Sydhavnen og Skt. Kjelds Kvarter bliver det fortællingsmæssige samlingspunkt, da det er interviewenes udgangspunkt, men samlingen er ikke lig disse kvarterer, da den er flydende og foranderlig. Hver gang man er ved at få hold på sted, er det altid ved at undslippe grebet.

En fortælling fra Sydhavnen: Mehdi

Det er jo det store spørgsmål. Om man ville blive boende i Sydhavnen. Hvis jeg var blevet spurgt for, hvad siger vi, fem, seks år siden, så havde jeg sagt klart nej, altså klart og rungende nej. Jeg er generelt lidt træt af omgivelserne i Sydhavnen og ville gerne prøve noget nyt og godt nok har Sydhavnen sin charmende sider, men der er også nogle dårlige sider ved Sydhavnen, det er der. Det er ikke fordi de betyder meget, men der er fx Mozarts Plads, og når det er på højdepunktet om sommeren kan være rigtig mange drankere og det er et sted som jeg måske ikke ville lade børn vokse op i.

Mozarts Plads fotograferet af Mehdi.

Men altså nu er det ikke et rungende nej, nu bevæger vi os længere mod tvivlen, for jo ældre man bliver, jo mere indser man, hvor meget det sted, man er vokset op i, betyder for en, ik'. Men altså, jeg vil helt klart prøve nogle nye udfordringer med andre steder og sådan noget, helt sikkert. Nu læser jeg også et par kurser i Slagelse og Slagelse er jo bare en død by, ik', i forhold til København og Sydhavnen, men jeg kunne sagtens se mig selv bo i Slagelse faktisk, på trods af at det er så død en by. Der er også noget charmerende ved Slagelse, fx det er afslappende der, der er ikke særlig meget støj, der er ro, du kan være dig selv. Jeg har også prøvet at bo uden for Sydhavnen. Jeg boede i en periode på syv, otte måneder, ikke alene, men sammen med en kammerat ude i Valby, i Trekronergade, ved Toftegårdsplads, et par 100 meter fra Toftegårdsplads, men det gik ikke så godt. Ikke fordi jeg ikke kunne bo sammen med min kammerat, det var faktisk en af mine kammerater fra studiet, men det var fordi ham udlejeren, han legede lidt med os. Den ene dag vil han sælge det, den anden dag vil han ikke. Det var sådan noget privatudlejning og vi havde ikke nogle kontrakt på den måde, så til sidst, så tænke jeg "nej, jeg flytter sgu hjem igen, jeg har mit eget værelse og sådan noget".

Jeg bor faktisk stadig hjemme hos mine forældre. Til tider meget stressende, det er det. Ikke få lov til at være der selv uden hele tiden, så er der søskende, så er der lillebror, han skal også forkæles, han skal til svømmehallen og gymnastik. Jeg har fem søskende, men den store af dem, altså min storesøster, hun er flyttet til Århus faktisk. Hun bor sammen med sin mand derovre, ik'. Og så er vi fire børn i lejligheden sammen med mine to forældre, ik'. Vi har vel nok noget, der svarer til Sydhavnens største lejlighed faktisk. Vi har en kæmpe stor lejlighed, fire, fem værelser, ja. Plads er der rigeligt med. Men det med at

bo hjemme, når man er 26 år... Altså kulturmæssigt, så er det faktisk meget normalt, det er det faktisk. Min kammerat, han bor også stadig hjemme, og de fleste af mine venner bor faktisk stadig hjemme. Det gør mange folk, der kommer fra fx Marokko, som mig. De fleste af os, vi er faktisk stadig boende hjemme. Det var faktisk et krav for min mors side af, at jeg ikke måtte flytte ud, før at jeg havde mit diplom som lærer og var økonomisk stabil og sådan noget. Også i hjemlandet, jeg kommer jo oprindeligt, eller mine forældre kommer fra Marokko, ik', jeg har rødder i Marokko, men alle mine familiemedlemmer bor hjemme, indtil de skal tage det vigtige skridt, hvor de skal blive gift, eller har taget sig en uddannelse, hvor de var nødsaget til at flytte fordi de skal arbejde et andet sted. Det er naturligt. Hvorimod jeg har danske venner, som flytter ud, når de er 17- eller 18årige. Der skal de være ude af hjemmet, ik'. Så er der også den økonomisk krise, man vil opleve. Jeg har oplevet venner, som har stået d. 20. i måneden og tænkt "årh, hundrede kroner til at spise for", når de ikke har mere, ik', hvorimod jeg har taget den nemme løsning, kan man sige.

Gustav Bangs Gade fotograferet af Mehdi.

Det er på Gustav Bangs Gade, hvor min mormor bor og mormor er ligesom centralpunktet, det er ligesom hende, der er forsamlingspunktet for familien, så normalt, dengang jeg var barn ved en 14-15års alderen, der spiste vi hver fredag hjemme hos mormor. Hendes gade, Gustav Bangs Gade betyder utrolig meget for mig. Min mormor bor faktisk en meter væk for det her vindue, ik'. Og det er centralpunktet og jeg ser hende også meget ofte, og besøger hende og jeg forsøger at se hende så ofte som jeg kan, ik'. Det var bare et krav at spise med hver fredag, så vi kunne se hinanden og ikke miste kontakten og sådan noget. Det var fantastisk, men sådan noget holder jo ikke for evigt. Det var virkelig fantastisk. Jeg var med til jeg var en 15-16 år, men det er også fordi, at jeg måske fik andre interesser og kunne ikke opfylde det krav og skulle lave andre ting og havde travlt med opgaver, med skolen og med fodbold, som ikke lige passede ind. Men hun er virkelig samlingspunktet, min mormor, hun er også et fantastisk menneske. Vi er blevet en kæmpe stor familie. Altså, vi snakker om underkanten af 50. Det er helt utroligt at tænke

over. Jeg er også taknemlig over, at jeg faktisk har så stor en familie her i Danmark ik, fordi der er mange af dem, mine andre venner har kun sin kernefamilie her i Danmark, ellers så har de ikke så meget andet familie... Det er trist, ik’.

Det er sjovt med Marokko, for jeg elsker Marokko, men jeg har mange kammerater, som bare skulle til Marokko hvert år med forældrene. De skulle bare rejse hvert år og det har vi slet ikke haft. Det har ikke været sådan, at vi skulle til Marokko hvert år. Slet ikke. Der var faktisk en periode på seks år, hvor jeg slet ikke har været i Marokko, det kunne mine venner ikke forstå, fordi mange af mine venner er faktisk marokkanere. Det kunne de ikke forstå ”hvordan kan det være” ditten og datten og sådan noget. Nu har jeg heller ikke været i Marokko i tre år nu. Det er ikke sådan, at jeg skal til Marokko. Jeg har en stor familie dernede, og nu har vi heldigvis de sociale medier og internettet og Skype, som man kan tale med dem over, ik’, så man kan se dem hver dag, trods at de ikke er fysisk tilstede foran en. Marokko er fantastisk. Jeg elsker Marokko. Her til sommer der er jeg i hvert fald fast besluttet på, at nu skal jeg til Marokko. Nu er der gået tre år, jeg kan ikke klare det. Familierne dernede hiver også i mig. Mine forældre var dernede under Eid i sommerferien, og der spørger de alle efter mig. Nu vil jeg gerne derned. Over de seneste tre år, der har det været meget med at rejse andre steder og opleve noget nyt og sådan. Rejst til Cypern, rejst til Spanien og Luxembourg og sådan noget og opleve andre lande. Nu vil jeg gerne se mine rødder igen, se det der fantastiske land. Jeg har talt med nogle kammerater og vi overvejer faktisk at besøge områder i Marokko, som jeg ikke har været. Fx nede i Sahara, det skulle være fantastisk, det vil jeg gerne prøve. Så det er planen i hvert fald ind til videre. Så det glæder jeg mig til. Der er faktisk rigtig mange, der har spurgt, om jeg kunne flytte til Marokko. Men jeg kunne slet ikke se mig selv bo i Marokko. Det er fedt at være på sommerferie og jeg elsker det og jeg er altid ked af det, når jeg skal hjem... tilbage, men efter nogle uger i Marokko, så savner man sgu også Danmark, det gør man. Helt sikkert. Utroligt, når der er så dårligt vejr heroppe. Det er virkelig virkelig trist, men det er også... Men det er også noget af det, man er begyndt at kunne lide Danmark. Altså godt nok kritiserer man det, når man endelig er i Danmark, når man er ude for så savner man det, altså savner fx rugbrød. Du ved, ikke hvad du savner, før du ikke er til stede eller har mistet det... det er noget i den stil.

Sydhavnen som sted samler Mehdis livsverden og skaber en forståelse af verden. Der er en ambivalens i Mehdis erfaringerne, hvorfor Sydhavnen bliver et sted, der muliggør hans ambitioner, men stadig lader meget tilbage at ønske. Det at have haft sin ungdom i Sydhavnen har stor betydning for ham, men stadig er han træt af Sydhavnen. Måske han føler, at Sydhavnen vil holde ham tilbage fra at nå sine mål. Han har en udlængsel og en nysgerrighed efter noget andet og måske mere end, hvad det konkret samles af erfaringer og muligheder i Sydhavnen.

Sydhavnen er et sted, der samler Mehdis familiære relationer og hans venskaber. Det, at en stor del af hans familie bor i Sydhavnen, betyder, at familien er en del af stedet. Det er ikke kun den geografiske nærhed af hans relationer, der gør noget ved stedet; det er ikke et socialt lag, der er lagt 'ovenpå' stedet. Mehdis relationer er en del af det, der udgør stedet som meningsfuld lokalitet.

Samtidig trækker Sydhavnen tråde til andre steder og er defineret af dets konstellation i den altomfattende stedsverden. Marokko er et eksempel på det. Marokko trækker i ham, men han længes også hjem til Danmark, når han er der. Meget af den marokkanske kultur er blevet en del af Sydhavnen, som han ikke vil være foruden. Det at have en stor familie, han er aktiv sammen med, værdsætter han højt. Forlader han Sydhavnen, forlader han også til dels familien. Der er en udtalt kamp mellem positive elementer, der samles i Sydhavnen, som fx familien og det sociale fællesskab, over for de begrænsninger, der ligger latent i stedet.

Mehdis forståelse af Sydhavnen har også ændret sig. For fem år siden var der ingen tvivl om, at han ville flytte, men nu er han mere usikker. Mehdis erfaringer ændrer sig, som han bliver ældre og det ændrer stedet for ham.

Mehdis fortælling er ikke ladet med levede erfaringer, men tager udgangspunkt i, hvordan steder samler hans livsverden og de forståelser, han har fra sin opvækst, men som også udvikler sig i takt med livet, der leves i Sydhavnen og andre steder.

En fortælling fra Skt. Kjelds Kvarter: Henrik

Herude var der jo ingenting. Jeg skulle simpelthen til at definere mig selv som menneske, da jeg stod herude. Det var bare ikke mig. Så det var lidt af en tvangsflytning, kan man vist roligt sige. Det var på mange måder et chok for mig, for jeg var slet ikke indstillet på sådan et stille kvarter og anonymt område uden karakteristika på nogen måde. Det var tomheden, der slog mig først, da jeg flyttede herud. Jeg følte mig faktisk lidt ligesom ude i en ørken, hvor man kan blive forbrændt af solen. Her er ingenting. Jeg synes, at det vildt meget manglede karakter, hvad det så end er. Det havde det jo automatisk derinde på Nørrebro, hvor vi flyttede fra. Der var alt. Mange mennesker på gaden. Det der storbyagtige noget, hvad det så end er for noget, ligesom på venstre Seinebred og inde i London. Det var der bare så meget af på Nørrebro og der var intet af det herude. Derinde er man jo noget, fordi man bor inde midt i en by, hvor der er godt gang i den. Herude skal man måske selv træde mere i karakter i virkeligheden, ligesom hvis man bor i Ballerup eller i en landsby i Jylland. Der kan jeg også gå rundt uden at være nogen. For der skal man træde i karakter på en anden måde end i en storby. Min bror bor i en landsby i Jylland, han går rundt og laver en masse ting og træder i karakter og prøver at gøre nogle ting.

Jeg boede mellem Blågårdsgade og Søerne og jeg syntes, at det var et fantastisk sted på måder. For det er der, at byen, at København eksisterer mest. Gaderne, storheden og tætheden, mange mennesker. Det var sådan set derfor, jeg flyttede derind på Nørrebro

til at starte med. Det var min kone, der valgte Østerbro. Det var tilfældigt, at det blev Østerbro. Eva havde en veninde, der boede herude og hun vidste, at lejligheden blev ledig. Og det var så 2x3 værelser og så sagde Eva bare; ”nu flytter vi”. Det var svært for mig at bo herude i starten, fordi det var så identitetsløst. Jeg kunne ikke mærke den der identitet ved storbyens puls. Så det var lidt svært. Det var faktisk meget svært.

Når vi så flyttede ud, var det simpelthen pga. det var et alt for aggressivt miljø på Nørrebro til sidst. Dybest set var det simpelthen ikke godt at bo på Nørrebro længere. Miljøet var ikke godt derinde. Der var simpelthen for meget uro og for meget aggressivitet. Jeg kan huske... det var faktisk en rædselsfuld oplevelse. Jeg boede i Korsgade og havde lige fået min første bil, sådan en gammel Ford Sierra, og så havde jeg parkeret foran døren, hvor jeg boede. Der var en plads. Men der havde kommunen meget viseligt fået placeret en bande i sådan en stue, hvor man kan sælge hash og begå kriminalitet. Og de havde så reserveret hele den ene side af gaden, fandt jeg ud af. Der måtte man ikke parkere. Men der parkerede jeg jo så. Ja, uvidende med min nye bil. Men så kom de bare ud og åbnede døren og sagde, at jeg skulle skrubbe afsted med min bil. ”Men jeg bor lige her”, og børnene sad omme på bagsædet. ”Det her er vores parkeringsside, det er vores pladser”. Det var jeg jo ligeglad med, for jeg har jo ret til at parkere alle steder. Så kom de flere ud og stillede sig rundt omkring bilen. Ligesom i en amerikansk film. Store mænd, aggressive mænd. Og så begyndte de at tappe på taget af min bil og sådan nogle ting. Og så vidste jeg jo godt, at slaget var tabt. Så måtte jeg køre igen med børnene og det hele. Jeg var simpelthen ufatteligt rasende og havde jeg muligheden for at køre en eller to af dem ned, så var jeg tæt på at gøre det, men man tør jo ikke. Sådan er man jo ikke skruet sammen. Men det var et enormt nederlag kan jeg roligt sige. Det var så ubehageligt. Det kom jeg egentlig aldrig over og tænkte, at det her kommer aldrig til at gå mere. Og så kan man spørge, hvorfor kørte jeg ikke bare over på den anden side og parkerede, men det var mine rettigheder som person og så min selvrespekt, der var krøllet helt sammen som kugle af sølvpapir. Og hvis jeg skulle leve på den måde, det kan andre folk måske håndtere, men jeg kan ikke håndtere, at min frihed bliver begrænset af sådan noget. Så derfor flyttede vi.

* * *

Fortov fotograferet af Henrik.

Jeg gik ud af døren i vores nye lejlighed på Østerbro på et tidspunkt med mine børn og skulle hen i skolen med dem. Så stod jeg og kiggede på de gigantiske plørehuller i vejen. Jeg tænkte på, hvor meget man kan nedværdige... Altså, hvis jeg var borgmester i København og vidste, at mine borgere gik ud af en gadedør med almindelige søde børn og en sød mand og en sød kone på tredje sal og står i det pløre dernede... Jeg ville ikke kunne være borgmester. Jeg ville skyde mig selv. Derfor kan jeg ikke være borgmester, for jeg kan ikke have ansvaret for sådan noget pladder. For så ville jeg sige, at det skal ordnes og det skal ordnes inden i morgen tidlig. Jeg kan slet ikke håndtere det. At vide, at der sidder en borgmester, der får 1,8 mio. kr. i løn og så går jeg ud af en dør her og det er bare hundelorte, plastikposer og huller. For der er masser af muligheder i gaderne. Det er jo en tredjedel eller sådan noget af vores by og vores kvarter. Ejendommene er en tredjedel, gårdene er en tredjedel og gaderne er en tredjedel. Ejendommene er jo ligesom det, det er. Så er der gårdene, vi kan gøre noget ved, som vi ejer selv nogen af os. Men gaden er der så ikke gjort noget ved i mange år. Det kan jeg simpelthen ikke leve med og jeg kan slet ikke forstå, hvordan man kan lade sig vælge som borgmester i en by, kalde sig socialdemokrat og så bare lade folk leve i det. Det er mig fuldstændigt uforståeligt. Altså, det ville jo heller ikke ske, der hvor jeg kommer fra i Skive eller en anden lille landsby. Der kerer man jo om tingene og sørger for miljøet og alt sådan noget. Jeg ved ikke, om man ikke tænker sådan i en storby. Man nedværdiger mennesker og sørger for, at mennesker er uengagerede. Hvis man lader folk og deres børn bo i sådan noget i tilstrækkeligt mange år, så får man folk, der ikke er engagerede. Eller man skaber mennesker, der passer til fortovet og det synes jeg er farligt. Hvis man bor i sådan noget i tyve år og ens børn i tyve år, så har man simpelthen skabt myrer i stedet for mennesker og jeg synes, det er håbløst.

Fortove og gade fotograferet af Henrik.

Så begyndte jeg at tænke, at hvis den gade her skal blive ordentlig, så er jeg nødt til at gøre det selv. Så gik jeg i gang igen. Der var en over på den anden side af gaden, Morten, der gerne ville være med. Han tog sig af, hvis der var ballade mellem beboergrupperne og prøvede at få det til at køre. Jeg stod så for alt ift. teknik, asfaltafdeling, kommunen, penge. Men altså, man kan ikke komme igennem til kommunen. Man kan ikke finde ud af, hvad er problemstillingen, hvorfor gør man det og hvordan kan man gøre det. Alle de nej'er man får derinde og den magt, kommunen har, skal man slås med. Og det kan kun én gøre. For hvis du sætter en tilfældig mand til lige at ringe ind og spørge, hvor bredt et fortov skal være, ville han aldrig kunne få svar på en skid. Så opgiver han og så har man lagt ansvaret over på en, der opgiver. Hvis man ikke gør det selv, så falder folk fra. Der var sådan en masse ting og sager. Lidt aggressivitet mod dem, der havde taget ansvar og som ikke havde fået løst deres opgave. Hvis nogen havde ringet ind til kommunen, fx om fortove, så var det sådan; "har du ringet det rigtige sted hen?" Og så når andre overtog det, så ringede de så derind og de kunne jo så heller ikke få noget svar. Der var sådan

nogle ting... Det tog lang tid og ingen troede rigtigt på hinanden og ingen kunne forstå, at de andre ikke kunne forstå noget. Først lang tid senere fandt vi ud af, at det virkelig var fordi kommunen ikke eksisterede som samarbejdspartner. Man troede ligesom, at en beboer måtte være idiot, hvis han ikke kunne finde ud af, hvor bredt et fortov skulle være, men det er han ikke. Det er simpelthen fordi, der er ingen på jorden, der ved, hvor bredt et fortov skal være. Der er ingen, der ved noget og dem, der ved noget, er ganske få mennesker i en kommune og de har slet ikke adgang til en telefon.

Til sidst gav jeg fandme op. Der var der gået tre måneder og jeg havde ringet og ringet og ringet og talt og talt og talt, og så vidste jeg godt, at det ikke gik. Men så var der et par gange, hvor jeg stødte på en god planlægger i kommunen. Han arbejdede i kommunen og vidste måske et eller andet. Og så prøvede jeg at ringe til ham, bare for at se, om der ville ske noget. Og så skete der virkelig noget. Han var et pragtfuldt menneske og totalt anarkist og totalt fantastisk. Han kom bare ud og fortalte os alt. Han vidste jo alt det, vi havde brugt ti år på at finde ud af. Det vidste han på ti minutter. Han vidste jo det hele. Og så blev gaden lavet. Jeg kan godt lide at stå og kigge på det. Når nogen spørger mig, hvad noget betyder for mig, så er det den slags ting der. Man skal skabe mennesker, der er skabt til de fortove, som der er på min vej nu og mennesker, der har noget vilje og nogle meninger og vil noget.

Når jeg nu går ud af min gadedør, så har jeg det godt. Jeg bliver ikke angrebet af depression eller aggressivitet eller noget. Jeg ved ikke engang, om jeg tænker noget om den længere. Jo, måske lige med de træer, hvor jeg skal gøre rent, for kommunen gør det ikke, selvom de skal. Men det er simpelthen fantastisk dejligt, fordi det har noget med min dignity, min værdighed at gøre. Det har noget med det at gøre. Lige som dengang jeg blev angrebet, da jeg skulle parkere min bil. Det er grænseoverskridende for mig at blive angrebet af folk, fordi jeg skal parkere min bil. Det var også grænseoverskridende for mig at stige ud i den gang pløre hernede. Der er ting, jeg ikke kan håndtere. Men jeg har det utroligt meget bedre nu. Min stolthed over at være borger. Ej, det er banalt sagt, men sådan er det blevet.

Jeg har et behov for, at noget skal have en kvalitet eller hvad det nu skal have. Og det er af dybt egoistiske grunde, tror jeg egentlig. Det er ikke, fordi jeg er socialist eller VS'er, eller at vi skal have et godt samfund og alt det der. Jeg har brug for, at det skal se skide-dejligt ud og være pænt. Meget egoistiske grunde tror jeg i virkeligheden. For jeg tror på, at det, jeg synes er dejligt, det må andre folk også synes er dejligt. Det er sådan lidt diktatorisk i virkeligheden. Som ham Henry Ford sagde, så er det, der er godt for Ford, det er også godt for USA og det, der er godt for mig, det er også godt for Østerbro, tænker jeg.

Henriks fortælling tager udgangspunkt i Skt. Kjelds Kvarter, hvor han flyttede til i starten af 00'erne. Han har sloges med ikke længere at genkende sig selv på Nørrebro, hvor han

flyttede fra. Han blev nødt til at skabe sig en næsten ny identitet på Østerbro, der virkede fremmed for ham. Han lagde sig selv og sit engagement i stedet og gennem projekter, særligt renovering af sin gade, forandrede han stedet. Han er aktiv medskaber af stedet, og kan ses som et eksempel på stedsskabelse som en praktisk involvering. Stedet er et projekt for ham.

Steder fremtræder gennem Henriks beskrivelse af sin fremmedgørelse fra Nørrebro med de ubehagelige erfaringer, der ligger til grund og gennem sit engagement i Skt. Kjelds og gennem sin tro på, at tingenes tilstand kan laves om til det bedre. Elementerne kan ikke tages fra hinanden, men skal forstås i deres samspil. Henriks Skt. Kjelds Kvarter er et komplekst samspil med egne forforståelser, tidligere oplevelser og kvarterets forfald, som han oplever, når han går ud på gaden. Hans forståelse af verden og samfundet bliver konkret i stedet, hvor han kæmper mod ligegyldighed og forsømmelse. Han har set Nørrebro forfalde og det vil han ikke lade ske for det sted, han er flyttet til.

Fortællingen viser også, at steder ikke forbliver de samme. Nørrebro er ikke det samme sted, han flyttede til i sin tid. Det er blevet hårdere, mere aggressivt og ikke et sted, han har lyst til at blive boende i. Det var ikke noget, han kunne overvinde, hverken inden i ham selv eller ved at ændre kvarteret. Han genkendte ikke længere kvarteret, som han holdte så meget af. I Skt. Kjelds Kvarteret tog han kampen op, vandt til sidst og kan glædes ved at kigge ud på gaden, han har forandret. Han har været med til at give kvarteret karakter, så det ikke er en gold ørken længere. Han har lagt noget af sig selv i stedet og fået mere tilbage.

Opsamling

Steder samler menneskers livsverden på en meningsfuld måde, hvorfor man kan tale om væren-i-sted som en præcisering af væren-i-verden. Samlingen er kompleks og kan ikke opdeles i underliggende elementer, hvorfor steder må tilgås i deres sammensathed og forstås gennem den. Det er fremgået gennem den teoretiske udredning af steders samling og gennem fortællingerne, der dårligt kan grundes i forskellige elementer. Mehdi og Henriks fortællinger viser, hvordan steder samler verden i sig som et netværk af tråde, der kobles til andre steder og tider. Steder har stor betydning, da de giver et konkret og følelsesmæssigt udgangspunkt for ens udsyn på verden. Det bliver omdrejningspunktet for næste kapitel, hvor perspektivet drejes mod menneskets forhold til stedet som skabt gennem tilknytning og identitet. Steders samling bliver ikke neutralt erfaret, men har eksistentiel værdi for mennesket.

Kapitel 4: Perspektiv 2: Stedstilknytning

Indledning

Som andet perspektiv beskriver jeg stedstilknytning, der kort fortalt er det emotionelle bånd, der eksisterer mellem mennesker og steder (Scannell & Gifford 2010). Stedstilknytning er langt fra et entydigt fænomen, men har en bred emotionel rækkevidde (Manzo 2014). Det ses også i beboernes fortællinger, hvor tilknytning og frastødning sker på samme tid og hvor tilknytning kan ske på trods. Kapitlet starter med en beskrivelse af de centrale idéer, der ligger bag det ofte fænomenologiske begreb stedstilknytning. Idéer, der går udover enten at kunne eller ikke kunne lide et sted. Stedstilknytning foregår på et følelsesmæssigt og identitetsmæssigt plan, som jeg beskriver efterfølgende i kapitlet. Det fører over i en diskussion af den tidlige udvikling af stedstilknytning, der sjældent forbliver den samme igennem et helt liv. Kapitlet afsluttes med fortællinger fra Sydhavnen og Fuglekvarteret, der viser, hvordan stedstilknytning empirisk og konkret tager sig ud. I fortællingerne er stedstilknytning langt fra et simpelt fænomen, men komplekse erfaringer, der giver ambivalente følelser for stedet.

Stedstilknytning

Stedstilknytning er bindingen af mennesker til steder (Low & Altman 1992b). Stedstilknytning har bevæget sig fra en hovedsagelig teoretisk ramme til også at inddrage metodiske diskussioner (Lewicka 2011), ligesom stedstilknytning benyttes i praksis i planlægning af land og by (Manzo & Devine-Wright 2014; Williams 2014), hvilket bl.a. områdefornyelser er repræsentanter for. Stedstilknytning kan defineres som det affektive bånd mellem menneske og sted, der går udover kognition, præference og vurdering (Riley 1992). Et følelsesmæssigt bånd, der gør, at man kan føle sig lykkelig ved at være på et sted. At man føler sig hjemme nogle steder, mens andre steder føles fremmede og man bliver utilpas. Det, der gør, at man bliver opstemt ved at komme tilbage til et sted, man ikke har set i flere år, men på samme tid ulykkelig over at forlade. Man kan ligefrem komme i en tilstand af panik over at miste sit sted (Casey 1993, 2001b). De fleste kender følelsen af at skulle flytte og til sidst stå i en tom lejlighed, man aldrig ser igen. Det giver en følelse af tristhed og vemod, da man er tilknyttet stedet.

Der lægger sig mange begreber til stedstilknytning (Low & Altman 1992b). Grundlæggende er det at være positiv tilknyttet et sted, men det tillægges også begreber som ro og sikkerhed. Er man tilknyttet et sted, finder man en ro og en sikkerhed der, hvorfra verden er overskuelig. Man føler sig hjemme, hvorfor hjem repræsenterer en tilknytningsmæssig idealtipe (Cresswell 2004). Hertil kan tales om et tilhørsforhold til stedet; at man hører til her og stedet passer til en. Samtidig hjælper stedet til at kunne udfolde en selv som den

person, man er eller gerne vil være. Stedstilknytning er med til at definere en som menneske.

Tuan (1974) introducerer begrebet topophilia, som betegnelse for menneskelig kærlighed til et sted. Han påpeger, at topophilia er diffust som begreb, men levende og konkret som erfaring. Menneskets kærlighed til sted varierer i intensitet, subtilitet og udtryksmuligheder. Tuan lister en række måder, hvorpå topophilia kan fremtræde: Æstetisk, som nydelser af en god udsigt; taktil og kropslig gennem fx følelsen af luft, vand og jord; som gode oplevelser, der knytter sig til et sted. Tilknytningen skabes også via ens dagligdagspraksis, der indlejres i stedet. Det er også stedets funktion som beskyttende hjem og dets muligheder for at understøtte nødvendige levevilkår (Tuan 1974). Ligesom man kan have positive følelser for et sted, kan man også have negative. Det kan betegnes topophobia (González 2005; Relph 1976b; Seamon 1982). Steder kan skabe en frastødning, hvis man finder stedet modbydeligt; hvis stedet giver frygt eller aversion; eller at der i stedet samles elementer, erfaringer og meninger, der er ubehagelige. Ligesom der er steder, man opsøger, er der steder, man undgår. Det kan være en mørk gade, man er utilpas ved at gå ned af; et land, der ikke accepterer ens kulturelle baggrund; et indkøbscenter, man føler sig stresset af; eller ens bolig, hvis man bor sammen med en voldelig ægtefælle (Rose 1993). Så erfarer man ikke længere stedstilknytning, men stedsfrastødning.

Stedstilknytning (eller frastødning) er ikke blot individuel, men i høj grad kollektiv, hvor grupper af mennesker, der har stedet til fælles, fx nationen, lokalområdet, hjemmet, boldklubben eller arbejdspladsen, skaber en fælles tilknytning og diskurs om, hvad det givne sted betyder (Low & Altman 1992b). Samtidig er der tydelige stratifikationsmarkører, såsom klasse, køn og race, involveret i stedstilknytning, der spiller inden på ens erfaring af steder (Koefoed & Simonsen 2010; Manzo 2003, 2006).

Tilknytning skabes gennem erfaringer, der samles på stedet. Situationer, man er en del af, er altid stedslige og det er den situationelle stedslighed, der skaber tilknytningen. Levede erfaringer er indlejret på sted og holder fast på ens livsverden:

Når jeg vender tilbage til min hjemby, Topeka, Kansas, oplever jeg, at stedet mere eller mindre sikkert fastholder erindringer for mig. Når jeg er til stede, åbenbarer det disse minder, der i lige så høj grad tilhører stedet som min hjerne eller krop. [...] Men selv når jeg genkalder mennesker og ting og omstændigheder på et almindeligt sted, har jeg en fornemmelse af, at disse forskellige erindringer er blevet oplagret sikkert på stedet, at de så at sige er forankret der. (Casey 2010, 110)

Indenforhed og udenforhed

I forlængelse af topophilia og topophobia kan nævnes Relphs (1976a) idé om indenforhed og udenforhed, der ifølge Seamon (1982) er et af de mest succesfulde forsøg på at skabe en forståelse af subjektets forhold til stedet. Relph beskriver stedslighed som en vekselvirkning mellem to dialektiske poler. Indenforhed betegner et tilhørsforhold til et

sted, som naturligt og tæt på. Indenforhed er graden af, hvor meget mennesket identificerer sig med et sted. Man ved, hvordan man skal gebærde sig på stedet og kender dets særpræg; man har en sans for stedet. Man tænker ikke over disse steder, men er blot i dem. Udenforhed derimod betegner et brud med en sådan fortrolighed, hvorved et sted fremstår fremmed og man bliver bevidst om stedet og føler en frastødning fra det. Den stærkeste oplevelse af stedslighed er, hvad Relph kalder eksistentiel indenforhed - en situation med en ikke-selvbevidst fordybelse i stedet og den oplevelse de fleste mennesker kender, når de er hjemme i deres egen lejlighed eller kvarter. Modsat er eksistentielt udenforhed - en følelse af fremmedgørelse, som ofte føles af nyankomne til et sted eller af mennesker, der efter at have været væk fra deres fødested, vender tilbage som fremmede, fordi stedet ikke længere er, hvad det var (Seamon & Sowers 2008).

Indenforhed og udenforhed er et modsætningsfuldt samspil, der konstant indvirker på hinanden; der er ikke så klare grænser, som begreberne lægger op til. Begreberne indrammer menneskets måde at være stedslige på. Steder er nære; noget man er involveret i. Samtidig kan steder ved en afstandtagen og en frastødning blive fremmede og man kan føle sig uden for dem.

Stedsidentitet

Spørgsmål om 'hvem vi er' er ofte nært forbundet med spørgsmål om 'hvor vi er', en idé fanget i det omgivelsespsykologiske koncept om stedsidentitet. (Dixon & Durrheim 2000, 27)

Tilknytning er udover et følelsesmæssigt bånd også medskaber af identitet for det enkelte subjekt og for grupper i samfundet (Low & Altman 1992b). Stedsidentitet er en understruktur af menneskers identitet, der består af betydningen af de steder, hvor man lever. Stedsidentitet er en slags omgivelsesmæssig fortid, nutid og fremtid, der indvirker på ens erfaringer af verden (Proshansky et al. 1983). Det, man har erfaret i et sted, bliver en del af en selv. Der er forskel på, hvor man befinder sig og det har betydning for, hvordan man udvikler sig som menneske. Er man opvokset i Sydhavnen har man andre erfaringer end man har i Skt. Kjelds Kvarter. Det gør noget ved måden, man forstår sig selv og det udsyn, man har på verden (Taylor, 2010). Der er normer i steder; kulturer er indskrevet i steder og denne kultur indlejres i en selv. Ens rolle i samfundet skabes også gennem steder (Sack 2003). I hjemmet er man måske forælder, på arbejdet konsulent, i supermarkedet forbruger og i parken kvinde. Steder kan være rum for identitetspolitik, hvor et sted kan være med til at styrke eller svække en ønsket identitetsudfoldelse (Keith & Pile 1993).

Også Casey (2001a) leder efter en kobling mellem selvet og steder, hvilket han benytter Bourdieus idé om habitus til at begrebsliggøre. Habitus er varige, men foranderlige dispositionssystemer, der er bestemmende for, hvordan man agerer i verden og hvordan man forstår den (Bourdieu 2007). Habitus er et tilegnet system af skemaer, der muliggør

visse handlinger og forståelser, mens den begrænser andre (Wilken 2006). Det er en forbindelse mellem den enkelte aktør og de strukturer, aktøren er positioneret i. Habitusbegrebet er ladet med stedslige konnotationer:

En given habitus er altid udøvet i et konkret sted og indoptager de særpræg, der er på steder, der alle er forbundet gennem de habituelle bånd. (Casey 2001a, 410)

Habitus er en indlejring af de steder, man har været. Klasse, race, køn og alle andre stratifikationsmønstre er indskrevet i stedet, hvilket gør habitus individuel, kollektiv og samfundsmæssig. Habitus er ikke endegyldig, men altid i udvikling og i brug, selvom grundlæggende ændringer er træge, men mulige. Noget, der kan føre til ændring i habitus, er ændringer i de ydre omgivelser, fx hos flygtninge og adoptivbørn, der skal tilpasse sig et nyt miljø. Et sted samler ens livsverden, samler praksisser, strukturer, materialitet, minder, mennesker i sig og det bliver langsomt, men sikkert til en del af ens identitet.

En tidslig udvikling i stedstilknytning

Stedstilknytning udvikler sig over tid (Seamon 2014). Der er i meget litteratur om stedstilknytning en antagelse om, at 'rigtig' tilknytning først sker efter en længere periode (Lewicka 2011). Der er dog røster, der påpeger, at stedstilknytning ikke kan måles som kvantitativ data, da menneskets følelser ikke kan kvantificeres (Seamon 2014). Man kan godt føle sig hjemme et sted, selvom man ikke har været der længe (Norberg-Schulz 1979). Stedstilknytning kan ikke reduceres til simple kategoriseringer baseret på langtid-/korttidsbeboelse, beboer/udefrakommende, oprindelig/tilflytter, da man skaber abstrakte værdier, der ikke nødvendigvis har betydning for det bånd, der findes mellem menneske og sted (Kaltenborn & Williams 2002). Som Tuan (1977, 184) påpeger:

Betydningen af begivenheder i ethvert liv er mere direkte proportional med deres intensitet end til deres tidslighed. Det kan tage en mand et år at rejse jorden rundt – og efterlade absolut intet indtryk på ham. Så igen kan det tage ham blot et sekund at se kvindes ansigt – og ændre hele sin fremtid. [...] Mange år på et sted kan efterlade få minder, som vi kan eller ville ønske at huske; en intens oplevelse kan derimod ændre vores liv. Det er et faktum værd at huske på.

Det virker dog logisk, at jo længere tid, man opholder sig et sted, jo mere er man indlejret i stedet. Man har mulighed for, at stedslige erfaring bliver dybere og bredere end ved kortvarige ophold. Det tager tid at lære et sted at kende (Relph 1976a; Tuan 1977), men ikke nødvendigvis at blive tilknyttet. Det er en konstant forankring af begivenheder i stedet, der gør, at man lærer nogen steder bedre at kende end andre (Cresswell 2004). Visse begivenheder er mere temporaliserende end andre, milepæle i livet, der står tydeligere frem end andre og markerer et før og et efter. Visse steder fastholder mere betydende erindringer end andre. Langt de fleste erfaringer vil med tiden ikke stå så tydeligt frem, som umiddelbart efter de blev erfaret. Stedstilknytning vil i den første tid være grundet i konkrete erfaringer, der træder frem. Som beskrevet sedimenterer levet erfaring

sig i livsverden og bliver til et grundlag, man forstår verden ud fra. Det samme gør sig gældende ved stedstilknytning. Den første tid på et sted er man tilknyttet (eller frastødt) specifikke oplevelser. Med tiden kommer flere minder til og det bliver svært at adskille de enkelte erfaringer fra hinanden. Stedstilknytningen overgår til en samhørighed med stedet og en mere udefinerbar følelse af tilknytning – en indenforhed (Relph 1976a). Den bliver mere ukonkret, men ofte stærkere. Stedet bliver en del af ens habitus; fra stedsspecifikke levede erfaringer til stedsidentitetsbærende forståelser (Seamon 2014).

Fortællinger om tilknytninger, frastødninger og identiteter

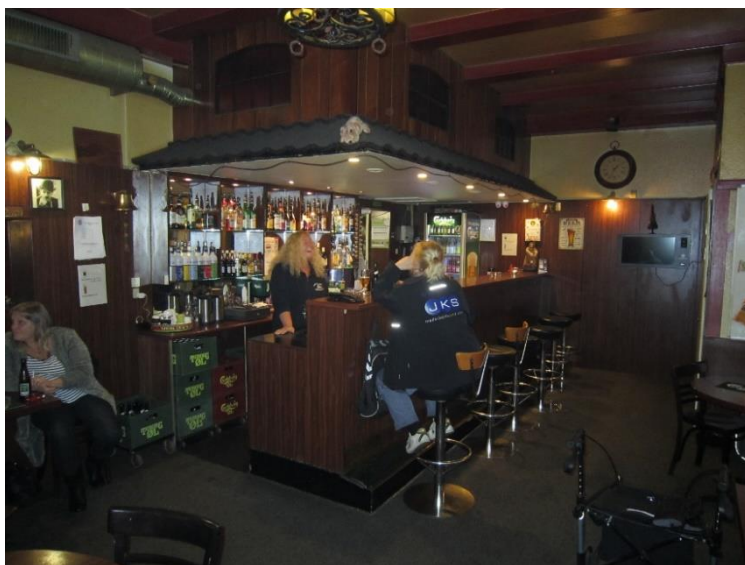
Stedstilknytning er ligeså meget menneskelig erfaring, som teoretisk begreb. Det ses i de to kommende fortællinger fra Sydhavnen og Fuglekvarteret, der viser den kompleksitet, der er indlejret i stedet. Fortællingerne præsenterer meget forskellige sider af stedstilknytning som fænomen, men også den enorme betydning det har for mennesket – om man føler sig tilknyttet det sted man bor, eller om man oplever det næsten som en lidelse at bo der. De viser også steders foranderlighed, som man enten lærer at elske og leve med eller som betyder, at stedet bliver skubbet væk fra en. Steders sammensatte samling viser sig i fortællingerne som en følelse for stedet, der udvikles gennem gode og dårlige erfaringer, ens syn på verden, relationer, eksistentiel sikkerhed, fremtidsforhåbninger mm. Alt dette indgår i menneskets forhold til sted, som fortællingerne viser.

En fortælling fra Sydhavnen: Kenneth

Sydhavnen. Det er min fødeby. Det er min by. Det er mit et og alt. Jeg er flyttet herfra to gange, men er altid vendt tilbage. Jeg er opvokset herude, rejst igen, kommet tilbage.

Det startede lige herover i Peter Sabroes Gade. Mine forældre drak og tog stoffer og alt muligt andet, så vi blev fjernet hjemmefra og boede i første omgang ude i to-tre år på børnehjem. Det var mig, min bror og min søster. Så kom vi tilbage og boede i Peter Sabroes Gade hos min mor. Min mormor boede så nede i den anden ende af gaden. Fordi hun var der, fik vi lov til at være hjemme. Min mor og far sad stadig på værtshus og fyrede den godt af med hash og særligt min far med junk. Så vi var lidt kastebold rundt omkring. Det var kun fordi den gamle, min mormor, var der, at vi fik lov at være hjemme. Men så blev vi fjernet en gang til og sendt på børnehjem. Da vi så kom tilbage igen til Sydhavnen efter at have været væk i fem-seks år, så døde min mor. Så havde vi kun hende den gamle tilbage. Hun flyttede om på den anden side af gaden ved den lille sø. Der fik min bror så lov til at bo, mens mig og min søster røg til plejefamilier og sådan noget. Det var sgu meget sjovt at vokse op sådan der. Man har lært af det. Men det kommer aldrig til at ske for ens egne. Aldrig.

Vi kom meget på værtshus, da vi var små. Min mormor arbejdede på et af dem herude i 25 år. Café Engholmen. Der kommer jeg aldrig mere. Jeg vil ikke komme der, efter hun døde. Der er for mange minder. I gamle dage, da hun startede der, så var der en elevator op til første sal nede bagi. Der stod så to damer og lavede mad, der kom via den der elevator. Skide sjovt. Der er mange gode historier derinde fra. Nu er det ikke så slemt mere, men i gamle dag var der jo totalt slagsmål. Der var aldrig en hel flaske om søndagen. Det var helt vanvittigt. Folk smadrede hele lortet. Så tog de ned på den næste og smadrede den. Men det var ikke så voldsomt hos min mormor. Det var egentlig mest på de andre værtshuse. Folk har haft respekt for hende. Men baren fik da nogle ture med væltede stole og billardborde, men det har kunne køre næste dag. I de 25 år hun arbejdede der, har hun aldrig ringet efter politiet. Hun har altid klaret det selv.

Værthus fotograferet af Kenneth.

Vi blev passet meget af min mormor. Vi var altid hos min mormor eller ude i hendes kolonihave. Når der var ballade derhjemme, løb vi ned til pølsevognen, hvor der stod en telefonboks. Og inden man skulle betale, så kunne man lige nå at sige ”hent mig” til mormor. Så løb jeg hjem igen, for mor skulle ikke vide, at man havde ringet og sagt det. Så kom mormor over og spurgte om, hun ikke godt måtte tage os med. Det gjorde vi jo, når det blev for meget i lejligheden og vi ikke ville være der. Der var jo hele tiden druk. Nogen gange var der jo en 10-15 mennesker, der havde et stort bunkepul. Jeg tror, at jeg var syv år gammel, da jeg havde sex første gang, fordi vi havde set det inde i stuen. Og så skulle jeg jo prøve med en af de andres døtre. Det var hårde tider, men nu når man sidder her i dag, så var det jo sjove tider. Men det var hårdt. Sådan er det ikke blevet for mine børn. Jeg går da over på værtshus med min papsøn en gang imellem, hvis der er en fest eller noget. Men ellers så gider jeg ikke at drikke med mine børn. Heller ikke til fester.

Det gider jeg ikke. Min mormor kom altid og hentede os. For når vi ringede, så vidste hun, at der var noget galt. Så hun kom altid. Og det var lige meget, hvor hun var. Hvis hun var på værtshuset, så fik hun lige en af de andre, der sad der, til at overtage og så kom hun og hentede os. Så tog hun os med derved. Min bror røg op i køkkenet og det er derfor, han er så skide god til at lave mad, tror jeg. Så var jeg i kælderen og slæbe ølkasser op, så min mormor kunne tage dem. Jeg synes, at hun var gammel dengang, så hun skulle ikke bære så meget. Min søster var også altid med. Der er sådan et lille bord lige ved siden af baren, som man kalder bartenderes bord, hvor min søster sad. Hun spillede så kort eller rafflede med en af mine mormors veninder. Det er vel 30-40 år siden. Så jeg var ikke så gammel, da jeg var der sammen med min mormor. Jeg stod også og betjente folk og fik masser af drikkepenge. Så sparede jeg lidt op. Der lå en slikbutik lige inde ved siden af, hvor der ligger grønthandler nu. Der gik jeg ind og brugte mine penge. Eller jeg løb over i pølsevognen. Den har jo også altid ligget der. Når vi ikke vidste, hvor mor og far var, så gik vi bare ind på værtshuset og fik en tokrone i hånden og gik ind i slikbutikken. Dengang kostede tingene en øre eller fem øre. Så kom vi ud med en kæmpe pose med slik og så hjem i lejligheden og sidde og spise det.

* * *

I gamle dage var Sydhavnen sgu ikke nogen pæn by. I gamle dage havde vi sådan en lille rockergruppe, der hed Rebellerne. Jeg var ikke med i den. De ville gerne have os med, så de jagtede mig og min bror, for at vi skulle være med. Men vi nåede altid væk fra dem. Der var vi ikke mere end 13. Nu har vi Sjælørbanden herude, der går og trækker i alle drengene. Rebellerne er væk for længe siden. Men Sjælørbanden er syge i hovedet. De går på Vestre Kirkegård og skyder og smadrer gravstenene. De laver en masse ballade og pis og lort. De har prøvet at få min søn ind i det. De har sagt, at hvis han får problemer, så skulle han bare komme til dem. ”Gu’ vil jeg ej. Så skylder jeg jer. Aldrig i livet”. Han har vendt dem ryggen, for han kender dem. De kender også min holdning til dem. Jeg har talt med dem, mens de har stået og hevet i min søn. Det var, da han var en 16 eller 17 år. De ville gerne have ham med og jagtede ham. Så bankede jeg på hos en af dem. ”Hvis I fortsætter med min søn, så skal jeg komme og splitte dig ad”. Så sagde han ”hvad mener du, mand?!” og var flabet. Jeg sagde, at jeg kunne ringe én gang og så skulle jeg nok få lukket for dem. Og så stoppede de. De ved godt, hvem jeg er herude.

Der er generelt blevet sorteret meget ud i folk herude i Sydhavnen. Fx gamle nynazister, hvor der har været flere af den slags, men der er blevet sorteret ud i dem. De er blevet vist ud af byen og smidt ud af byen. Sådan var det i gamle dage. Når folk ikke opførte sig ordentlig, så var der lige en fem-seks stykker, der troppede op; ”skrider du selv eller skal du hjælpes ud?”. Hele vejen ud af Sydhavnen. Jeg kan stadig godt gøre det og jeg kan godt få nogen til at gøre det, men det er ikke alle, der kan. Ikke mere. Det er stoppet. Og gudskelov. Den slags tager overhånd. Det gjorde det sgu. Når man tager folk ned i Valby

Parken eller et eller andet sted. Så stod der en otte-ti stykker og ventede. Så fik man en røvfuld og så var det ud. Det var hårdt og det var sjovt. Når man ikke selv laver noget, altså. Jeg er selv kun blevet advaret. Jeg har aldrig sloges eller blevet overfaldet på den måde. Men hvis jeg har lavet et eller andet dumt, så er jeg blevet advaret. Det er sådan noget som at snakke grimt til en, kysse på en af de andres piger, så har jeg fået det at vide. Man kunne blive advaret eller få en røvfuld. Der var nogen, som man kunne gøre noget overfor og andre, som man ikke kunne. Og der var flest af dem, som man ikke skulle gøre noget overfor. Men det var sjovt nok.

Jeg har også oplevet at blive røvet af nogen, som man kender, også den dag i dag. Ham stak jeg ikke dengang, og det vil sige, at jeg er i good standing hos ham. Det var, da jeg arbejdede med min mormor i pølsevognen. Den står der stadig. Min mormor passede den for nogen venner i tre-fire år, hvor jeg også var der. Vi var ved at lukke ned og så kommer der en og skal røve lortet. Det var pistol oppe i ansigtet. Så fik han pengene. Min mormor ringede til politiet og de finder ham oppe på Mozarts Plads, hvor han står og er i gang med at skulle købe stoffer. Politiet kommer med ham og min mormor siger ”nej, det var sgu ikke ham”. Jeg står også og siger ”nej, jeg kender ham ikke”. Dagen efter kommer han med chokolade og blomster og nogen af pengene. Der var jo forsikring, så det gik nok. Men den dag i dag kan jeg godt gå hen til ham og sige, at han skylder. Men jeg gør det ikke. Men han glemmer heller ikke mig. Aldrig. Det er sgu meget sjovt sådan noget. Hvis det havde været en, som jeg ikke havde kendt, så havde jeg sagt det. 100 procent. Hvis det havde været en udefra, så var han blevet knaldet, men det var jo en fra vores by. Jeg genkendte ham lige med det samme. Og han var helt væk på stoffer. I dag er han ikke på noget. Fuldstændig clean. Han holder sig helt væk fra de personer, der har noget med stoffer at gøre, for ikke at ryge ud i noget lort igen.

Pølsevogn fotograferet af Kenneth.

Nu bor jeg over på Enghavevej i min brors lejlighed. Jeg har adresse hos ham og har mit eget værelse. Vi har jo altid været sammen, så det er næsten ligesom mand og kone. Sådan har vi det. Han laver mad og jeg gør rent. Og jeg har altid været den, der har arbejdet og handlet. Min søster bor i Ringsted. Hun vil ikke tilbage til Sydhavnen. Det er Ringsted, der trækker. Det er der, at hun har de fleste af hendes venner og jeg har alle mine her.

Jeg er kendt herude, lidt ligesom min mor og mormor. Min bror er ikke sådan en, der opsøger mennesker. Han tager ned og fisker og tager hjem og sidder i sin lejlighed. Min søster er her ikke, så jeg er der for ham. Og for alle andre. Psykisk syge, folk med lort i bukserne, folk der skal følges hjem. Dem hjælper jeg. Jeg har på den måde lidt overtaget min mors rolle. Min mormor var også sådan. Hvis der er folk, der bare sidder i deres lejlighed, så siger jeg, at de kan bare komme. Så vi passer på hinanden os gamle røvhuller og alle de skæve eksistenser. Det skal jo gøres. Man sover også bedre om natten, når man har hjulpet nogen.

Så jeg minder lidt om min mormor. Jeg har også arbejdet på et værtshus. Der drak jeg to flasker hver dag. Det var oppe i Bavnehøj. Jeg var der i starten bare som kunde og så fik jeg lov til at gå bag baren, ligesom hos min mormor. Ham, der ejede det, kendte også min mormor. Så jeg røg bare om bag baren og så var jeg der pludseligt i halvandet år. Fy for helvede en tid. Man kommer hjem, lægger sig på gulvet og pisser i bukserne. Jeg kan ikke huske en skid. Jeg var jo stangstiv. Intet kan jeg huske. Jeg tog op på arbejde i bil kl. 05 om morgenen. Når jeg så havde fri kl. 17-18 stykker, så tog jeg på værtshuset og arbejdede til klokken var 22-23 om aftenen. Så væltede jeg hjem igen. Sådan kørte det i et år. Jeg kunne have mistet kørekortet hver dag. Så kom min kone og sagde til mig, at hvis jeg ikke stopper med at drikke, så ville hun skride. Og så stoppede jeg med at drikke. Men det var en syg periode. Det var helt vildt. Så røg man jo samtidig. Og så tog man lige en streg, hvis der kom en med det. Det er en sjov by Sydhavnen.

”Sydhavnen. Det er min fødeby. Det er min by. Det er mit et og alt.” Således starter Kenneths fortælling. Kenneth har stor tilknytning til det sted, han er vokset op og som han er vendt tilbage til hele sit liv, selvom Sydhavnen ikke kun byder på gode minder, men også vidner om et hårdt liv. Sydhavnen er en ramme om Kenneths liv, på godt og ondt. Det er tilknytning på trods. Som han selv siger til sidst i fortælling, på baggrund af alt, hvad han har oplevet i Sydhavnen, at det er en ”sjov by”.

Selvom det virker som en hård barndom, ungdom og voksenliv i Sydhavnen, så har et netværk af relationer og minder gjort, at Sydhavnens modstår og overvinder de negative erfaringer. Kenneths tilknytning til Sydhavnen er ikke blot grundet i, at han finder stedet behageligt, at det har gode aktivitetstilbud eller at han synes, at det er smukt. Han finder

en sikkerhed i Sydhavnen. Han kender alle gaderne og han kender 'kvarterets regler' – en sans for stedet. Det kan være et hårdt sted, men hans erfaringer har gjort, at han kan tackle det og altid kommer ud ovenpå. Det liv, han er en del af i Sydhavnen, har gjort ham til den, han er og han vil ikke være det foruden. Det ligger i hans identitet, som en indlejret habitus i hans kropslighed og i hans udsyn på resten af verden. Herfra min verden går, kan man fristes til at sige.

For Kenneth er Sydhavnen fuldstændig indlejret med både hverdagslige praksisser, men også af mere begivenhedsrige og mindeværdige erfaringer. Hans egen historie og den historie, han er en del af, finder han i Sydhavnen. Hvor end han går, samler der sig erfaringer, der skaber en tilknytning til stedet.

En fortælling fra Fuglekvarteret: Bente

Nu snakker vi jo om Pipkvarteret. Det kaldte vi det altid, før i tiden. Og man kan da godt stadig kalde det det. Det er jo pga. fuglenavnene, Vibevej, Lærkevej, Mågevej, Tranevej, Nattergalevej. Alle de der, ik'. Men jeg blev hængende. Det var bare sådan det blev. Jo jo, jeg havde da kig på lejligheder andre steder, men... Og min barndomsveninde vil jo gerne tilbage, så jeg er ikke den eneste. Så ville vi også bo tættere på hinanden. Hun føler sig mere hjemme her. Det gør jeg også. Jeg tror, det er noget med, at man er opvokset her. Altså, man føler sig tryk. Det tror jeg, det er sådan noget. Selvom det har ændret sig så meget, som det har. Der er nogen, der flytter hele tiden og så er der andre, som ikke gør. Der er vi jo vidt forskellige der. Men hun vil gerne tilbage i Fuglekvarteret og jeg vil også meget gerne have hende tilbage altså. Jeg tror, det er noget med om man har følt sig tryk, da man var barn og så føler man det vel også som voksen. Den følelse man får. Man kender jo det hele så godt. Man ved, at "den vej, det er dernede" og sådan noget. Jeg tror, det er sådan noget, minderne, ik'. Det er nok sådan noget, man savner. Den følelse ved at være her.

Men det er jo også det gode ved at have boet her i så mange år, man kender så mange. Jeg er jo en af dem, der har boet i min ejendom længst efterhånden, bortset lige fra nogle ældre, der også har boet her i måske 50 år eller sådan noget. Altså, det er lidt sjovt. Lidt sjov fornemmelse, at man også føler sig selv kendt på en måde. Så man kender jo nogle, når man går i Netto og sådan noget. Altså, hvis man ikke gider snakke med nogle, som har man det nogle gange, så skal man ikke tage i Netto, fordi der er de alle sammen. Så tager man i Rema i stedet for.

Der er heller ikke mange af mine venner, der bor her i Fuglekvarteret. De fleste er flyttet. Folk begyndte at flytte, da de ville deres eget, sådan man flyttede hjemmefra, ik'. Der var nogle af de børnerige familier, som flyttede ud til fx Urbanplanen eller Østerbro et sted eller Amager. Folk skulle hen og have noget større. De skulle flytte ud i noget moderne måske. Der begyndte det så småt, at folk flyttede og så flyttede de jo hjemmefra. Og det blev jo andre steder.

Jeg har bare boet her i kvarteret faktisk. Eller da jeg var helt lille, der startede vi inde ved Istedgade, Eskildsgade hed den. Da jeg var tre år. Så flyttede vi til Bellahøj, eller Borups Allé og Mågevej og det var jo langt ude. ”Det var lige ved at være på landet”, kan jeg huske min mor sagde, fordi det var jo langt ude og der var haver foran Borups Allé. Det var meget hyggeligt. De haver blev så fjernet siden hen, fordi at der skulle udvides med vejene. Det var meget trist. Det var meget trist. Der var kun to vognspor, så der var haver langt ud... eller et godt stykke ud. Men nu er det hele lavet om. Det er jo slet ikke som det var dengang.

Men så fik jeg så en lejlighed der på Hulgårdsvej og der er jeg blevet. Men det var meget godt ikke at flytte så langt væk. Jeg syntes, at det var fedt, fordi man kendte kvarteret. Man havde stadig venner og sådan noget og familie. Også mine børn har begge en stor tilknytning herud til. De har boet her altid. Den ene bor hjemme. Den anden er så flyttet for nyligt, men kun ind på Nørrebro. Og der føler hun sig mere tryk. Det er sgu egentlig mærkeligt. Det siger hun; ”jeg føler mig mere tryk her”. Og det er inde ved Blågårdsplads og alt det der, at hun bor. Hun føler sig mere tryk dér end nede ved parken. Det siger sgu da lidt, syntes jeg nok.

* * *

Det må være sådan midten af 70'erne, at det begynder at gå tilbage, vil jeg sige, ik'. Måske 80'erne. 75-80, der begynder det at gå sådan ret meget tilbage, og så efterhånden som butikker lukker og computeren kommer og alt sådan noget. Det var trist, at alle de butikker efterhånden lukkede. Der lå jo masser af små butikker. Der var alt; slagtere, bagere. De lå jo langs Borups Allé, Mågevej og Frederikssundsvej. Jamen alle steder. Det var små butikker, hvor man blev ekspederet. Der var ikke noget med, at man skulle gå rundt og finde selv. Man stod og sagde, hvad man ville have og så kom de med tingene. Det er sjovt, fordi så gammel er jeg jo heller ikke. Der er sket så meget i den tid, jeg har levet. Jeg kunne jo allerede se at tingene var forandrede for lang tid siden. Så var den butik væk og så var den butik væk. Der er ikke så mange butikker at handle ind i længere. Jeg har jo Netto på Stårevej og Rema1000 på Frederikssundsvej. Så kan man jo tage et sted hen, fx Føtex, men det kan man jo ikke blive ved med. Altså en dag kan man måske dårlig komme ud af sin lejlighed. Man bliver jo ældre og så er det, at butikkerne er langt væk lige pludselig. Der har også ligget en lille bitte Brugs nede ved Hulgårdsvej, længere nede ved Bellahøjvej. Nede ved Hvidkildevej, lige over for Grøndalscenteret lå sådan en lille Brugsforening dér. Men altså, de lukker alle sammen mere eller mindre og så må man jo tage langt ud i centrene måske.

Jeg er med i sådan en gruppe på Facebook, der hedder Gamle Danmark eller 2400NV. Den er ret interessant. Der er rigtig mange gode billeder. Det er så god en gruppe. Det er meget sjovt. Der er rigtig mange gamle billeder.

Vi kom også meget ved Vestergårdsvej, tæt på Netto. Ud til Stærevej. Der kom mange af gårdens børn derinde, da jeg var barn. Jeg kom ikke på fritidshjemmet, fordi min moder gik hjemme og jeg havde ingen interesse i det. Der var masser af andre børn. Det er et meget flot hus. Det ligner sådan et slot nærmest, kan man sige. Der var gøgl engang i mellem. Der kom små tivolier. Det var jeg meget med til. Man prøvede måske at spille på et eller andet, ik'. Jeg kan da huske, at man har stået og pillet de der lodder op, som man også kan i dag. Det er bare hyggeligt. Men det var som regel en nitte. Og der har også været nogle andre ting i kvarteret, der gjorde det hyggeligt. De holdte da også børnehjælpsdag over på Hulgårdsplads. Det holdte de altid der, fordi der var den store græsplæne. Det var også en hyggelig tid, hvor der var liv dernede med forskellige bodere, man kunne prøve og med musik og alt muligt. Altså, sådan nogle ting er jo også ændret. Det stoppede jo også. Alt det, der er hyggeligt, er bare stoppet altså.

Steders kraft består ikke blot i deres evne til at skabe menneskelig tilknytning, men også i det modsatte. Topophilia kan manifestere sig som sin modsætning topophobia. Det er tilfældet for Bente. Hendes barndomssted genkender hun ikke længere og holder ikke nær så meget af. Hendes indenforhed i Fuglekvarteret, hvor hun kendte dets gader og huse, havde et stærkt netværk, var tryk og delte kultur med lokalsamfundet, er ændret til en udenforhed, hvor hun ikke længere kan finde frem til det sted, hun voksede op.

Bentes tilknytning til Fuglekvarteret er, som hun selv siger, opstået i sin barndom, hvor hun oplevede det som et trygt og rart kvarter at vokse op i. Stedstilknytningen er skabt via gode minder om et dejligt Fuglekvarter. Der er en form for nostalgi i hendes tilknytning, der bringer en fordums tids lykke op i nutiden. Det er også det, der gør, at hun fortsat bor i Fuglekvarteret. Hun føler sig hjemme i kvarteret, men hjemmet har ændret sig og ikke til det bedre. Det sted, hun voksede op og kender, hvor der lå butikker og havde et stærkt lokalsamfund, er væk. Det er gået tilbage for området.

Bentes Fuglekvarter er en tidslomme, hun kontrasterer nutiden op imod. Der er et afsavn mod tidligere tider og en frygt for, hvad fremtiden bringer, bl.a. hvordan kvarteret udvikler sig og om hun kan blive boende.

Der er en følelse af at være "blevet hængende" og "bare blevet", som hun siger. Andre er flyttet, men hun er blevet. Stedet har forandret sig, men Bentes tilknytning er stadig mod Fuglekvarteret, som det var. Et Fuglekvarter som før i tiden. Bentes tilknytning er blevet en form for stedslig anakronisme.

Opsamling

I den foregående har jeg beskrevet, at stedstilknytning handler om mere end blot at kunne lide et sted eller ej. Der er en følelsesmæssig dybde, der trækker på hele livsverdenen. Der

er ikke nogen simpel opskrift på at skabe et sted, man føler sig hjemme og tilknyttet til. Der er en kontinuerligt vekslende mellem at være indenfor og være udenfor, der er foranderlig i tidsforløb, relationer og de situationer, man befinder sig i. Samtidig giver steder en geografisk grundlag for ens identitet, som noget man tager med sig igennem livet.

Stedstilknytning er en af de mest åbenlyse grunde til at beskæftige sig med steder og til, at det skal have central plads i planlægning. Det er gennem tilknytning, at steder får en følelsesmæssig betydning; at de bliver en sikker havn i tilværelsen eller at de giver en lyst og grund til at flytte væk. Det er de to yderpoler, der kommer frem i fortællinger. Jeg skriver yderpol, da Kenneth og Bentes fortællinger ikke kan ses som rene stedslige tilknytninger eller frastødninger. Det er et komplekst samspil, der skaber deres erfaring af stedet, men samtidig må stedstilknytning ikke ses som en bagvedliggende abstraktion, men som et fænomen, der bliver skabt og udviklet gennem de konkrete levede erfaringer, man gør sig på stederne.

Kapitel 5: Perspektiv 3: Levede og konkrete steder

Indledning

Grundlaget for geografisk viden ligger i den direkte erfaring og bevidsthed vi har om den verden, vi lever i. (Relph 1976a, 4)

Stedslighed og stedstilknytning skabes sjældent gennem distanceret tænkning om sted, men gennem direkte og levende involvering med steder. Det er denne viden, som planlægning kritiseres for at overse, men som viser, hvordan mennesker erfarer steder. I det følgende gennemgår jeg, hvordan sted er en levet struktur, der er baseret på menneskets erfaringer, og ud fra deisen om, at der kun findes konkrete steder. Kapitlet trækker klare tråde tilbage til Del 1 kapitel 5 om fænomenologisk viden og begynder med en beskrivelse af sted som levet fænomen. Derefter beskriver jeg den dybde, der altid er i de levede erfaringer, der gør dem til andet og mere end blotte oplevelser. Det fører videre til kapitlets sidste teoriafsnit, der viser, at selvom steder er mere end flygtige oplevelser, er de konkrete og partikulære. Det kan ses i kapitlets to fortællinger fra Fuglekvarteret og Sydhavnen, der viser, at selvom steder er et eksistentielt grundlag for mennesket, og selvom stedsteori til tider kan virke abstrakt, så er steder altid konkrete og levede.

Det levede sted

Fænomenologien tager sit start- og slutpunkt i menneskets erfaring (Seamon 2000a). Andre konceptualiseringer af sted tillægger et andet syn fra et andet perspektiv; økonomiens, materialitetens, historiens eller rytternes. I fænomenologien er steder noget, man lever og erfarer. Steder er ikke klart definerede enheder, men erfaret i en mangfoldig palet af fænomener, der træder sammen for at blive ét fænomen. Selvom steder, når de bliver beskrevet teoretisk, kan virke tænkte og refleksive, er det ikke sådan, man lever steder. Det er sjældent, at man stopper op (og analytisk refleksivitet betyder ofte, at man stopper op) og tænker over de steder, som man er og har været.

I denne forstand kan fænomenologien være en nyttig måde [...] at forene de vanskelige spændinger mellem følelse og tænkning, mellem forståelse og design, og mellem førstehånds levede erfaringer og andenhånds begrebslige redegørelser. (Seamon 2000a, 162)

Hvis man oplever et sted som dejligt eller smukt, så er det sjældent, at følelsen er grundet i, at man er trådt tilbage fra stedet og analytisk fremlagt (for sig selv eller andre), hvad ved stedet, der er tiltalende. Det tiltalende er egenskaber, man erfarer ved ens tilstedeværelse. Først efterfølgende kan disse reflekteres på og repræsenteres. Skal man forstå steder og

den måde, mennesker oplever steder, skal man så tæt på hverdagslige levede stedserfaringer som muligt. Man skal spørge:

Er dette erfaringsmæssigt sandt for dig? Beskriver dette mønster din erfaringer eller andres erfaringer, der føler det samme som dig? (Seamon 1982, 123)

Men før man kan finde mønstre i erfaringerne, skal erfaringerne have mulighed for at træde frem.

En dybde i erfaringerne

Selvom levede erfaringer kan virke som idiosynkratiske oplevelser, er det ikke tilfældet. De er betydningsbærende dele af den livsverden, der er grundlaget. De er sammenhængende med andre steder, med fortiden og fremtiden, og derved med de erfaringer, man bringer med sig. Steder er ikke løsrevne isolerede fragmenter, men bliver skabt ud fra en erfaringsmæssig dybde. Som Malpas skriver, så er personlige minder kun ét element ved sted (Malpas 1999) og man får en overfladisk tilgang til steder, hvis man tager levede erfaringer som blot personlige minder og ikke som noget, der rummer en større dybde.

På samme måde, som man selv er præget af de samfundsmæssige koder og den historicitet, intersubjektivitet og overlevering, der danner grundlag for livsverdenen, er steder indlejret med strukturelle processer (Sack 1993). Det er bl.a. det, som nogle af de tidligere nævnte geografer beskæftiger sig med, fx Harvey og Massey, men som dog overser mennesket, der lever, erfarer og fortolker strukturerne. Steder er en konkretisering af abstrakte elementer, der træder sammen og giver et sted dets særkende. En humanistisk tilgang til steder er et essentielt punkt at starte på, hvis man vil undersøge, hvordan mennesker erfarer samfundet, da det her bliver konkret og vedkommende. I stedet er en dybde, en iboende sociologisk fantasi (Mills 2000), der samler verden og trækker tråde til andre steder, til det personlige og det kollektive, til fortid og fremtid, til politik og privatliv, til følelser og refleksion.

Konkrete steder

I vores prævidenskabelige perceptuelle møde med verden er verden givet konkret, sensuelt og intuitivt. I dagligdagen interagerer vi ikke med ideelle teoretiske objekter, men med værktøjer og værdier, med billeder, statuer, bøger, borde, huse, venner og familie, og vores liv styres af praktiske bekymringer. (Gallagher & Zahavi 2012, 99)

En modsætning, der let skabes mellem teori og empiri, er, at empirien præsenterer det konkrete, der åbnes op af abstrakt teori for at få en forståelse af empirien. Man kan komme til at få en forståelse af sted som et fænomen i verden, der transcenderer det konkrete. At der er mere fokus på 'sted' end på 'stedet'. Det er vigtigt at have for øje, at der kun findes konkrete steder. Selvom der er noget af det samme over forskellige steder,

så er alle steder sit eget. Stedsverdenen består altid af en uendelighed af konkrete og partikulære steder, som de mange bølger på et solbeskinnet hav reflekterer lyset på hver deres måde (Casey 1997). Det er kun i teoretisk beskrivelse, at sted er noget uniformt og generelt – det bliver gennem levede steder konkret og til noget, man direkte erfarer.

I stedet er mening og værdier gjort konkrete, aktualiseret i og gennem ting så diverse som bygninger, bosættelser, politiske handlinger, arbejde og digte. (Mugerauer 1994, 162)

Mugerauers konkretiseringer er svære at bibeholde i teoretiske udredninger. Selv når sted bliver taget som udgangspunkt, er det sjældent i dets konkrete og levede form, men som abstraktioner og konceptualiseringer (Malpas 1999). Steder fremtræder ofte i repræsenteret form, hvor meget af den levede konkrethed, man erfarer i stedet, er forsvundet. Planlægning er særligt kritiseret for det. Ikke desto mindre er der behov for et forsøg på at nå det levede sted, der tilnærmelsesvis kan få steder til træde frem i deres konkrethed, ambivalens og betydningsfuldhed.

Fortællinger om det levede og konkrete sted

Steder er ikke overfladiske oplevelser, men konkrete samlinger af sammensatte fænomener. De resterende to fortællinger viser steders levede karakter. Fortællingerne fra Fuglekvarteret og Sydhavnen viser, hvordan steder er indlejret med mening og ens udsyn på verden, men at det er skabt omkring levede erfaringer.

En fortælling fra Fuglekvarteret: Andrea

Jeg kan godt lide Nordvest, også Størevej, hvor jeg bor, men trafikken herude er helt væk. Jeg kan mærke det nogle gange. Fx ned ad Ørnevej. Det er den mest anarkistiske vej i hele København. Der er ingen færdselsregler overhovedet og der er sygt mange rundkørsler og de kører lige over og de kører skråt over og de kører til venstre og de kører til højre og de laver U-vendinger midt i. Man kan virkelig risikere sit liv der, fordi folk kører bare af helvedes til. Jeg har været så tæt på at blive kørt ned et par gange, fordi folk kører med virkelig høj fart så tæt på en. Der er biler på hver side af vejen, så selve vejen er ret smal. Og man skal stoppe hele tiden ved de der rundkørsler og folk kører bare over. Der er ret mange, fire eller fem rundkørsler på den strækning. Det er ved hver sidevej, der er sådan en rundkørsel. Der holder altid sådan bilvrag, fordi folk kører ind i hinanden. Der er ikke nogen, der bruger de rundkørsler. Det er bare et kryds uden nogen regler. Jeg stod der i 30 sekunder eller sådan noget for at tage et billede og lige i det jeg skal til at tage billedet, så kører bilerne over. Det er hele tiden, at folk bare kører sådan. Og især det med at svinge til venstre. Det gør folk også. Det er sygt farligt, fordi der også er mange cyklister. Men jeg kører stadig ned af Ørnevej, hvis jeg skal indad. Det er hurtigere. Men det er som om, der er nogen dage, hvor man bare sådan ved ”okay, i dag skal jeg køre langsomt, fordi folk kører virkelig dårligt i dag”, og så er andre dage, hvor man kan køre

direkte igennem. Så det er sådan lidt forskelligt. Men jeg kan ligesom mærke det, for der sker altid flere clashes på en strækning. Altså, hvis der sker én ting, så sker der normalt også flere ting på den vej.

Trafik på Ørnevej fotograferet af Andrea.

Jeg cyklede en dag inde fra byen og hjemad og for en gang skyld cyklede jeg uden musik i ørene. Jeg kom ned til krydset og der var grønt og så var det som om... jeg kan mærke, at der er et eller andet galt, så jeg stopper og så lige i det, kommer der bare sådan en bil forbi med fuld fart over for rødt. Hvis jeg havde haft musik i ørene og jeg ikke havde bemærket det, så var jeg blevet kørt ned, fordi han kørte med fuld fart. Sådan 80 km/t over det kryds der. På en måned eller halvanden måned skete det tre gange, at der var folk, der kørte over for rødt her i området. Der var også en mand nede på Åboulevarden i sådan et kæmpe kryds, så kører han bare direkte ud. Jeg tror, han har været senil eller sådan noget. Det var sådan en gammel mand, ik', og han dyttede bare og var sådan, at han skal sgu da frem, og kører bare direkte igennem. Og jeg tænkte bare "fuck altså". Det er lige i myldretiden og folk kører jo med høj fart, fordi de kommer fra motorvejen. Ja, så det er farligt herude.

Sådan er det med trafikken herude. Man skal også lidt forudse de der grønthandlere. Det lærer man. Så kan man jo se sådan "okay, han er på vej ud og han har ikke set mig, så skal jeg lige bremse lidt inden". Jeg ved ikke, om det er mig, der er blevet bedre til at undvige eller om de er blevet bedre til at kigge sig for, men jeg synes ikke på det sidste, der har været så meget.

Jeg bor på Stærevej og har boet her i tre år nu. Det er en lejebolig, som jeg har fået igennem AAB, så jeg kan bo her ubegrænset. Før det boede jeg ude på Amager til leje på et værelse og fik så tre tilbud om lejeboliger her, hvor den her var størst. Jeg sagde bare ja til dem alle sammen, fordi jeg gerne ville have min egen lejlighed. Og jeg fik ikke engang lov til at se på dem inden. Jeg fik tilbud om den her og så flyttede jeg bare ind. Så det var sådan. Jeg havde ikke engang set, hvordan det så ud, hverken udefra eller indeni. Jeg havde kun set en boligplan, så da jeg kommer første gang, tænkte jeg bare, at det ikke ligefrem er superhyggeligt. Det første, man ser, når man kommer herind fra vejen, er de der virkelig grimme, tunge betonblokke, der bare ligner noget, man har lyst til at løbe skrigende væk fra. Så vi kom hertil og var bare sådan ”okay...”. Og vi havde ikke set lejligheden endnu eller noget. Vi havde ingen idé om, hvordan det så ud indeni. Og så tænker man på de der sketchy typer og på Nordvest og bander og alt sådan noget der... men så var det bare megahyggeligt. Og heldigvis er den her lejlighed nyrenoveret, men jeg tror, hende, der har boet her før, var sådan en gammel dame, der bare har røget sådan 40 cigaretter om dagen, fordi det begyndte at løbe ned ad væggene med sådan noget gult nikotin ude på badeværelset, når der blev dampet. Det gør det stadigvæk. Vores skabe ude i køkkenet stank sådan af sur røv i et år eller sådan noget. Men ud over det, så er det jo meget godt her. Jeg kan godt lide at bo her.

Jeg tror også bare, jeg havde flyttet så meget rundt, at jeg tænkte ”nå, men så finder jeg ud af, hvordan det er at bo her”. Jeg havde boet syv steder, tror jeg. I Danmark i hvert fald. Jeg har boet i Australien i 1 år, ik’, og så havde jeg en lejlighed i Bangkok og så boede jeg i en lejlighed i Shanghai og så boede jeg også hos nogen i New York. Så jeg har sådan boet nogen steder. Jeg har boet uden for Danmark i lidt over to år sammenlagt. Jeg bliver i Danmark for nu. Jeg var halvandet år væk, hvor jeg havde sagt job og lejlighed op og så var jeg bare væk. Da jeg kom tilbage, så skulle jeg starte forfra. Efter jeg havde rejst rundt så meget, var jeg bare træt og gad jeg ikke rigtigt at rejse mere. Jeg var sådan helt udkørt, så jeg ville bare gerne have min egen lejlighed og sådan få styr på mit liv igen og have en base. Jeg har aldrig rigtig haft en base, fordi jeg altid er flyttet så meget frem og tilbage og opsagt det ene og så nyt job og ud og rejse og sådan. Nu tror jeg, det bliver for good.

Nordvest lå faktisk ikke rigtigt på min rangliste, da jeg flyttede herud. Jeg havde jo ikke boet her, så jeg vidste ikke, hvordan det var. Og så tror jeg bare, jeg tænkte ”okay, fint nok”. Faktisk bor nærmest alle mine venner i en omkreds af 10 minutter fra mig nu. Så skulle jeg flytte indad for at være tættere på Indre By, men man kan jo næsten få alt i Nørrebrocenteret, så det behøver jeg ikke. Der er både Silvan og HM og Matas. Og en Normal. Og en butik med strømper og underbukser. Jeg har aldrig handlet der. Jeg har faktisk kun været derinde og kigge, tror jeg. Jeg tror aldrig, jeg har købt noget derinde. Og så ligger der sådan en rigtig bling bling kjolebutik. Sådan noget rigtig tacky noget. Det er rigtig godt til nytår. De har de vildeste ting derinde. Sådan noget med pailletter over alt. Man kan få alt dernede. Og så har man Føtex også. Man kan faktisk få alt. Og der

ligger også en Søstrene Grene. Og så kan man tage ned til Tigreren, hvis det er helt grelt, men så behøver man heller ikke tage længere væk.

Men der ligger faktisk ikke nogen 7-Eleven efter Nørrebro Station overhovedet. Jeg ved ikke, hvor den nærmeste ligger. Jeg tror, der ligger en nede ved Bellahøj. Den er langt væk. Så hvis man kommer fuld hjem fra byen og man gerne vil have noget mad, så ligger der ikke rigtig noget fra Nørrebro Station og op. Der var så en morgen, hvor jeg havde taget bussen hjem og jeg var virkelig sulten og der var ikke rigtig noget, der var åbent ud over Ørnebageriet. Så der kunne jeg lige gå ind og få en bolle med ost. Det er da så meget hyggeligere end at gå ind og købe tre babybites i 7-Eleven. Det er lidt mere landsbyagtigt og godt at der stadigvæk er sådan en gammel dansk bager og ikke sådan noget Lågkagehuset. Der er ikke særlig mange af de der bagerier tilbage i København, så jeg synes egentlig, det er vildt, at den stadig ligger der. Det er meget hyggeligt, at der er sådan noget i stedet for de store kæder.

Bageri fotograferet af Andrea.

Jeg vil dog sige, jeg har fået nogen dårlige boller og rundstykker derinde af en meget, meget sur teenager. Men det er meget hyggeligt. Jeg håber, den holder længe, men der går sikkert ikke så lang tid, inden den også lukker ned. Jeg tror heller ikke, der er så mange herude, der rent faktisk køber bagværk. Nu er det ikke fordi, jeg køber rundstykker hver

weekend, men det er lidt anderledes, at man ikke bare kan gå ned i 7-Eleven. Altså herude, så kan du gå ned i kiosken og købe øl eller du kan gå i bageren på vej hjem fra byen. Det er bare lidt anderledes. Jeg synes bare, det er en virkelig sjov ting ved Nordvest.

* * *

Der er selvfølgelig stadig de lidt sketchy typer herude og sådan noget. Altså, da vi flyttede ind, var det primært, jeg ved ikke rigtigt, alkoholikere og drankere og narkomanere og sådan meget sketchy typer, der boede her. Jeg tænkte også bare sådan ”hold da op skal jeg bo her nu? Det bliver da godt nok hyggeligt!”. Men efterhånden er der faktisk begyndt at være virkelig mange unge, der bor her. Jeg tror, det er sådan ved at være oppe på 50/50 af unge, der bor her efterhånden.

Udeareal ved boligafdeling fotograferet af Andrea.

Jeg har en nabo, der bor på den anden side af gangen og han har tatoveringer over alt. Altså hele ansigtet og sådan noget. Jeg har snakket med ham et par gange, og han er faktisk ret sød, men han er sådan lidt fucked. Jeg sidder tit med min roommate og ryger ude på svalegangen og han kommer ind og ud af sin dør hele tiden og han har møbler med ind og sådan en plante og så skal den ud og så skal han ned af trappen med sorte sække og op igen. I alle timer af døgnet. Han sover aldrig, tror jeg. Han gør det altid. Og nu er han blevet gode venner med min nabo nede for enden af gangen. Han er sådan en lidt smart type. Jeg ved ikke, om de var venner i forvejen. Jeg tror, han har gang i et eller andet gøgl. Han er ikke særlig venlig og de er så begyndt at snakke rigtig meget sammen, så nu går de ind og ud til hinanden hele tiden og har sygt mange random mennesker, der

kommer forbi og det er sådan lidt mærkeligt. Ham med tatoveringerne er supersød. Bare lidt mærkelig type. Jeg stod i elevatoren en dag, hvor jeg havde sådan arbejdet i 28 timer med noget på skolen, var kommet hjem og sovet og var vågnet og var virkelig sulten, så jeg skulle ned i Netto. Så står jeg ved elevatoren og venter og så kommer han ud og siger "det er da også en dejlig dag i dag" eller sådan. Og jeg står bare med solbriller på og var lige vågnet. Så siger jeg til ham "ja, jeg har slet ikke set den her dag, jeg har bare sådan sovet hele dagen", "nå, hvorfor det?", "jeg har bare arbejdet på en opgave i 28 timer, så jeg har det sådan helt fucked". Så er han sådan "nå ja, i det mindste er det ikke fordi du har festet i 28 timer". Jeg tænkte bare sådan "okay af alle ting, er det noget du gør tit eller hvad? Fester 28 timer i streg?". Det kunne han sikkert godt. Han ligner et cokehoved eller sådan noget. Jeg tror, at han er i slutningen af 20'erne, men han ser ældre ud på grund af de der tatoveringer og er sådan lidt slidt i det. Han er en spøjs type. Men jeg vil i hvert fald godt holde mig gode venner med ham, for jeg tror ikke, man skal fucke med ham.

Skilt ved ejendom fotograferet af Andrea.

Skiltet med grisen og pisset har hængt der lige siden, jeg flyttede ind. Vi stod og ventede på elevatoren og så kommer den her gamle, lidt triste halvalkoholiker, der stank af alt for mange cigaretter, ind og siger "nu er der kraftedeme nogen, der har pisset herover igen". Så kigger han på os, "hvis jeg nogensinde ser ham, så skærer jeg fandme pikken af ham". Og vi står bare der "okay, super" og vi er lige flyttet ind. Ja, så kender man sine naboer. Og så blev den seddel hængt op sådan lige efter. Jeg tror stadig, der er nogen, der tisser i opgangen nogen gange, men det er ikke så meget. Der stinker lidt af pis nogen gange. Altså, der er også åbne døre for neden, så folk kan jo bare komme ind og ud. En dag

kom min veninde forbi en aften, mens jeg lige var nede i et af vaskerummene, så hun sad bare på trappen nede foran elevatoren og ventede på mig. Så kommer der den her fyr ind i opgangen og så er han sådan ”hej, vil du med op?” og så er hun bare sådan ”nej, hvorfor skulle jeg det?”, ”jamen, det er fordi, der er nogen gange nogen, der ligger og sover her i opgangen og så synes jeg bare, det er synd for dem. Så om du ikke vil med op og sove i en seng i stedet?”. Og hun var bare sådan ”jeg sidder bare og venter på en veninde, der kommer lige om lidt. Jeg skal ikke sove her”. Sygt mærkeligt. Også, at der er folk, der ligger og sover i opgangen. Jeg har aldrig set det, men altså, jeg ved ikke, om det bare var en eller anden creepy type...

* * *

Der ligger også stadig de gamle værtshuse. Det er jo ikke sådan de supervenlige værtshuse, altså. Det er ikke der, hvor hipsterne kommer nu i hvert fald. Jeg kan huske, da jeg lige var flyttet ind, så vi skal ned og fejre det på et lokalt værtshus. Så gik vi ned på Frederikssundsvej, hvor der nærmest lige over for Stærevej ligger et værtshus, og så kommer vi ind og der er helt fyldt, men kun med sådan gamle alkoholikere, der bare sidder og alle vender sig bare rundt og kigger på os og giver os dræberblikket. Vi går sådan ind og det var en lille smule ubehageligt faktisk. Der var heller ikke plads til, at vi kunne sidde der, så det var sådan ”jeg tror bare, vi smutter”. Faktisk har jeg været inde på det værtshus igen, men det er ikke sådan et superrart værtshus. De andre værtshuse, der ligger her, er lidt bedre.

Værthus fotograferet af Andrea.

Der er et, der hedder Fuglereden. Den er sygt hyggelig. Den ligger på sådan et hjørne. Den har jeg været på ret mange gange. Der ligger egentlig nok kun de tre værtshuse. Der ligger faktisk ingen andre værthuse i området. Men Fuglereden er ret hyggelig. Der kommer ret mange unge. Jeg tror, det er stedet, man hænger ud i Nordvest pt. Jeg var der en tirsdag og jeg tænkte, at der sikkert ikke var nogen mennesker på Fuglereden. Og så var der bare proppet med mennesker på en tirsdag. Det var helt vildt og højt musik og gang i den. Det er et meget godt værtshus at være på. Der er altid virkelig proppet, men det lukker klokken 1 eller sådan noget, så det er ikke det sene værtshus. Det er meget hyggeligt, hvis man bare vil ned og have en øl, men altså hvis man gerne vil i byen bagefter, så er der lige pludselig meget langt herfra og ind til det næste. Så kan det måske bedre svare sig at finde et værtshus, der ligger tættere på og som måske har længere tid åbent, så man er mere i området. Jeg bruger det nu ikke så meget igen, men det er meget godt at have altså. Have sit lokale værtshus.

Andrea er den person, der har boet i sit område kortest tid og måske derfor den person, hvis identitet er mindst koblet sammen med det sted, hun bor. Men det betyder ikke, at Fuglekvarteret ikke betyder noget for hende. Som det ses i fortællingen, har hun masser af levede erfaringer, der alle samles i stedet. Der er en mangfoldighed af forskelligartede erfaringer, der ligger til grund for den måde, hun forstår Fuglekvarteret. Efter at have rejst meget og ikke have noget fast hjem har lejligheden i Fuglekvarteret åbnet den mulighed for hende. Det giver ro i hendes liv og er en fast holdeplads, selvom der er sket meget siden, hun flyttede ind.

Fortællingen viser, hvordan levede erfaringer har afgørende betydning for, hvordan man forstår ens område. De stedserfaringer, hun har haft, har dog gjort, at hun ikke vil flytte igen, men kan se sig selv blive boende i kvarteret. Andreas fortælling viser en række levede og hverdagslige erfaringer, såsom trafikken, interaktion med naboer og akavede værtshusbesøg, der er med til at gøre stedet beboeligt for hende. Gode erfaringer er indlejret i Fuglekvarterets og er med til at skabe en spirende tilknytning.

Det er ikke kun enkeltstående levede erfaringer, men netop erfaringer, der trækker på en dybde, hvor livsverdenen træder frem. Det er levede erfaringer, der ses i relation til andre forståelser, som Andrea har gjort sig og som hun handler ud fra.

En fortælling fra Sydhavnen: Jens

Hvis du siger Sydhavnen, så tænker jeg, at det er mit hjem og min familie. Det er nok størstedelen af mit liv. Nok 90 procent af mit liv er Sydhavnen. Det kører rundt i mit hoved hele tiden. Det betyder rigtigt meget. Jeg er vel født ind i det. Jeg er født i Sydhavnen, nede i Frederikshøj Haveforening. Nu bor jeg på Straussvej i en lille lejlighed med min kæreste og da jeg flyttede hjemmefra, flyttede jeg på P. Knudsens Gade. Jeg har boet

i Nordvest i et halvt år, men det er det eneste, jeg har været væk fra Sydhavnen, ik'. Det er forhåbentligt her, jeg kommer til at være resten af mine dage.

Næsten alle jeg kender, er fra Sydhavnen. Mange af deres forældre var også født i Sydhavnen. Folk bliver her og det gør de stadigvæk. Unge folk siger selvfølgelig, at de skal ind på Nørrebro eller Vesterbro, men de kommer altid tilbage. De skal lige væk, men kommer tilbage og køber lejlighed i Sydhavnen. Folk bliver og det kendetegner Sydhavnen rigtigt meget.

Jeg voksede op nede på Grusvej nede i Haverne. Det hedder egentlig Haveforening Frederikshøj, men der er også andre, fx Havebyen Mozart lige ved siden af, så jeg kalder det bare Haverne. Det så anderledes ud tidligere. Lidt mere råt, lidt mere hjemmebyg på nogen af husene, ik'. Det var fantastisk at vokse op i haveforeningerne. Det bedste sted. Jeg ville ønske for alle, at de havde vokset op i Haverne. Der var venner og man kunne rende rundt frit og man gik jo i institutioner, skole, børnehave, fritidshjem med alle de andre. Vi blev kaldt "os fra Haverne". Det blev brugt lidt i negative vendinger nogen gange, men vi sagde også "dem fra lejlighederne" og vi kendte jo hinanden indbyrdes. Det var fantastisk.

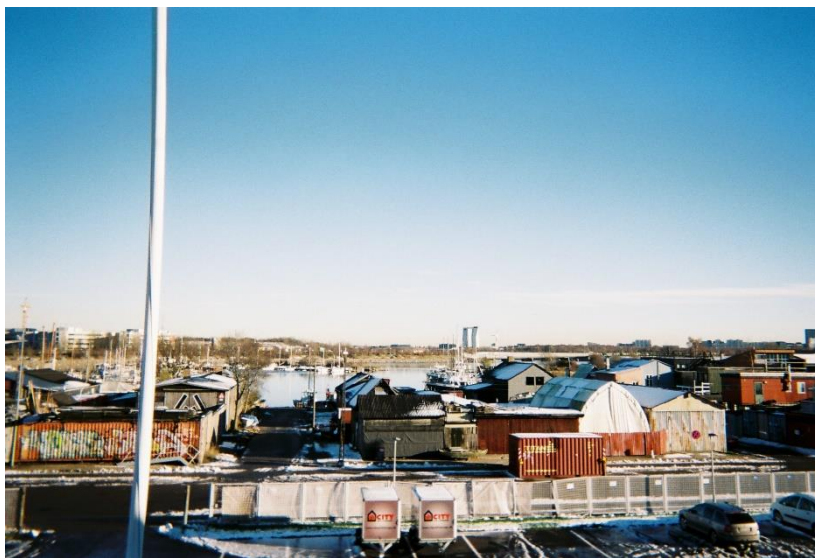

Udsigt over Haverne fotograferet af Jens.

* * *

Vi rendte rundt og lavede mange dumme ting i Sydhavnen, for der var jo mulighederne til det. Mig og drengene gik meget og talte om sådanne småhapterier dengang. Vi prøvede

engang at stjæle en knallert nede ved havnen. En Puch Maxi. Det gik af helvedes til. Vi havde fået at vide, at man nemt kunne tænde sådan en Puch. Der var så banko nede i et af husene i havnen og der var en masse knallerter. Vi skulle bare klippe låsen og så havde vi en Puch. Det hele var planlagt. Vi havde købt taletidskort og det hele, så vi kunne ringe til hinanden og holde vagt. Vi sendte en dreng derned, der skulle klippe låsen og løbe med knallerten. Så ville vi have den ud på Tippen og prøve at starte den der. Det var ligesom planen. Han stod så nede ved huset med knallerterne og bankoen, mens vi stod højere oppe og holdte øje. Vi var jo alle sammen venner, så vi havde ikke ladet han i stikken dernede. Han var helt opsat på det. Jeg tror også, at han var frisk på at prøve at køre væk på den. Og vi havde jo en idé om, at vi kunne starte den. Men vi havde ingen boltsaks, men kun en grensaks. Eller det fandt vi ud af, for da han begyndte at klippe tog det sindssygt lang tid. Han fik den så endelig klippet over, men så kommer der en mand ud på balkonen og skulle ryge. Han opdagede det så. ”Ej, hvad helvede, knægt!”. Og vi kan jo ligesom ikke ringe til vores ven og sige, at der står en og råber ad ham. Det tror jeg godt, han selv var opmærksom på. Der fik han benene på nakken og løb direkte mod os, så vi også blev opdaget. Så vi fik også benene på nakken og så var det bare ud på Tippen. Det var ren fiasko. Vi har aldrig prøvet at stjæle noget siden. Det var tit sådan noget, der gik galt. Det var lidt Olsen Banden. Vi mislykkede altid. Men vi havde det sjovt. Men det var jo egentlig skide strengt med den knallert, for det var jo sikkert en eller andens kæreste eje.

Udsigt over havnen fotograferet af Jens.

Der er mange af sådanne røverhistorier fra drengerøvstiden i den periode. Vi lavede også en del graffiti. Og laver stadig lidt. Vi var meget ved Sjælør Station. Der kunne vi gemme os bag skranten ved banelegemerne og når toget kom, kunne vi hoppe op og male lidt

med spray eller tusch. Det kunne vi godt lide. Jeg havde en aften to af drengene med. Der var så en af dem, der skulle prøve at tage for første gang. Så gav jeg instrukser om, hvor vi skulle gemme os og at når toget holdte ved stationen, så skulle vi løbe op og spraye. Vi står ligesom på den anden side af stationen, ik'. Den nye havde fået en sølvdåse af mig og fået en dysse, han kunne sætte på, så den kunne spraye. Vi lå på skrænten sådan en kold vinteraften og så kom toget og vi løber op til det. Det skal jo gå hurtigt, for S-toget holder der ikke mere end et minut. Vi kommer op til toget og sætter vores tags, men den tredje ven, som er med første gang, har ikke fået dyssen ordentligt på, men det ved han jo ikke. Så han skal i gang med at spraye, men da han trykker på dyssen, sprayer han min anden kammerat lige i bærret, så han bliver helt sølvfarvet. Fordi det var mørkt, så bliver han ved med at spraye og min kammerat råber og skriger og får mere og mere sølv i hovedet. Da vi kommer ned på parkeringspladsen, kan vi se, at han er helt sølvfarvet over det hele. Hele hovedet og på jakken.

Togskinner ved station fotograferet af Jens.

Vi er jo kun 13-14 år, så vi skal hjem til vores forældre og det går jo ikke at være sølv i hovedet. Jakken er ødelagt, så den bliver han nødt til at finde på en røverhistorie for, men hele hans sølvansigt kunne man jo ikke rigtigt lyve om. Heldigvis kunne han gå ind på toilettet og vaske det af, uden hans far ville se ham. Hans far sad vist bare og så nyhederne og tænkte ikke videre over det. Men han havde jo stået ude på toilettet i en halv time og bare skrubbet for at få det sølv af. Han blev pissesur på ham, der sprayede ham. Jeg grinte vist bare. Han fik lidt skæld ud af mig, fordi jeg syntes, det var amatøragtigt, men ellers grinte jeg bare.

Der masser af ballade hele tiden herude i Sydhavnen. Der var masser af steder, hvor vi kunne gøre sådan noget. Hele Teglholmen var jo bare tomme huse, der lå. Og Fiskerihavnen. Det var så mange tomme steder, så vi havde hele tiden steder, hvor vi kunne mødes. Det hele var jo tomt. MC Einers cover til hans plade, hvor de sidder på en murstensvæg, blev også taget lige ude i Teglholmen. Man gik bare rundt der og malede lidt graffiti og det var jo fantastisk. Jeg var en af dem, der blev ved og maler stadigvæk. Det er der rigtig mange af os, der gør.

Tomme lokaler fotograferet af Jens.

Der var fantastiske fester i de tomme huse. Nede i haverne var vi lige op ad Fiskerihavnen, hvor der kører togbane imellem. Der var bl.a. en bilforhandler, der blev forladt, hvorefter der stod et skurhus tilbage og en masse gamle olietønder. Der var selvfølgelig rimelig slummet. Over i det ene hjørne var der et lille rum, som vi isolerede. Så kunne vi sidde der om vinteren. Det var genialt. Det var bare at banke nogle plader op, også foran vinduet, så der var helt mørkt derinde, når man lukkede døren. Der har ikke været meget ilt. Men om vinteren kunne man tage jakken af, fordi der var så naturligt varmt med stearinlys. Det har ikke været noget sundt indeklima, men det har jo været vigtigt i den alder at have et sted, når man ikke kunne være derhjemme, hvor forældrene var. Det var jo fantastisk. Så når vi mødtes en fredag aften med pigerne, kunne man låne strøm fra nabobygningen med forlængerledning. Så skulle man jo være hjemme kl. 24 og så gik man ind, lagde sig til at sove, men kravlede så ud af vinduet. Jeg havde en ølkasse stående ude foran mit vindue, som jeg så fjernede om morgenen, inden min mor så det. Så lå man der i sengen og lod som om man sov, hvorefter man bare hoppede ud igen lidt efter. Så mødtes man omkring kl. 01, når ens forældre var sikker på, at man var faldet i søvn. Det var skidesjovt. Nogen af pigerne havde lavet aftaler om, at de sov hos hinanden, men sov

jo egentlig ikke rigtig nogen steder. Og så mødtes vi igen og festede videre. Det var sådan noget med at lugte til hinandens fingre, hvis der var en, der havde kysset med en af pigerne. Pisseulækkert egentligt. Pisseulækkert. Men det blev man jo nødt til, man troede jo ikke på manden vel... eller drengen, havde det selvfølgelig været.

Men der kom nogle lidt ældre drenge og smadrede vores rum fuldstændigt. Det var nogle idioter. De var fire år ældre. Jeg blev pissesur, da jeg opdagede det. Jeg opdagede det en fredag eller sådan noget, hvor jeg kom om eftermiddagen efter skole og så så jeg dem gå ud derfra, så jeg holdte mig lidt tilbage. Jeg kendte dem godt. De boede i Mozart. De kom ud og jeg gik ind bagefter. Jeg var der næsten hver dag og hang ud, ordnede knallert og røg lidt pot. Da jeg kom ind, var der bare helt smadret. Også de sofaer, vi havde lavet ud af bagsæder og bildæk, som vi havde klunset fra gamle biler, og et lille bord, så vi havde noget struktur i rummet. Det hele var smadret og skåret op og døren var pillet ned. Jeg blev pissesur på dem og konfronterede dem, men de sagde bare "I må jo heller ikke være her". Det var nogen rigtige stikkersvin. Jeg tror ikke, at de havde fået besked af nogen forældre på at lave det, for de forældre, der boede i Mozart, vidste godt, at vi var der og synes det var fint, fordi det var tæt på og så vidste de, hvor vi var. Det var bare sådan nogen idioter og jeg synes stadig, de er nogen idioter, når jeg ser dem. De skal ikke ødelægge sådan en leg. Jeg ville aldrig stole på dem. Jeg hilser, hvis jeg møder dem og jeg kan også godt drikke en øl med dem, men jeg ville aldrig nogensinde opsøge dem. Det sidder så dybt, den skuffelse. Man skal ligesom ikke ødelægge andres ting på den måde. Altså andres leg. Når jeg malede graffiti, så ødelagde jeg jo ikke ting. De var der stadig og kunne bruges. Men ligefrem at smadre det var ikke okay. For de vidste jo godt, at vi var der. Vi prøvede at bygge det op igen, men det blev aldrig det samme. Så flyttede der også en hjemløs ind på et tidspunkt. Så vi vidste godt, at legen var slut. Vi fandt jo nye steder, men det var ligesom hovedstedet.

* * *

I Sydhavnen er der stadig mulighed for, at sådan nogen som os kan blive boende. Der er ikke kommet så mange ressourcestærke og overtaget det hele. Der er ikke store lejlighederne herude og heller ikke i denne ejendom. Der er flyttet et par ind overfor og jeg hader dem. Ej, da de flyttede ind, kunne jeg bare se, at de havde læst, at Sydhavnen var det nye. De har bygget urtekasser på deres altan og så sidder de og slikker sig med sol deroppe. Pisseirriterende. Og de kan kigge lige ned i vores lejlighed. Vi havde ikke haft persienner op før, men jeg kan da love for, at de kom hurtigt op. Jeg havde aldrig troet, at min kæreste kunne give sådan nogle svinere, men det kan hun sgu godt. De er så totalt hippe at se på. Sikkert sådan nogen, der hører det nyeste musik fra Berlin.

Naboejendom fotograferet af Jens.

Men Sydhavnen bliver ikke det nye Vesterbro. Der er slet ikke rammerne til det. Og vi vil ikke have det. Der bor psykisk syge, unge og gamle og det er sådan Sydhavnen skal være. Det kan jeg li'. Der er plads til folk, der ikke passer ind. Sydhavnen ligger lidt for sig selv og det skal det blive ved med.

Mozartsvej fotograferet af Jens.

Jeg oplever, at de helt unge hippe mennesker, der flytter ind her, ser det som en venteposition til at komme ind på Vesterbro eller Nørrebro eller Østerbro eller et eller andet. Så de er faktisk allerede videre, ik'. De bor kun i Sydhavnen, fordi de ikke kan finde noget andet. Det er fint med mig, for jeg siger bare "afsted med dig". Men hvis der begynder at blive for meget af sådan noget, forældre køb og hippe mennesker, så er løbet kørt, tror

jeg desværre. Fordi Sydhavnen skal helst ikke være det sted, hvor tingene sker. Det er det jo heller ikke endnu, men jeg kan godt være bange for det. For det vil ændre kvarteret. Nu kan du godt gå ned på Mozarts Plads i dine klipklappere og morgenkåbe, og købe en mælk, ik'. Det gør du ikke på Nørrebrogade. Det er ikke lokalt på samme måde. Der går du ikke ned i din morgenkåbe og klipklappere. Så er du i hvert fald psykisk syg. Der er et andet tempo på Nørrebro og hvis man vil bo på shawarmastriben på Nørrebrogade og betale to mil' for en toværelses lejlighed, så er det fint, men så er det noget andet, du vil have end det, der er i Sydhavnen. Der er et helt andet tempo i Sydhavnen. Det er det rareste i verden. Jeg kan mærke, når jeg kører i 3'eren og har været inde i byen hele dagen, at lige så snart jeg kører ind i Bavnehøj, så ryger mine skuldre ned. Jeg kan seriøst fysisk mærke, at mine skuldre falder ned. De har været oppe hele tiden, men så snart jeg ser Sydhavnen, er der ro i hele min krop. Der kommer en bølge af ro, når jeg rammer det samme sted ved Bavnehøj, for så er jeg i Sydhavnen.

Jens er opvokset i Sydhavnen, kender området på godt og ondt, og føler at det er her, han hører til. Jens beskriver det via en række levede erfaringer, der er former hans forståelse af Sydhavnen, af København og af samfundet.

Haverne, graffitien, festerne, tilflytterne er levende beskrivelser af stedslige situationer, han er en del af. Fortællingen er eksempler på de forskellige steder, der udgør Sydhavnen og som ligger til grund for Jens' forståelse af stedet. De tomme lokaler rummer gode oplevelser, men muliggjorde også et godt ungdomsliv. Det samme gør sig gældende ved hans genboer, der sidder på deres altan og solbader, men det betyder mere end det, da Jens ikke ser det som blot solbadning, men som noget, der ikke passer ind i Sydhavnen og som peger mod enden for at opleve et lignende børne- og ungdomsliv som ham.

Sydhavnens mange frirum, som Jens vil have bevaret, har han oplevet på egen krop og de er med til at forme ham som menneske. Det har givet minder for livet. Hans stærke meninger om Sydhavnen stammer fra levede erfaringer, han har gjort sig og som hænger ved.

Jens' fortælling viser, at steder er en levet struktur, der både involverer personlige oplevelser, ens forståelseshorisont og livsverden; hele den historicitet og samfundsmæssighed, der alle er elementer i stedet og som også er det i Jens' Sydhavnen. Det er i steds foranderlige samlende karakter, at verden bliver konkret og omdannet til noget, der har betydning, forståelse og tilknytning.

Opsamling

Kritikken mod planlægning som et rationelt og ensidet vidensdomæne tager et normativt standpunkt i erfaringsbaseret viden, i hverdagslig, lokal, kropslig og tavs viden – alle vidensformer, der ses i en fænomenologisk tilgang til sted. Jeg har i kapitlet vist, hvordan steder er konkrete, levet og bundet i den livsverden, der både er subjektiv og kollektiv. Stedet set igennem denne prisme åbner for viden, som rationelt betonedede tilgange har svært ved. Det ses igennem kapitlet, der teoretisk lægger sig op af Del 1 kapitel 5, men som udvider forståelsen mod den stedslige viden. Det ses også i Andrea og Jens' fortællinger, der indeholder righoldige beskrivelser og forståelser af stederne, der er baseret på konkrete situationer og levede erfaringer, men der også er fortællinger, hvis brugbarhed og operationaliserbarhed ift. planlægning kan være svær at se.

Opsamling på Del 2

Steder kan tilgås på forskellige måder, men det er langt fra ligegyldigt, hvordan man gør det, da det ændrer stedets karakter. Med et grundlag i afhandlingens Del 1, hvor mangfoldighed i viden og vigtigheden i menneskelig levet erfaring står som pejlemærker, tilgår jeg steder fra et humanistisk fænomenologisk standpunkt. Dermed ikke sagt, at andre måder at forstå steder på ikke er vigtige.

Fænomenologien er skudt i skoene, at den er blind for strukturer, kollektivitet og bagvedliggende processer (Overgaard & Zahavi, 2009). Det er sandt, at fænomenologien og humanistisk geografi ikke er essentielt optaget af fx kapitalakkumulation eller historiske processer, der også skaber steder. Fænomenologien tilbyder et blik for, hvordan det erfares af mennesker. Hvordan stedet træder frem og hvordan steder både muliggør og begrænser livsudfoldelse. En mere levet tilgang til steder åbner op for nuancer og detaljer, andre tilgange har svært ved. Jeg har valgt at gøre det gennem tre perspektiver: 1) Åbne, foranderlige og samlende steder, 2) stedstilknytning, 3) levede og konkrete steder. De lægger vægt på det erfaringsbaserede grundlag for, hvordan steder forstås. De tilbyder et sæt briller, man kan læse stedsfortællingerne gennem, men lægger ikke nogen entydig ramme. De åbner mere op end lukker ned. Der er plads til manøvrering inden for steds-teorien, da hvert sted er sit eget. Men der er også ligheder, der går igen mellem stedsfortællingerne. Både Jens og Kenneth har en stor tilknytning til Sydhavnen, selvom Sydhavnen også kan være et hårdt sted. Men de har fundet et sammenhold, der overskygger de mere negative aspekter af stedet. Stedet er en del af dem selv, deres identitet og deres fortælling. På godt og ondt. For Mehdi og Bente erfares hhv. Sydhavnen og Fuglekvarteret med ambivalens. De har begge en tilknytning, men samtidig føler de, at stederne begrænser deres muligheder for at leve det liv, de gerne vil. Henrik og Andrea er 'nyankomne' til deres kvarterer og steder. For Henrik erfares Skt. Kjelds Kvarter i sammenhæng med hans tidligere bopæl, det pulserende og urbane Nørrebro, men hvor han ikke følte, at han hørte til i kvarteret, som det efterhånden ændrede karakter. Han blev nødt til at genfinde sit forhold til stedet. For Andrea er Fuglekvarteret blevet et helle fyldt med levede erfaringer. De er endnu ikke blevet til en del af hendes kerneidentitet, men er ikke desto mindre betydningsfulde.

For alle seks beboere samler sig levede og konkrete erfaringer af situationer. Det er ikke autonome eller individuelle oplevelser, men situationelle levede erfaringer, der kun kan ske på netop det sted. Fælles for dem alle er, at stederne ikke (kun) er rationelle og refleksive enheder, der nøgtern kan udlægges. De kan ikke opfanges, fortolkes eller repræsenteres fuldt ud inden for en rationelt skema. De skal forstås inden for den levede kontekst, der gør, at de betyder noget. Hvis planlægning ikke har plads til den tilgang, overses en væsentlig del af stedets natur. Områdefornyelserne er tættere på borgerne og deres

stedserfaringer end den meste planlægning. De kan som planlægningsindsats vise, hvordan sted bliver og kan blive inkorporeret i planlægningens rammer og praksisser, men også hvilke udfordringer, der til stadighed er.

DEL 3

Indledning

Planlægningsindsatsen i områdefornyelser beskrives som stedsspecifik og områdebaseret (Christensen, 2014). Det kalder på en stedssensitivitet, som medarbejderne selv påpeger. Flere bruger eksplicit begrebet sted på en måde, der indtager en dybere og til dels teoretisk informeret forståelse end hverdagsbrugen af ordet. Jeg nævner her tre eksempler på italesættelser af sted, der nødvendigvis ikke repræsenterer en gennemgående praksis, men dog viser en bevidsthed om vigtigheden i at forstå steder:

Da ØL bliver bedt om at kommentere udkastet til den kommende kvarterplan for Sydhavnen sender han bl.a. følgende kommentar tilbage:

Det er måske værd at gøre lidt mere ud af OMF's særlige mulighed ved at se verden fra stedets perspektiv, som muliggør det usædvanlige møde og skaber helhed for den enkelte. Det var klart min oplevelse, at vi havde mere held med tværfaglighed med stedet som udgangspunkt, end faget eller temaet som udgangspunkt på tværs af steder. (OMF Sydhavnen, 2014i)

Der ligger overvejelser om, hvad sted betyder for planlægningen. Noget, som ØL selv har arbejdet med akademisk gennem idéer om fællede og stedsbaseret ledelse (Leonardsen 2013, 2015). I mailen betoner ØL forskellen på en tematisk (sektoriel) tilgang og én baseret på stedet, der går på tværs af de sektorielle fagligheder.

IAA beskriver i en artikel i Bydelsavisen Bispebjerg, hvordan OMF Fuglekvarteret har omdannet bygninger ved Glentevej 70 fra et ikke-sted til et vigtigt sted (OMF Fuglekvarteret 2015d). Ikke-steder, der kan tilskrives Augé (2008), er et yndet begreb i planlægning, som jeg er stødt på flere gange i min feltarbejde. Selvom begrebet 'oprindeligt' refererer til (super)modernitetens indvirkning på arkitekturen gennem standardisering, der opleves som mangel på identitet, historie og lokal forankring, bliver ikke-steder brugt i en bredere forstand i områdefornyelser. Her refererer begrebet til steder, der ikke bliver benyttet og ligger ubrugt hen, hvorfor de betegnes ikke-steder.

Det tredje eksempel er fra en lokalavis i Skt. Kjelds Kvarteret (Cold 2015), hvor MU udtaler sig om et kommende kulturcenter ved Kildevældskolen. MU vælger bevidst ikke at beskrive det som et kulturcenter, da det skal være meget mere end det. Han beskriver det som et kultursted, da sted er mere åben og kan tillægges mange forskellige betydninger.

I Del 3 fokuserer jeg på områdefornyelser og udfolder deres praksis. Indledningsvis gennemgår jeg, hvordan områdefornyelser er præsenteret som genstandsfelt i videnskabelige analyser og hvor min analyse kan placeres. Derefter beskriver jeg afhandlingens metodologiske grundlag, herunder casestudiet og udvælgelsen af områdefornyelser som case. Hertil præsenteres strategien for analysen, hvor jeg beskriver analysens opbygning og de

tråde, den trækker tilbage til Del 1 og 2, herunder hvordan de teoretiske beskrivelser af planlægning, viden og sted indgår, samt stedsfortællingerne fra Del 2.

Det fører videre til en fremstilling af områdefornyelse i historisk og organisatorisk perspektiv, hvor jeg lægger de indledende analytiske linjer. Som primær empiri for undersøgelsen, præsenterer jeg de tre områdefornyelser gennem tre casebeskrivelser. Hver case-gennemgang tager udgangspunkt i min deltagelse hos sekretariaterne, men trækker tråde frem og tilbage i tiden, samt til de overordnede rammer, områdefornyelserne er underlagt. Det leder til afhandlingens analyse, der foretages som en videnssociologisk diskursanalyse, der går på tværs af casene. Analysen er opbygget gennem syv nedslagspunkter, der hver beskriver aspekter af områdefornyelsernes produktion af stedslig viden og de betingelser vidensproduktionen rummer for inklusion og eksklusion af levet stedslig erfaring.

Kapitel 1: Områdefornyelser som vidensfelt

Indledning

Områdefornyelser bliver ofte anset som værende en nyskabende praksis inden for planlægningsfeltet. Det er ud fra flere aspekter, som jeg i det følgende gennemgår ud fra den omsiggribende litteratur om indsatserne, der spænder fra ministerielle og kommunale publikationer over konsulentrapporter til forskning. Jeg placerer afslutningsvis min undersøgelse i feltet.

Jeg lægger vægt på forskningslitteratur om områdefornyelser, selvom der også findes en mængde publikationer fra områdefornyelserne selv om eget virke; fra kommune og stat om områdefornyelser som foregangseksempel i planfeltet; evalueringer fra bl.a. Statens Byggeforskningsinstitut (SBI) og Als Research; artikler i tidsskrifter, her særligt fagbladet Byplan. Jeg trækker på flere af publikationerne i min analyse, hvor pointer herfra bliver fremlagt. I Bilag 3 findes en beskrivende oversigt over publikationer fra både forskning og fra planfeltet. Det er vedlagt som underbygning af kapitlets pointer og som generel inspiration til læsere interesseret i litteratur om områdefornyelser.

Forskningslitteratur om områdefornyelser

Jeg inddeler forskningslitteraturen i fem kategorier, der lægger vægt på forskellige aspekter af områdefornyelsers praksis, der ofte anses som en positiv udvikling af planlægning:

1. Områdefornyelse som ny borgerinddragelse og samskabelse: I områdefornyelsers praksis ses en positiv eksemplificering af borgerinddragelse, netværksskabelse og samskabelse (Agger 2012; Agger et al. 2016; Harada & Jørgensen 2016; Jensen 2014; Nyseth et al. 2018). Områdefornyelser er en af de indsatser, der bedst viser, hvordan borgerinddragelse kan ske (Agger 2016; Hansen 2014b, 2014a), selvom det ikke er uden udfordringer (Agger 2005, 2006; Agger & Løfgren 2006; Pløger 2001, 2004c).
2. Områdefornyelse som ny offentlig styring: Der er flere, der anser områdefornyelser som et nybrud for den måde, offentlig styring praktiseres; en form for eksemplarisk governance. Områdefornyelser er et eksempel på offentlig innovation (Agger & Sørensen 2018; Jensen & Larsen 2011; Jensen et al. 2011; Larsen & Jensen 2009), selvom det dog bliver besværliggjort af et ufleksibelt, trægt og sporafhængigt plansystem (Larsen & Engberg 2011).

3. Områdefornyelse som lokalsamfundsopbyggende: Den tredje kategori viser, hvordan lokalsamfundet kvalificeres gennem indsatserne (Andersen & Fotel 2002; Andersen & Nordgaard 2002; Bohn & Andersen 2002, 2003; Fotel & Andersen 2003). Det bliver særligt koblet til et empowermentperspektiv, der er en central planlægningstilgang i områdefornyelserne (Andersen 2007; Andersen & Beck 2003; Andersen et al. 2003; Andersen & Løve 2007). Indsatserne tilbyder en styrkelse af bydelenes stemme udadtil og en opbygning af social kapital og kapaciteter indadtil (Andersen & Pløger 2007a; Hulgård & Bisballe 2003). Der er dog også kritiske røster, der ser udfordringer i områdefornyelsernes lokalsamfundsopbyggende kapacitet, der lægger sig op ad diskussionen fra Del 1 kapitel 3 (Fallov 2010, 2011, 2013, 2014; Pløger 1999, 2004b, 2004a).
4. Områdefornyelsers klimatilpasning: Gennem områdefornyelsernes borgerinddragende og netværksbaserede tilgang skabes nye muligheder i klimatilpasning. Områdefornyelserne formår at tage klimaprojekter ned på jorden, ind i beboers hverdag og gøre dem til aktive aktører (Engberg 2018; Jensen & Pareja-Eastaway 2018), således at der skabes en resiliens i byområder gennem bedre tilpasning af klimaprojekter (Melkunaite & Guay 2016a, 2016b).
5. Områdefornyelser i bypolitikken: Anden videnskabelig litteratur hæver blikket til et bymæssigt perspektiv mellem partipolitiske empowermentorienterede lokalsamfundsprocesser og deroverfor en neoelitær markedsdriven byudvikling, hvor områdefornyelse ses som eksempel på førstnævnte (Andersen & Hovgaard 2003; Andersen & Pløger 2007b, 2009; Larsen 2013; Tunström et al. 2016).

Placering af min undersøgelse

Jeg trækker på flere af de ovenstående tilgange til områdefornyelser, der er centrale for at forstå deres stedslige planlægningspraksis. Min undersøgelse kan placeres inden for et spor, som Fallov (2015, 2017) undersøger i to tekster, hvor hun viser indsatser som områdefornyelsers ændringer over tid og særligt, hvordan underlæggende forståelser af sted og rum har ændret sig. Hun argumenterer for, at mere levede tilgange til sted har vundet indpas, men at der stadig er begrænsninger for den viden i planlægningsprocessen. Det er også tilfældet i Pløgers (1999) kritik af det lokale som epistemisk figur i byplanlægningen, selvom jeg ikke opstiller samme kritikfigur, men forlænger hans og Mazantis problematisering af ikke at tage det levede liv og partikulære steder alvorligt i planlægningen (Mazanti 2002b, 2004; Mazanti & Pløger 1999, 2003). Fallov, Mazanti og Pløger undersøger fra forskellige perspektiver, hvordan tilgange til sted former planlægning. Jeg går eksplicit ind i feltet og tager diskussionen videre med et fokus på det levede steds fremkomstmuligheder i planlægning.

Kapitel 2: Metodologi

Indledning

I dette kapitel beskriver jeg, hvordan jeg metodisk har arbejdet med undersøgelsen og hvilke valg, jeg har truffet ift. områdefornyelse som genstandsfelt. Jeg indleder med casestudiet som tilgang til feltet, hvor jeg fremlægger mine metodologiske valg, der danner grundlaget for analysen. En case som områdefornyelser, der er tværfaglig i sin opbygning, involverer aktører på forskellige planer og trækker tråde til lovgivning og daglig praksis, kræver en holistisk tilgang. Jeg anvender en caseorienteret ramme, der viser et historisk blik, den rammesættende organisering og de daglige planlægningspraksisser for at få en alsidig, men samtidig konkret viden om genstandsfeltet. Efterfølgende tilknytter jeg de metoder, jeg har anvendt: Deltagende observation, dokumentanalyse og interviews. Afsluttede præsenterer jeg analysestrategien, der ligger til grund for casegennemgangene og de syv nedslagspunkter. Heri beskriver jeg min analytiske proces ifm. undersøgelsen; hvordan analysen er opbygget og hvordan de enkelte dele er sammenhængende; hvordan analysen trækker tråde til de teoretiske og empiriske elementer i Del 1 og 2.

Casestudiet

Områdefornyelse er en case, der kan undersøges. Afhandlingens problemstilling undersøger jeg ud fra et partikulært genstandsfelt, der tilnærmelsesvis indeholder sin egen afgrænsning (Stake 2003). Et casestudie giver mulighed for at undersøge fænomener inden for en holistisk ramme, hvor et fænomen fremtræder konkret (Yin 2003). Casestudiet er studiet af en eller flere cases, der gennem partikularitet skaber en forståelse af casen selv og det felt, den er en del af. Et casestudie skaber en kontekstuel viden, hvor fænomenets kompleksitet bliver et iboende islæt ved metodologien. Der kommer en kvalitativ dybde i casestudier, der kan være nødvendig, hvis man skal forstå et fænomen, en kultur eller praksis. Cases kan gennem eksemplets magt vise, hvordan verden hænger sammen (Flyvbjerg 2001).

Udvælgelse af case

En case er en specifik En (Stake 2003). Identifikation og udvælgelsen af en case er et kerneelement, der giver udslag i, hvad man kan sige noget om. Samtidig er casen altid afhængig af de spørgsmål, man stiller til den; altså hvilken problemstilling, man ser casen ud fra.

Indledningsvis kan spørges, hvorvidt man ønsker viden om én særlig case eller viden om et felt. Stake betegner disse som hhv. immanente og instrumentale cases (Stake 1995, 2003, 2006). Ved immanente cases er forskeren interesseret i en case for dens egen skyld.

Den instrumentale case' formål er derimod at kaste lys på et fænomen gennem en case. Det er en mere generel problemstilling, der søges belyst gennem velvalgte eksempler. Mine cases fungerer som eksempler i det bredere planlægningsfelt på, hvordan sted og planlægning mødes. Områdefornyelser er omdrejningspunkt, men problemstillingen er sted og planlægning. Fænomenet stedslig planlægning mangler en håndgribelighed, der kan blive undersøgt. Til det har jeg brug for en case: Områdefornyelse.

Selv når vores fokus er på et fænomen, der er en funktion, så som "træning", vælger vi cases, der er enheder. Funktioner og generelle aktiviteter mangler specificiteten, den organiske karakter, for at give maksimal nytte i casestudiet. Vi kan bruge cases som en arena eller vært eller omdrejningspunkt til at bringe mange funktioner og relationer sammen i en undersøgelse. (Stake 2006, 2)

En case skal være en specifik 'ting', et system, der indeholder funktioner, aktiviteter og praksisser. Der er en indre og en ydre kontekst; "dette er en del af casen" og "dette er ikke en del af casen" (Stake 2006). OMF Sydhavnen, Fuglekvarteret og Skt. Kjelds Kvarter er bundne enheder; funktionelle systemer, der kan nogenlunde afgrænses.

Man kan forstærke den frembragte viden gennem, hvad der betegnes som en kritisk case (Flyvbjerg 1991a, 2001, 2006, 2015). En sådan siger mere end blot noget om sig selv og skaber en resonans i det bredere felt; et eksempel på noget mere (Hansen & Ingemann 2016). Der findes ikke nogen metodisk rettesnor, der med sikkerhed fører frem til en eksemplarisk kritisk case, hvorfor man må forlade sig mere på erfaringer og den generelle konsensus i feltet end på en egentlig stringent metodologi. Der står ingen steder, at områdefornyelser er kritiske cases. Derimod er der inden for planlægningsfeltet en vis forståelse af områdefornyelser som en avantgardistisk stedslig planlægningsindsats. Områdefornyelsers tilgang er ofte (selv)rost, fx i publikationen Områdefornyelsen fortæller (Christensen 2014), hvor det helhedsorienterede, borgernære og stedsspecifikke er centrale kerneværdier i områdefornyelser, hvilket fremgår gennem en række fortællinger:

Fortællingerne lægger vægt på områdetilgangen. Områdetilgangen vil sige at udgangspunktet for det konkrete projekt er stedsspecifikt, snarere end fagspecifikt, og at problemløsningen er helhedsorienteret, snarere end isoleret. (Christensen 2014, 14)

Man må forvente, at der ved en sådan planlægningsproces er en brug af levede stedserfaringer. Hvis ikke de kan genfindes i områdefornyelser, kan det med rimelighed antages, at det samme gør sig gældende i andre planlægningsprocesser, der er mindre stedsspecifikke, mere fagspecifikke og arealmæssigt større. Jeg drager en logisk slutning om, hvis det ikke gælder for denne case, så gælder det sandsynligvis ikke for nogen cases (Flyvbjerg 1991a, 2001).

Områdefornyelse er ikke én samlet enhed, men et planlægningsværktøj spredt over en række selvstændige områdefornyelser med et samlet juridisk ophæng. Indsatsen er samtidig spredt mellem landets kommuner, der har forskellige organisatoriske traditioner. Jeg

vælger Københavns Kommune, der som kommune har gennemført flest områdefornyelser, hvorfor det må antages, at kommunen har opbygget en væsentlig viden om gennemførslen af indsatsen og derfor kan ses som kritiske cases ift. know how inden for det bredere felt af landets områdefornyelser.

Det multiple casestudie

Mit genstandsfelt er tre instrumentelle cases, der viser tre områdefornyelsers arbejde; et multipelt casestudie (Stake 2006). Ved et multipelt casestudie er det samlingen af casene, man ønsker at forstå. For at skabe en samlet enhed af cases er det vigtigt ikke at fremstille og analysere de enkelte cases separat, men også lave en samlende analyse, en *cross-case* analyse. Jeg benytter ikke de tre cases som et direkte sammenligningsgrundlag, men som successioner på hinanden; som den udvikling, områdefornyelserne gennemgår i deres fem-seksårige virke. Det breder genstandsfeltet ud tidsligt i forskellige faser og viser områdefornyelser, der arbejder forskelligt. Jeg bruger hovedsageligt det multiple casestudie for at kunne indfange de forskellige faser, den enkelte områdefornyelse gennemgår:

En områdefornyelse gennemløber tre forskellige faser. Den første fase er opstartsfasen, hvor den første borgerinddragelse løber af stablen, og der nedsættes arbejdsgrupper, der i samarbejde med de kommunale forvaltninger udarbejder en kvarterplan. Kvarterplanen er det program som områdefornyelsen arbejder ud fra i projektperioden. Den rummer derfor både en beskrivelse af områdets potentialer, udfordringer samt peger på konkrete projekter samt mere overordnede visioner for områdefornyelsen. Kvarterplanen behandles og godkendes herefter i det politiske system. Herefter følger implementeringsfasen, hvor idéerne til de mange projekter kvalificeres, detailplanlægges og gennemføres, så vidt det er muligt. Endelig afsluttes med forankringsfasen, hvor der skal findes en afklaring på de mange igangsatte aktiviteter og fysiske projekters fremtid. Forankring handler både om rent fysisk at sikre, at de anlagte projekter vedligeholdes og at de igangsatte aktiviteter og initiativer køres videre. Men forankring er også erfaringsopsamling og videreførelse af metoder udviklet i forbindelse med områdefornyelsen. (Teknik- og Miljøforvaltningen 2014c, 5)

Cases har en dynamiske karakter med forskellige kontekster og aktiviteter i gang. En case har altid en fortid og fremtid og forskellige livsformer (Hammersley & Atkinson 2007). Det gør sig også gældende for områdefornyelser. Selvom jeg oprindeligt ville følge én områdefornyelse, opdagede jeg udfordringer herved, da jeg kun kunne være en del af indsatsen i højst to af dens tre faser. De tre faser er væsentlige, hvis man skal forstå områdefornyelsernes praksis. Som beskrevet, har jeg valgt at beskæftige mig med OMF Sydhavnen som opstartsphase, OMF Fuglekvarteret som implementeringsfase og OMF Skt. Kjelds Kvarter som forankringsfase.

De tre faser er kendetegnet af forskellige praksisser, der har indflydelse på den stedslige planlægning. Det er ikke en undersøgelse af tre forskellige indsatser, der skal vise ligheder og forskelle casene imellem, men mere en analyse, der giver et billede af de processer og

praksisser, der går på tværs af områdefornyelserne. Selvfølgelig er det forskelligt, hvordan områdefornyelser arbejder, afhængigt af område og problemstillinger, medarbejdere og deltagende borgere. For de tre indsatser er forskellige og de har særegne kulturer og måder at arbejde på. Det bliver inddraget som understøttende for afhandlingens centrale problemstilling. Det er med til at give en mere nuanceret og bredspektret analyse.

Metoder i casestudiet

Et casestudie er ikke en egentlig metode, men en måde at udvælge et genstandsfelt (Stake 2003). Et casestudie skal 'metodeudfyldes'. Jeg benytter af følgende metoder i casestudiet:

- Deltagende observation
- Dokument(analyse)
- Interviews

Deltagende observation

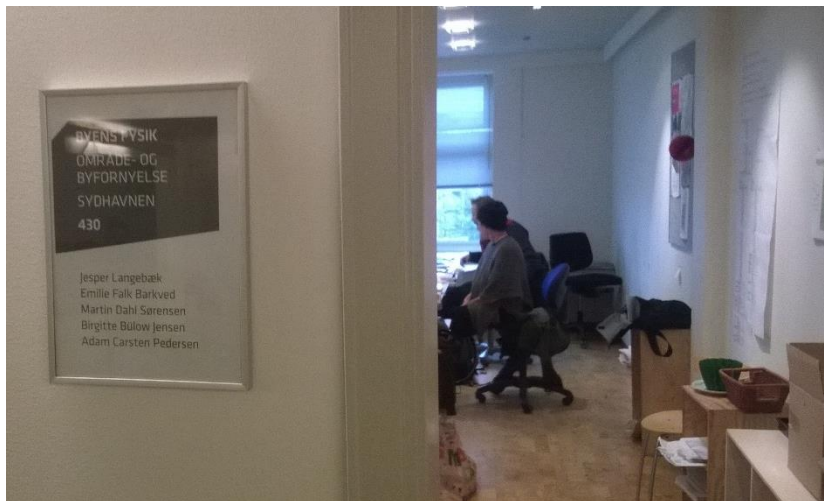
En af mine tilgange er etnografisk inspireret feltarbejde. Som metodisk indgangsvinkel studeres, beskrives og analyseres sociale og kulturelle praksisser, som de udleveres (Hammersley & Atkinson 2007; Liangputtong & Ezzy 2005). Jeg lægger vægt på at beskrive områdefornyelsernes processer, der ikke kan tilgås uden selv at være til stede (Davies 2008), da der tages mange beslutninger ved møder og i sekretariatet dagligt, der ikke kan genfindes ved de officielle møder og dokumenter (Billo & Mountz 2016).

Som central metode benytter jeg deltagende observation. Deltagende observation er at deltage i sociale praksisser, men samtidig have en observerende rolle for at forstå, hvordan sociale praksisser udspiller sig (Hastrup et al. 2011; Kristiansen & Krogstrup 2015; Spradley 2012).

Min rolle som deltagende observant har ændret sig undervejs, både i hver områdefornyelse og imellem de tre. Gold (1958) beskriver fire roller, man kan indtage i feltarbejde; fuldstændig deltager; deltager-som-observatør; observatør-som-deltager; fuldstændig observatør. Rollerne har vist sig at være meget rammende for min tid i sekretariaterne, hvor jeg er gået fra at være mere deltager end observatør i Sydhavnen til at være en slags fluen-på-væggen-observatør i Skt. Kjelds Kvarteret. Min rolle i Fuglekvarteret var et sted imellem.

Mit feltarbejde i OMF Sydhavnen var præget af en deltagende tilgang med egne planlægningsopgaver, selvom der også var perioder, hvor jeg mestendels observerede. I OMF Sydhavnen arbejdede jeg med opsamlingen af input fra borgere undervejs i processen; jeg var repræsentant for områdefornyelsen ved workshops og borgermøder; jeg læste udkast til kvarterplanen igennem og gav feedback; jeg hjalp med praktisk arbejde såsom

opsætning af telte, opstilling af borde og oprydning. Jeg var på den måde en tilnærmelsesvis ligeværdig medarbejder i områdefornyelsen. Kvarterplansprocessen i OMF Sydhavnen kan ses som et samlet og afgrænset projekt, som jeg deltog i fra start til slut, der gjorde, at jeg havde en meget deltagende rolle. Det viser sig også i casegennemgangen.

Lokaleoversigt i TMF med mit navn skrevet på. Eget billede.

I OMF Fuglekvarteret havde jeg også egne projekter, såsom videointerviews af styregruppemedlemmer, om hvorfor de var en del OMF Fuglekvarteret; referatskrivning; planlægning af arrangement om god byudvikling ifm. kommuneplanprocessen; og kommunikation om forskellige projekter. Jeg hjalp med det praktiske ved borgerrettede aktiviteter. Det var dog selvstændige opgaver og ikke en del af sekretariatets kerneopgaver, som det var tilfældet i Sydhavnen. I de projekter, jeg fulgte, var min rolle mere observerende end i OMF Sydhavnen. Projekterne havde været undervejs i flere år og der var opbygget en arbejdsdeling og faste rutiner, der gjorde det svært for mig som forsker at deltage på lige fod med medarbejderne. Det ville samtidigt yderligere besværliggøre deres arbejde, hvis jeg skulle overtage dele af det. De fleste projekter var dog stadig i en definitionsfase og jeg deltog i møder og byvandring og fulgte processernes udvikling. Det var dog udfordrende at deltage i og observere projekter, der løber over mindst fem år, når jeg kun var i hvert sekretariat i fire måneder.

Det viste sig endnu mere udtalt i OMF Skt. Kjelds Kvarter, hvor jeg langt fra var en del af planlægningens praksis. Jeg indtog sjældent rollen som fuldstændig deltager, da jeg befandt mig på sidelinjen, hvor jeg ofte var fuldstændig observatør. Jeg deltog ikke i planlægningsarbejdet, men forsøgte at observere, hvad medarbejderne gjorde og var på den måde i en marginal position (Hammersley & Atkinson 2007). En slags shadowing (Gill 2011). Det skyldes hovedsageligt, at projekterne var defineret og ved at blive implementeret. Der var ikke længere nogen egentlig vidensafsøgning, da projekterne var i gang med

at blive detailplanlagt og overleveret til andre kommunale og eksterne enheder – områdefornyelsen var ved at lukke ned. Det gjorde det svært for mig at være mere end fluen på væggen. Jeg hjalp en smule til med praktisk arbejde og var på gaden for at tale med borgere, men var ikke en del af sekretariatet som de andre steder. Det har også gjort, at casen ikke er så fremtrædende.

Grundet min deltagelses dalende karakter gennem de tre områdefornyelser, kan jeg også se ændringer i mine feltnoter, der gået fra righoldig beskrivelse til mere tynde enkelte sætninger (Geertz 1973). Feltnoter er en kunstart i sig selv (Emerson et al. 1995) og ved at deltage på lige fod med andre deltagere er de bedste og mest fyldestgørende feltnoter blevet produceret. Der har været mest at skrive om.

Fælles for de tre områdefornyelser har jeg deltaget i sekretariaterne i ca. tre dage ugentlig i de måneder, jeg har deltaget i hvert område. Jeg har haft min egen skrivebordsplads og har undervejs forsøgt at blive en naturlig del af sekretariaterne ved at møde ind med planlæggerne, indgå i frokostordninger og deltage i sociale aktiviteter. De tidspunkter, hvor jeg ikke har haft opgaver for områdefornyelserne, har jeg arbejdet på sekretariatet med ph.d.-relaterede opgaver. Flere af medarbejderne og de aktive borgere kendte jeg fra tidligere, hvilket gjorde det nemmere at indgå i sekretariaterne og danne relationer tidligt i forløbet.

Min deltagende observation er baseret på en række forskellige situationer, der kendetegner arbejdet i områdefornyelserne:

- Det daglige sekretariatsarbejde: Jeg forsøgte at blive en integreret del af sekretariaterne uden at miste en vis observerende og reflektiv distance. I de forskellige områdefornyelser har jeg både haft mine egne opgaver og jeg har også hjulpet til, hvis andre har brug for en hånd med noget. Ligeså meget har jeg lyttet til samtaler, som medarbejderne har haft med hinanden og spurgt ind til dem, hvis de syntes relevante for min undersøgelse. Jeg skrev løbende feltnoter og i det daglige sekretariatsarbejde har det overvejende foregået på computeren, da stort alt sekretariatsarbejde sker på en computer med notaskrivning, mails, udkast til planer mm. At computeren er en så stor del af planlægningspraksissen gav udfordringer, da der var mange timer og dage, hvor medarbejderne sad ved deres computer, hvilket gjorde det svært at være deltagende observatør.
- Sekretariats-, styregruppe- og projektgruppemøder: Jeg har deltaget i de møder, jeg havde mulighed for, da det ofte er her, planlæggere tilrettelægger og skaber rammerne for deres arbejde; de dyrker mødet som arbejdsform, som ØL engang fortalte mig. Når møderne var interne i sekretariaterne har jeg ofte optaget mødet og skrevet noter imens. Det har været muligt ved møder med kun sekretariatets-medarbejdere, der havde indvilliget i at blive optaget. Ved fx styregruppemøder har jeg fungeret mere som observatør end deltager og skrevet noter undervejs. Enkelte gange har jeg selv haft en aktiv rolle, som fx referent for et møde.

- Borgermøder og –workshops: Områdefornyelser ligger inden for den borgerinddragende planlægning. Ofte er det her, at borgernes stedserfaringer kommer klarere frem, eller i hvert fald den viden, der omtales som marginaliseret i planlægningen. Jeg har oftest ageret som en del af sekretariatet, da borgerne ikke kan se, om jeg er tilknyttet Roskilde Universitet eller Københavns Kommune. Rammerne for disse møder mellem kommune og borger har været afgørende at undersøge, da mødet kan arrangeres på mange måder, der alle giver udslag i det sted, der kommer frem.

Dokumentanalyse

Dokumenter er en del af praksis (Atkinson & Coffey 2011), særligt i planlægning (Coffey 2014). Dokumenter er vigtige i en organisation som Københavns Kommune og som en planlægger fortalte mig: Hvis der er noget, kommunen er god til, så er det at producere dokumenter. I undersøgelsen benytter jeg en række dokumenter for at beskrive områdefornyelsernes arbejde.

Arbejdet med dokumenter betegnes som en diskret forskningsmetode, da man analyserer tilgængeligt data uden at være i direkte kontakt med de mennesker, der har skabt det (Bowen 2009). En af udfordringerne ved brug af dokumenter er, at man ofte ikke har muligheden for at spørge ind til materialet, hvorfor forskeren ikke kender udtalte forståelser og funktioner som et dokument har. Planlæggere forstår et dokument anderledes end mig, da de 'ved', hvordan dokumentet skal læses. Det er en af grundene til, at jeg ikke udelukkende anvender dokumenter, men ser dem i sammenhæng med andre metoder.

Der findes ikke nogen entydig definition på et dokument og der er vist ingen udtømmende liste over, hvad der kan kategoriseres som et dokument, selvom lange opremsninger findes (Bowen 2009; Duedahl & Jacobsen 2010). Dokumenter er 'fysiske spor' af handlinger, der viser, hvordan individer, grupper og institutioner redegør for sig selv og således er dokumenter socialt defineret, produceret og anvendt. Forfattere må anses som værende handlingsorienteret og at ville noget med dokumentet (Coffey 2014).

En måde at skelne mellem dokumenttyper er at se dem som primære, sekundære eller tertiære (Lynggaard 2010). Et primært dokument er cirkuleret blandt et begrænset antal af aktører, der har direkte relation til den kontekst, dokumentet er en del af. Disse dokumenter er ofte ikke offentlige, da de indgår i arbejdsprocesser og er interne dokumenter. Sekundære dokumenter er offentligt tilgængelige, men har ikke nødvendigvis den brede offentlighed som målgruppe. Det er nicheorienterede dokumenter, der er produceret for at give information til en gruppe mennesker, men er samtidig tilgængeligt for alle. Tertiære dokumenter er på sin vis løsrevet den kontekst, dokumenter refererer til. Tertiære dokumenter er en analytisk bearbejdning af eksisterende problemstillinger. I praksis er opdelingen svær at overholde (Lynggaard 2010). Det har den også været i mit tilfælde,

men som analytisk og metodisk perspektiv gør den det muligt at tilgå de inddragede dokumenter analytisk kvalificeret:

- Som primære dokumenter inddrager jeg områdefornyelsers mødereferater, ansøgninger til kommune og ministerium, projektbeskrivelser, analyser, statistik, drejebøger, dagsordner, materiale til fx borgerinddragelser, opsamlinger, kortmateriale, tidligere versioner af dokumenter, mailkorrespondancer, konsulentrapporter. En del af disse dokumenter er ikke er tiltænkt offentligheden og kan ikke genfindes på fx nettet, men kun i kommunens interne mapper.
- Sekundære dokumenter kan opdeles i 1) dokumenter rettet mod planlæggere, der benytter dokumenter produceret af Københavns Kommune eller det ansvarlige ministerium. Det er fx vejledninger om områdefornyelse, lovgivning, beskrivelser på hjemmesider, informationer om områdefornyelser. 2) Dokumenter rettet mod en bredere offentlighed, såsom politikere, involverede borgere og samarbejdspartnere. Det er dokumenter som kvarterplaner, officielle beskrivelse af planer, invitationer, nyhedsbreve, hjemmeside- og facebookmateriale. Hertil artikler, avisdebatter og bøger.
- Under tertiære dokumenter findes videnskabelige analyser af områdefornyelser, evalueringer fra forskningscentre, avisartikler mm.

Overordnet kan man destillere to tilgange til analysen af dokumenter frem: som medium og som handling (Coffey 2014; Triantafillou 2016). Som medium studeres dokumenter for at undersøge, hvad de kan sige om et givent fænomen. Dokumentet er et medium til at forstå verden. Tilgangen benytter indholdsanalyse, hvorved dokumentet læses for, hvad det fortæller om en problemstilling (Bowen 2009). I modsætning hertil er dokumenter en handling, der er med til at forme, hvordan man tænker og handler på politiske og sociale fænomener. Dokumenter er ikke neutrale repræsentationer, men udgør en handling (Atkinson & Coffey 2011). Et dokument beskriver ikke blot en aktivitet eller et planlægningsønske, men er aktivt med til at skabe det. I min analyse betragter jeg dokumenter ud fra begge tilgange. Dokumenterne kan ses som en handling, der skaber planlægningens praksis. Det ses sig tydeligt ved OMF Sydhavnen, hvor kvarterplanen står helt centralt, som et retningsgivende og aktivt dokument. Jeg inddrager også en lang række dokumenter som medium og baggrund til at forstå planlægningens praksis. Dokumenterne skal forstås i relation til de øvrige metoderne, der tilsammen giver et billede af områdefornyelsernes praksis.

Interviews

Planlæggere har viden og refleksioner om egen praksis og den institutionelle ramme, de er en del af. Derfor har jeg udført interviews med de fleste af medarbejderne i de tre områdefornyelser. Det er blevet til lidt over 20 interviews, og hvert interview har varet 1-2 timer.

Interviews skaber ny viden mellem interviewer og den interviewede, der ellers ikke ville være fremkommet (Fontana & Frey 2005). Grundlaget for den producerede viden er til stede, men interviewpersonen besidder den som en skjult viden opnået gennem praksis (Poulsen 2016). De tematikker, jeg benytter som guide i interviewene, er skabt gennem mit feltarbejde. Jeg har i mine interviews benyttet mig af den semistrukturerede interviewform (Kvale & Brinkmann 2015; Lynggaard 2010). Det har givet rum til at få viden om de emner, jeg ville tale med hver af medarbejderne om og samtidig skabt en åbenhed for at følge det, den interviewede beretter og stille spørgsmål, som ikke stod i interviewguiden.

Jeg har interviewet de medarbejdere, der var en del af sekretariatene i den tid, jeg foretog feltarbejde. Interviewene er foretaget i slutningen af hver af de tre perioder. Det er ikke samtlige medarbejdere, jeg har interviewet, men dem, hvis arbejde jeg har fulgt. Interviewguiden til hver medarbejder har været unik. Fx har projektleder for omdannelse af Stærevejsområdet i Fuglekvarteret fået spørgsmål om det projekt, mens projektlederen for etablering af grønne tage i Fuglekvarteret er blevet spurgt ind til det projekt. Det samme har gjort sig gældende, når det kommer til medarbejdernes baggrund, hvor jeg fx har stillet medarbejdere, der har deltaget i andre områdefornyelser, komparative spørgsmål. Foruden de unikke spørgsmål, har hver interviewperson fået generiske spørgsmål, der gik på tværs af alle medarbejderne. Det var spørgsmål, der enten omhandlede områdefornyelser som indsats eller var genereret ud fra afhandlingens problemstilling og derfor af mere teoretisk ophav.

Interviewene er en blanding af forståelsesinterview, hvor medarbejdernes forståelse af og holdning til praksis har været central, samt faktuel interview, hvor de har givet konkret information om, hvordan noget er sket (Kvale & Brinkmann 2015). Det har været nødvendigt for at etablere en forståelse af begivenheder, jeg ikke selv kunne være en del af.

Jeg har optaget alle interviews. Jeg har gennemlyttet alle interviewene to gange; første gang for at generere foreløbige tematikker, der indledningsvis guidede analysen, samt senere i arbejdet med analysen, hvor jeg har transskriberet passager, der indgår i de endeligt udvalgte analytiske nedslagspunkter. På den måde har interviewene været med til at danne nedslagspunkterne, men også kvalificeret dem ved efterfølgende gennemlytning.

Analytisk fremstilling, proces og strategi

I resten af kapitlet vender jeg blikket mod analysen, der optager det resterende af Del 3. Jeg gennemgår i det følgende 1) opbygningen og fremstillingen af analysen, 2) den proces, der ligger til grund for analysen, og 3) analysestrategien og det fortolkningsarbejde, jeg foretager, herunder, hvordan Del 1 og 2 benyttes.

Fremstilling

Analysen består af to elementer: I første del af analysen (kapitel 3 og 4) koncentrerer der om en casenær beskrivelse af områdefornyelse som planlægningsindsats. Det giver en mulighed for at forstå hver områdefornyelses særlige konstellation, proces og kontekst; en slags *within-case* analyse (Stake 2006). Beskrivelserne er empiriske fremstillinger og fortolkede optakter til den primære analyse. Først præsenteres områdefornyelses historiske grundlag; en genealogisk inspireret analyse (Foucault 1971; Prado 1995). Den historiske gennemgang føres frem til områdefornyelserne, som de er organiseret i dag. Herefter gennemgås de tre cases ud fra den fase, de hver befinder sig i. Casene vil have skiftende karakter grundet de metoder, der har været bærende for mit studie af hver områdefornyelse. OMF Sydhavnen beskrives først, da kvarterplansprocessen er kendetegnende for opstartsfasen. Områdefornyelsens casenarrativ har karakteristika af en etnografi og fyldig beskrivelse (Geertz 1973), da jeg var en (næsten) ligeværdig del af indsatsen. Casen slutes ved den politiske godkendelse af kvarterplanen. Herefter følger OMF Fuglekvarteret, der eksemplificerer implementeringsfasen. Det er en mere fragmenteret beskrivelse, da der indledes med en samlet beskrivelse af indsatsen, der starter med midtvejsvalget til ny styregruppe, men derefter deles op mellem forskellige specifikke projekter. Casen bærer præg af, at processerne ved min start havde kørt i flere år, hvorfor den deltagende observation er begrænset ift. retrospektiv dokumentanalyse og interviews. Det samme gør sig gældende i endnu højere grad for den sidste case, OMF Skt. Kjelds Kvarter, hvor medarbejderne arbejdede med at forankre de enkelte projekter og afslutte områdefornyelsens indsatser. De tre casenarrativer er et udgangspunkt for at tilgå anden del af analysen.

I anden del af analysen (kapitel 5) udvikles afhandlingens primære analyse, der består syv analytiske nedslagspunkter. De er skabt på baggrund af de præsenterede casenarrativer og trækker derved tråde tilbage til casegennemgangene; en cross-case analyse. Nogle nedslagspunkter er mere tydelige i én af områdefornyelserne, mens andre går mere på tværs på casene. Samtidig præsenteres der selvstændig og 'ny' empiri ved nedslagspunkterne, der udfolder casene yderligere. Nedslagspunkterne beskriver hver deres perspektiv på områdefornyelsernes praksis ift., hvordan viden om sted skabes. De taler ind i samme analyse, men ud fra hver deres perspektiv. Jeg foretager en casemæssig tværanalyse, der giver mulighed for at benytte flere cases og eksempler til at analysere den diskursive praksis, og derved også viser de forskelligheder, der er i empirien. Det er ikke variablene mellem casene, jeg er interesseret i, men den måde områdefornyelser arbejder stedsligt. Hver case er sin egen, men benyttes som eksempler på en mere generel planlægningspraksis. Et multiple casestudie og deraf følgende tværanalyse kan få analysen til at kunne overføres bedre til andre kontekster, da analysen er bredere – en slags analytisk generaliserbarhed (Lincoln & Guba 1985). En fundamental grund til at foretage en tværanalyse er, at man får bedre mulighed for at forstå et fænomen (Stake 2006).

Proces

Afhandlingens proces er udtalt abduktiv, hvor jeg er gået til feltet med en normativt og problemorienteret undren om steds betydning i planlægning. Nedslagspunkterne er opstået gennem processen, som afhandlingen har været igennem; både som interessante tematikker, jeg har erfaret i felten og temaer, der er blevet tydelige ved genlæsning af empirien og relevant teori om sted og planlægning. Der er nogle punkter, der viste sig tidligt i processen, men andre er kommet frem gennem senere systematisk læsning af datamaterialet. Løbende har jeg nedskrevet tematiske perspektiver, der viste, noget om, hvordan sted fremtræder. Der er visse tematikker, der tydeligt viste sig ved én områdefornyelse, men ikke ved de andre; der er tematikker, der på et tidspunkt virkede essentielle, men som senere viste sig at være perifere. Jeg har igennem indsamlingen af empiri udbygget listen over tematikker og listen har indeholdt 18 nedslagspunkter i alt. Disse er baseret på en indledende kodning, hvor grove koder dannes (Miles et al. 2014). Jeg har herefter systematisk gennemgået min empiri ved dokumentanalyse, læsning af feltnoter, gennemlytning af interviews og andre optagelser. På den måde fandt jeg både nye nedslagspunkter; drejede nogle i andre retninger; satte nogen sammen, der tematisk passede; mens andre blev parkeret og ikke taget med videre, hvis der fx viste sig ikke være tilstrækkelig empiri til at udfolde og eksemplificere nedslagspunktet eller at nedslagspunktet ikke talte ind i afhandlingens problemstilling.

Strategi

Det, der fremstilles i analysen, er områdefornyelsers diskursive praksis og de diskursive planlægningsregimer, de opererer inden for; områdefornyelsers modmagt til den rationelle planlægning, men også kontinuerlige aktualiseringer af selv samme rationelle planlægningsdiskurs; planlægningens dispositiv, som områdefornyelser praktiserer på en særlig måde. På den måde bliver den videnssociologiske diskursanalyse analysens grundlag og dens mål ift. analytiske resultater med afhandlingens grundlæggende spørgsmål om den producerede viden om stedet og det levede steds muligheder som rettesnor.

Videnssociologisk diskursanalyse er altid fortolkende arbejde, hvor regelmæssigheder og strukturer i feltet analyseres frem. Det retter sig væk fra den tidlige Foucault, der mente, at vidensarkæologien kunne læse diskurser direkte ud af kildematerialet; der var ikke behov for fortolkning (Dreyfus & Rabinow 1982). Keller (2011) betvivler dette og påpeger, at der i en videnssociologisk diskursanalyse altid er en fortolkende præmis. Grundlaget for min undersøgelse er de spørgsmål og den problemstilling, jeg går til feltet med.

Analysen bygger på teoretiske og empiriske elementer fra Del 1 og 2. Som beskrevet indledningsvist i afhandlingen præsenterer Del 1 det teoretiske genstandsfelt, som områdefornyelser og undersøgelsen lægger sig inden for og er sammen med problemfeltet afhandlingens kritiske udgangspunkt. Det er her grundlaget for en forståelse af planlægning, viden og oversættelse er lagt, der i analysen bruges som en teoretisk positionering

af områdefornyelse i et bredere felt. Det er bl.a. de planlægningsbegreber og -forståelser, som områdefornyelser skriver sig ind i og trækker på; de vidensformer, der gør sig gældende i indsætterne, herunder spændet mellem levet erfaring og rationel analytik; de oversættelser, som planlæggerne gør brug af, både explicit og implicit, bevidst og ubevidst. Del 1 bliver inddraget for at skabe en kobling til det bredere stedslige, videns- og planlægningsmæssige felt; for at nuancere feltet ved et blik for områdefornyelsernes særegne aktualisering af strukturerne, der er med til at udvide planlægnings praksisformer; og for at bedre kunne forstå områdefornyelsers praksis gennem netop koblingen til det teoretiske felt, som indsætterne skriver sig ind i.

Del 2 benyttes som analysens kritisk-normative udgangspunkt, der præsenterer et ideal på levede stedserfaringer, som planlægning måske aldrig kan nå (i hvert fald ikke, hvis det skal holdes inden for en gængs definition af planlægning), men ved at holde idealet op over for planlægningens realitet kan planlægningens praksis undersøges (Juul 2012). Idealet for den levede stedslige erfaring bliver holdt op imod de praksisser, der åbner eller begrænser muligheden for at nå idealet i planlægning. Det er med udgangspunkt i den humanistiske geografi og de tre perspektiver, der blev præsenteret i Del 2. Det er også ift. fortællingerne fra beboerne, der empirisk viser levede stedsforståelser. Jeg benytter bl.a. fortællingerne som resonans og kontrapunkt i områdefornyelsernes stedslige praksis og viser, hvordan en sådan stedslige levet viden både inddrages og udgrænses i planlægning. Det gøres ikke for at vise, at områdefornyelserne ikke når denne viden, men for at vise, hvilke praksisser, der står i vejen for en tilnærmelse af den viden.

Det er ikke en entydig kritisk eller rosende, negativ eller positiv udlægning af områdefornyelsesindsatsen, men en analyse, der fremstiller og diskuterer spændingsfelter, ambivalenser og modsigelser, udfordringer og muligheder ved områdefornyelserne som stedslig planlægningspraksis.

Kapitel 3: Områdefornyelser i kontekst

Indledning

Områdefornyelse har et historisk ophav med betydning for, hvordan indsatserne opererer i dag. Et historisk overblik, som et arkæologisk og genealogisk perspektiv (Foucault 1971, 2005), giver indsigt i de diskursive praksisser, der er styrende for områdefornyelser og en indsigt i den tilgang til sted, projekterne er udsprunget af. Historien om områdefornyelser kan ses som en ændring af tilgangen til sted, hvor indsatserne er gået fra stedet som en materiel og fysisk lokalitet til gradvis at forstå stedet som mangfoldigt fænomen. I det følgende udlægger jeg områdefornyelsers historik med fokus på den diskursive praksis' betydning for sted. Det er en hovedsagelig institutionel tilgang om de organisatoriske ændringer, der har været undervejs. Indledningsvis sporer jeg områdefornyelsers juridiske og organisatoriske ophæng tilbage til saneringsloven, der tegnede billedet på indsatsen fra 1940'erne til 70'erne. Herefter beskriver jeg overgangen fra sanering til byfornyelse og de ændringer, det skabte. Det medførte indsatsen kvarterløft, forløberen til områdefornyelse, som jeg afsluttende i kapitlet placerer organisatorisk inden for stat og kommune.

Sanering

Områdefornyelser går organisatorisk tilbage til 1939, hvor Loven om boligtilsyn og sanering af usunde bydele vedtages; Danmarks første saneringslov, hvor der tidligere kun var spredte tilløb til lovgivning om sundhedsfarlige boliger (Gaardmand 1993). Loven gav kommunerne mulighed for at optage statslån for at renovere forslummede boligejendomme (Thomsen 2015). Store dele af boligmassen i København var af ringe forfatning, men grundet mangel på boliger var der begrænset sanering; hellere en dårlig bolig end ingen bolig. Sanering betød i praksis genhusning af beboere, nedrivning af ejendomme og opførelse af nye boliger, hvor de fleste tidligere lejere ikke havde råd til at bo. Fornyelse var udelukkende boligfornyelse og skelede ikke til de sociale og kulturelle aspekter af at bo et sted. En af de mest kendte og mest markante saneringer er Adelgade-Borgergade på Indre Østerbro (Gaardmand 1993; Rasmussen 1969). Sanering i datidens København var ofte voldsom og gennemgribende:

Adelgade set fra Dronningens Tværgade i hhv. 1954 og 2014. Foto 1954: Ukendt fotograf. Foto 2014: Mads Neuhard (Københavns Stadsarkiv).

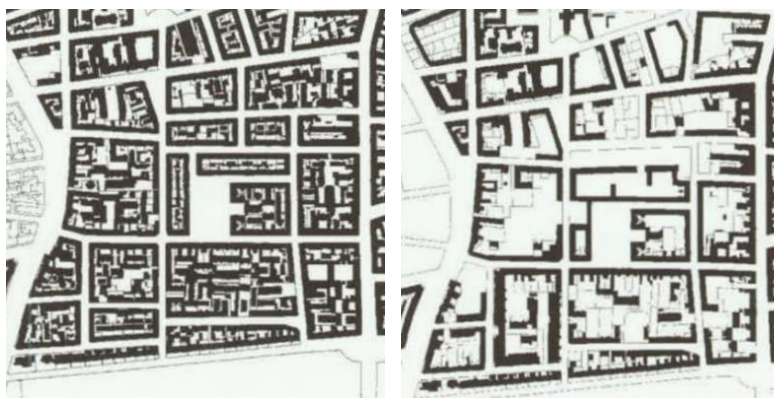
I de følgende år blev loven revideret ad flere omgang og der blev søgt nye måder, saneringsarbejdet kunne foregå på (Gaardmand 1993). Der var stadig mange utidssvarende boliger med behov for sanering, men der var også et ønske fra politikere, planlæggere og beboere, at der i fremtiden blev bedre muligheder for istandsættelser og nænsomme fremgangsmåder – en differentieret sanering. Der blev dog ikke ændret på, at det var den fysiske boligmasse, der var udgangspunktet. Indsatserne var stadig langt fra den mere holistiske tilgang til fornyelse, man finder nu til dags.

Kommunerne oplevede ikke, at de hidtidige saneringer slog til og med revisionen af loven i 1969 var hovedformålet at give saneringen af de danske byer et større omfang (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter 2013). Man åbnede for storsaneringer, hvor hele kvarterer kunne nedrives og genopbygges. Samtidig blev der lagt op til, at kommunerne skulle

samordne saneringer med eksisterende byplaner – sanering blev et middel i byudviklingen. Det medførte, at flere saneringer blev meget gennemgribende ift. den eksisterende by. 60'erne var de store planers tid og man var ikke bange for at bruge bulldozere (Gaardmand 1993). Helhedsplan 1979, Indre Nørrebro er et eksempel:

Smedegade set mod Blågårdsgade i hhv. 1952 og 1997. Billede af Stadsingeniørens Direktorat/Jørgen Wenzel (Den Store Danske 2015).

Bebyggelse på Indre Nørrebro i hhv. 1900 og 1990, hvor saneringens nedrivninger tydeligt ses.
Illustration fra Miljø- og Energiministeriet (1996, 9).

Lokale initiativer og beboeraktioner gjorde opmærksom på, at det var mennesker, der boede og levede på stederne og at stederne og livet var fuldt indviklet i hinanden. Man kunne ikke sanere uden at forstå det liv, som omgivelserne satte rammen for. Kampen om Byggeren endte som konfrontatorisk klimaks (Gaardmand 1993; Madsen 1987):

Billede af kampen om Byggeren, da stedet blev ryddet fotograferet af Søren Dyck-Madsen (Wikimedia Commons).

Byfornyelse

Kampen om Byggeren er kulminationen på en langvarig debat om sanering, bevaring og beboeres indflydelse (Hansen 2008). Selvom de politiske ambitioner om antallet af sanerede boliger langt fra er nået, er der voksende utilfredshed med måden, hvorpå saneringer foregår (Andersen et al. 2002; Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter 2013). Selv Peter Belli synger i starten af 70'erne om sanering og til byrådet om, at ”det er ikke topmoderne, men vi behøver ikke mer' og hvad end der sker, bliv væk fra vort kvarter”. Man vidste, at med sanering af bygningerne fulgte en sanering af livet. Gaardmand konkluderer, at der ikke var:

[...] tilstrækkelig forståelse for, at sanering er andet og meget mere end fjernelse, eventuel forbedring, af de dårlige boliger. Man lagde i hvert fald ikke særlig vægt på de problemer, der let opstår, når et byområde så at sige presses til fornyelse, og når velkendte miljøer og netværk således forsvinder på kort tid. [...] Langsomt blev interessen dog drejet i retning af mere sammensatte eller flerstrengede saneringsformer, og ordet byfornyelse vandt indpas som benævnelse af sådanne omdannelser af ældre bebyggelse. (Gaardmand 1993, 162)

Der har fra de første saneringer været debat om, hvordan fornyelsen af Danmarks byer skulle foregå. Både blandt lokale beboere, der er gået sammen og protesteret og hos planlæggere og politikere. Der var en stærk modvilje mod storsaneringerne. Det får politikerne til 1975 at efterlyse en opdateret lovgivning. Det ender ud i den første egentlige byfornyelseslov i 1982, hvor fokus er på byfornyelse og ikke blot boligfornyelse og sanering (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter, 2013). Ordet byfornyelse markerede en afstand til sanering, der for mange var synonym for nedrivning (Hansen 2017). Der er flere elementer i loven, der er nyskabende: 1) Den enkelte kommune får større indflydelse end tidligere og der etableres ankemyndigheder for beboerne. 2) Der skal være en tidligere og mere omfattende offentlighedsproces, der giver beboerne en øget indflydelse. 3) Byfornyelse skal have en nær sammenhæng med kommunens almindelige planlægning (Gaardmand 1993). Der kan hertil nævnes et øget fokus på bevaring og på mulighed for at beboere kan blive i deres lejlighed (Andersen et al. 2002). Et paradigmeskift fra sanering til byfornyelse, som tidligere Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter kalder det (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter 2013).

Der var stadig fokus på fysisk renovering. Sociale tiltag lå andre steder, så som i socialforvaltningerne, og i det bredere sociale miljøarbejde (Laursen 1997), der forsøgte at samtenke fysiske udviklinger med sociale (Ejrnæs et al. 1997). Med byfornyelse gik man væk fra storsaneringer, men der er stadig store investeringer involveret. Det er tilfældet på Indre Vesterbro, der i 90'erne oplever en massiv byfornyelse (Henriksen 2002; Mazanti & Henriksen 1997). Det er Danmarks største samlede byfornyelsesprojekt (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter, 2013) og er senere blevet en af de mest diskuterede bypolitiske indsatser, særligt grundet den beboereudskiftning det medførte (Hansen & Larsen 2008, 2009, 2012). Byfornyelsen sigtede ikke blot efter en fysisk fornyelse, men påpeger direkte, at byfornyelsen skal bidrage til et generelt socialt løft af bydelen. Der var

en stor utilfredshed med indsatsen, da mange følte, at de ikke blev hørt og at byfornyelsen var en slet skjult beboerudskiftning og en forandring af Vesterbros sjæl.

Områdeudfordringer og forsøg i byfornyelsen

Der opstod i løbet af 1990'erne en erkendelse af, at problemerne i nogle områder ikke kunne afhjælpes af traditionel fysisk byfornyelse. Sociale udfordringer i forskellige kvarterer kunne ikke forklares med boligernes forslumning og 'repareres' ved sanering (Andersen et al. 2003). Kvarterer kan over tid få en social slagside, der er selvforstærkende og som består af samspillende udfordringer (Andersen & Kielgast 2003). Et af modsvarerne til forslumning og segregering var nedsættelsen af Regeringens Byudvalg i 1993 (Agger 2005; Hansen 2008). Først med nedsættelsen af Byudvalget blev der igangsat bredere fysisk-økonomisk-sociale indsatser. Byudvalget skulle afhjælpe boligsociale problemer og finde redskaber til en mere sammenhængende indsats for bedre levevilkår i udsatte byområder (Munk 1998). Der blev afsat 1,2 milliarder kr. over en treårig periode (Agger 2005). Udvalget skulle arbejde på nye måder og ikke begrænses af organisatoriske rammer. Som daværende boligminister Ole Løvig Simonsen udtaler:

Helhedsorientering, samarbejde på tværs af ministerier, hierarkier, tradition og såvel offentlige som private sektorer, samt koordinering er og har været grundlæggende præmisses for Byudvalgets hidtidige arbejde. (Agger 2005, 122)

Byudvalget igangsatte bl.a. nye former for byfornyelse. En af de nye former var indsatsen kvarterløft, der som begreb ser dagens lys i 1993 (Munk 1998). Det første kvarterløft sættes i gang i 1996 som pilotprojekt i Københavns Bispebjerg/Nordvest-kvarter og får navnet Femkantens Kvarterløft. Strategien sigter på at løfte området på forskellige parametre, såsom socialt, kulturelt og bygningsmæssigt og man lægger vægt på lokal styring og inddragelse. Planlægningen er med afsæt i de enkelte områders problemer og muligheder. Kvarterløft bliver herefter en fast del af byudvalgets arbejde og der allokeres midler til kommende indsatser. Der produceres samtidig retningslinjer, som et potentielt kvarterløftsområde skulle leve op til. Retningslinjerne præciserede, at området skal have væsentlige problemer, men samtidig lokale ressourcer til at afhjælpe dem. Problemerne kunne være fx arbejdsløshed, dårlige trafikale forhold, skæv beboersammensætning, stor fraflytning, nedslidte boliger mm. Samtidig lægges der op til, at den enkelte kommune opfylder et demokratisk potentielle og aktivt involverer lokale borgere og aktører, danner partnerskaber og foretager en helhedsorienteret planlægning. Der skal skabes et bredt løft af kvarteret og trækkes på en social, en beskæftigelsesmæssig, en arkitektonisk, en bykulturel, en økologisk og en demokratisk vinkel (Agger 2005).

Ved Byudvalgets opfordring til landets kommuner om at søge tildeling af et kvarterløft, var der 15 kommuner, der søgte med i alt 18 forskellige områder. Det var primært de

tekniske forvaltninger, der stod for ansøgningerne, da byfornyelse traditionelt ligger inden for deres ressort. Der tildeles kvarterløft til i alt fem kommuner fordelt på seks områder (dertil Femkanten). De syv første kvarterløft løber fra 1997-2003 (med undtagelse af Femkanten) og som generel vurdering på indsatsernes succes konkluderes der, at det som helhed er det lykkedes at skabe ændringer, som gjorde kvarterne mere attraktive og beboerne mere positive (Andersen & Kielgast 2003). Med kvarterløftene er kimen lagt til nutidens områdefornyelser. Der er brudt med det rent fysiske fokus – stedet er nu også det liv, der leves mellem og i bygninger. Man er kommet tættere på en levet stedslighed. Det er helheden i området, der planlægges for, som følgende citat er udtryk for; nemlig, hvordan stedet bliver oplevet på forskellige præmisser og ud fra forskellige vidensformer:

Hvad betyder det, når man taler om helhed i et kvarterløft sammenhæng? Helhed sættes ofte op som modsætning til sektoropsplitning. Man taler om at borgerne lever i og opfatter kvarteret som en helhed, mens forvaltningen ser sektorer såsom socialsektor, kultursektor, teknisk forvaltning osv. Skulle man forsøge at indkredse helhedsbetragtningen lidt mere præcist kunne man pege på, at kvarterløft indebærer at områdets problemer søges tacklet uanset, hvilken sektor problemet hører under. (Munk 1998)

Selvom der er kommet fokus på flerstrengede indsatser, er det stadig de fysiske forbedringer, der bliver vurderet som mest effektive ifm. helhedsorienteret byfornyelse. Det fysiske fokus er flyttet fra boligmassen og ud til byens rum og fællesarealer, mens det stadig halter med indarbejdelse af mere sociale og kulturelle aspekter:

Kommunerne vurderer, at den største effekt af den helhedsorienterede byfornyelse finder sted i form af fysiske forbedringer i området. Dernæst kommer effekterne på den strategiske udvikling (styrke sammenhæng til byudvikling, skabe større politisk bevågenhed etc.), mens byfornyelsens betydning for at skabe bedre lokale relationer og samarbejdsformer generelt vurderes lavere af kommunerne. (Jensen & Storgaard 2008, 9)

Kvarterløft erstattes af ordningen områdefornyelse i byfornyelsesloven af 2004.

Områdefornyelse

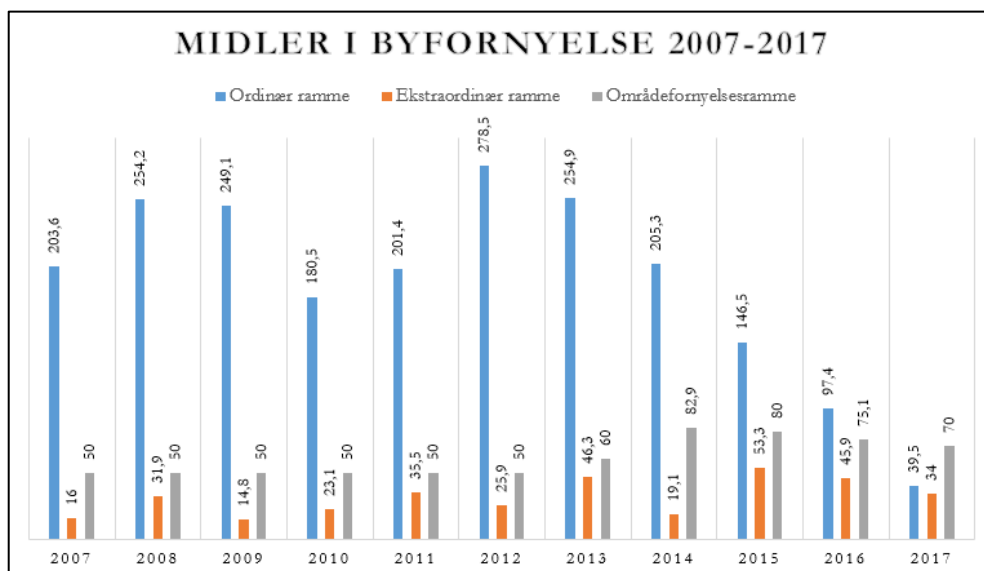
Der skrives om områdefornyelsesindsatsen, at den negative udvikling i områderne skal vendes til en bedre og ikke kun gennem fysiske forbedringer, men gennem en flerstrengt indsats, der sigter mod fysiske, sociale, kulturelle og økonomiske udbedringer (Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen 2016). Begrebet områdefornyelse tydeliggør en bevægelse fra det bolig- og bygningsorienterede til det helheds- og byorienterede (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter 2013). Områdefornyelse er en del af byfornyelsesloven (Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet 2016), der hovedsageligt indeholder tre elementer, der går fra boligen til karréen til kvarteret:

1. Bygningsfornyelse, der relaterer sig til fysiske forbedringer af boliger, såsom udbedring af installationsmangler og energioptimering.

2. Friarealer, hvor fornyelsen tager udgangspunkt i at tilvejebringe tilfredsstillende opholdsarealer. I Københavns Kommune er det ofte via etablering af gårdhaver (Teknik- og Miljøforvaltningen 2017c).
3. Områdefornyelse, der sigter mod en kvartermæssig skala.

Der er ikke ændret væsentligt på de statslige og lovgivningsmæssige retningslinjer for områdefornyelse siden 2004. Det er den enkelte kommune, der har ansvaret for initiativ til og gennemførelse af en områdefornyelse. Kommunerne kan af staten få refusion på en tredjedel af udgifterne til områdefornyelse, dog højst op til 10 mio. kr. per områdefornyelse. Den enkelte kommune afsætter således to tredjedele af midlerne.

I en evaluering af byfornyelsesloven fra 2004 skrives der, at der i perioden 2004 til 2006 samlet set (med både statslige, kommunale og private midler) er investeret 1,8 mia. kr. i byfornyelsen, hvor den traditionelle fysiske bygningsfornyelse tegner sig for langt hovedparten af investeringerne med 1,6 mia. kr. (Ærø et al. 2008). Billedet fortsætter i en opgørelse af de statslige rammer for byfornyelsen, der er fordelt på hhv. bygningsfornyelse (ordinær ramme), forsøg i byfornyelsen og særligt tilskud til bygningsfornyelse ved områdefornyelse (ekstraordinær ramme), samt områdefornyelse (områdefornyelsesramme):

Fordeling af byfornyelsesmidler 2007-2017. Egen figur, hvor data er hentet fra Boligstat.dk (Boligstat, 2019a).

De statslige midler til områdefornyelse har ligget stabilt på 50 mio. kr. indtil 2013, hvor de stiger til 60 mio. kr. og i 2015 til 80 mio. kr.⁷ Midlerne til byfornyelse er samlet set beskåret væsentligt i løbet af 10'erne, bl.a. som følge af en allokering af midlerne til aftalen om Bandepakke III og som følge af jobpræmieordningen (Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen). For områdefornyelse har midlerne ligget nogenlunde stabilt. De områdetyper, der kan modtage støtte, har dog ændret sig. I starten var der fokus på nedslidte byområder, gamle industriområder og udsatte boligområder med sociale udfordringer. Fra politisk side er områdefornyelsesmidlerne sidenhen prioriteret væk fra de store byer og over mod de mindre landsbysamfund.

Inden for områdefornyelserne er de fleste af midlerne – lidt over halvdelen – brugt til renovering af torve, pladser og opholdsarealer i perioden 2004 til 2006. Der er brugt relativt få midler på boligsociale foranstaltninger (Ærø et al. 2008). Selvom områdefornyelser er helhedsorienterede indsatser, bliver langt den største del af midlerne benyttet til fysiske forbedringer. Det er i den fysiske fornyelse, områdefornyelser har sit udspring, hvilket også ses i kommunernes vurderinger af behov for fornyelse, der blev foretaget i 2008 (Ærø et al. 2008; Engberg et al. 2008). Kommunerne vurderer fysisk nedslidning af bygninger, veje eller offentligt areal og trafikale problemer som havende det største behov for forbedringer, mens sociale og beskæftigelsesmæssige problemer vurderes som næsten, men ikke helt så betydningsfulde for arbejdet. Hertil nævnes dog, at forbedring af den social udvikling er centrale for indsatsen (Ærø et al. 2008).

Det er oftest de tekniske forvaltninger, der initierer og varetager områdefornyelserne, hvilket også var tilfældet med kvarterløft (Jensen & Storgaard 2008; Storgaard et al. 2002). I en evaluering fra SBI fra 2008 påpeges det, at det otte ud af ti gange er tekniske forvaltninger, der tager initiativ til områdefornyelse. Ud fra en helhedsorienteret stedstilgang kan det virke problematisk, at indsatserne er organiseret i kun én forvaltning. Der er dog samarbejde på tværs, hvilket er en forudsætning for at få tildelt statslige midler til en områdefornyelse. Det medfører dog ofte samarbejdsvanskeligheder i kommunerne, hvor bl.a. store kommuner vurderer samarbejde på tværs af forvaltninger som en barriere for en succesfuld gennemførsel af en områdefornyelse. Hertil skrives der:

Den almindeligste organisering er, at områdefornyelse forankres hos teknik- og planforvaltningen som derefter rekvirerer input (serviceydelser) fra andre forvaltninger, typisk skole-, social-, kulturområderne. Det medfører imidlertid som regel, at de andre forvaltninger ikke kan se fordelene i at deltage og bidrage, fordi de faktisk ikke har nogen fordel af at være med, men kun udgifter og tidsforbrug som begge er knappe goder i stort set enhver kommunal forvaltning. [...] For at få et forløb som er helhedsorienteret i både

⁷ Det bemærkes af Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen, at en del af puljen til fornyelse af handels-gader og mindre byer i 2014 blev udmøntet i form af områdefornyelsesbeslutninger. Det er forklaringen på, at forbruget af ramme til områdefornyelse i 2014 udgjorde væsentligt mere end 60 mio. kr. (Boligstat, 2019b).

projekt og forvaltningernes samarbejde om projektets gennemførelse, er det afgørende, at der er et håndgribeligt incitament for andre forvaltninger til at deltage. De andre forvaltninger skal kunne se fordelene i at være med, for hvis det kun er et spørgsmål om at bidrage til en anden forvaltnings projekt, uden at der følger ressourcer med, så er der sjældent interesse. (Engberg et al. 2008, 26)

Engberg, Larsen og Rohr (2008) vurderer, at samarbejdet kan forbedres, hvis der tages initiativ til områdefornyelse fra toppen af det kommunale hierarki, da der herved skabes konsensus gennem systemet. Er projektet organiseret i én forvaltning kan der komme (passiv) modstand. Samtidig kan midlerne afsattes fra centralt hold, så alle forvaltninger bliver en del af et samlet projekt.

Områdefornyelser i Københavns Kommune

Københavns Kommune var med kvarterløftsforsøget Femkanten den første kommune, der igangsatte grundlaget for områdefornyelse. Kvarterløft startede som et forsøg og der var derfor ingen præcedens for, hvordan sådanne indsatser skulle håndteres. Man etablerede et koordinerende sekretariat under Økonomiforvaltningen (ØKF), og med lokale sekretariater i det enkelte område (Agger 2005). Da områdefornyelse blev til lovgivning i 2004 var både ØKF og daværende Bygge- og Teknikforvaltning, nu TMF, ansvarlige for styringen. Senere har TMF overtaget områdefornyelser og står som hovedansvarlig i samarbejde med de øvrige forvaltninger. Områdefornyelserne er placeret i Center for Nye Anlægsprojekter inden for serviceområdet Byens Fysik, der beskriver sig selv således:

Byens Fysik tager sig af de fysiske forandringer i byen fra byfornyelse til asfaltarbejde. Vi anlægger Københavns nye parker, pladser og cykelstier og lægger asfalt på de kommunale veje. Byens Fysik koordinerer de mange byggeprojekter i København for at skabe en sammenhængende drift af byens arealer og infrastruktur. Vi laver også områdefornyelser med fysiske forbedringer af udsatte boligområder. (Teknik- og Miljøforvaltningen 2019)

Selvom områdefornyelserne ”laver fysiske forbedringer af udsatte boligområder”, lægges der stadig vægt på integrerede løsninger, hvor det sociale og kulturelle er en del af løsningerne, ligesom beboernes egne ønsker og ressourcer har stor betydning for, hvordan indsatsen kommer til at forløbe (Teknik- og Miljøforvaltningen 2014c).

Områdefornyelser er tværgående indsatser, hvor flere politikker i kommunen spiller ind. Politik for udsatte byområder nævner specifik områdefornyelser som væsentlig indsats. Politikken blev sat i verden i 2011, da man i København oplevede en koncentration af problemer i bestemte områder. Det søges udbedret gennem en række indsatser, der arbejder ud fra tre tilgange: 1) individrettede indsatser, 2) områdebaserede indsatser og 3) effektiv drift. Politikken er blevet revideret i 2017 på baggrund af, at den ikke har haft den ønskede effekt, da København er blevet yderligere opdelt og flere områderne har bevæget sig økonomisk og socialt længere væk fra den øvrige København (Københavns

Kommune 2017). Det skal revideringen og yderligere tiltag forhindre fremover. Områdefornyelser bliver stadig nævnt som central i realisering af politikken.

Københavns Kommune har et centralt områdefornyelsessekretariat, der bl.a. assisterer de enkelte områdefornyelser; de står for screening af København for mulige områder, der kan blive næste til at få en områdefornyelse; og varetager ansøgninger om igangsættelse af områdefornyelse. Kommunen arbejder på at igangsætte to områdefornyelser årligt (Teknik- og Miljøforvaltningen 2014b).

Opsamling – fra sanering over byfornyelse til holistisk planlægning

Områdefornyelse er udkommet af en langvarig proces i Danmarks bypolitik. Historien om områdefornyelser viser et skift i forståelsen af by, område og sted; fra kondemnering og sanering af bygninger over fokus på byen og livet mellem husene til en mere holistisk tilgang til stedet ud fra fysiske, sociale, kulturelle og strukturelle aspekter. Områdefornyelser er den foreløbige kulmination på læreprocessen igennem årene, der har udvidet byfornyelsens virke. Områdefornyelser har en bredere tilgang til sted, der indoptager flere stedsforståelser end det rent fysiske, som sanering oprindeligt var, hvorved der er skabt åbninger med det fænomenologiske og levede sted, der i højere grad kan indoptages i planlægning, der har en holistisk tilgang til stedet. Der ses dog en sporafhængighed i indsatserne grundet det historisk ophæng i den fysiske tilgang til sted, som områdefornyelserne til dels forsøger at bryde med gennem en vis institutionel modmagt, men også som en rammesætning, som planlægningen praktiseres indenfor. Det historiske blik er det fundament som nutidens områdefornyelser og deres planlægningspraksis er skabt af og kan ses som grundlaget for de tre områdefornyelser, jeg undersøger.

Kapitel 4: Tre områdefornyelser, tre faser, tre tilgange

Indledning

Områdefornyelser har et fælles historisk og organisatorisk ophæng i byfornyelsen, men samtidig er alle områdefornyelser unikke, da de har stedet som udgangspunkt. Hvert sted har særlige udfordringer og potentialer, der har betydning for planlægningspraksissen. Det er også betinget af tiden, de er en del af; planlægningsfasen, de er inde i; de muligheder, der opstår; samt de planlæggere, der er tilknyttet indsatsen. I det følgende beskriver jeg i hovedtræk de tre områdefornyelser, jeg har været en del af. Det bliver ud fra:

- Stedslige karakteristika; udfordringer og muligheder, der er kendetegnende for den enkelte områdefornyelse.
- De planlægningsprojekter, der sættes i gang i områderne, samt deres sammenhæng med den øvrige bypolitik.
- Hvordan områdefornyelsens pågældende fase præger deres arbejde.
- Deres tilgang til planlægning og de vigtige momenter, der i processen kan anses som vendepunkter.

Formålet er ikke at foretage en detaljeorienteret gennemgang af den enkelte områdefornyelse, da casene bliver yderligere udfoldet i analysen. Casegennemgangene er en referenceramme for analysen, så læseren har en kontekst at forstå analysen inden for. Jeg har i fremstillingen valgt at præsentere de elementer, som jeg bygger analysen op omkring og som taler tydeligst ind i afhandlingens problemstilling. Jeg lægger vægt på projekter og processer, jeg selv har været en del af, da det har givet større mulighed for indsigt i planlægningen.

Beskrivelse af OMF Sydhavnen er i højere grad end de andre processuelt betonet, da jeg havde mulighed for at være en tæt del af kvarterplansprocessen. Det er således en vis kronologisk gennemgang af processen, der foregik i efteråret 2014. Som beskrevet havde jeg i OMF Fuglekvarteret og OMF Skt. Kjelds Kvarter en mere tilbagetrukket rolle og var ikke en direkte del af planlægningsprocesserne. Fremstillingerne vil derfor trække på en længere tidsrække end tilfældet er ved OMF Sydhavnen, og samtidig være mere baseret på interviews og dokumenter end deltagerobservation. Samlet giver de tre casegennemgange en indsigt i den planlægningspraksis og –proces, som en områdefornyelse gennemgår i dens levetid.

Gennemgangen af OMF Sydhavnen præsenterer først den udvælgelsesproces, der foregår inden en områdefornyelse formelt kan gå i gang. OMF Sydhavnen var igennem en til dels

atypisk udvælgelse, der også havde betydning for senere planlægning. Jeg beskriver her-efter kvarterplansprocessen fra første møde mellem projektgruppens planlæggere over de forskellige aktiviteter, der udspillede sig undervejs til kvarterplanen blev godkendt.

OMF Fuglekvarteret var halvvejs i processen, da jeg begyndte min deltagelse i sekretariatet, hvorfor jeg indleder casegennemgangen med et oprids af deres forudgående proces, hvor sekretariatet oplevede udfordringer med inddragelsen af borgere og aktører. Derefter præsenterer jeg projektet Omdannelse af Størevejsområdet, som jeg inddrager i analysen. Afslutningsvis beskriver jeg kort ansøgningspuljen Fuglefrø, som man kunne søge for at få tilskud til aktiviteter i Fuglekvarteret – en type pulje, som de fleste områdefornyelser har.

Indledningsvis for OMF Skt. Kjelds Kvarter beskriver jeg det grundlag, som området er udvalgt ud fra og deres planlægningsmæssige udgangspunkt, som det fremstilles i kvarterplanen. Herefter præsenterer jeg et afgørende vendepunkt for områdefornyelsen, der gjorde, at de fleste af projekterne blev transformeret til klimatilpasningsprojekter. Det gælder bl.a. for omdannelsen af Tåsinge Plads, som jeg kommer nærmere ind på. Afslutningsvis inddrager jeg skabelsen af Kulturcenter Kildevæld, der viser nogle af de udfordringer en tværgående indsats som områdefornyelse har i et forvaltningsopdelt planlægningssystem.

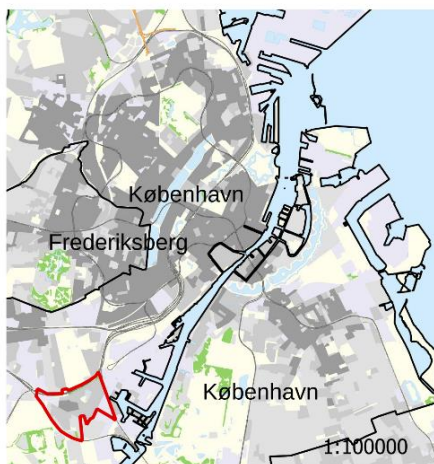
Som afslutning på hver af de tre casegennemgange opridser jeg kort, hvilken planlægningspraksis og hvilke tematikker jeg ser områdefornyelsen som repræsentant for.

Områdefornyelse Sydhavnen

Før en områdefornyelse officielt sættes i gang skal den igennem politisk forhandling, ansøgninger og kvarterplansproces. Det bestemmer rammesætningen for områdefornyelsens kommende arbejde. Det er en proces, hvor planlæggerene lærer området bedre at kende, som JSK fortæller:

Jeg har jo lært geografien, arkitekturen, jeg har lært mange af de vigtige interessenter at kende. Fra at det var et område, jeg kørte igennem, er det et område, jeg har taget vare på det, vi har ovenikøbet studeret lidt af dens historie, som jeg synes, var rigtig spændende. [...] Ja, resten af livet vil det være sådan at Sydhavnen er min kærlighed, jeg havde engang. Sådan vil det være også om 20 år, tror jeg. (JSK, OMF Sydhavnen)

I det følgende beskriver jeg denne proces for OMF Sydhavnen, der mundedede ud i en godkendelse fra stat og kommune af kvarterplanen i foråret 2015. Beskrivelsen går fra de første kommunale oplæg over planlæggernes vidensgenererende aktiviteter til den endelige skrivning af kvarterplanen.

Placering og afgrænsning af OMF Sydhavnen. Illustration af Esbern Holmes.

Grundlag for udvælgelse

OMF Sydhavnen's proces startede i sommeren 2013, da Sydhavnen udvælges af TMF som næste områdefornyelse (OMF Sydhavnen 2014j). Det er udsprunget af udviklingsplanen for det udsatte byområde Vesterbro/Kgs. Enghave, der refererer til Politik for Udsatte Byområder (Teknik- og Miljøforvaltningen 2013e). Indsatsen skal igangsættes pga., at området er:

[...] præget af mange små traditionelle arbejderboliger, men områdets helt særlige egenart og bæredygtighed er under pres. Samtidig er kvartererne koblet af udviklingen i resten af Sydhavnen. Kvartererne har derfor behov for en omfattende og helhedsorienteret revitalisering. En områdefornyelsesindsats vil skabe fysiske og sociale sammenhænge på tværs af kvartererne, opgradere den nedslidte boligmasse samt sikre en styrket og mere alsidig beboersammensætning. (Teknik- og Miljøforvaltningen 2013e, 4)

Der er behov for en samlande indsats, der kan koordinere det flerstrengende løft af Sydhavnen, der kommer til at ske i de følgende år (Teknik- og Miljøforvaltningen 2013c). Teknik- og Miljøudvalget beslutter, at forvaltningen sender to ansøgninger til staten om områdefornyelse i Sydhavnen for at opnå tilskud herfra (Teknik- og Miljøforvaltningen 2013d).

Inden ansøgningerne havde det centrale områdefornyelsessekretariat formuleret viden om, hvilke udfordringer og muligheder, der er i Sydhavnen. Med i ansøgningerne var der nævnt mulige indsætter, bl.a. at sikre social og fysisk sammenhæng i kvartererne, styrke det sociale og kulturelle liv, forbedre foreningslivet, skabe en balanceret beboersammensætning og klima- og energisikre boligmassen (Teknik- og Miljøforvaltningen 2014a).

Stedslige udfordringer og potentialer

Baggrunden for at Sydhavnen udvælges skal hovedsageligt findes i socioøkonomiske tal, hvor området tager sig negativt ud:

Socioøkonomiske nøgletal	Uden for arbejds- markedet	Ledighed	Ingen ud- dannelse	Under ud- dannelse	Lav indkomst	Boliger u. 60 m2	Almene boliger	Enlige u. børn
Områdefornyelse Sydhavnen	22,1 %	8,8 %	32 %	18,9 %	40,2 %	48 %	53 %	70,6 %
Tegl- og Sluseholmene	9,6 %	2,9 %	15,8 %	13,7 %	21,7 %	0,4 %	7 %	44,9 %
København- gennemsnit	17,1 %	5,9 %	21,3 %	22,7 %	30,6 %	30,2 %	20,1 %	64,2 %

Socioøkonomiske nøgletal for Sydhavnen ift. København og de omkringliggende områder. Figur tilpasset fra OMF Sydhavnens kvarterplan (OMF Sydhavnen 2015, 10).

I en beskrivelse af Sydhavnens udfordringer beskrives det, at der er mange socialt udsatte borgere; støjbelastende trafikale barrierer; en overvægt af små boliger med behov for fysisk renovering; områdets fritidsfaciliteter er begrænsede og nedslidte; et stagnerende butiksliv; området er fysisk/mentalt/socialt/trafikalt adskilt fra resten af København (OMF Sydhavnen 2014o). Der er dog også ressourcer, der kan løfte området: bygninger af høj arkitektonisk kvalitet, der kan tiltrække studerende og børnefamilier; lokal tradition for at tage ansvar for hinanden; stort lokalt engagement; rekreative områder. Det er med dette udgangspunkt, at Københavns Kommune vil igangsætte en områdefornyelse.

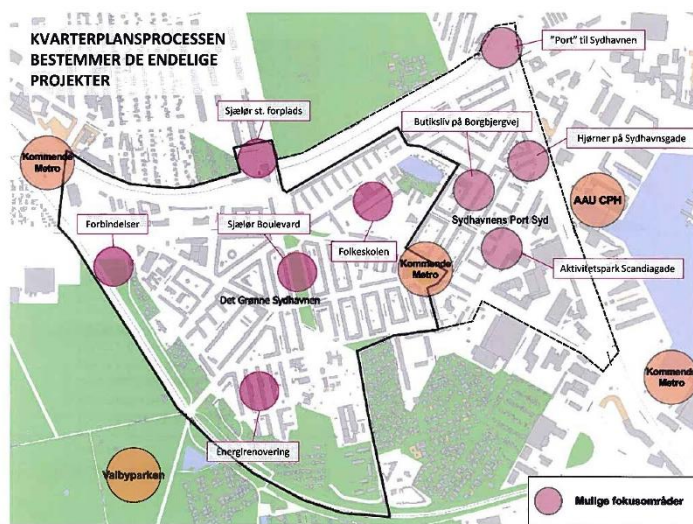
Politisk proces

For at opnå statslig støtte til områdefornyelsen sender TMF to ansøgninger til Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter. Der er i kommunen kutyme for at sende to ansøgninger, da det giver mere økonomisk og geografisk volumen. Det udmøntes i to formelt selvstændige områdefornyelser, men de grænser op til hinanden og vil i praksis fungere som en samlet indsats. Områderne kaldes Det Grønne Sydhavnen og Sydhavnens Port. I april 2014 giver ministeriet svar på kommunens ansøgninger, hvoraf Det Grønne Sydhavnen godkendes, mens Sydhavnens Port får afslag, da der er for mange almene boliger i området, hvilket gør, at ansøgningen bliver placeret i en anden kategori end den ansøgte hos ministeriet, hvor der ikke er midler til at godkende ansøgningen. Kommunen ønsker dog at have en større volumen på den endelige områdefornyelse og beslutter at finansiere Sydhavnens Port uden støtte fra staten. Der afsættes i alt 50 mio. kr. til OMF Sydhavnen;

30 mio. kr. til Det Grønne Sydhavnen med 1/3 statslige midler og 20 mio. kr. til Sydhavnens Port, der er kommunalt finansieret. 7 mio. kr. er øremærket til projekter i et forpligtende samarbejde med de almene boligselskaber i Sydhavnens Port, da 97 % af boliger i det område er almene. Efter politiske godkendelse i kommunen d. 21. august 2014 kan kvarterplansprocessen skydes i gang. Der er herved frigivet midler til kvarterplansprocessen, men ikke til områdefornyelsen, der først kan starte officielt, når kvarterplanen godkendes i kommune og stat.

Med Sydhavnen som udgangspunkt

D. 11. august er der opstartsmøde for projektgruppen, der skal udarbejde kvarterplanen. Der er behov for at få viden om Sydhavnen, så der kan skabes planlægningsprojekter. Projektgruppen er samlet specifikt til processen og består hovedsageligt af erfarne planlæggere, der har deltaget i områdefornyelser tidligere, men også af nye ansigter i feltet. På første møde bliver processen indtil nu præsenteret og der tales om, hvilke opgaver, der ligger forude. Det er nu, at områdefornyelsens rammer skal lægges, som LJB forklarer ifm. uddeling af et dokument, hvor hun har indtegnnet mulige fokusområder for indsatsen:

Indtegnelse af mulige fokusområder. Illustration fra OMF Sydhavnen (2014k).

Et vigtigt punkt på dagsordenen er den kommende borgerinddragelse: Skal det skydes i gang med et stort arrangement, der tiltrækker hele byen eller skal det blive drypvis indledende borgerinddragelse? Skal det blive bred eller specifik borgerinddragelse? Der er ikke konsensus omkring bordet. Der er flere input til diskussionen, og generelt er der en stemning om, at man skal forsøge sig med så meget som muligt. Den 15. august sendes en mail ud til projektgruppen, der skitserer det kommende arbejde:

Kære projektgruppe

I forbindelse med opstarten af områdefornyelsen er der allerede en række arrangementer, som vi skal deltage i. Jeg sender kalender invitationer ud, så meld jer til der i gennem.

Ydermere er det besluttet, at der vil være 9 workshops i løbet af september og start oktober. Datoerne for disse samt yderligere info bliver meldt ud snarest. Det er ikke meningen, at vi hver især skal deltage i alle arrangementer, der nogen der er mere relevante og nødvendige end andre.

Vi er landet på fem temaer for områdefornyelsen, men de kan jo selvfølgelig godt nå at ændre sig mange gange ☺

1. Forbindelser, trafik og infrastruktur
2. Social sammenhængskraft
3. Energi, Klima og bæredygtighed
4. Kultur og fritidstilbud
5. Butiks- og byliv

Kommende arrangementer

- Åbning af Mozarts Plads d. 27.08 fra 15.30-17.30
- Karens Dag d. 30.08 fra 10-21
- Borgermøde i Sydhavnen d. 06.09 kl.9 Så mange så muligt skal deltage i dette arrangement.

Mail fra EFB (OMF Sydhavnen 2014g).

Som det ses er der besluttet to ting: Borgerinddragelsesprocessen og en tematiske opdeling. Ved borgerinddragelsen er der blevet vedtaget, at det bærende elementer bliver ni workshops, der skal løbe i efteråret, samt at der er tre arrangementer, der skal støtte disse. Derudover er man 'landet' på fem temaer for områdefornyelsen, der danner grundlaget for det videre arbejde. De fem temaer bliver hurtigt til fire med hver sin projektleder tilknyttet og en workshoprække. De fire temaer og projektbeskrivelser bliver:

- Livet mellem husene (undertemaer: gader, pladser, passager og butiks- og byliv).
- Mennesker og kultur (undertemaer: kultur- og fritidstilbud, samt skolen og den sociale sammenhængskraft).
- Energi og miljø (undertemaer: klima, miljø og gårdhaver, samt 'din gode idé (som jeg vender tilbage til)).
- Partnerskabsaftale med det almene, der skal udarbejdes. Temaet får ikke en workshoprække, da det bliver en aftale mellem områdefornyelsen og de almene boligselskaber.

Sydhavnen er delt op i en række temaer, inden første møde med borgerne er sket. I tiden op mod første borgermøde, er arbejdet præget af:

- Praktiske udfordringer, såsom hvordan der skaffes en pavillon og hvilke lokaler, der kan bruges.
- Planlægningen af borgerinddragelsen.

- Møder med lokale aktører, kommunale medarbejdere og interessante samarbejdspartnere.
- Udarbejdelse af projektbeskrivelser til hver af de fire temaer.

Kommunikationen

For at involvere borgere og aktører i Sydhavnen er der brug for kommunikation om, at der snart starter en områdefornyelse og at der er forskellige måder at deltage på. Der oprettes en facebookside; hænges opslag op rundt i kvarteret; skrives mails til mulige samarbejdspartnere; sættes annoncer i lokalaviserne; husstandsomdeles en pjece i 2.500 eksemplarer. Disse tiltag og de kommende tre gademøder fungerer som rekruttering til workshoperne, der er den centrale inddragelsesstrategi.

Begivenheder i byrummet

Områdefornyelsen er til stede ved tre arrangementer i Sydhavnen, så planlæggerne kan få viden om området og informere borgerne om den kommende proces og mulighederne for at deltage i den. Første arrangement er genåbningen af Mozarts Plads, der er renoveret. Det fejres med taler, musik og mad. Projektgruppen har sat en pavillon op og er klar til at tale med lokale borgere. Planlæggerne interagerer med deltagerne og spørger til hvordan det er at bo her; hvad det gode ved Sydhavnen er; hvilke udfordringer her er; hvad en områdefornyelse kan gøre.

Områdefornyelsens telt ved genåbningen af Mozarts Plads. Eget billede.

Udsigt over deltagere ved genåbningen af Mozarts Plads. Billede fra Min By (Mølskov 2014).

Tre dage senere gentages det ved kulturhuset Karens Mindes årlige festdag Karens Dag. Det regner dog det meste af dagen og der er få deltagere. Områdefornyelsen får talt med nogle beboere, men der skabes ikke nær så meget viden som på Mozarts Plads.

Deltagende aktører ved Karens Dag. Eget billede.

Den egentlige prøve skal stå ved områdefornyelsens eget arrangement lørdag d. 6. september, hvor der inviteres til stormøde og åbningsfest på Anker Jørgensens Plads. Pro-

ceduren er overordnet den samme, men der er flere inddragelsesmetoder, såsom interaktive kort, fortællerworkshop og tegneaktiviteter. Dagen blev en succes med mange besøgende. OMF Sydhavnen gjorde opmærksom på sig selv og fik viden fra de fremmødte.

Åbningsfest for OMF Sydhavnen. Billede fra OMF Sydhavnen.

Postkort

Udover kort og informationsplancher benytter områdefornyelsen sig af at uddele postkort. Postkortet indeholder kort information om områdefornyelsen og har forskellige spørgsmål, som modtageren skal udfylde. Postkortene bliver delt ud ved gademøderne og fungerer bl.a. som indgang til dialog med borgerne. Det er et af de primære værktøjer til at få viden om Sydhavnen og samtidig rekruttere borgere til workshopperne.

Forside på omdelte postkort (OMF Sydhavnen 2014m).

Workshops

Efter arrangementerne fokuseres på de kommende workshops, der foregår på Karens Minde om aftenen i to timer ad gangen. Workshopperne er struktureret omkring borde, hvor der sidder 6-8 borgere, en bordstyrer og en referent. Deltagerne skal gøre sig tanker om Sydhavnen og workshopens tema; tale sammen med de andre deltagere; de skal skrive ned enkeltvis, to og to, eller ved bordet og de skal præsentere deres tanker for hinanden. Workshopperne fungerer som en tretrinsraket for hver af de udvalgte temaer og bygger oven på hinanden (OMF Sydhavnen 2014c, 2014d, 2014e).

Den 15. september løber første workshop af stablen. Det er Energi og miljø, der bliver første tema. Der er ca. ti planlæggere til stede, hvilket viser sig at være mere end nok. Der møder otte beboere op og en projektgruppe fra Roskilde Universitet, der observerer workshoppen. Det tager planlæggerne i stiv arm og workshoppen afholdes som planlagt.

Første workshop i temaet Energi og miljø. Billede fra OMF Sydhavnen.

Mødet starter med en velkomst, hvorefter hvert bord brainstormer på de positive aspekter af, hvad Sydhavnen er nu. Derefter en slags utopifase, hvor deltagerne enkeltvis skriver, hvad de drømmer om for Sydhavnen, for derefter at tale om det ved bordet og skabe en begyndende vision. Ved næste fase skal deltagerne diskutere udfordringerne for Sydhavnen; hvad står i vejen for visionen? Til sidst fokuseres på indledende løsningsforslag.

Der møder flere borgere op til de første workshops i de andre temaer, der kører efter samme skabelon. Det sker også i Energi og miljø ved de efterfølgende workshops.

Anden workshop startes med at forklare, hvor sidste workshop nåede til. Man skal nu komme dybere ned i det pågældende tema ved, at der holdes fagligt oplæg og der skal konkretiseres og prioriteres indsatsområder. Der begynder at tegne sig de første projekter.

På tredje workshop snævres der yderligere ind. Her præsenteres den foreløbige kvarterplan og de enkelte projekter, som planlæggerne har udarbejdet undervejs. Resten af aftenen går med kvalificering og prioritering af projekterne. Afsluttende orienteres om det videre forløb med kvarterplanen, bl.a. om valg til styregruppe d. 3. november og igangsættelse af arbejdsgrupper.

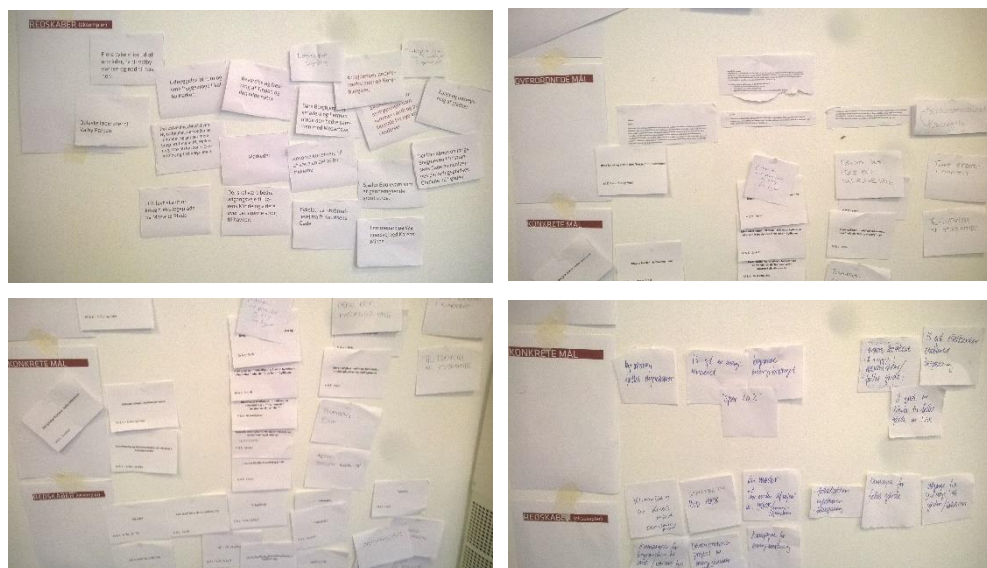
Processen ved workshopperne er kendetegnet af planlæggernes borgerinddragelse og en trækken-sig-tilbage for planlæggerne. Workshopperne og de stadige møder med aktører

(der også deltager i workshopperne) er, hvor planlæggerne er tilstede i området og indsamler ny viden. Herefter trækker de sig tilbage til skrivebordene og bearbejder den opnåede viden.

Faglig kvalificering

Den indsamlede viden skal omsættes til realiserbare planlægningsprojekter. Det koordineres med kommunens øvrige projekter og der laves foreløbige aftaler med samarbejdspartnere. Projektlederne har en lang række møder med enhedschefer, centerchefen, embedsmænd, konsulenter, aktører, teknikere, der alle tilpasser og kvalificerer projekterne.

Tilpasningen sker også gennem en samlet ramme for kvarterplanen, som hvert tema og hvert projekt skal tale ind i. Det skabes ved et forandringsstrategimøde. Ved forandringsstrategien (OMF Sydhavnen 2014b) er projektgruppen samlet d. 2. oktober for at sortere input fra borgermøderne og for at formulere mål og vision for hvert tema og for områdefornyelsen som samlet enhed. Det er med til at skabe rammerne for den efterfølgende skrivesproces. På dagen bliver en masse sedler sat på væggen og man diskuterer hver seddel, der indeholder visioner, projekter, tiltag og mål for områdefornyelsens kommende arbejde. Der skal skabes en struktur på den viden, der er kommet ind. Det skrives sammen i et syvsiders dokument, som kvarterplanen skulle tage form ud fra.

Sedler hængt op på væggen ved forandringsstrategi. Eget billede.

Intensivperiode, valg til styregruppe og godkendelse

Processen er nu godt inde i, hvad der bedst kan beskrives som en intensiv skriveperiode, hvor kvarterplanen udarbejdes. Halvvejs i perioden, d. 3. november, er der valg til områdefornyelsens styregruppe. En styregruppe skal bl.a. sikre, at kvarterplanen gennemføres, og at områdefornyelsens projekter afspejler områdets ønsker og behov (OMF Sydhavnen 2014q). På dagen møder der ca. 75 borgere op. Det er ikke alle, der stiller op til valget; mange kommer for at høre om den foreløbige kvarterplan, der præsenteres inden valg-handlingen. Projektchefen fortæller om den overordnede ramme, mens hver projektleder præsenterer sit tema. Herefter er der diskussion ved bordene om kvarterplanen, hvor der bl.a. sættes prioriteringsstjerner på projekterne. Da ingen protesterer højlydt mod planen, anses den som godkendt af Sydhavnens borgere.

Der er på forhånd et udkast til fordelingen af poster i styregruppen, der sikrer repræsentation fra forskellige grupper i området, da man som styregruppemedlem skal repræsentere en forening eller en institution. Styregruppen består af 24 medlemmer, bl.a. af tre beboerrepræsentanter fra de almene afdelinger, en repræsentant for kultur- og idrætslivet og to fra Kgs. Enghave Lokaludvalg. Syv af pladserne er bundet til repræsentanter fra kommunens forvaltninger, ligesom områdefornyelsens projektchef er medlem. Der er kampvalg til flere af posterne, men efter lidt forhandling er der dannet en styregruppe.

Kvarterplanen begynder herefter at tage form. Der kommer forord fra borgmesteren; der skabes en ramme for hele kvarterplanen; de enkelte projekter under temaerne beskrives med formål, succeskriterier og midler. Der er investeringsplaner og tidsplaner. Nu mangler der blot det endelige layout, der laves i løbet af december og januar, hvorefter den kan sendes til politisk godkendelse i først kommunen og derefter i staten. Den endelige godkendelse kommer i marts 2015 (Teknik- og Miljøforvaltningen 2015b). Områdefornyelsen kan officielt gå i gang.

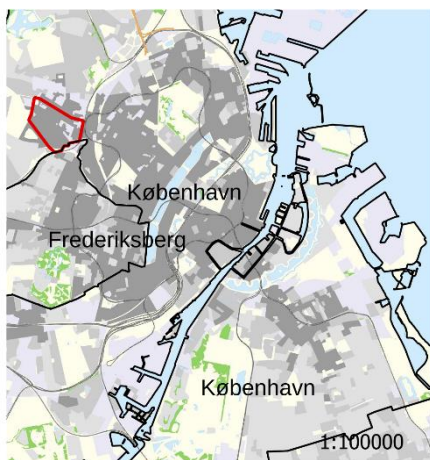
Opsamling

OMF Sydhavnens kvarterplansproces er præget af en generel videnssøgning på baggrund af eksisterende planer, strategier og analyser og ud fra egne møder, aktiviteter og workshops. Det var en effektiv planlægning, hvor man er bevidst om rammerne på forhånd – områdefornyelsen talte ind i bypolitikken fra starten af og søgte at flygte med overordnede visioner og understøtte eller nuancere dem. En slags tidlig tilpasning. Processen var styret mod brugbar viden, måske hvorfor processen gik som planlagt. Projekter blev udtænkt, kvalificeret og sat ind i en ramme. Flere planlæggere i enheden nævner, at det var en af de nemmeste kvarterplansprocesser og at det er en præcis kvarterplan, der er tilpas fleksibel ift. ikke at låse projekterne fast for tidligt i processen. Der er skabt rum til at manøvrere projekter i en anden retning, hvis der senere er behov for det. Planen blev på 57 ikke særligt tætskrevne sider, hvor rammen bliver lagt for områdefornyelsen. Processen er gearret mod at skabe en brugbar plan, der kan tages med videre i områdefornyelsens implementeringsfase.

Områdefornyelse Fuglekvarteret

Som styregruppemedlem vil jeg rigtigt gerne udvikle kvarteret og hive nogle nye mennesker herud, som måske kan få den samme følelse, som jeg har. Og så er der mange ting ved kvarteret, jeg godt kunne tænke mig at gøre bedre. Lige da jeg var flyttet herud, var der mange af mine veninder, som sagde: »Ring lige, når du er kommet hjem.« Og det har de jo aldrig gjort nogen andre steder, jeg har boet, og den holdning vil jeg i hvert fald gerne ændre på. (Rødgaard 2015)

Styregruppemedlem ASHH udtaler sig ovenfor til Nørrebro Nordvest Bladet, hvor hun interviewes ifm. midtvejsvalg til styregruppen for OMF Fuglekvarteret d. 11. marts 2015. OMF Fuglekvarteret har været i gang i 2,5 år og er godt inde i implementeringsfasen. Kvarterplansprocessens vidensgrundlag skal udvikles, så projekterne kan realiseres. I det følgende præsenterer jeg området; den forudgående planlægning inden mit feltarbejde; indsatsens arbejde med borgerinddragelse; de projekter, som jeg har fulgt og som udfoldes i analysen.

Placering og afgrænsning af OMF Fuglekvarteret. Illustration af Esbern Holmes.

Området

Fuglekvarteret er karakteriseret som et udsat byområde (Københavns Kommune 2011) og har flere af de samme karakteristika som OMF Sydhavnen, når det gælder de socio-økonomiske tal. Området er bl.a. isoleret fra resten af bydelen grundet trafikerede veje; savner grønne forbindelser og lokale mødesteder; mangler kvartermæssigt ejerskab; har stort antal af små boliger og lejligheder med installationsmangler (Teknik- og Miljøforvaltningen 2011a, 2011b). Området har, ligesom i Sydhavnen, tidligere haft et kvarterløft, der bygges videre på.

Den foreløbige planlægning

OMF Fuglekvarteret blev igangsat med ansøgninger til statslig instans og den efterfølgende kvarterplansproces begyndte med åbne arrangementer og mere faste workshop-møder centreret om de tre temaer: Byliv for alle, Grønne forbindelser, samt Uddannelse og erhverv (OMF Fuglekvarteret 2012a). I foråret 2013 blev kvarterplanen godkendt og områdefornyelsen gik i gang.

OMF Fuglekvarteret er officielt to selvstændige områdefornyelser: Fuglekvarteret Vest og Fuglekvarteret Øst (OMF Fuglekvarteret 2012a). De har hver en række selvstændige projekter, der er bundet til deres område; for Vest gælder det hovedsageligt omdannelsen af Stærevejsområdet og et grønt løft; for Øst er det nye byrum, en socioøkonomisk vækstzone og skolen som dynamo. Det bunder i, at der i Vest bl.a. er mangel på grønne byrum, mens der i Øst mangler opholdspladser, samtidig med der er placeret en del virksomheder med socialt sigte, samt Grøndalsvængets Skole. Der er også tværgående projekter mellem Øst og Vest såsom begrønning af tage, bylivspulje og bedre trafikregulering.

Siden kvarterplanen har områdefornyelsen arbejdet videre med projekterne, der er ved at tage form, selvom inddragelsesprocessen ikke er forløbet som planlagt.

Udfordringer med inddragelse

At sætte sig på en bænk flere dage i træk på samme tidspunkt og vente på at folk kommer fordi og langsomt opnå en relation med dem ved at hilse og byde dem velkommen til bænken, har i nogle tilfælde både åbnet døre ind til nye netværk, men også fremskaffet historier og viden om kvarteret, som ellers har været svært at opnå. (OMF Fuglekvarteret 2018, 20)

OMF Fuglekvarteret har i modsætning til OMF Sydhavnen haft udfordringer med at involvere lokale borgere. Området er ikke præget af etablerede lokale organiseringer, der kan knyttes til projekterne som samskabere. OMF Fuglekvarteret oplevede, at den lokale kultur omkring deltagelse viste sig mindre udviklet end i andre bydele i København. I Sydhavnen kunne områdefornyelsen agere fælles forum for de mange stærke aktører, mens det i Fuglekvarteret blev en opgave for sekretariatet at skabe en lokal organisering.

Styregruppen måtte efter midtvejsvalget ud i suppleringsvalg, da nogle medlemmer flyttede ud af kvarteret. I Fuglekvarteret gjorde den manglende lokale organisering, at det var svært at inddrage på 'traditionel vis' og inddragelsen viste sig mere krævende end forventet. Det fik styregruppen til i november 2014 at prioritere et større fokus på inddragelse og den lokale sociale organisering (OMF Fuglekvarteret 2014b). Midler fra et kulsejret byrumsprojekt grundet problematiske ejerforhold blev bl.a. allokert over i øget borgerinddragelse og relationsarbejde. Det øgede fokus blev kanaliseret ud i de enkelte projekter, bl.a. ved Stærevej og i de grønne projekter. Det betød samtidig, at områdefornyelsen har haft en forholdsvis bred tilgang til inddragelse og den viden, der skabes herigennem:

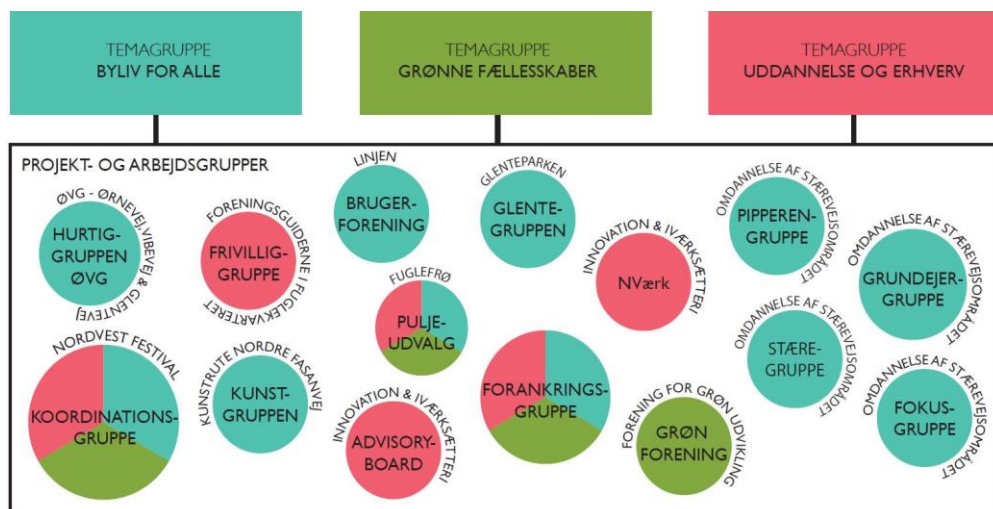
Områdefornyelse Fuglekvarteret tillagde derfor den viden om personer og grupper i kvarteret, som løbende blev indsamlet, stor værdi. Sekretariatet betragtede således også antropologiske observationer som inddragelse, ligesom nogle gruppers deltagelse i små events blev set som inddragelse og en tilkendegivelse på Facebook blev taget med som aktiv deltagelse. Man skal altså ikke have været aktivt medlem af en arbejdsgruppe, styregruppen eller have skrevet et høringssvar, for at have været inddraget i Områdefornyelse Fuglekvarteret. Alle ord og handlinger var med til at skabe den virkelighed, projekterne blev formet i. (OMF Fuglekvarteret 2018, 16)

Når der var svag repræsentation gennem de lokale organiseringer, har områdefornyelsen selv skulle sikre den. I OMF Fuglekvarteret har det åbnet op for ny viden, der ikke kommer ind gennem workshops og projektgrupper, men som langsomt skal opdyrkes. Noget, der er karakteristisk for de fleste områdefornyelser, men som OMF Fuglekvarteret var nødsaget til at dyrke i høj grad.

Planlægningsprojekter

Ligesom OMF Sydhavnen er der i Fuglekvarteret projekter, der taler ind i fysiske, sociale og kulturelle temaer. Nogle projekter er meget stedsspecifikke, såsom omdannelse af veje og begrønning af tage; andre går på tværs og skaber fx grønne tiltag; mens andre har mere sociale, økonomiske og kulturelle sigtelinjer.

Undervejs er der nedsat en række arbejdsgrupper, der kvalificerer projekterne og bestemmer, hvilken retning de skal gå i. Grupperne er hovedansvarlige for at igangsætte aktiviteter, der producerer viden, engagerer borgerne og skaber gode oplevelser i kvarteret. OMF Fuglekvarteret arbejdede med følgende grupper:

Arbejdsgrupper i OMF Fuglekvarteret. Illustration fra OMF Fuglekvarterets (OMF Fuglekvarteret 2018, 15).

Grupperne består af en projektleder fra sekretariatet, der er ansvarlig for gruppen og derudover er der tilknyttet lokale beboere og aktører. Samtidig har de fleste projekter kommunale ekspertgrupper tilknyttet; fagspecifikke embedsmænd, der kvalificerer projekterne ud fra teknisk ekspertise og faglig sparring. Det var særligt tilfældet i de fysiske projekter.

Projekt Omdannelse af Stærevejsområdet

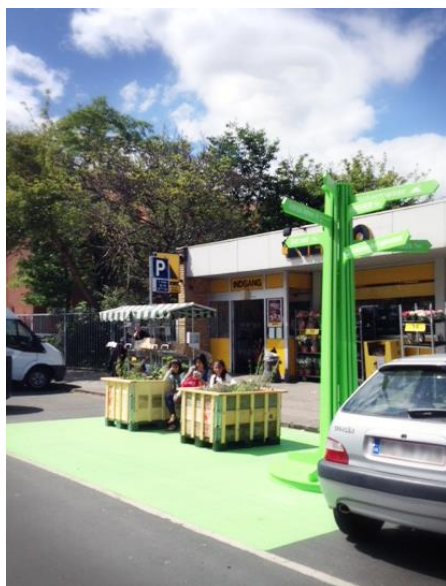
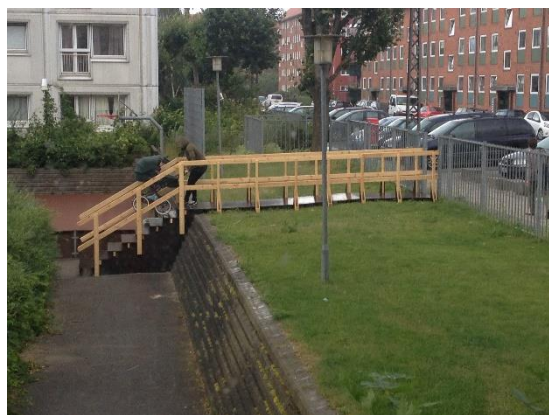
Stærevej er en central vej i Fuglekvarteret, der forbinder den nordlige og sydlige dele af området, men området betegnes som utrygt og uindbydende af beboerne, foruden at der er mange parkeringspladser og usammenhængende fællesarealer. Der var behov for fornyelse. Med områdefornyelsen skulle der laves nye byrum, trafiksaneres og skabes et bedre samarbejde mellem grundejerne (OMF Fuglekvarteret 2012a). Der afsattes 15,85 mio. kr. til projektet, hvilket gør det til områdefornyelsens største. Midlerne skal gå til byrumsdesign, borgerinddragelse, midlertidige aktiviteter, fundraising mm.

Arbejdsgrupper i Omdannelse af Størevejsområdet. Illustration fra OMF Fuglekvarterets (OMF Fuglekvarteret 2018, 15).

Inddragelsen af grundejerne foregår som en kontinuerlig opbygning af samarbejde, da OMF Fuglekvarteret skal overbevise boligafdelingerne om nødvendigheden af projektet. For boligafdelingerne er der bekymringer for at overgive deres ejerskab over egen matrikel til en bredere ejerskab, der går på tværs af matrikler. De almene boligafdelinger, der fylder meget i Størevejsområdet var nødvendige at inddrage på forpligtende vis for at skabe et vellykket projekt.

Områdefornyelsen har undervejs i processen igangsat forskellige analyser, bl.a. en netværksundersøgelse, der afsøgte sociale netværk og lokale ønsker (Steno Diabetes Center 2015) og en byrumsanalyse, der analyserede områdets fysiske fremtoning og brugen af stedet (Gehl Architects, 2014). Gennem midlertidige projekter er borgernes ønsker afprøvet (Områdefornyelse Fuglekvarteret 2015d). Det var bl.a. en passage til en skjult legeplads, så den fik bedre sammenhæng med området, en hundegård og en midlertidig pladسدannelse, der på sigt kunne blive til et byrum.

Midlertidig fysiske indsatser ved Omdannelse af Størevejsområdet. Billeder fra OMF Fuglekvarteret.

Der var undervejs forsinkelser for projektet, bl.a. grundet langsommelig borgerinddragelse og udfordrende samarbejder. Samtidig skulle der koordineres med et kommunalt skybrudsprojekt (Teknik- og Miljøforvaltningen 2011c), men grundet behov for yderligere analyser blev skybrudsprojektet udskudt, hvilket fik indflydelse på omdannelsen af Størevej, da man ønskede at beholde en synergieffekt mellem de to projekter. På den måde blev projektet tidsmæssigt længere end forventet.

I 2016 blev den samlede visionsplan for Størevejsområdet præsenteret i Program for Omdannelse af Størevej (OMF Fuglekvarteret 2015g). Planen var grundlaget for et offentligt udbud, hvor tre teams gav bud på, hvordan Størevejsområdet kunne omdannes. Det blev virksomheden 1:1 Landskab, der vandt og gav et endeligt bud på omdannelsen, der er planlagt realiseret i 2019 (Nørrebro Nordvest Bladet 2019).

Mulig pladsdannelse på Stærevej. Illustration fra 1:1 Landskab (1:1 Landskab).

Bylivspuljen Fuglefrø

Fuglefrø er områdefornyelsens bylivspulje, der kan søges af borgere og aktører for at sætte en positiv udvikling i gang gennem aktiviteter. Små idéer, der kan vokse sig store.

Reklame for puljen Fuglefrø. Illustration fra OMF Fuglekvarteret (2015c, 54).

Det skaber små, sikre succeser (OMF Fuglekvarteret 2012a). Mange beboere gav udtryk for, at der mangler liv og aktiviteter, der kan samle de forskellige grupper i området. Der var behov for flere begivenheder. Der afsættes 3,65 mio. kr. til puljen, der kunne søges af alle, der ville afholde et arrangement. Der var krav til ansøgningerne, såsom offentlighed, mangfoldighed og medfinansiering. Der var nedsat et puljeudvalg, der administre-

rede midlerne og udvalgte de ansøgninger, der kunne få støtte. Udvalget bestod af interesserede borgere, styregruppedlemmer og medarbejdere fra OMF Fuglekvarteret og Bispebjerg Lokaludvalgs sekretariater.

Puljen støttede alt fra koncerter med kammermusik og Eidfester over bogudgivelser og plantekasser til byvandring og gavlmalerier. Fuglefrø modtog 137 ansøgninger, støttede 85, hvoraf 78 er realiseret. I Fuglekvarteret skabte projekterne liv i området og er brugt som løftestang for mange af de lokale foreninger. Tilbagevendende begivenheder er blevet til traditioner, der har fået aktører til at samarbejde (OMF Fuglekvarteret 2018).

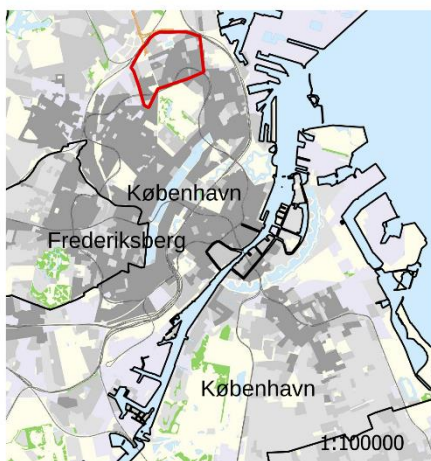
Opsamling

OMF Fuglekvarteret er kendetegnet af at være i en implementeringsfase, hvor der er fokus på kvalificering af projekterne – både gennem borgerinddragelse, oprettelse af forpligtende samarbejder og undersøgelse af tekniske muligheder. Der er afprøvet forskellige løsninger, fx ved Stærevej og det er i denne fase, at de løst definerede projekter i kvarterplanen bliver konkrete. Der sker fortsat en vidensindsamling, men med projekterne i kvarterplanen som rettesnor. Samtidig er der behov for en legitimering hos og accept fra borgerne af de enkelte projekter. De involverede partner skal tage projekterne til sig.

OMF Fuglekvarterets planlægningspraksis kan ses som læringsproces og forsøg på at skabe en vis fælles organisering i området gennem eksperimenterende tilgange – som de selv skriver, så skal planlæggeren tage chancen og turde, hvor andre tøver (OMF Fuglekvarteret 2018).

Områdefornyelse Skt. Kjelds Kvarter

OMF Skt. Kjelds Kvarter er en af de områdefornyelser, der er mest profileret udadtil. Det er særligt sket gennem indsatsen Klimakvarter, som områdefornyelsen over tid blev til. Særligt omdannelsen og tilpasningen af projekter er omdrejningspunktet for beskrivelsen af casen. OMF Skt. Kjelds Kvarter er et eksempel på, hvordan planlægningsindsatser ændrer sig afhængigt af de vilkår, der er og skabes. Jeg begynder casegennemgangen med en kort beskrivelse af indsatsen for derefter at gå mere i dybden med omdannelse af indsatsen mod mere klimatilpasning, hvilket jeg eksemplificerer via Tåsinge Plads. Herefter vender jeg blikket mod udviklingen af Kulturcenter Kildevæld, der viser udfordringerne ved tværsektoriel planlægning.

Placering og afgrænsning af OMF Skt. Kjelds Kvarter. Illustration af Esbern Holmes.

Et udsat område?

12 % af boligerne i Skt. Kjelds Kvarter har ikke tidssvarende installationer, dvs. at de ikke har eget toilet eller bad eller ikke er tilsluttet fjernvarme. Der er områder, hvor der er begyndende boligsociale problemer, høj arbejdsløshed og fattigdom. Desuden fremstår mange gader, fortove, pladser og grønne områder nedslidte. (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2011, 6)

Ovenstående er begrundelsen i kvarterplanen for at udvælge Skt. Kjelds Kvarter til områdefornyelse. I modsætning til de øvrige områdefornyelser er OMF Skt. Kjelds Kvarter ikke på samme måde ophængt i Politik for udsatte byområder og er ikke identificeret som udsat i politikken fra 2011 (Københavns Kommune 2011), mens kun en mindre del af området fremgår i den reviderede udgave fra 2017 (Københavns Kommune 2017). Det er et lidt atypisk område at igangsætte en områdefornyelse i, men som der skrives ses begyndende udfordringer og fysiske mangler. Grunden til udvælgelsen var at forny et område, der sjældent gør opmærksom på sig selv, men havde stadig behov for en kærlig hånd ift. områdets gader og pladser, den lokale organisering, socialitet og aktiviteter (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2011).

Udgangspunktet

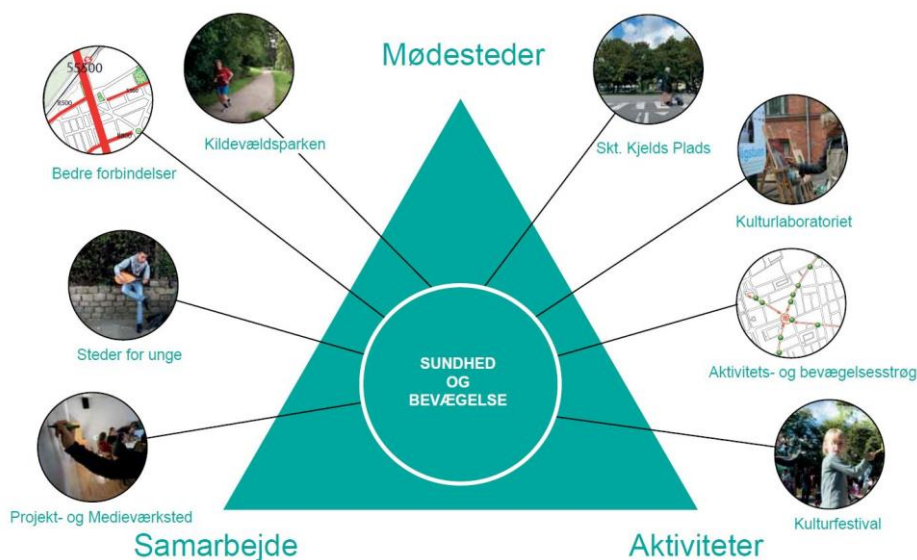
Skt. Kjelds Kvarter stod ikke overfor samme udfordringer som mange andre udsatte byområder. Området skulle opgraderes og det skulle gøres gennem et fokus på sundhed og bevægelse (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2011). Projekterne i kvarterplanen sigter efter øget brug af byrummene og bedre mulighed for fysisk udfoldelse, som derved styrker sundheden.

Gennem en kortlægning af kvarters bevægelsesmønstre skaber områdefornyelsen tre overordnede indsatsområder, der lægger sig under sundhed og bevægelse. Alle med et

særligt fokus på 'hverdagen', der nævnes 29 gange i den 64siders lange kvarterplan. De tre indsatsområder er:

- Mødesteder, hvor mennesker kan mødes og lære hinanden at kende.
- Samarbejde sikrer en brobygning mellem områdets aktører, så de fælles kan løfte kvarteret.
- Aktiviteter, der kan få beboere ud af deres private rum og hen til de fælles steder.

Der skabes otte projekter, der sammen opfylder områdefornyelsens mål om af skabe mere sundhed og bevægelse:

OMF Skt. Kjelds Kvarters otte projekter og tre temaer. Illustration fra OMF Skt. Kjelds Kvarter (2011, 41).

OMF Skt. Kjelds Kvarter har en plan for området og man går i gang med at konkretisere projekter, udvikle samarbejdsflader og forsøger sig med en lang række aktiviteter. Alt ud fra kvarterplanen – men det ændrer sig undervejs.

Vendepunktet

D. 2. juli 2011 rammer et skybrud København, der er så kraftigt, at det bliver betegnet som værende af historisk karakter; en 100-års hændelse (Danmarks Metrologiske Institut 2011; TV2 Vejret 2016). Københavns gader var dækket af vand, der sprang op ad kloakerne og byens kældre var oversvømmet; en uholdbar situation for en moderne storby. Der er behov for at gøre noget. Kommunen har samme år publiceret deres klimatilpasningsplan (Teknik- og Miljøforvaltningen 2011c): København skal tilpasses det ændrede

klima og skal spille på en flerstrengt indsats, der bl.a. skal indarbejdes i kommende planlægningsprojekter. Det bliver endnu mere aktuelt med skybrudsplanen i 2012 (Teknik- og Miljøforvaltningen 2012). En plan, der har en oversvømmet Lyngbyvej, der går igennem Skt. Kjelds Kvarter, som forside:

Forside af Københavns Kommunes Skybrudsplan (Teknik- og Miljøforvaltningen 2012).

Det er en ny måde at planlægge på og der er brug for at vise, hvordan det kan gøres. Kommunens centrale klimateam udser sig Skt. Kjelds Kvarter som det geografiske rum, hvor klimatilpasning a la København kan demonstreres. D. 23. september 2011 mødes områdefornyelsen, klimatilpasningsteamet, den centrale område- og byfornyelse, samt Københavns forsyningsselskab HOFOR som samarbejdspartnere og aftaler den kommende plan: Skt. Kjelds Kvarter skal blive til verdens første Klimakvarter. Et udstillingsvindue til verden for klimatilpasning i eksisterende by (Klimakvarter 2013, 7). Valget faldt på området, da der var store udfordringer med regnvand; der var allerede en stærk aktør i form af områdefornyelsen; og klimatilpasningen kunne tænkes ind i områdefornyelsens eksisterende planer (Pedersen 2016). Områdefornyelsen bliver projektleder på klimatilpasningen, der i stor udstrækning følger kvarterplanens projekter, men som tilføjes et fokus på klimatilpasning. OMF Skt. Kjelds Kvarter bliver langsomt, men sikkert til Klimakvarter.

I begyndelsen var det meningen, at det var bevægelse og sundhed, som var temaet. Det kunne der sikkert også være kommet noget fint ud af, men vi kunne ikke have fået de mange ekstra millioner til projekter, som vi har fået, hvis det ikke havde været for klimaet. (Frederiksen 2016)

Med Klimakvarter følger langt flere midler, som styregruppens formand udtaler ovenfor. Områdefornyelsens projekter får større gennemslagskraft ved samarbejdet. Med tiden bliver de fleste af projekterne omskrevet til klimaprojekter, men selvom projekterne i kvarterplanen peger mod sundhed og bevægelse og ikke mod klimatilpasning, opfylder projekterne målsætningerne. Det er argumentet for at have en bred og fleksibel kvarterplan, da projekterne kan ændre sig undervejs og stadig nå i mål. Som områdefornyelsen skriver i sin halvvejsevaluering:

Der er ikke sket ændringer i hovedformål eller delmål, men [...] områdefornyelsen i Skt. Kjelds Kvarter [har] fået et nyt tema: Klimatilpasning. Arbejdet med klimatilpasning understøtter områdefornyelsens byrumsprojekter og indgår i arbejdet med at skabe bedre rammer for leg, ophold og bevægelse i Skt. Kjelds Kvarter. (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2013, 11)

Tåsinge Plads

Omskrivning af projekter gælder særligt for Tåsinge Plads, der endte med at blive Københavns første klimatilpassede byrum (Klimakvarter, -b). Pladsen var ikke med i kvarterplanen, men blev udpeget som et udstillingssted for klimatilpasning. Det lå ikke i planerne, at stedet skulle fornys, men gennem tilfældigheder, planlægningsmæssigt håndværk og strategisk planlægning, blev pladsen til Klimakvarters og derved områdefornyelsens første byrumsprojekt.

Klimakvarters opmærksomhed var oprindeligt rettet mod Skt. Kjelds Plads, men det ændrede sig til Tåsinge Plads grundet flere elementer:

- Områdefornyelsen har et samarbejde med University of Colorado om at afprøve og udforske alternative metoder i byudvikling og det sker bl.a. i 2011, hvor de indtager området. De tog udgangspunkt i Tåsinge Plads; et overset og usikkert grønt sted, hvor de skabte opmærksomhed på stedet gennem midlertidige, inddragende og eksperimenterende metoder (Klimakvarter 2013; Pedersen 2016). De mange aktiviteter begynder at åbne områdefornyelsens og beboernes øjne for, at der kan skabes et brugbar og attraktiv byrum på pladsen.

Midlertidige aktiviteter på Tåsinge Plads. Billeder fra OMF Skt. Kjelds Kvarter.

- Områdefornyelsen begynder at tvivle på potentialerne i Skt. Kjelds Plads som første udstillingsvindue. Som der skrives i et referat fra et af områdefornyelsens møder i 2012:

Der er flere som har svært ved at forestille sig pladsen som et troværdigt og behageligt samlingspunkt og mødested. Selv hvis pladsen bliver flot, vil den være meget fragmenteret indrammet og flere af de tilstødende byggerier har døde facader. Samtidig trækker pladsen meget trafik, hvilket også udfordrer forestillingen om et nyt Skt. Hans Torv. (Referat fra Klimadag d. 21. juni 2012 i Pedersen 2016, 50)

Områdefornyelsen har svært ved at se pladsen som indsatsens første byrumsdannelse og som det byrum, områdefornyelsen skal "sælge" klimatilpasningen på.

- København bliver udpeget som European Green Capital 2014 af EU, hvorfor der gerne skulle fremvises et klimatilpasset byrum. Det fremskyndede beslutningen om, at en klimatilpasset Tåsinge Plads skulle realiseres (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2013).

Vejen var banet for en mere formel planlægningsproces. D. 27. september 2012 indkaldes til første borgermøde. Herefter følger en række møder mellem beboere, grundejere, områdefornyelsen og de øvrige aktører i Klimakvarter for at skabe et nyt byrum. Det blev en proces med udfordringer, da der var mange aktører, der ville sætte dagsordenen. Als Research skriver:

[a]t de engagerede borgere ved Tåsinge Plads oplevede, at kommunen fra centralt side satte dagsordenen, og at borgerinddragelsesinitiativerne, som det lokale sekretariatet iværksatte, var forgæves. Overordnet var det borgernes oplevelse, at projektet var defineret på forhånd og at de havde ringe muligheder for at påvirke resultatet. (Als Research 2017, 58)

Med tiden blev der skabt en ny Tåsinge Plads, der viser, hvordan klimatilpasning kan se ud. Pladsen åbnede i december 2014. Byrummet er delvist bygget af genbrugsmaterialer; der er lavet bassiner til regnvand ved skybrud; opholdsmuligheder med bord, bænke og en solskrænt; øget biodiversitet med forskellige planter; der er kunstinstallation med regnvand som aktivt element; bygningers tagflader er koblet til pladsen, så vandet ender her og ikke i kloakken; der er skabt et pladslaug, der organiserer aktiviteter. København fik sit første klimatilpassede byrum.

Endelig udformning af Tåsinge Plads. Billede fra OMF Skt. Kjelds Kvarter.

Kulturcenter Kildevæld

Et lokalt kulturcenter på Ydre Østerbro har længe været et ønske fra beboere og aktører og et løfte fra kommunen vil nogen sige (Cold 2015). Da områdefornyelsen startede, var

der kun løse tanker om et kulturhus. Det var ikke et ønske eller mulighed for Kultur- og Fritidsforvaltningen (KFF), da et selvstændigt kulturhus skal have et vist opland, som der ifølge forvaltningen ikke var grundlag for i området. Derfor var det svært at få projektet videre, selvom mange borgere ikke følte, at Østerbros kulturtilbud var dækkende (Østerbro Lokaludvalg 2009).

Områdefornyelsen er bevidst om ønsket, men sigter ikke efter at skabe et egentlig kulturhus, men arbejder videre med et løsere koncept, et kulturlaboratorium, der kan sætte en positiv udvikling i gang (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2011). Områdefornyelsen kunne dog ikke lade projektet ligge og begynder at undersøge, hvor et kulturhus kunne placeres. Der peges på Kildevældsskolen, da de har et tag, der kan bruges, ledige lokaler efter skoletid og et ubrugt areal mod Kildevældsparken. OMF Skt. Kjelds Kvarter fremstiller foreløbige illustrationer til inspiration – hermed projektet er i gang.

Udformning af muligt kulturcenter. Illustration fra Kant Arkitekter (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2012, 1).

En sommerdag i 2012 indkalder OMF Skt. Kjelds Kvarter til stormøde, som de kalder Kulturcenter for en dag. De spørger de ca. 250 fremmødte borgere, hvad de drømmer om, og svarerne er mangfoldige, som de skriver i et af deres oplæg til projektet (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2012). Oplæg, der forsøger at skabe en fremdrift i projektet.

Beboeroptog ved Kulturcenter for en dag. Billede fra OMF Skt. Kjelds Kvarter (Østerbro Lokaludvalg 2013, 17).

Områdefornyelsen skal i den følgende tid inddrage, forankre og konkretisere projektet sammen med relevante aktører. Det er særligt Kildevældsskolen, der kommer til at huse det nye kulturcenter og KFF, der skal være med i udformningen og den endelige drift af centret. Det viser sig at være lettere sagt end gjort. I en styregruppe for projektet med medlemmer fra områdefornyelsen, lokaludvalget, skolen og KFF er der uenigheder. Skal det være et selvstændigt kulturhus ved siden af en skole eller skal det være en skole med et kulturcenter? Udfordringen er særligt, at der skal krydses forvaltningsgrænser; skolen mister indflydelse, hvis der skabes et kulturhus, da det hører under KFF, men forvaltningen ikke vil etablere et kulturcenter, hvis det 'blot' er en opgradering af skolen. Processens fremdrift ebber langsomt ud, selvom områdefornyelsen forsøger at drive det frem og forankre projektet.

Pludselig får processen nyt liv, da Kultur- og Fritidsudvalget som del af budgetaftalen for 2014 tager projektet til sig (Østerbro Lokaludvalg 2013). Det er nu et projekt direkte under forvaltningen, hvilket gør, at samarbejdet mellem de forskellige aktører halter. Det bliver ikke bedre, da skolen ansøger kommunen om etablering af en EAT-bod, der serverer skolemad, som et del af kulturcentret, uden om KFF. Projektet kører dog videre og parterne er med tiden blevet mere enige og er gået på kompromis med hinandens krav. Kulturcentret på Ydre Østerbro er en realitet. I budgetforhandlingerne 2014 blev der afsat midler til kulturcentret, der skulle åbne i 2016, men grundet bygningsfejl står ubrugt hen indtil ca. 2021.

Der er stadig forskellige ønsker til indholdet og udformningen af kulturcentret og særlig, hvilken rolle skolen skal spille. Kulturhuset vil med tiden blive forankret under Kultur Østerbro, der er en del af KFF.

Udformning af muligt kulturcenter. Illustration fra Kant Arkitekter (Kant Arkitekter).

Projektet var fra starten løst defineret for at alle aktører kunne se sig selv i det og der har ikke været nogen egentlig projektejer, hvilket dog ændrede sig, da KFF tog det til sig. Der var mange ønsker til husets muligheder, men samtidig begrænset plads, hvorfor der skulle prioriteres. Det gav konflikter. Projektet kan ses som en lang forankringsproces, der selv ved områdefornyelsens afslutning ikke var kommet i mål. En kamp om hvilke faciliteter, der skal med ind i kulturcentret; hvem der skal bruge dem; og hvem, der var ansvarlig for det.

Opsamling

OMF Skt. Kjelds Kvarter kan ses som et kommunalt udstillingsvindue. Det lå ikke i kortene fra starten, da fokus var på bevægelse og hverdagsliv, men ved lige dele tilfælde og planlægningsmæssig snarrådighed blev det et eksempel på, hvordan klimatilpasning ser ud. Og et eksempel på evne til at skifte i planlægning.

OMF Skt. Kjelds Kvarter skriver sig ikke på samme måde ind i Politik for udsatte byområder, som de øvrige indsatser. I hvert fald ikke som tiden gik, hvor Klimatilpasningsplanen blev den bærende strategi. OMF Skt. Kjelds Kvarter viser områdefornyelser som en fleksibel indsats, der kan tage form efter de muligheder, der opstår.

I områdefornyelsens forankringsfase var processen præget af overlevering til andre aktører. Det ses ved kulturcentret, hvor forankringen skulle placeres i kommunens forvaltninger og ved Tåsing Plads, hvor OMF Skt. Kjelds Kvarter dog var heldige/snarrådige til at kunne følge projektet hele vejen, da det både er udtænkt, planlagt, modnet og gik i jorden i områdefornyelsens levetid.

I forankringsfasen foregår den endelige detailplanlægning, hvor projekterne konkretiseres og tegnes. Man går fra viden i borgerinddragelse til at oversætte den til konkret design. Som nævnt var det udfordrende at koble mig på indsatsen, da det ikke er en udadgående vidensopsøgende praksis i denne fase, men en styrings-, overleverings- og forankringspraksis. Projekterne er definerede og klar til at rykke videre fra områdefornyelsen til andre aktører.

Opsamling på casegennemgange

Gennem de tre casegennemgange har jeg vist det livsforløb, en områdefornyelse kommer igennem; projekter skal udtænkes, defineres, implementeres og forankres. Der er ingen generiske tilgange til dette, men er afhængigt af det konkrete projekt og den kontekst, det indgår i. Hver områdefornyelse har forskellige projekter og forskellige muligheder og udfordringer, der skaber den konkrete proces, men fælles er, at de trækker på samme organisatoriske tilgang, samme planlægningsdiskurser og dispositiver, men aktualiserer dem ud fra hver deres praksis, ud fra de forskellige faser i områdefornyelsen og ud fra de forskellige områder. Den diskursive praksis skal ses ift. områdefornyelsernes konkrete historik og de teoretiske tilgange fra Del 1. Områdefornyelserne praktiserer og aktualiserer det kreativt og kontekstuel.

Gennemgangene giver et indblik i områdefornyelsernes praksis, deres grundlag og de indsatser, som de arbejder med. Det har jeg præsenteret ovenfor i det, der er udgangspunktet for den nedenstående analyse. I analysen bliver projekterne og processerne udfoldet ift. nedslagspunkternes tematikker og de analytiske pointer, der bliver fremstillet. Heri drejes casene tydeligere ind på de stedslige betydninger, som deres planlægningspraksis har.

Kapitel 5: Analytiske nedslagspunkter

Indledning

I det følgende præsenteres afhandlingens tværanalyse. Analysen er opbygget af syv nedslagspunkter, der berører, hvordan sted træder frem i områdefornyelsernes planlægningspraksis. Jeg præsenterede analysestrategien afslutningsvis i kapitel 2, da den historiske gennemgang og casebeskrivelserne skal ses som den indledende del af analysen. Nedslagspunkterne er ikke hierarkisk ordnet, overlapper ofte hinanden og kan ikke forstås som fuldstændigt afgrænsede punkter. Nedslagene fører videre til afhandlingens konklusion. De syv punkter er:

1. Fra negative til positive stedsforståelser: Heri beskriver jeg områdefornyelser som havende et grundlæggende humanistisk stedsteoretisk udgangspunkt, da man forsøger at skabe bedre steder, der giver bedre levede stedserfaringer for beboerne. Det praktiseres ud fra en rationel planlægningsstruktur, men med øget stedstilknytning for øje.
2. Forskellig viden i forskellige settings: Planlægning foregår i mange forskellige fora, på mange forskellige niveauer og med mange forskellige metoder. Det viser jeg gennem områdefornyelsers praksis, der er struktureret om rationel handlingsorienteret viden, men hvor levede stedserfaringer også får plads.
3. Overlevering af viden: Gennem et projekts levetid skabes der en enorm mængde forskelligartet viden, der går igennem en lang række involverede parter. I denne proces oversættes viden gang på gang, hvorved kompleksiteten reduceres og handlingspotentialer øges, men hvor fornemmelsen for det levede sted ofte mistes.
4. Opdeling af stedet: Områdefornyelser fordrer en samtænkning af stedet, men den territorielle tilgang sker ofte i skyggen af en sektoriel opdeling, der giver udslag i indsatsernes praksis og for stedets mulighed for at fremtræde som et samlet hele.
5. Strategisk samspil: Områdefornyelser er en del af et planlægningsfelt, der skal tænkes ind i de muligheder, planlæggerne åbner for. Det betyder, at bydækkende kommunale strategier kan omdannes til lokale projekter og indoptage stedets karakteristik, men også at områdefornyelser tidligt i processen tilpasses til kommunale strategier.

6. Stedsidentitet som planlægningspraksis: At steder har en identitet kan træde frem på forskellige måder og det giver forskellige muligheder i planlægning. Jeg præsenterer i nedslaget områdefornyelsers eksplicite arbejde med stedsidentitet på forskellige niveauer og hvad det betyder for den stedslige tilgang.
7. At sætte grænser for og på et sted: Sidste nedslagspunkt viser områdefornyelsers praksis som afgrænsede områdebaserede indsatser. Grænsedragning er essentiel for det sted, der produceres, men ofte viser de sig arbitrære på baggrund af lovmæssigt grundlag, der sjældent korresponderer med levet erfaring eller kvartermæssig forståelse. Noget, som områdefornyelser dog forsøger at arbejde udenom.

Nedslagspunkt 1: Fra negative til positive stedsforståelser

Indledning

Analysens første nedslagspunkt undersøger, hvordan områdefornyelserne er en planlægning for bedre steder og bedre stedserfaringer. Jeg viser, at der i indsatsernes diskursive praksis er indlejret en søgen mod positive levede stedserfaringer og øget stedstilknytning. Det gør jeg indledningsvist gennem en overordnet beskrivelse af områdefornyelsernes sigte mod bedre steder gennem deres projekter. Derefter fremstiller jeg områdefornyelsers mange midlertidige aktiviteter som en måde for beboerne at få positive erfaringer, der giver udslag i øget stedstilknytning. I sidste del relaterer jeg det til den rationelle planlægningsproces, som områdefornyelsers planlægning er en aktualisering af, men også et forsøg på en overskridelse af.

Selvom komplekse stedsforståelser er opbygget af levede stedserfaringer er der stadig nogle erfaringer, der er mere positive end andre; visse steder man føler sig mere tilknyttet end andre; steder man er indenfor og steder man er udenfor. Det viste jeg teoretisk i Del 2, men også gennem de seks stedsfortællinger, hvor det blev tydeligt, hvordan nogle beboere fx Kenneth og Henrik oplevede stederne på hver deres måde, men begge gennem et overvejende positivt blik – noget, som områdefornyelser i deres grundlag sigter efter at øge. Henrik er tilmed en beboer, der gennem deltagelse i OMF Skt. Kjelds Kvarter og egen involvering i omdannelse af sin gade er blevet langt mere positiv stemt over for stedet. I modsætning hertil er Bente stærkt utilfreds med kvarteret og hendes tilknytning til kvarteret har udviklet sig mod en højere grad af stedsfrastødning – en proces flere beboere kan gennemgå og som områdefornyelser forsøger af modvirke gennem deltagelse, aktiviteter og bedre steder, der giver større stedstilknytning.

Den stedslige planlægnings realisering

Et af de overordnede mål med kvarterløftene var at forbedre områdernes omdømme og forbedre stedsidentiteten hos beboerne, fordi dette er en forudsætning for en positiv selvforstærkende udvikling i kvartererne. (Andersen et al. 2009, 14)

Områdefornyelser forlader steder bedre end de var, da de ankom (Als Research 2017). Områderne skal være et sted, hvor man ikke bare bor, men også lever (OMF Fuglekvarteret 2018). Et humanistisk stedsbegreb er indprentet i områdefornyelsernes dna; beboerne får bedre levede stedserfaringer. De lægger sig grundlæggende op ad en planlægningstilgang, som humanistisk geografi advokerer for. Et eksempel er Stærevejsprojektet i OMF Fuglekvarteret – et sted, der ikke opleves positivt af beboerne. På baggrund af utallige negative erfaringer igangsattes en omfattende fornyelse af vejen og det omkringliggende område. En række negative elementer skulle udbedres:

Området bærer præg af beboernes manglende ejerskab, og flere fortæller om utryghed, dårlig belysning og upraktiske parkeringsforhold. (OMF Fuglekvarteret 2012a, 16)

Som en beboer nævner i en evaluering af projektet:

Når du går ned af Størevej, ser du ikke andet end beton. Det ville være fantastisk, hvis man fik plantet træer, også ned af sidevejen. (OMF Fuglekvarteret 2018, 30)

Størevej havde få opholdsmuligheder, lukkede facader, utrygge forhold for gående og cyklende, for mange og for hurtigkørende biler. Det er dog blevet bedre med tiden, som der skrives i områdefornyelsens evaluering:

Ved midtvejsmålingen i 2015 angav 43 procent af de adspurgte beboere at de var tilfredse eller meget tilfredse med at færdes på Størevej, mens det i 2017 var steget til 51 procent. Da der endnu ikke er gennemført fysiske anlæg, er der en forventning om at denne tendens vil ændre sig i positiv retning når de fysiske projekter bliver realiseret. (OMF Fuglekvarteret 2018, 32)

Selvom levede erfaringer og stedstilknytninger bliver oversat i sådanne evalueringer, må det forventes, at der til grund for tallene ligger levede stedserfaringer, der er blevet mere positive. Områdefornyelser er baseret på identifikation af steder, der ikke 'fungerer' og skaber negative erfaringer, der resulterer i manglende stedstilknytning:

Områdeindsatser har til formål at vende en negativ økonomisk, fysisk og social udvikling i et byområde. Forskningslitteraturen om indsatser over for problemramte byområder viser, at noget meget centralt i dette er, hvordan bykvarterer opfattes af både beboerne og af resten af byen. [...] Dybest set drejer kvarterløft sig derfor om at påvirke folks opfattelse af og tilknytning til byområdet. (Andersen et al. 2009, 46)

I evalueringen af de første syv kvarterløft ses der en positiv udvikling i alle områderne ift. beboernes identifikation med og tilknytning til stedet (Larsen et al. 2003). Det samme er tilfældet i evalueringen af de fem efterfølgende kvarterløft. Stedstilknytningen forsimples i undersøgelserne, da de ikke indfanger levede stedserfaringer. Men det er svært at opstille en måleenhed for fx stedstilknytning:

I denne forstand, kan man ikke på den ene side identificere og måle graden af stedstilknytning og på den anden side søge efter korrelationer ved såkaldte forudsigende faktorer som alder, social status, fysiske særpræg, tid brugt på stedet, og så videre. [...] Snarere er stedstilknytning gensidigt afhængigt af andre stedslige aspekter – for eksempel, geografiske og kulturelle kvaliteter, den relative rodfæstethed i stedet, graden af personlig og social involvering, livskvalitet, omgivelsernes æstetik, individuel og kollektiv stedsidentitet, og så videre. Stedstilknytning er en del af en bredere levet synergi, hvori de forskellige humane og omgivelsesmæssige dimensioner af sted gensidigt tilskynder og vedligeholder hinanden. (Seamon 2014, 12)

Det nævnes også i evalueringen, men forfatterne kommer desværre ikke videre ind på det:

Stedsopfattelse og stedsidentitet er imidlertid noget, der er diffust og u håndgribeligt og kan være påvirket af tilfældige hændelser fx medieomtale. Desuden vil forskellige mennesker ofte opfatte et sted forskelligt. (Andersen et al. 2009, 46)

Områdefornyelserne er gode til at fortælle om deres arbejde i at skabe positive erfaringer og øget stedstilknytning. I publikationen *Områdefornyelsen* fortæller (Christensen 2014) beretter medarbejdere fra 15 områdefornyelser, hvordan deres arbejde har skabt steder, der førhen ikke blev brugt, men nu benyttes som fx mødesteder for lokalsamfundet og skaber øget stedstilknytning. Det må forventes, at stedserfaringer er mere positive efter områdefornyelsers afslutning. Det ses i forskellige evalueringer, fx hos Als Research (2017), hvor 59 procent af de adspurgte beboere i områder, der har haft områdefornyelse, svarer, at de er blevet mere tilfredse med området. Det er der også flere medarbejdere, der påpeger i mine interviews, hvor de taler om at skabe en opgradering af hverdagen gennem en opgradering af området, da området allerede er en del af hverdagen. Som ACP nævner, da jeg spørger ham, om hverdagen skal med i en kvarterplan:

Det synes jeg faktisk ville være lidt lækkert. [...] Nu er det her jo i høj grad, det er jo overvejende et hverdagskvarter. [...] Vi skal jo skabe rammerne for et rigtig godt hverdagsliv. Så på den måde kan man sige, så denne plan gerne skulle sige, hvordan man kommer fra en lidt for grå hverdag og hen til en lidt mere farverig hverdag. (ACP, OMF Sydhavnen)

Omdannelse af Størevejsområdet sigter efter at skabe et bedre sted, en bedre vej, der skaber en større indenforhed (Relph 1976a), en større tilknytning (Low & Altman 1992b) og bedre levede erfaringer (Seamon 1979); alle karakteristika af et levet stedsbegreb. De negative erfaringer, som flere beboere udtrykker, bl.a. Andrea i sin fortælling om Fuglekvarteret, bliver gennem områdefornyelserne gradvist mere positive. Andrea nævner bl.a. trafikken i området og selvom det kan ses som teknisk planlægningsarbejde, giver det udslag i beboernes levede erfaringer. Her er Størevejsprojektet et forsøg på at øge oplevelsen af en positiv trafikudvikling, der er mere end blot trafikplanlægning, da OMF Fuglekvarteret forsøger at samtænke projektet med det omkringliggende og gennem en holistisk tilgang. Folk bliver simpelthen gladere for at bo der, som KKT påpeger i mit interview med ham.

I fortællingerne møder man også beboere, der ikke føler, at deres liv kan udfolde sig, som det burde pga. stedet, fx hos Andrea, der føler sig utryk ved at cykle; hos Henrik, der vil have en pænere gade; og hos Bente, der føler, at fællesskabet ikke længere eksisterer i Fuglekvarteret. Områdefornyelserne er indsatser, der kan være med til at skabe de forudsætninger, der gør, at man kan leve det liv, man gerne vil, gennem en planlægning, der tager højde for de livsformer, der er i området.

Midlertidige projekter som positive oplevelser

Noget, der skaber en stedstilknytning gennem positive erfaringer er de mange midlertidige projekter. Både inden for de større projekter og dem, der skabes på baggrund af

puljemidler, der søges af lokale aktører og ildsjæle. Det bliver også anbefalet fra statens side:

Flere kommuner har haft stor succes med at afsætte en mindre pulje til ”små, sikre succeser”, hvor nærområdets borgere og brugere kan søge om støtte til mindre projekter, de selv tager initiativet til og evt. også selv bidrager til finansieringen af. Det kan fx dreje sig om fælles spisning, fællesarrangementer for børn og unge, beplantning, legeredskaber m.v.

Fordelene ved en pulje til små lokale beboerinitierede aktiviteter er, at borgerne føler sig medinddraget, ligesom midlerne kan være med til at vise, at der sker noget i området, fx i starten hvor nogle borgere kan føle, at der bruges meget energi på diskussioner, men at der er få synlige resultater. (Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen 2016, 19)

Beboerne skaber fortællinger om de aktiviteter, der sker i området og det skaber positive stedserfaringer. En forsimplet formel kan lyde; fra gode oplevelser til positive stedserfaringer til øget stedstilknytning. Et eksempel er de mange aktiviteter for at styrke cykeltkulturen i Fuglekvarteret, der blev startet i projekterne Vores Cykelkvarter og Op på cyklen. Projekterne afprøvede metoder for nærdemokrati og medborgerskab for skoleelever gennem inddragelse i trafikplanlægning og havde samtidig fokus på cykling i Fuglekvarteret, da der var dårlige cykelforhold og få børn cyklede i hverdagen (OMF Fuglekvarteret 2016a, 2016b). Gennem inddragelse skabte områdefornyelsen empowerment for børnene og gav dem erfaringer med at deltage i demokratiet, samtidig med cykling blev diskuteret. Der var flere aktiviteter relateret til cykling, bl.a. en forhindringsbane, der blev medbragt ved områdefornyelsens deltagelse i lokale aktiviteter. D. 1. oktober 2015 blev Fugleløbet afholdt med cykelbane og hvor børnene bl.a. kørte om kap på Vibevej, der var delvist lukket i dagens anledning.

Aktiviteter ved Fugleløbet. Billeder fra OMF Fuglekvarteret (2016a, 6).

Dagen gav positive oplevelser for børnene i kvarteret, som det konkluderes i evalueringen af Op på cyklen:

Lærerne fortalte at cykelløbet havde fyldt meget blandt de børn der deltog, og at det havde været en positiv oplevelse. (OMF Fuglekvarteret 2016a, 6)

Da jeg deltog i dagen var børnene tydeligt begejstret over oplevelsen (måske også af ikke at skulle sidde i et klasselokale). Jeg overhørte to drenge sige til hinanden: ”Øjh, det er fedt der her” og ”Hvorfor var der ikke sådan noget, da vi gik i 5.?”.

Stedet bliver på denne måde en ’ven’ (Norberg-Schulz 1979), som beboere har gode oplevelser med:

En del af rationalet [...] er at gøre boligområdet til ’ven’ ved at skabe bestemte affektive subjekter, der udtrykker deres identifikation og følelsesmæssige relation til deres boligområder på måder, der betragtes som passende. (Fallov 2015, 205)

Mange aktiviteter skabes gennem puljer. I de tre områdefornyelser har puljeansøgninger haft en væsentlig betydning for aktivitetsniveauet i områderne. I OMF Skt. Kjelds Kvarter blev der i kvarterplanen afsat 5 mio. kr. til en pulje for aktiviteter og mødesteder, der understøtter eller udfordrer brugen af steder (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2011). I OMF Sydhavnen er der afsat 1 mio. kr. i puljen Sydhavn Dollars til projekter, der øger ejerskabet ved at styrke den lokale identitet og giver kvarterets borgere uventede oplevelser i

hverdagen (OMF Sydhavnen 2015). I Fuglekvarteret havde de puljen Fuglefrø, hvorigennem der blev realiseret 78 projekter. Det var bl.a. et karneval på Svanevej med udgangspunkt i Al-Hilal Skolen på vejen. I ansøgningen skriver skolen bl.a.:

Med vores karneval vil vi gerne skabe en farverig, glædelig begivenhed for børnene i Fuglekvarterets skoler, og også for beboerne i området omkring Nørrebro station. Vi vil også gerne sætte Svanevej på landkortet på en festlig måde, denne gang. Et karneval er en festlig ramme for kreativ social omgang, børn og voksne imellem, og et samlingspunkt, der giver grin, samvær og minder at bygge videre på. (OMF Fuglekvarteret 2015a)

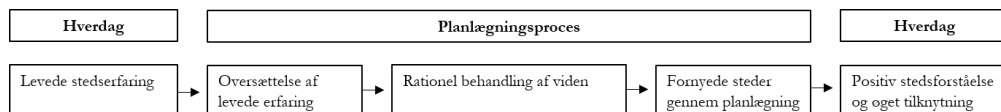
Karnevalsoptog i Fuglekvarteret. Billede fra OMF Fuglekvarteret (2018, 7).

Andre støttede projekter har været etablering af plantekasser, teaterarrangementer, folkekøkken og kunstprojekter. Det første støttede projekt var bogen Postkort fra Nordvest i 2013, der fotodokumentarisk viser det vildvoksende butiksliv langs Frederikssundsvej, der blev trykt i 1.2000 eksemplarer, ledsaget af 16.000 postkort, der kunne hentes i bydelens butikker (Post & Simonsen 2014). Bogen portrætterer det særlige liv, der udfolder sig langs Frederikssundsvej og giver stedet sin identitet. En kærlighedserklæring til Nordvest (Netudgaven 2014). Aktiviteter og projekter, der giver de deltagende borgere positive stedserfaringer og en større tilknytning.

Opsamling – fra levede stedserfaringer til rationalitet og tilbage igen

I det foregående har jeg vist, hvordan større projekter, som omdannelsen af Stærevejsområdet, og mindre midlertidige aktiviteter fordrer positive stedslige levede erfaringer for beboerne. Områdefornyelser er dog samtidig en del af et planlægningssystem, der ofte betegnes som rationelt, som jeg diskuterede i Del 1. På den måde artikuleres levede stedserfaringer ind i et rationelt plansystem, hvilket kendetegner planlægningen, herunder langt de fleste workshops og borgermøder, jeg har været med til; stramt opsatte workshops i

Sydhavnen, hvor der tales om mål og midler; at stå i Fuglekvarteret og spørge forbipasserende, hvad de mener om området; eller endnu mere til styregruppemøde, der minder mest om politisk drøftelse. Det bliver uddybet i næste nedslagspunkt. Selvom områdefornyelsernes planlægningsproces er rationel, refleksiv og analytisk, behøver formålet ikke være det. En stedssensitiv, men samtidig rationel planlægningsproces åbner op for artikulation af levede stedserfaringer, hvorved de levede erfaringer er afsættet for kollektiv handling og forbedring af stederne. Planlægningsprocessen med stedet i centrum tager sig ud på følgende måde:

Planlægningsproces fra levet viden til rationel viden og tilbage igen. Egen figur.

Ved en planlægningsproces som områdefornyelse bliver levede stedserfaringer oversat ind i et rationelt planlægningssystem. Gennem en sådan oversættelse skabes en transformation af viden – der sker en dekontekstualisering og en rekontekstualisering (Czarniawska og Joerges 1996). Det gøres gennem flere momenter, fx beboeres egen artikulation, planlægges forståelse af beboernes erfaringer, skriveprocesser etc. Der sker en oversættelse af viden gennem den proces, planlægning udmøntes igennem. Det er selvfølgelig ikke blot levede erfaringer, der indgår, men også forskellige kollektive artikulationer af interesser (bedre offentlige byrum, større kulturudbud, reduktion af gener fra biltrafik, der alle er refleksioner over levede erfaringer), økonomiske og tekniske muligheder, vedtagne strategier, politisk niveau. Forskellige vidensformer oversættes ind i et rationelt planlægningsfelt. Det er herigennem en planlægningsproces' legitimitet skabes, da man tilgodeser en mangfoldighed af viden. Processen munder ud i realiseringen af fornyelsen af et sted, fx Tåsinge Plads, der før var et nedslidt hundetoilet, men gennem områdefornyelsen er blevet en imødekomende plads for flere mennesker i lokalområdet. Det fører til positive stedsforståelser og en øget stedstilknytning, da byrummet er blevet revitaliseret, så et bedre udeliv udfolder sig. Det skaber en større tilfredshed med at bo i området, der sedimenterer sig fra den rationelle planlægning til de hverdagslige erfaringer. Områdefornyelse som planlægningsindsats har en kilde i levede erfaringer, der dekontekstualiseres ind i et rationelt planlægningsfelt for derefter rekontekstualiseres tilbage til de levede erfaringer; tilbage til hverdagen. På den måde vil et sted samle flere positive erfaringer. Planlægning er en sammenkobling af mennesker, steder og aktiviteter (Healey 2005) og områdefornyelser, som vist igennem nedslagspunktet, er et eksempel på en planlægning, der forsøger at bryde med planlægnings mangel på stedssensitivitet og derved bløder kritikken fra Del 1 op og viser en vej frem, der ligger i tråd med kritikkens normative stedslige grundlag. På den måde bryder områdefornyelser delvist med de diskursive strukturer og et dispositiv, der overser stedet som levet, som meget planlægnings-teori kritiserer. Områdefornyelser viser en diskursiv praksis, der trækker på rationelle

planlægningsdiskurser, men aktualiserer og praktiserer samtidig disse kreativt gennem en stedssensitivitet. Man skal dog være opmærksom på, at hvis man glemmer de levede erfaringer i planprocessen, men blot antager, at de ligger som grundlag, overser man vigtige aspekter af stedet. Og for at planlægge for levede erfaringer skal man først have indsigt i levede erfaringer – hvis man ønsker at skabe bedre rammer for livsudfoldelse hos beboerne, skal man også forstå det liv, der leves.

Nedslagspunkt 2: Forskellig viden i forskellige settings

Indledning – en fortælling om opmærksomhed på vidensformer og settings

Onsdag d. 10. juni 2015 har sekretariatet i OMF Fuglekvarteret faglig dag. Turen går bl.a. til Mimersgadekvarteret, hvor IAA og SSØ var med i daværende OMF Mimersgadekvarteret. IAA viser os rundt og beretter om, hvordan områdefornyelsen ændrede stedet til det bedre. Dagens sidste officielle stop er Teaterøen på Refshaleøen, hvor vi skal opleve et teatralisk laboratorium: *Time woke up in darkness*. Det er en syret oplevelse, hvor vi i hold bliver lukket ind i et stort mørkt rum, hvor man går rundt til forskellige stationer og leger med sand, får en sten til at svinge i et reb eller skaber musik. De optrædende kunstnere er med i de forskellige elementer og indimellem optræder de med separate stykker. På hjemmesiden skrives der om forestillingen (*Carte Blanche*):

TIME WOKE UP IN DARKNESS er et undersøgelsesrum for eksperimentet, mens det udvikler og udfolder sig. Begreberne tid, rum og virkelighed undersøges. De mange elementer udgør et multiperspektiv, der simultant er en livekoncert, et stemningsrum, en performance og tilblivelsen af et stop-motion-billedværk. TIME WOKE UP IN DARKNESS er dermed en scenekunstnerisk oplevelse, der udfordrer det udvidede scenekunstbegreb.

Jeg er den første til at gå ud, da jeg finder det en tand for kunstnerisk og eksperimenterende. Kort tid efter kommer MG ud og vi venter på de andre. MG fortæller, at hun bare ventede på, at en anden skulle gå ud, da hun ikke ville være den første. Da vi alle er samlet, taler vi om stykket og nogen er mere begejstrede end andre. IAA fortæller, hvad hans baggrund, for at vi skulle se stykket, var. Han sammenligner stykket med områdefornyelsens arbejde; ligesom teatret var en underlig og falsk verden, på samme måde er der mange borgere, der kan opleve de processuelle rum, områdefornyelsen skaber, som underlige og falske. Det er en særlig virkelighed og viden, der bliver skabt i områdefornyelsen og det skal man være opmærksomme på, påpeger han. IAA's idé med dagen var at tvinge medarbejderne til at tænke over, hvilke processer, der skabes og hvordan de er med til at inkludere noget viden og samtidig ekskludere anden viden.

I planlægning skabes processuelle rum, hvor vidensformer og stedslige repræsentationer produceres. Der er forskel på at stå på gaden og tale med forbipasserende; at være til en veltilrettelagt workshop; eller at sidde i møde med en professionel aktør. Ved hver situation skabes former for viden, der giver udslag i planlægningens muligheder. Ydermere skal viden bearbejdes og oversættes til brugbare planer og handlinger; fra viden til handling. Det sker i planlægningens 'maskinrum', hvor kommunale embedsmænd bearbejder viden og driver planlægningen frem. Endnu et rum med særlig viden. IAA's måde at vise det på var via absurd teater. Den viden, der opstår dér, er én måde at repræsentere verden på, mens det at deltage i et borgermøde er en anden. I det år jeg har været tilknyttet områdefornyelserne, har jeg ikke oplevet noget, der på samme måde talte direkte ind i

afhandlingens problemstilling. Planlægning skaber sin egen virkelighed; sin finitte meningsprovins. Det er den nødt til for at kunne operere i verden. Som nedslagspunktets titel antyder, kommer der forskellig viden frem i forskellige settings. Den viden, der kommer frem, har stor betydning for de forståelser, der bliver skabt og for de planlægningsmuligheder, der åbnes op for (Beauregard 2013).

Jeg benytter begrebet setting som den ramme, der bliver sat op for at skabe viden om stedet. Og settings tager sig ud på mangfoldige måder. Det være sig statistiske undersøgelser, arkitektoniske evalueringer, sekretariatsmøder, borgerworkshop, gademøder, løse samtaler med beboere, møder med kommunale medarbejdere, gåture i kvarteret, styregruppemøder, aktørmøder... Viden går fra yderst refleksiv og rationel til kropslig levet erfaring. I de processer, jeg har været en del af, er det særligt en refleksiv og analytisk vidensform, der kommer frem, selvom mere levet viden også åbnes op. I nedslagspunktet præsenterer jeg det gennem tre elementer, der viser viden udfolde sig i planlægning. Jeg beskriver først, hvordan områdefornyelsernes planlægning til stadighed er bundet i en rationel planlægning, som man har svært ved at bryde med. Det har betydning for den fremkomne viden, som jeg hovedsageligt viser gennem OMF Sydhavnens kvarterplansproces. Derefter viser jeg, hvordan det ikke blot skyldes planlæggerne og planlægnings-systemet, men at den fænomenologiske erfaring kun svært kommer frem grundet dens levende, hverdagslige og ofte tilsyneladende banale karakter. Områdefornyelser er dog en indsats, der momentvis bryder med den rationelle diskursive praksis og lader andre vidensformer og stedsforståelser træde frem. Det præsenterer jeg afslutningsvis gennem de åbninger og muligheder, som det levede sted træder frem i.

Planlægningens viden er rationel viden

Statistiske undersøgelser, som dem områdefornyelserne er udvalgt på baggrund af, er rensset for levede erfaringer – hvordan det erfares at bo i et udsat byområde fremgår ikke. Arkitektoniske egenartsanalyser viser de stilmæssige greb, men sjældent hvordan arkitekturen opleves i hverdagen. Sekretariatsmøder er planlæggere, der analytisk fremlægger og diskuterer, hvordan deres uge arbejdsmæssigt kommer til at være og hvordan planlægningsarbejdet bedst håndteres. Det er sjældent levede stedserfaringer, der bliver fortalt om – fortællingerne i Del 2 finder sjældent genklang i planlægningen. Borgerworkshops er oftest refleksivt evaluerende, hvor levede erfaringer oversættes til analytiske pointer, der har et klart sigte. Andre settings bryder mere med rationalitet, såsom gademøder, der ofte har en løsere ramme; samtaler med beboere, hvor hensigten er en bredere vidensindsamling om kvarteret; gåture, der stedsliggør levede erfaringer. Men disse settings er til stadighed en niche. I det følgende viser jeg, rationalitet i planlægning stadig i høj grad definerer den diskursive praksis. Planlægning er at gå fra viden til handling, men den viden, der kommer frem er bygget op omkring rationelle argumenter – viden, som fx Healey (2007) og Sandercock (2003a) advokerer for, kommer sjældent frem.

OMF Sydhavnens kvarterplansproces er et eksempel på borgerinddragelse i forskellige settings, men sjældent en afsøgning af levet viden. Som udgangspunkt er Sydhavnen udvalgt til områdefornyelse grundet statistiske data, hvor levede erfaringer ikke indgår. Det må antages, at det at bo i et udsat byområde, skaber en række negative levede erfaringer, der ligger latent i det statistiske datagrundlag. De indledende sekretariatsmøder er diskussioner om praktisk realisering af processen, ting, man skal være opmærksom på og mulige samarbejder og projekter. Ved de første borgerinddragende settings ved genåbningen af Mozarts Plads og Karens Dag tales der med en væld af borgere. De bliver informeret om den startende områdefornyelse, om muligheder for at deltage og spurgt ind til, hvad de synes om Sydhavnen. Samtalerne går hovedsageligt på evaluerende holdninger til Sydhavnen; hvad kan de lide, hvad kan de ikke lide og hvad skal der laves om i Sydhavnen. Flere af samtalerne fører til beskrivelser af stedet, hvor der kobles levede erfaringer på, der fungerer som konkrete eksempler på de udtalte holdninger. Flere af disse fortællinger bliver vendt i sekretariatsmøder, hvor små anekdoter kommer frem, men der er ikke nogen egentlig opsamling på samtalerne.

Begge 'gademøder' er løst strukturerede og giver mulighed for lidt længere samtaler, hvor målet ikke er givet på forhånd. Det har en mere afsøgende karakter. Det er dog stadig ikke en fortællerworkshop eller direkte eksperimenterende metoder. Det gentages ved åbningsfesten på Anker Jørgensens Plads. Formålet med dagen er ifølge områdefornyelsen selv (OMF Sydhavnen 2014f):

- Borgerne skal have en god oplevelse, så de fornemmer at områdefornyelsen står for noget godt.
- Opdyrke vores netværk blandt borgere og lokale aktører.
- Rekruttering af deltagere til de efterfølgende workshops og styregruppen.
- Indsamling af viden om området, udfordringer, ønsker, den lokale stemning.
- Vi skal også selv have en sjov og interessant dag.

Det er overvejende den samme setting, der gør sig gældende med informationsbod, udfyldning af postkort og løse samtaler. Til denne dag vælger sekretariatet dog at gøre brug af yderligere tre metoder, der skal indsamle viden om området:

1. Det mentale bykort, som EFB stod for, hvor borgerne skal sætte klistermærker på et kort over Sydhavnen med de steder, der er det bedste, det uhyggeligste, det kedeligste og det smukkeste:

Workshop om steder i Sydhavnen. Eget billede.

2. Workshop om forbindelser, destinationer og barrierer, der også er en kortbaseret vidensgenererende metode, som ACP var ansvarlig for, hvor borgerne skal fortælle om, hvor de bor, hvor de kommer henne og hvor de gerne vil komme mere.
3. Fortællende workshop, som jeg faciliterede, hvor jeg forsøgte at få lokale borgere til at komme med fortællinger om Sydhavnen.

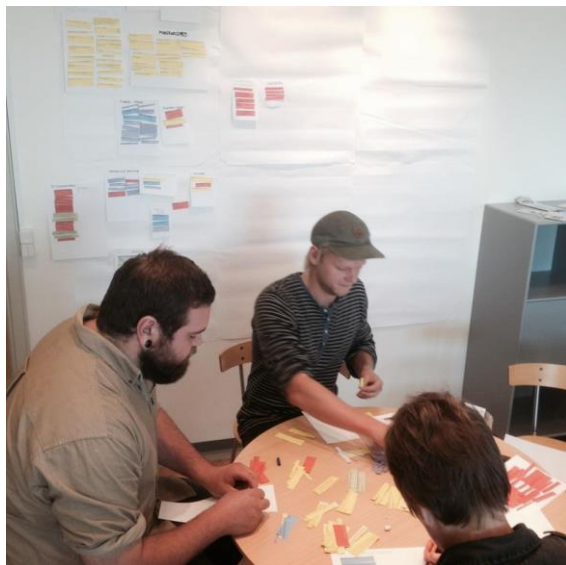
Fortællinger og levede stedserfaringer er ikke et eksplicit sigte for planlæggerne, men kommer frem gennem de mere løse samtaler, der opstår over kortene, hvor der bliver spurgt ind til, hvordan stederne opleves. Det er på et evaluerende og analytisk niveau, et rationelt niveau. At blive spurgt om, hvad der er det bedste eller det værste sted, er en refleksiv tilgang, hvor levede erfaringer oversættes til evaluerende argumenter.

Det samme gør sig for så vidt gældende i en anden, men tilknyttet setting, nemlig de postkort som lokale borgere bliver bedt om at udfylde. Spørgsmålene er (OMF Sydhavnen 2014m):

1. Hvad er det bedste ved Sydhavnen?
2. Hvilke personer mener du er vigtige at tale med, når vi sammen skal skabe en bedre hverdag i Sydhavnen?
3. Hvad kan blive bedre i Sydhavnen?
4. Hvad kan vi gøre her og nu?

De fire spørgsmål retter sig mod analytisk viden og ikke mod levede erfaringer. Selve postkortets titel karakteriserer det: "Hvad mener du?" Formatet er ikke at give fortællinger, men en måde at få meninger indsamlet. Det bliver viden uden levet kontekst. Postkortene bliver videre opdelt i en proces, hvor vi på sekretariatet opdeler udsagnene i

analytiske kategorier. Følgende tekst og billede bliver lagt op på områdefornyelsens facebookside d. 10. september 2014 (OMF Sydhavnen 2014l):

Endnu et lille indblik i det kommunale maskinrum. Vi er i gang med at analysere de 122 udfyldte postkort/spørgeskemaer vi har samlet sammen.

En foreløbig konklusion er, at 'sammenhold' og 'fællesskab' er begreber, der står endda meget stærkt i Sydhavnens identitet.

Det primære inddragelsesværktøj, OMF Sydhavnen benyttede, var de ni workshops, der var bygget op over en rejsemetafor; en rejse, som områdefornyelsen sammen med de lokale borgere og aktører skulle ud på.

VI SKAL UD PÅ EN FÆLLES REJSE MOD FREMTIDENS SYDHAVNEN

PowerPoint-slide om rejsemetafor præsenteret på workshops. Illustration fra OMF Sydhavnen (2014n).

Workshopperne kom gennem flere stadier, hvor der ved første workshop var fokus på vision og overordnede problemstillinger for Sydhavnen. Ved anden workshop var der fokus på mulige løsningsforslag og indsatsområder og ved tredje workshop var det prioritering og kvalificering af løsningsforslagene. Ved første workshop blev kvarterplansprocessen ridset op, hvorefter man gik videre til, hvad der er positivt ved at bo i Sydhavnen og hvilke ressourcer, der er til stede. Efter en kort præsentation af, hvad der var skabt af viden gennem gademøder og postkort og ti minutters diskussion i plenum om områdefornyelsens udgangspunkt, skulle hver deltager i workshoppen individuelt reflektere om, hvad personen drømmer om, hvis alt er muligt. Det skulle udfyldes på et refleksionsark (OMF Sydhavnen 2014c). Gruppevis skulle det derefter præsenteres, hvorefter hver gruppe formulerede en fælles vision på et visionsark. Det præsenteres i plenum og grundlagde udgangspunktet for, hvor Sydhavnen gerne vil rejse hen. Næste skridt var at undersøge udfordringerne ved at bo i Sydhavnen og have en diskussion heraf. Sidste punkt var at udvælge udfordringer og forsøge at finde forslag til forandringer (de måtte på dette tidspunkt ikke være detaljerede løsninger). Ved de to efterfølgende workshops kørte det efter en lignende skabelon med velkomst og introduktion til, hvor processen var på vejen og opfølgning fra sidst; oplæg fra projektleder eller relevant gæst; diskussion, kvalificering og prioritering af forslag i grupper; afrunding og tak-for-i-aften. De diskussioner, der kom frem ved de borde, hvor jeg var placeret, fulgte præmissen for workshoppen. Deltagerne holdte sig til refleksioner om Sydhavnen, meninger om stedet og analytiske rationelle begrundelser. Leder man efter levede fortællinger, hverdagslige forståelser og beskrivelser af følelser, leder man forgæves. Eller man finder i hvert fald disse i en oversættelse, hvor det konkrete og levede er sorteret fra og hvad der var tilbage, er næsten teoretisk analytisk viden. Jeg har i mine feltnoter skrevet, at "hvis man ikke har en direkte mening eller holdning til Sydhavnen, men 'blot' en historie, har man ikke meget at sige." Workshopperne lagde ikke op til den slags viden, der efterspørges i meget planlægningslitteratur, men en planlægningsviden, der kunne indgå i den videre planlægning. Samtidig blev der opfordret fra facilitatoren og de enkelte projektledere til at abstrahere væk fra konkrete oplevelser og mod hvad en konkret situation betyder og repræsenterer. Analysen træder ind fra starten af, i stedet for at undersøge stedets mangfoldig, tilknyttede erfaringer og flygtighed. Samtidig gøres det sværere at fremsætte levede erfaringer, da hver workshop har et klart tema, som erfaringer skal analyseres ind i.

Møder, workshop og lignende er struktureret omkring argumenter, pointer og mål-middel-sammenhæng (Fischer & Forester 1993; Fischer & Gottweis 2012). Den viden, der fremkommer, er allerede på sin vis overleveret i form af rationelle argumenter, som også JSK nævner:

Når man først sidder i en workshop, så bliver det så forpligtende. Når man rejser en problemstilling, så skal man også lidt kunne have svaret, synes man. Man bliver også meget politisk korrekt og meget socialiseret i en gruppe af dem, man sidder ved siden af. [...] Demokrati handler også om, at man kan argumentere for sine holdninger og man tør

putte det ind i det. [...] Man skal også kunne leve med det, man foreslår. (JSK, OMF Sydhavnen)

Levede stedserfaringer skal reflektivt forklares og argumenteres, hvorefter disse oversættes til det kommunale sprog. Workshopperne var rationelt betonet i en anden grad end de forskellige møder, der var på gadeplan:

Når du er til en workshop, så bliver det meget formelt. Og når du siger noget, og du siger det foran andre, så skal man mene det, som man siger. 200 procent. [...] Når du møder en person en til en på gaden, så er det meget mere lige nu og her i virkeligheden. Det er ikke så formelt og det er mere frit – det kan jeg meget godt lide. Altså, jeg er mest til det der med at møde mennesket, der hvor det er. Jeg er faktisk ikke så meget til de der workshops, og selvom jeg synes, at de har givet et godt resultat, så kan jeg godt lide det andet. (EFB, OMF Sydhavnen)

Workshopperne har på sin vis været en modsætning til GJ og min fortællende byvandring, hvor de levede stedsfortællinger fyldte, men hvor deres direkte brugbarhed for planlægning ikke var tydelig. For rationel viden er effektiv viden i den forstand, at der er en klar sammenhæng mellem mål og midler, hvad enten der er tale om praktisk- eller værdirationalitet. Og det var idealet for workshopperne. Som JSK påpegede, da han nævnte til mig en dag på sekretariatet, at møder på gader oftest var svære at benytte direkte i en planlægningsproces. Måske han mente, at oversættelsesprocessen er for omstændig. Workshopperne er stringent tilrettelagt efter planlægningens logikker med specialiseret viden, hvor hvert udsagn helst skal have en værdi- og praktisk rationalitet. Workshopperne gav mulighed for at borgere og aktører bliver inddraget på en medbestemmende og samskabende måde, og områdefornyelsen tager deltagerne helt ind i planlægningsprocessen, som ACP forklarede det i første workshop for Livet mellem husene. Men samtidig er de levede erfaringer yderst implicit og ikke noget, der søges systematisk.

Ved sekretariatsmøderne bliver den fremkomne viden diskuteret inden for hvert tema, tilpasset vedtagne strategier, undersøgt for oversættelsesmuligheder og omdannet til projekter. Det er heller ikke her, at man finder levet stedserfaring, uden at den fremkommer i en oversat og tematiseret version. Der bliver ofte fortalt anekdoter fra medarbejdernes oplevelser fra området og deres observation af områdets steder, men ikke systematisk.

Ved forandringsstrategien, en ny setting, bliver den akkumulerede viden sat ind i en stærkt rationel ramme, der fulgte opbygningen fra workshopperne. Forandringsstrategiens formål var at sortere input fra borgermøder ind i forandringsmodellen, skabe en vision for hver af de fire temaer, formulere overordnede og konkrete mål for hvert tema og formulere en fælles vision. Det ønskede resultat var at skabe ramme og indhold til færdiggørelse af kvarterplanen (OMF Sydhavnen 2014b). Som JSK skriver i indkaldelsen til mødet:

Det går i korte træk ud på at blive enige om hvad de overordnede visioner og mål for projektet er og lade det styre hvad vi så igangsætter af projekter. Projekter der ikke bidrager til nå / arbejde imod visionen skal ikke med. (OMF Sydhavnen 2014h)

De fire vigtigste begreber i forandringsstrategien var: Vision - Overordnet Mål - Konkrete mål - Redskaber. Argumenter blev frembragt for, hvorfor noget skulle prioriteres, andet parkeres og noget tredje lægges sammen med noget fjerde. Hvordan helt lokale forhold kunne spille ind i overordnede strategier og hvordan bydækkende visioner kunne oversættes til lokale planer. Herefter blev kvarterplanen bygget op omkring forandringsstrategien. En strategi, der overvejende minder om den rationelle planlægningsproces.

To yderligere settings er værd at nævne, der ikke kun taler ind i OMF Sydhavnens proces, men i alle områdefornyelser. Hhv. møder i projekt/arbejdsgrupper og styregrupper, der er et primært værktøj for områdefornyelsernes planlægning. Styregruppemøderne kan ses som idégenerende og kvalificerende organiseringer, hvor styregruppen har den endelige beslutningskraft. De styregruppemøder, jeg har deltaget i, var styret af formel viden og rationelle diskussioner af projekterne. Jeg har endnu til gode at høre en fortælling om levet erfaring til styregruppemøderne. Igen skal det påpeges, at stedet fylder i områdefornyelsernes planlægningspraksis, men at det sjældent er levede erfaringer, der fremkommer. Som TL nævner, så er det projekterne og ikke hverdagen, der tales om til styregruppemøder, men at det er hverdagen, som man planlægger for (TL, OMF Skt. Kjelds Kvarter). Den levede viden er i bedste fald oversat ind i rationelle forståelsesrammer, i værste fald negligeret. Den mangfoldighed af viden, som planlægningslitteraturen argumenterer for, har stadig trænge kår, selv i områdefornyelser.

Projektgrupper er løsere organiseret end styregruppemøder. Grupperne har et mere lokalt og konkret sigte end en styregruppe. Projektgrupper organiseres omkring et projekt, der oftest har udgangspunkt i et bestemt sted. Grupperne består af en tovholder fra sekretariatet, medlemmer af styregruppen, relevante aktører for projektet og hertil 'menige' borgere, der interesserer sig for deres område. Projektgrupperne udvikler projekterne, er med til at implementere og forankre dem, samt skaber viden om de lokale forhold. I projektgrupperne bliver praktikaliteter ofte styrende, som hvad kan der gøres og hvordan kan det gøres, men det er udover gademøder her, at jeg ser levede stedserfaringer træde klare frem. Projektlederen får indblik i deltagernes forståelse af stedet og der gives ofte plads til at mere nuancerede og oplevede forståelser kan træde frem. Det vender jeg tilbage til.

Min gennemgang af kvarterplansprocessen er ikke en ensidig kritik af fx workshopperne, da tilgangen indeholder kvaliteter, som flere af planlæggerne lægger vægt på. JSK betoner bl.a. det høje vidensniveau og den klarhed, som borgerne kom med, om hvilke udfordringer og løsninger, der er i området. Derfor var der ikke behov for nogen lang 'føleperiode', som han kaldte det. Det var en effektiv proces:

Jeg tror faktisk, at vi [...] nok havde regnet med, at vi skulle ud i nogle flere drømmescenarier og vi ligesom selv erkendte, at vi vidste ikke, hvor vi skulle hen; hvor vi skulle lande henne. Vi vidste godt, at vi havde noget, som vi skulle løse, men løsningerne kendte vi ikke på forhånd og der tror jeg måske, at vi havde regnet med, at borgerne heller ikke havde svarene [...]. Men der oplevede jeg i hvert fald, og der kan det godt være at andre

oplevede det anderledes, at borgerne ret hurtigt ligesom satte navn på det, de ville. (JSK, OMF Sydhavnen)

ACP nævner i forlængelse, at der i planlægning er behov for at have semiprofessionelle borgere med, der netop kan abstrahere videre end tilfældige personer, der aldrig var været en del af planlægningen:

Fordi, man har brug for at lave de der workshops, og man har brug for at tale med nogle folk, der repræsenterer nogle netværk i kvarteret, og man har brug for at tale med nogle borgere, som kan agere på et lidt højere niveau ift. det faglige indhold end en helt tilfældig person, der aldrig har interesseret sig for sådan noget der. Der er det en styrke for et kvarter, at der er folk, som er engagerede, som har beskæftiget sig med lokalområdets byudvikling i flere år, som forstår, hvad en projektbeskrivelse er, som har en eller anden grad af indsigt i den kommunale beslutningsproces. Fordi de er bedre til at oversætte for deres naboer – det er godt at have dem også. (ACP, OMF Sydhavnen)

På en workshop kan man gå i detaljer, være grundig og komme op på et relativt højt niveau, udtaler ACP videre i interviewet. En effektiv proces er et kriterie, der ikke kan undviges fra – det ligger som et fundament i planlægning. Som LJB, og mange andre interviewede planlæggere, nævner, så kan man altid blive bedre til at indsamle forskellig viden, men det kan også betyde, at man aldrig bliver færdig – og et vigtigt kriterie for en kvarterplan er, at den bliver færdig. Ingen planlægningsproces er perfekt (LJB, OMF Sydhavnen).

Planlæggerne er dog også klar over, at inddragelsesværktøjer som workshops kan virke ekskluderende for borgere, der ikke er vant til kommunale processer og det gælder for 99 procent af borgere i Sydhavnen, da der ikke mødte mange op, som ACP nævner. Mange kender ikke systemet og kravene. TL nævner om sine oplevelse med de mere formelle inddragelsesformer:

Der er masser, der ikke kan være med. Der er nogen, som bliver screenet ud ret hurtigt. Det er jo et kommunalt projekt, hvor der er en plan og hvor der er nogle rammer og hvis du ikke passer ind i de der former og de der rammer, så bliver du squeezet ud. Hvis du ikke gider det og kan det, så bliver du sorteret fra. [...] Dels er der jo styregruppen, der kræver en helt særlig form for kompetencer end dem, som man er vant til, med dagsordner, referater og at tale på en særlig måde. Det er nogle helt specielle typer mennesker, som deltager. Men det gælder jo alle former for projektgrupper, at man er vant til at lave workshops og man er vant til hele det game. (TL, OMF Skt. Kjelds Kvarter)

Vendes blikket mod fortællingerne i Del 2, vil de som stedslig viden og repræsentation sjældent indgå i de settings, som områdefornyelsernes formelle vidensindsamling fungerer efter. Dybe fortællinger, som fx Mehdis med kompleks og ambivalent viden, har svære vilkår for at blive repræsenteret i en proces som produktionen af kvarterplanen i Sydhavnen, da levet stedslig viden ikke er skabt til planlægningens rationelle settings. Den stedslige samling, der er levet og kompleks har svært ved at indordne sig inden for en snæver rationel ramme. Den slags viden kan ikke opsummeres i essenser eller kategorier

(Zahavi 2001b), ligesom der ofte mangler et klart sigte i fortællingernes viden. Levet erfaring og planlægnings former er sjældent direkte kompatible. Skal levet viden frem er det ofte gennem oversættelse fra beboeren selv og fra planlæggerne, hvorved viden dekontekstualiseres og sættes ind i en middel-mål rammesætning. En oversættelsesproces, som kvarterplanen er et eksempel på.

Alle medarbejdere under kvarterplansprocessen i OMF Sydhavnen, og fra de øvrige områdefornyelser, har efterfølgende udtalt, at de gerne ville benytte mere levet viden, men når det ikke sker, skyldes det et enormt tidspres og begrænsede ressourcer, der gør, at man ikke kan undersøge det mere umiddelbare, som JSK kalder det:

Hvis man havde mere tid og flere ressourcer, så kunne man godt bruge mere tid på det umiddelbare. Det med endnu mere at søge folk op i gader og stræder, hjemmadresser osv. Det kunne man godt. (JSK, OMF Sydhavnen)

ACP påpeger, hvordan det ikke blot er det opsøgende arbejde, der er tidskrævende, men også den efterfølgende oversættelse, som han selv nævner:

ACP: Den omsøgende borgerdialog er jo også super ressourcekrævende, men det ville jeg gerne have, at man brugte mere. Omvendt, når man taler med folk, der ikke plejer at beskæftige sig med sådan noget der, det gør jo, at embedsmændenes oversættelsesopgave bliver mere omfattende.

Interviewer: Får man mere magt som embedsmand så?

ACP: Ja, det tror jeg, for hvis man kun har dem, der gider at engagere sig i ti til 30 minutter af gangen, de er jo altså noget nemmere at løbe om hjørner med end sådan en eller anden bidsk ræv, der har siddet i lokaludvalget i femten år. (ACP, OMF Sydhavnen)

Det er altså ikke blot tidskrævende, men også et spørgsmål om legitimitet og magtfor-skydning, hvilket ACP videre peger på, at en gennemsigtig og åben proces kan sikre – man kan se, hvad der er sket, hvordan det er sket og hvordan det er taget videre – en tragtfarm, som han kalder det, når han omtaler kvarterplansprocessen (ACP, OMF Sydhavnen). Noget, der er udfordrende ved den løsere og mere uformelle borgerinddragelse, hvor levet viden i højere grad opsøges. En rationel planlægningsproces skaber en legitimitet og effektivitet, men det behøver dog ikke være ensbetydende med udelukkelse af levet viden, men betyder at det bliver mere ressourcekrævende.

Manglende alibi

Jeg har selv oplevet, hvordan det er nemmere at spørge borgerne om spørgsmål som, hvad er det bedste ved området? Hvad kan blive bedre? Hvor kan du selv godt lide at komme? Altså evaluerende, analytiske og rationelt betonet viden. Det virker sjældent som, at borgerne er særligt interesserede i at fortælle om levede hverdagslige erfaringer i lige så høj grad, som de er villige til at fortælle evaluerende om området. Det er lettere at fortælle om, hvad man synes om stedet end at fortælle, hvilke erfaringer man har haft

der. De mere følelsesmæssige aspekter og den levede erfaring er sværere at komme frem med. Det gælder også noget så simpelt som enten at tale om det fysiske eller om det sociale:

Det er sgu lidt lettere at forholde sig til, hvor bænken skal stå, synes jeg, end det er at forholde sig til [det sociale], fordi det er meget følelsesmæssigt. Og det er jo meget subjektivt, det man tager udgangspunkt i, når man arbejder med det sociale og det kulturelle. Og der skal man sgu ramme en rimelig god tone. [...] Hvordan fortæller man om en følelse eller oplevelse af noget, fordi det er jo uhåndgribeligt. Det er ikke noget, som jeg kan røre ved eller noget, som jeg kan se. [...] Det er sådan meget den der patos... følelsesmæssige. (EFB, OMF Sydhavnen).

Som EFB påpeger, er det noget, planlæggerne selv finder udfordrende. Det skyldes bl.a., at borgere har en forventning om, hvad planlæggerne forventer af dem og det taler de ind i. De har svært ved at se, hvordan en fortælling bidrager til planlægningsprocessen og jeg har oplevet, hvordan de ligefrem har affejet andres fortællinger, som ”det er jo bare din fortælling”. I mit feltarbejde udtrykker flere planlæggere, at de finder det interessant at undersøge stedet via fortællinger og lignende eksplorative metoder, men at der sjældent er tid til det, da det er ressourcekrævende. Ofte har borgerne svært ved at se, hvad levede stedserfaringer bidrager med. Borgerne kan siges at mangle et alibi for at komme med hverdagslig og levet viden.

Der er forskel på settings, hvilket også smitter af på den viden, der fremkommer. Et eksempel på et manglende alibi var ved åbningsdagen for OMF Sydhavnen på Anker Jørgensens Plads, hvor jeg forsøgte at indfange levede fortællinger. Jeg havde produceret et banner, der kort beskrev, hvad det gik ud på. Jeg opsatte billeder fra steder i Sydhavnen, der kunne koble konkrete steder med konkrete erfaringer. Jeg havde sat et mikrofonstativ op, så fortællingerne kunne blive optaget – en overlevering uden dokumentation ville være svær. Der kom dog ikke rigtigt nogen borgere forbi min fortællerworkshop. Og de personer, der kom forbi, var skeptiske og spurgte, hvad det skulle bruges til. Hvorfor var deres fortællinger relevante for en fornyelse af Sydhavnen? Jeg gik rundt mellem deltagerne og lavede mindre interviews, men det blev langt fra den fortællende succes, jeg håbede. Jeg fik dog en fortælling af daværende Teknik- og Miljøborgmester, Morten Kabbell, om at have viet et brudepar på Karens Minde nogle år tilbage.

Morten Kabell ved fortællerworkshopen til åbningsfest for OMF Sydhavnen. Billede fra OMF Sydhavnen.

Det virkede til, at lokale borgere langt hellere ville fortælle om deres holdninger til kvarteret end oplevelser i kvarteret. Da jeg senere talte med sekretariatet om dagens forløb, fortalte JL, at han havde syntes, at min workshop var for formel til dagen og at det måske var derfor, at borgerne ikke kunne se, hvorfor de skulle deltage. Han havde bedre erfaringer med, at levet viden kommer frem gennem løse samtaler, der opstår mellem planlæggere og borgere. Han har sikkert haft ret, men hvordan kan man så dokumentere fortællingerne og lade den levede viden, der ligger heri, blive overleveret? Det vender jeg tilbage til i næste nedslagspunkt.

De levede erfaringers fremkomst

Hvilke settings er det, der bliver benyttet oftest i områdefornyelser? Det er de refleksiøst rationelle. Det er evaluerende viden, mens levede erfaringer forbliver i baggrunden eller oftest træder frem som oversættelser. Men der skabes også åbninger for mangfoldige vidensformer. Områdefornyelsers brud med rationalitet er en integreret, men underudviklet, del af planlægningspraksissen. Planlæggerne er selv bevidste om den forskel på viden, der er mellem fx workshops og gademøder, og betoner, at de kan forskellige ting og at man skal bruge dem med forskellige hensigter, som IAA benyttede turen til Teaterøen til at vise. Brugbarheden af viden kommer an på den konkrete sammenhæng:

Igen, så er det sindssygt kontekstafhængigt, at man skelner imellem, hvad er der relevant i den her sammenhæng for, at jeg kan træffe en beslutning eller for at vi kan komme videre i processen og hvad er bare interessant at vide. [...] Jeg kan ikke engang sige, hvad der er relevant eller interessant, for det handler så meget om, hvad er det for en situation, hvad

skal vi finde ud af. Men jeg synes, at det er rigtig vigtigt, at man er dygtig til at sætte en klar ramme, særligt når man laver inddragelsesprocesser. (EFB, OMF Sydhavnen)

Områdefornyelsen spiller på en flerfacetteret inddragelsesstrategi, der giver plads til multiple vidensformer. Det er kommet frem i forskellige former. Som nævnt er projektgrupper, hvor der er tid og mulighed for at afsøge viden, et af de centrale værktøjer, der sikrer, at områdefornyelserne informeres af levet erfaring. Det gælder fx et møde i projektgruppen for omdannelsen af Størevejsområdet. Projektgruppen bestod ikke af mange deltagere og det var en udfordring, at der sjældent mødte mange af medlemmerne frem til møderne, hvorfor flere møder måtte aflyses. Deltagelsesprocenten var heller ikke høj ved projektgruppemødet d. 29. april 2015, hvor der kun mødte ét medlem op. Han var formand i en boligforening på Størevej. En anden beboer, ASHH, stødte senere til mødet. Mødet var planlagt som en byvandring, hvor der på vejen skulle diskuteres en række udfordringer og muligheder for omdannelsen:

Indtegnelse af fokuspunkter ved byvandring. Illustration fra OMF Fuglekvarteret (2015b).

KKT's udgangspunkt var, at vi skulle se på planen for området og hvilke alternative strategier, der kunne tages i brug. Da vi bevægede os rundt i området med de en-to beboere kom der viden frem, der var meget konkret og forholdte sig til specifikke steder og hverdagslige erfaringer. Der blev talt om de oplevelser, beboerne havde haft i området; hvordan man havde oplevet unge spille basketball på en ellers lukket bane; hyggelige aftener ved grillen; biler, der kørte for hurtigt, så man måtte springe for livet; og vaskerum, de havde oplevet blive brugt til meget andet end at vaske. Vandringen var i kontrast til et

møde lidt tid efter, hvor KKT gik nogenlunde samme rute med en gruppe planlæggere, centralt placeret i kommunen, som fulgte projektet. Der var ingen levede erfaringer på turen, men diskussioner og oplysninger om vejes normalbredde, hastighedsnedsættende foranstaltninger og optimering af parkeringspladser. KKT brugte mødet med planlæggerne til at orientere om projektets status og få fagteknisk input. Der blev ikke nævnt, hvordan beboerne erfarer gaden eller skabt et forsøg på at få de to vidensformer, som de to byvandringer talte sig ind i, til at mødes. KKT skal have grupperne til at mødes på en anden måde:

Beboerne er snævert fokuseret på deres egne nære problemstillinger og det er jo så min opgave at forsøge at hive det op i den større sammenhæng. Den interne arbejdsgruppe, som er den kommunale arbejdsgruppe, det er jo alle de fagfolk, som jeg skal sparre med og hvis opgave det er at se på de store sammenhænge. Lige umiddelbart, så tænker jeg, at det er de meget tekniske ting, som jeg bruger den interne gruppe til. (KKT, OMF Fuglekvarteret)

Ved kvarterplansprocessen i OMF Sydhavnen blev der afholdt tre gademøder, hvor der opstod samtaler, der løbende blev til små fortællinger, der inddrog levede erfaringer. Planlæggerne spurgte ind til beboernes oplevelser, der lå til grund for deres holdninger til Sydhavnen og af det kom der flygtige, nuancerede og detaljerede forståelser frem. Det er med til at sikre en levet forståelse af kvarteret, som ACP betegner som central i områdefornyelsesarbejde:

ACP: Det handler i meget meget høj grad om, at fagfolkene simpelthen skal få den forståelse for, hvad er det, der giver mening i det her kvarter for de her mennesker, der bor her. Sådan at vores faglighed i virkeligheden kan blive styret af en meget tæt forståelse eller symbiose med, hvad kvarteret er og hvad der giver mening og hvad de borgere gerne vil have.

Interviewer: Kan man få den på to måneder intensiv [borgerdialog]?

ACP: Ja, det mener jeg. Det kan man godt. Men det kommer også an på, jeg ved ikke, om det er pædagogisk forståelse, men det kommer jo også an på, hvor åben man som fagperson er for det. [...] Det tror jeg godt, især, hvis man er positivt indstillet og hvis man synes det er vigtigt. (ACP, OMF Sydhavnen)

Det samme gjorde sig gældende ved genåbning af Haralds Plads i OMF Skt. Kjelds Kvarter, der var blevet renoveret, hvor der blev serveret mad og drikke, mens planlæggerne snakkede om området med de fremmødte. Samtalerne, jeg fik med nogle af deltagerne og som jeg overhørte, var langt mere orienterede mod de lokale borgeres levede erfaringer, som når en fortalte om sin datter, der var flyttet ind lige ved siden af, og en anden om en oplevelse i Netto på den anden side af vejen.

Indvielse af Haralds Plads. Eget billede.

En måde, hvorpå stedet i OMF Sydhavnen blev konkretiseret og levendegjort skete ved en tryghedsvandring arrangeret af Kgs. Enghave Lokaludvalg og Københavns Politi, som OMF Sydhavnen deltog i. Udfordringer med utryghed blev nævnt på vandringen, men i en konkret og levende form, hvor der blev knyttet oplevelser til. Det var ikke længere kun oplevelser af område, der blev repræsenteret, men også oplevelser i området. Trygheden blev mere detaljeret og nuanceret end det var tilfældet i diskussionerne ved workshopperne. Det var til gengæld viden, der ikke direkte kunne omsættes til stringente strategier, men som gav en levende forståelse af områdets steder.

Tryghedsvandring i Sydhavnen. Eget billede.

Samspillet mellem statistisk viden, som tryghedsvandringen baserede sig på, og levet viden, viste sig også ved en byvandring i 2016, hvor kvarterplansprocessen for længst var overstået og OMF Sydhavnen var i implementeringsfasen. Gennem de statistiske data, der var produceret ifm. områdefornyelsen, såsom Megafonmålinger, bylivstællinger, tryghedsindekser og socioøkonomisk indeks, får man ét syn på Sydhavnen gennem en vidensform, der ikke i sig selv siger meget om levede erfaringer. Områdefornyelsen forsøgte at koble vidensformerne, hvor tallene blev præsenteret på udvalgte steder og det var så op til deltagerne at fortælle om deres erfaringer. Programmet for byvandringen var for stramt til, at der kom detaljerede fortællinger frem, men det gav en mulighed for både at præsentere nøgletal og samtidig blive klogere på erfaringerne bag tallene.

Byvandring med OMF Sydhavnen. Eget billede.

Også gennem den lokale tilstedeværelse erfarer sekretariatene området anderledes og mere levende end, hvis de er placeret centralt. IAA fortalte, at han i opstarten af OMF Fuglekvarteret brugte meget tid i området og satte sig ved siden af lokale borgere på bænke og andre steder og spurgte ind til deres erfaringer. Han havde en lille bog, hvor han noterede samtalerne og personerne i. Lignende gør sig gældende for alle medarbejdere i områdefornyelser; alle medarbejdere bruger mange timer i området, befinder sig i det dagligt og lærer dets situationer, nuancer og særpræg at kende. Alle planlæggerne omtaler tilstedeværelsen i kvarteret som det vigtigste for en områdefornyelse – det er også, hvad SSØ oplever gennem den daglige tilstedeværelse og alt, hvad det medfører:

En del mere fornemmelse af kvarteret på forskellige tidspunkter af døgnet og noget af den viden, som folk, der rent faktisk bor her, har. Det er jo derfor, at det er fedt at have fat i folk, der rent faktisk bor her, fordi de har en anden fornemmelse af det der hverdagslige, som ikke nødvendigvis lige er til at beskrive... Jeg tænker, at der er ret meget af den der tavse viden, som ikke lige lader sig sætte på formel, men som bare... Det ved jeg ikke, hvad er det for en stemning... Noget af det er sådan lidt diffust eller udefinerbart.

For mig selv er det i hvert fald bare en oplevelse af at lære kvarteret bedre at kende. Og hvad det så er, man nærmere lærer at kende, kan jo så være svært at beskrive. Men jeg kendte ikke kvarteret specielt godt, inden vi begyndte at arbejde herude og der synes jeg, at jeg stadigvæk kan blive ved med at lære noget nyt eller kende noget nyt. (SSØ, OMF Fuglekvarteret)

Den lokale tilstedeværelse skal ikke undervurderes, selvom den viden, den tavse, diffuse og udefinerbare viden, der opstår, kan være svær at omsætte til direkte planer, men den er stadig vigtig, som SSØ siger, da jeg spørger, om den slags viden informerer planlægningen:

Det synes jeg da, at det gør, men igen kan det være svært at sige, hvad det gør. Hvad det er, at det giver. Men altså, bare sådan ift. sådan noget arbejdsglæde, der får jeg da meget energi af sådanne historier. Det er fedt at høre sådan nogle historier. [...] Så jeg synes da, der er mange af de der små snakke eller oplevelser eller historier, som bidrager til, at jeg har en positivt forståelse af kvarteret, som jeg håber, at jeg kan give videre.

Det er fandme svært at svare på, men det håber jeg da på en eller anden måde. Altså jeg håber da, at det betyder noget for måden, vi møder folk på, at vi ligesom også bidrager med den positive forståelse. Det er jo ikke noget, der direkte ændrer måden, jeg løser en opgave på næste dag, men jeg tror, at jeg ser det som en del af den der baggrundsviden om folk, man kender fra kvarteret eller sådan at få et så bredt persongalleri som muligt repræsenteret i sit kendskab til kvarteret. (SSØ, OMF Fuglekvarteret)

Der er flere, der omtaler den levede viden som en baggrundsviden, der informerer deres tilgang til stedet og som de ikke ville være foruden. Levet erfaring er svær at sætte på formel, men ikke desto mindre nødvendig for en kontekstnær lokal planlægning, som man ikke kan udføre fra det centrale rådhus:

Man reagerer måske også mere på følelser end man gør, hvis man sidder centralt, men jeg synes det, som en områdefornyelse kan, er at få de lokale stemmer til at fylde mere, til at blomstre mere og få dem til også at blive en del af udviklingen og strategierne, så det ikke kun er tænkte ting, der foregår på Rådhuset, der også er alt muligt godt i, men at det også er lidt følelser... Jeg synes, det som områdefornyelser kan, i modsætning til alt det med at måle og veje, er, at man bare tager ud og mærker et sted. (IAA, OMF Fuglekvarteret)

Områdefornyelser arbejder også direkte med fortællinger fra stederne. I OMF Sydhavnen har de støttet lokalmediet Havnefar, der formidler Sydhavnen til sydhavnerne. Et lokalmedie var et ønske fra kvarterplansprocessen og Havnefar er et af svarene herpå og skal være et medie, hvor beboerne kan læse kreative, sjove, seriøse og skæve fortællinger fra bydelen (OMF Sydhavnen 2018).

Bladet kan virke som delvist inspireret af Lokalavisen Rabarberbladet på Indre Nørrebro, der kan betegnes som en ultralokal avis, der går helt ned i enkelte personers fortællinger fra området (OMF Indre Nørrebro). Det er støttet af OMF Indre Nørrebro, som et forsøg på skabe et kendskab beboer til beboer og give en mangfoldig identitet til området.

OMF Fuglekvarteret arbejdede også med fortællinger gennem det støttede projekt Fuglestemmer, der lærte hovedsageligt børn og unge at bruge fortællinger som formidling. Det blev gjort via workshops, radiooptagelser og begivenheder. De indsamlede fortællinger fra området blev formidlet videre gennem en række podcast og en fortællerfestival i Nordvestparken:

Reklame for Fuglestemmer i Nordvestparken. Illustration fra OMF Fuglekvarteret.

Et lignende projekt har også set dagens lys i OMF Kulbanekvarteret med Fortællinger fra Kulbanekvarteret, hvor borgere kan høre ti stedspecifikke fortællinger fra området om fx gasekspllosionen i 1964; om at flytte fra Nørrebro til Vigerslev Vænge; og om de

første indflyttere (OMF Kulbanekvarteret 2018). Og OMF Indre Nørrebro har et lignende projekt, Hjem til Blågården, med lokale fortællinger fra beboere rundt om Blågården (OMF Indre Nørrebro 2015). Hertil kan også nævnes GJ og min fortællende byvandring, der ikke blev nogen udtalt succes, da der ikke deltog mange borgere, men det var en interessant måde at formidle området på og ligger i klar forlængelse af fortællingerne i Del 2.

Fortællende byvandring i Sydhavnen. Eget billede.

Der er særligt tre tilgange til brugen af fortællinger i planlægning, som planlæggerne taler om. Den ene tilgang er formidling mellem virkeligheder, som bl.a. EFB nævner, da jeg spørger til brugbarheden af GJ og min fortællende byvandring:

Det er en god måde at dele virkelighed på. [...] Jeg synes, at det er rigtig vigtigt, at man får indblik i virkelighederne og hvordan de er og hvordan man oplever sin by og den måde, man lever på og får et indblik i, hvordan andre oplever det. Og det der med, at selvom man går og tror, man er milevidt fra hinanden, så er man måske slet ikke så langt fra hinanden. (EFB, OMF Sydhavnen)

Den anden tilgang betoner, at man via fortællinger kan inddrage borgere, der sjældent møder frem ved mere formelle aktiviteter, særligt udsatte borgere. Den tredje tilgang betoner, at fortællinger indeholder viden, der ikke nødvendigvis kommer frem gennem diskussioner og argumenter, som ACP beskriver, da han fortæller om sit tidligere arbejde med omdannelse af Amagerbrogade, hvor de benyttede fortællinger. I den forbindelse nævner han, at oversættelse kan være udfordrende, men givende:

Dels så gjorde vi noget med nogle interviews, men det kan være svært at oversætte sådan en decideret fortælling fortælling, men... Altså en af fortællingerne vi fik på Amagerbrogade, det var en fyr, der var kommet hertil som irakisk flygtning som fire-femårig. Hans

første minde fra Amager [...] må have været ved juletid, hvor de kørte ned af Amagerbrogade og så var der alle de her kulørte lamper, og så sagde han bare ”fuck man, det er storbyen det her” [...]. Med alle butikkerne og alt. I hvert fald så fortalte det noget om, at for nogen mennesker, der er Amagerbrogade Fifth Avenue. [...] Det er Amagerbrogades identitet. Når man ikke er fra Amager, så tænker man, at Amagerbrogade er en megasløv, provinsiel, hendeende gammel handelsgade, men sådan en fortælling siger jo, at for nogen har Amagerbrogade en meget mere markant... Og den rolle og den identitet og den viden påvirker og kan jo nærmest bruge til, at man skal udvikle Amagerbrogade på en bestemt måde. Hvorfor det giver mening at tro på den som en levende handelsgade. Og derfor skal man gøre fortovene bredere. (ACP, OMF Sydhavnen)

De fleste af planlæggerne nævner samtidig, at den enkelte fortælling ikke i sig selv skal være grundlaget for planlægning, men skal holdes op imod anden viden i en demokratisk proces. Noget, som kritikken fra Del 1 er enig i (Healey 2010; Sandercock 1998) og som er vigtigt at pointere.

Opsamling – sprækker i et rationelt grundlag

Som vist er områdefornyelse en indsats, hvis centrale vidensform er rationelt betonet; fra middel til mål. De er indlejret i et planlægningssystem, der til alle dage har været rationelt og som kan være svært at tænke på andre måder (Alexander 2000). Planlægning som en intentionel handling og som en proces fra viden til handling er grundlæggende rationel betinget – viden bliver hurtigt tilpasset handling, da det ikke er viden på videns præmisser, men på handlingens præmisser. En handlingsorientering, der kan være svær at finde i fx den levede viden fra fortællingerne i Del 2. En sådan viden kræver oversættelse, så den passer til planlægningens ramme. Det er en af områdefornyelsernes vigtigste opgaver:

IAA: Vi er vel netop dem, der kan oversætte. Det tænker jeg rigtig meget, at områdefornyelsens rolle er. At være translatør. Dem, der kan oversætte fra borger til kommune og fra kommune til borger og være mellemledet et eller andet sted. Kommunen bliver bedre og bedre til det, også centralt, til at lave borgerinddragelsen, borgerinvolveringen og borgerhøringerne, og jo mere professionelle og jo mere empowerede borgerne bliver, jo bedre bliver de til at tale direkte til kommunen. Men i et kvarter, hvor der er mangel på den der kraft til at kunne snakke direkte med kommunen, der er det vores fornemmeste opgave at være translatør.

Interviewer: Er der et mismatch mellem kommunens viden og borgernes?

IAA: Det er der jo i mange tilfælde, men det kommer jo an på kvarteret. Et sted som Nørrebro, der synes jeg ikke, der er et mismatch, for der har du jo 50 vrede borgere, eller på Østerbro, hvis noget ligger skævt, skal de sgu nok fortælle kommunen, hvordan de skal gøre det. Der er det ret direkte oversættbart. Men det gør det jo rigtig rigtig svært at sælge vores kvarter inde i kommunen eller fortælle om, hvad der er behov for, fordi vi prøver at lave nogle oversættelser hele tiden til kommunalt sprog på noget, der ikke er... (IAA, OMF Fuglekvarteret)

Det kræver ofte tid, ressourcer og et brud med den rationalitet, som planlægning praktiseres inden for. På den måde er det bedst, når der ikke er meget at oversætte – ikke som

i fortællingerne, der viser levede erfaringer, men samtidig en vidensform, der sjældent ses i områdefornyelsernes praksis med formelle settings, og som er svær at dokumentere og som kræver oversættelse, da den viden skal tages til et andet niveau, som EBF betoner:

Jeg ser en af de fornemmeste opgaver, vi har, er jo at kunne løfte den viden, vi får, op til et højere strategisk niveau, når vi planlægger. Altså at kunne løfte viden op og køre imellem niveauerne og kunne være nede på det der helt enkeltindividsniveau for at få en viden om de mennesker, som bor i kvarteret, for så at kunne sætte det ind i en helhed for udviklingen af kvarteret. (EBF, OMF Sydhavnen)

I områdefornyelser kommer levede stedserfaringer frem på mangfoldige måder, nogle mere formaliserede end andre. Selvom områdefornyelser er indlejret i og opererer inden for et rationelt planlægningsfelt, må flere praksisser ses som modmagt til dette. Deres dispositiv er at afsøge andre vidensformer, men det er ofte ressourcetungt og ineffektivt ift. hurtig eksekvering. Der kan tilnærmelsesvis udledes to perspektiver, hvorpå stedserfaringer træder tydeligst frem og hvor der brydes med en tung rationalitet:

1. Områdefornyelserne benytter forskellige eksperimentelle metoder i deres projektudvikling. Det kan være kunstprojekter, drømmescenarier eller byggeworkshops, hvor beboerne deltager på mere afsøgende måder. Hertil arbejder områdefornyelser også eksplicit med fortællinger, der i sig selv repræsenterer levede stedserfaringer. Hvordan de så konkret indgår i planlægningsprocessen som andet og mere end formidling og information er sværere at se. En tendens ved fortællende projekter er, at langt de fleste ikke er integreret i områdefornyelserne, men noget, der bliver støttet gennem puljer og som bliver faciliteret af en gruppe uden for områdefornyelsen.
2. Den lokale tilstedeværelse medvirker til, at planlæggerne får stedet under huden og lære dets rutiner og praksisser at kende. De får selv levede stedserfaringer ved at opholde sig i kvarteret i fem år og lære det at kende. Områdefornyelserne er kendetegnet ved et langvarigt sejt træk med utallige møder og samtaler med styregruppen, projektgrupper, med beboere generelt og med områdets aktører. Samtaler, hvor der bliver talt om steder på mange forskellige måder. Det er en praksis, der er svær at få indblik i, da den er opbygget via tillid, der tager tid og som jeg kun sporadisk har fået tilgang til ved mit feltarbejde. Jeg har haft adgang til de udadvendte aktiviteter, mens de mere indadvendte og kontinuerlige processer, er forstået og beskrevet gennem samtaler og interviews. Ved at arbejde med beboere og lokale aktører på daglig basis i fem år bliver der opbygget relationer og viden, der ofte går dybere end formelle workshops; den stedslige viden bliver mere konkret, mere nuanceret og ofte mere levende. De løse strukturer fordrer en levet tilgang til stedet. Noget, som de løse rammer ved fx møder på gaden eller blot det at tale med beboerne i området åbner op for. Det at være på stedet konkretiserer viden og skaber en grobund for levede erfaringer. De metodologiske overvejelser, præsenteret i Del 2, om fx fortællende vandringer, gør sig

også gældende for områdefornyelserne. At være på stedet og at gå mellem forskellige steder skaber en opmærksomhed på de erfaringer, der er gjort på lige netop dette sted.

I nedslaget kan videnskcontinuummet fra Del 1 spores, men ofte forbliver det ved den rationelle viden, der er grundlaget for planlægning, hvortil andre vidensformer bliver supplement. Fortællingerne, som de præsenteres i Del 2, er jeg ikke stødt på i mit feltarbejde ved områdefornyelserne. Jeg er ikke sikker på, at de overhovedet ville komme frem i områdefornyelsernes settings. Måske som projekter opstået ved puljeansøgninger eller ved eksperimentelle inddragelsesmetoder. Og det er måske også svært at se, hvordan planlæggerne skal benytte sådanne fortællinger. Rationel viden er effektiv viden. Levet viden skal oversættes.

Nedslagspunkt 3: Overlevering af viden

Indledning

Viden skabes i alle afkroge af områdefornyelsernes arbejde. Viden ligger ikke stille, men bliver oversat og overleveret i en lang række implicitte og eksplicitte processer. Men det er en skrøbelig proces, hvor viden hurtigt går tabt. Det gælder overleveringen fra fx borgerworkshops til dokumenter, internt mellem medarbejdere på et sekretariat og overleveringen af et projekt fra en administrativ instans til en anden. Den viden, der oftest tabes, er den hverdagslige og levede. Det er de rationelle og argumentative vidensformer, der bliver overleveret og dem, der kan opsummeres. Overlevering er et af de mest direkte eksempler på oversættelse af viden, som jeg beskriver nedenfor. Jeg viser det til at starte med gennem en diskussion af kompleksiteten i levede erfaringer, der bryder med planlægnings rationalitet og som kun besværligt overleveres. Derefter fremstiller jeg, hvordan planlægning er en kontinuerlig kompleksitetsreduktion af viden. Der fører videre til en beskrivelse af de forskellige led, der er i overlevering fra projektleder til projektleder, hvilket også ses i overleveringer ved områdefornyelsers afslutninger.

Det, der går tabt gennem reduceringer og overleveringer, er bl.a. den detaljerede viden, som fortællinger i Del 2 er eksempler på. Den kompleksitet, som man må tilgå stedet med (Casey 2010), bliver reduceret i planlægning, men samtidig er det også svært at se, hvordan en så righoldig levet viden som fortællingerne, kan bibeholdes i en handlingsorienteret planlægning, der skal operere i verden. Derfor bliver den humanistiske geografis kritik af planlægning et uopnåeligt ideal, svær håndgribelig og meget lidt handlingsorienteret, som jeg berørte i Del 1.

Kompleks levet erfaring

Levet erfaring er kompleks viden, der ikke let kategoriseres, opsummeres eller omdannes direkte til strategi (Relph 1976a; Tuan 1977). Rationel viden kan bedre omdannes til specifikke og realiserbare rammer for fremtidig handling. Den levede viden, der sporadisk træder frem i områdefornyelser, skal tages med videre i planlægningsprocessen, hvilket kan være en større udfordring end at lade erfaringerne træde frem.

Møder på gader åbner for løse samtaler, hvor fortællinger kan træde frem. Det var til dels tilfældet ved OMF Sydhavnens åbning, hvor ACP gennem sit kort over Sydhavnen undersøgte forbindelser, destinationer og barrierer for borgerne. Nogle beboere talte med ACP i 15 min., hvor de berettede om deres gøren og laden; han fik et indblik i deres levede stedserfaringer.

Workshop om forbindelser, destinationer og barrierer i Sydhavnen. Billede fra OMF Sydhavnen.

Det samme gjaldt EBF's workshop, hvor ca. 20 beboere satte klistermærker ved bl.a. det bedste og det uhyggeligste sted. Selv om det var evaluerende opgaver, opstod der samtaler, der gik over i levede erfaringer. En af mine opgaver i sekretariatet var at samle op på borgerinput. Det gjorde jeg også med ACP og EBF's workshops, så klistermærkerne på kortene kunne tages med videre. Jeg skrev de forskellige klistermærkers placering ind i et dokument. Optællingen for fx EBF's kort blev til tal baseret på beboernes klistermærker, fx det smukkeste sted:

Hjerter (smukkeste sted): Valbyparken (5), Frederikshøj (2), Stisystem ved det sydlige banelegeme (4), Karens Minde (5), Vester Kirkegård (1), Kirken ved Haveforeningen Frem (1), Den Røde Plads (1)

Da jeg noterede punkterne i dokumentet, var der intet spor af de levede erfaringer. Det var kun de to planlæggere, der fik indsigt i borgernes levede stedserfaringer, så det var op til dem at oversætte det ind i en planlægningsammenhæng. Det blev ikke dokumenteret på andre måder. Mere tid til at 'processe', som EBF kalder det, havde skabt en bedre opsamling og bearbejdning af den indkomne viden (EBF, OMF Sydhavnen). Der er dog delte mening om, hvorvidt opsamlingerne var gode nok:

Jeg vil ikke sige, at det er tit, men det sker jo en gang imellem, at man ligesom er med i sådanne processer og dem, der har været der og dem, der har stået ude med kortet har fået rigtig meget ud af at have snakket med folk, men den viden slipper også ligesom mellem fingrene. [...] Der kan nemt gå noget tabt og der synes jeg, vi har været ret strukturerede i at samle op på det. Det synes jeg egentlig har været ret fint. (LJB, OMF Sydhavnen)

Jeg erfarede senere en lignende manglende opsamling ift. levet stedslig viden ved gåturen med projektgruppen fra Stærevejsprojektet. Turen var fyldt med levet erfaring, men det blev opsummeret til synspunkter, udfordringer og muligheder, hvor erfaringerne i deres fulde blot blev metoder til at komme frem til en essens. Udfordringen med dokumentation er noget, som planlæggerne selv reflekterer over, som IAA nævner (uden direkte relation til Stærevejsprojektet):

[...] man skulle være bedre til at dokumentere, kan jeg godt se i retrospektiv, at skrive ned, at ”nu har vi snakket med ham her gutten”, men det er jo netop sket i en eller anden uformel... Jeg tror, og det er jo også det, der gør de her projekter så sårbare et eller andet sted, at vi sidder med den føleviden, vi får fra folk rundt omkring, som vi ikke nødvendigvis hverken skriver noget ned og som foregår i uformelle rammer og er information, som man bare får. (IAA, OMF Fuglekvarteret)

Ved referater fra møder er opsamlinger, pointer og beslutninger det væsentligste. De levede erfaringer, der momentvis viser sig, bliver højst omtalt i en sidebemærkning. Som i OMF Fuglekvarteret, hvor der var styregruppemøde d. 7. maj 2015. Et par uger forinden havde Fuglekvarterets Grønne Forening skabt en byhave på Hulgårds Plads. Den grønne forening var en indsats støttet af områdefornyelsen, der sigtede mod at skabe flere grønne tiltag gennem mindre projekter spredt rundt i Fuglekvarteret. På mødet fortalte et medlem af både styregruppen og den grønne forening om etableringen. Jeg har i mine feltnoter skrevet, at ”der gives en meget levende fortælling af anlægningen af plantekasserne”. Han berettede om dagen og fortalte levende om, hvordan kasserne blev lavet, hvem der var med, samt nogle af de særlige situationer, der opstod. I referatet fra mødet står følgende:

[Medlemmet] fortalte kort om etableringen af byhave på Hulgårds Plads den 17. april, som tiltrak både store og små. (OMF Fuglekvarteret 2015i, 3)

Selvom OMF Fuglekvarteret og de øvrige områdefornyelser arbejder med forholdsvist detaljerede referater, var fortælling blevet til, at ”[medlemmet] fortalte kort”. Han havde overleveret det mundtligt til den øvrige styregruppe, men der var ikke nogen yderligere dokumentation.

Også i workshopperne i OMF Sydhavnen viste tendensen sig. Opsamlingerne og referaterne var stikord. De levede erfaringer, der til nøds kom frem under workshopforløbet, er ikke at genfinde i referaterne. Til workshopperne var deltagerne spredt ved bordene og hvert temas projektleder har kun siddet med ved ét af bordene; fra de øvrige borde blev der overrakt referater fra bordets referent. Borgerne skulle bl.a. tale om Sydhavnens udfordringer og det gengives i et af referaterne:

Udfordringer: AKB i forhold til forretningslivet. Bestyrelsen bestemmer hvem der skal leje butikslokalerne. De skal åbne op. Mangfoldigheden fordi nogle fylder mere end andre. Socialforvaltningen pga social anvisningsret. Mange almene boliger + kommunen har ret til at anvise hver tredje. Overvægt af folk med minus købekraft + at mange har det svært.

Dårligt omdømme= ikke attraktivt for ny-tilflyttere. Opbakning til den lokale folkeskole for at styrke nærmiljøet. Fordomme internt i området imellem de forskellige boformer og kvarterer. Mange områder virker meget lukkede. (OMF Sydhavnen 2014a)

Med Sandercocks (2003b) ord, kan man spørge, hvor livets safter er henne? Udfordringerne skriver sig muligvis ind i en diskussion af opsamlingsteknik, der dog ikke er uvæsentlig for planlægning (Wates 2013), som TL også påpeger:

Det er jo os, der driver det fremad, det er sekretariatet, der pisker det fremad. Og fremad, det er jo via referater for hvert enkelt møde – ”hvad blev vi enige om her? Hvad var det konsensus om her?”. Bom næste. På den måde er referatet pissevigtigt, fordi det er det, der sådan hele tiden afspejler bevægelsen fremad. (TL, OMF Skt. Kjelds Kvarter)

Hvordan referater bliver udformet har betydelig relevans for stedet. Ikke alt kan noteres, da det vil umuliggøre planlægning, som IAA nævner:

Man kan måske godt skrive et notat på det, at vi har hørt sådan og sådan fra en borger, men der er jo ikke noget evidens for, at det er det rigtige og så ville vores system pludselig være fyldt med crap, hvis man pludselig skulle tage stilling til enkeltudsagn i det der omfang. Det ville vores system ikke kunne magte og man ville ikke kunne bruge det til noget, hvis der lå 200 enkeltudsagn. Det kan man jo ikke skrive ned nogen steder andet end i sin lommebog eller bag i sit hoved og så kan man bruge det, når man får flere historier ind og på et eller andet tidspunkt har man fået nok til, at man kan skrive et notat, man kan lægge i Edoc⁸, og sige ”her, der er et eller andet”. (IAA, OMF Fuglekvarteret)

Det essentielle må være en bevidst repræsentationen af levet erfaring og bearbejdelse af den. Settingen for præsentationen af levede erfaringer skal være struktureret og der skal sættes tid og ressourcer af til det.

Kompleksitetsreduktion

Planlægning er en udvælgelsesproces; en kontinuerlig kompleksitetsreduktion (Grunau & Schönwandt 2010; Roo 2010; Schönwandt et al. 2013), men i den proces ligger der også en fare for at noget går tabt, som JL beskriver ifm. kvarterplanen for OMF Sydhavnen:

Altså, vi sidder og laver synteser og skriver ned og det kan man måske også næsten kritisere den her plan for, fordi den er blevet så relativ kort og så videre. Man begynder med at generalisere borgerudtalelser og prøver at finde midtnormalen på det og pludseligt er alt forsvundet i det der billede og det er jo en af farerne ved det her. (JL, OMF Sydhavnen)

Kvarterplansprocessen er en lang udvælgelsesproces. Til opstartsmødet blev der tilsendt en lang række dokumenter, der skulle læses, ligesom der forelå to ansøgninger, det kommende arbejde byggede videre på. Der blev foretaget en lang række bilaterale møder med centrale aktører i området. Hertil tre gademøder og ni workshops. Derudover et styregruppemøde, hvor der blev kommenteret på den foreløbige kvarterplan, samt møder med

⁸ Edoc er Københavns Kommunes journaliseringssystem.

forvaltningsrepræsentanter og chefer. Denne komplekse viden danner grundlaget for kvarterplanen. Planlæggernes bearbejdning af kompleksiteten er sket ud fra en prioritering af det væsentlige og det uvæsentlige; det mulige og det umulige; det ønskede og det uønskede. Når et dokument, fx en analyse af trafikforholdene i Sydhavnen, er blevet læst, har der været elementer, der bruges direkte; noget er baggrundsviden; andet er overflødig viden. Kompleksiteten er reduceret i takt med, at ny viden er inddraget og det overflødige er skåret fra, hvilket også ACP påpeger ifm. analysen af postkortene, hvor svarene er skrevet ind i et større Excelark:

Bare sådan en lille detalje, der da vi tog og så klippede de der Excelark i stumper og stykker og tematiserede og satte det hele op på et visuelt overskueligt ark, det har været et nøgle-redskab ift. at prioritere udvælgelsen og vægtningen af projekter i resten af processen. (ACP, OMF Sydhavnen)

Viden bliver skåret fra i plandokumenterne og i overleveringen planlægger til planlægger. Et eksempel på denne kompleksitetsreduktion ses i projektet Folkekøkken fra kvarterplanen. Projektet er opstået gennem en kompleks læsning af feltet og som et ønske, der er kommet frem via workshops:

DELPROJEKT FOLKEKØKKEN

Der etableres folkekøkken på Karens Minde, hvor der en gang ugentligt fra april til oktober serveres et sundt og billigt måltid. I første omgang skal konceptet afprøves i en sæson. Folkekøkkenet vil være et samarbejde mellem bl.a. Karens Minde og KFUM. Der skal være særligt fokus på udsatte familier, enlige og ældre – og så skal det være et rart sted at mødes.

SUCCESKRITERIER

- 2017: Der er etableret et folkekøkken, der gennemsnitligt bespiser 50 gæster ved hvert arrangement.
- 2020: Folkekøkkenet bespiser fortsat gennemsnitligt 50 gæster ved hvert arrangement (projektet er blevet økonomisk bæredygtigt).

BUDGET 0,4 MIO. KR.

(OMF Sydhavnen 2015, 43)

Projektet skal skabe mere liv og mulighed for et billigt måltid, hvor lokale borgere kan mødes. Bag projektet ligger en reduktion af kompleksitet. En del af kompleksiteten består af stedslige erfaringer. I GJ og mine interviews til den fortællende byvandring, talte vi med Clara, der fortalte om fællesspisning på Karens Minde:

Der var en periode, hvor de kørte madaftener om onsdagen. Det er jeg kommet en del til. Det er først begyndt, da jeg har været en 11-12 år. Det var så fællesspisning og det kostede vel omkring ikke særligt meget. Tit, så var det jo ikke så super delikat det, der var, så jeg

har i hvert fald aldrig spist for meget til aftensmad her. Jeg kan huske en dag, hvor det var sådan noget stegt flæsk med persillesovs, og det var en lidt blød stegt flæsk. Det var super ulækkert og alligevel måtte man bare lidt bide det i sig og prøve og smile lidt. Så skulle man jo sige; ”uh, hvor er det lækkert og skønt”. Jeg tænkte jo bare på, om vi ikke snart kunne tage hjem. Men det var rigtigt hyggeligt og så mødte man også naboerne. Så kom der alle mulige mennesker, som man skulle snakke med. Så på den måde har det været en meget fed ting.

Sådanne fortællinger kom sjældent frem ved workshops grundet det evaluerende og argumentative format. Det er en af kompleksitetsreduktionens muligheder; at udgrænse viden, der bryder rationalitetens mål-middel forordninger. Kvarterplanen er baseret på store mængder viden, der er overleveret i en yderst komprimeret form. Kun en forsvindende mængde af den viden, der er blevet skabt i kvarterplansprocessen, er repræsenteret i planen. Processen i OMF Sydhavnen, samt de andre områdefornyelser, viser, at reduktionen allerede tager form i planlægningsprocessens rammesætning for, hvad der er relevant og irrelevant viden, og hvilken viden, der kan reduceres bedst muligt og hvilken, der strider imod.

Overleveringer mellem projektledere

Den planmæssige kompleksitetsreduktion finder sted i alle faser af et projekt, hvor der sker overlevering og oversættelse fra en setting til en anden. Projekter har oftest en primær projektleder tilknyttet, der er placeret i det lokale sekretariat, men i et projekts levetid skal det igennem en række projektledere, ligesom et projekt har forskellige delprojekter, der har forskellige projektledere. I disse led sker en overlevering, hvor kompleksiteten reduceres og viden oversættes. Det kan ses ved OMF Fuglekvarterets omdannelse af Stærevej. Projektet startede på et grundlag, der var lagt af den boligsociale helhedsplan Beboerprojekt PULS, hvor udfordringerne ved Stærevej længe blev diskuteret. Det kom især frem gennem en interviewundersøgelse, lederen foretog med 25 beboere. Det førte til møder mellem Politiet, Beboerprojekt PULS, Center for Sikker By og repræsentanter fra boligforeningerne (OMF Fuglekvarteret 2013c). Kompleksiteten i de 25 interviews skulle på den måde videreføres ind i møderne. Som resultat af møderne blev der nedsat en trykgruppe, der opstillede en række løsningsforslag. Det udmundede i to ansøgninger til Real Dania, der dog begge fik afslag. Der blev ikke arbejdet videre med projektet, da der skulle igangsættes en områdefornyelse i Fuglekvarteret, der kunne overtage det. Projektet blev overleveret fra Beboerprojekt PULS til OMF Fuglekvarteret.

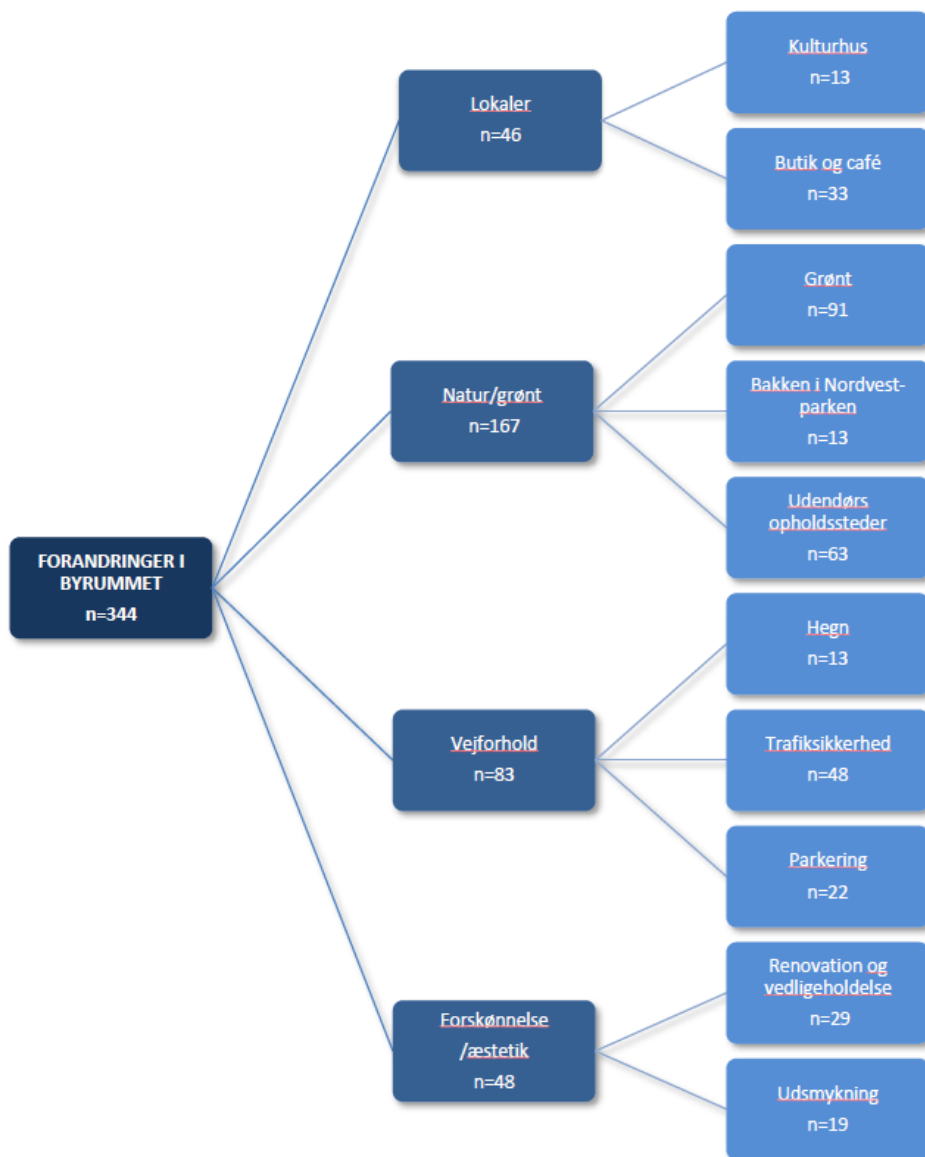
Sideløbende var der et skybrudsprojekt ifm. Københavns klimatilpasning, der skulle etableres på Stærevej (Teknik- og Miljøforvaltningen 2013b). Skybrudsprojekter har en selvstændig projektleder, der skulle koordinere med områdefornyelsen. Skybrudsprojektet har haft stor indflydelse på omdannelse af Stærevej i både processen og udformningen af den endelige version (OMF Fuglekvarteret 2018).

Det var således stor viden om området og de foregående processer, som områdefornyelsens projektleder for Stærevejsområdet, KKT, skulle indtænke i projektet. I løbet af processen blev der afprøvet forskellige vidensgenererende metoder af institutioner, der ikke var en del af sekretariatet. Det var hovedsageligt en byrumsanalyse fra Gehl Architects (2014) og en social netværksanalyse fra Steno Diabetes Center (2015). Den akkumulerede viden overleveredes til KKT via møder og rapporter, der opsummerede resultaterne. I netværksundersøgelsen, der er baseret på 103 interviews, var to forskningsassistenter placeret i en skurvogn på Stærevej i en periode over otte uger.

Skurvogn ved netværksundersøgelse i Stærevejsområdet. Billede fra OMF Fuglekvarteret.

Steno Diabetes Center analyserede sig frem til indspil til omdannelsen af Stærevej, som områdefornyelsen kunne bruge. Det har de i deres endelige rapport opdelt i forskellige kategorier. I kategorien Forandringer i byrummet fandt de følgende ønsker til området:

Udsnit af kategorier ved netværksundersøgelse i Stærevejsområdet. Figur fra Steno Diabetes Center (2015, 11).

Kategorierne er dannet ud fra de interviewedes beboeres svar og ikke gennem prædefinerede kategorier⁹. Interviewene er etnografiske interviews og er vedlagt rapporten til OMF Fuglekvarteret som bilag. Her fremgår de i opsummerede versioner, hvor de centrale pointer fra interviewet nævnes. Selvom de er opsummerede og evaluerende, er det noget af det tætteste, jeg har set ift. repræsentation af levede stedserfaringer. En af interviewrepræsentationerne lyder:

ØR bliver boende så længe som muligt. Hun synes området er meget fint, fordi der foregår mange aktiviteter og klubber for ældre. Hun synes især det er dejligt efter en masse træer er blevet fældet på afd. 49's område, for så er der lysere. Der er ikke noget hun ikke kan lide ved området, bortset fra at det var bedre i gamle dage. Hun bruger ikke de grønne områder, fordi hun er i kolonihavehus hele sommeren, men hun synes, det er godt hvis andre mennesker bruger dem til blandt andet at grille – de skal bare huske at rydde op efter sig selv! Og så mener hun, at det er vigtigt, at p-pladserne på Størevej bliver. (Steno Diabetes Center 2015, 39)

Det er viden, områdefornyelsen kun får adgang til gennem opsummeringer og overleveringsmøder. KKT har gennem de fem år utallige møder og opnår en enorm viden, men der er meget viden, han kun summarisk har adgang til.

Der blev i oktober 2015 udarbejdet et program for omdannelse af Størevejsområdet (OMF Fuglekvarteret 2015g), der danner rammen for en kommende helhedsplan, der skaber grundlaget for det videre arbejde i området (OMF Fuglekvarteret 2015e). Helhedsplanen for Størevejsområdet skulle i udbudskonkurrence, hvor der skulle findes en rådgiver, der kan stå for planen. På baggrund af et 34siders program, bilag og nogle møder skal en virksomhed skabe en helhedsplan, der lægger rammen for det endelige arbejde. Det blev tegnestuen 1:1 Landskab, der blev udvalgt som totalrådgiver. Endnu en overlevering var sket, hvor områdefornyelsens projektleder gav projektet videre til 1:1 Landskab, der stod for de designmæssige greb, der kommer til at kendetegne Grøn omdannelse af Størevej, som det endelige projekt hedder. Projektet blev i april 2017 overgivet til Københavns Kommunes bygherreenhed, Center for Udbud og Anlæg (OMF Fuglekvarteret 2018), der laver projektering og står for den senere politiske behandling. Projektet er derved ikke længere i regi af områdefornyelsen, men er placeret centralt i TMF.

⁹ I rapporten redegøres der for, hvordan kategorierne er dannet:

Kategorierne blev skabt efter interviewene ud fra de indspil, der kom fra respondenterne, og var derved ikke forudbestemte. Havde denne del af spørgeskemaet bestået af prædefinerede svarkategorier, ville data have været hurtigere og enklere at analysere, men det må formodes, at det på forhånd ville have ekskluderet en række selvstændige indspil fra respondenterne. De respektive kategorier og underkategorier er blevet konstrueret ud fra tanken om, at flere forslag kan blive imødekommet ved samme type tiltag af fornyelse eller forandring. (Steno Diabetes Center 2015, 22)

Citatet er relevant ift. bl.a. Sydhavnens kvarterplansproces, der benyttede sig af prædefinerede kategorier, der har ekskluderet viden, men samtidig var hurtigere og enklere at analysere.

Omdannelsen af Størevejsområdet har været gennem flere projektledere og ved hver overlevering er viden blevet valgt fra og reduceret. Stedslige betydninger er igennem processen oversat utallige gange. Det gælder fx ved byvandringen i Størevejsområdet med kommunale planlæggere, der både var sparringspartnere og efterfølgende overtog projektet. De har ikke samme lokale og levede viden, som områdefornyelsens projektleder har, og slet ikke som lokale beboere. De overtager anlægningsprojekterne, men møder sjældent beboerne og hører sjældent deres erfaringer, uden at erfaringerne er overleveret. KKT fortæller, at det også er diskuteret i kommunen, hvor der er talt om muligheder for 'virksomhedspraktikker', så centrale og lokale planlæggere kan være på hinandens arbejdspladser nogle dage for ikke at miste for meget viden i overleveringerne (KKT, OMF Fuglekvarteret). RSL nævner, at et kommunalt projekt går igennem mindst fem instanser i kommunen, hvilket kan gøre en meningsfuld overlevering besværlig og at meget viden kan gå tabt:

Man er herude og får et lokalt kendskab, men også fordi man har den her meget direkte relation til bestilleren [styregruppen], betyder det, at det bare bliver meget mere meningsfuldt. Jeg er lige for nyligt begyndt at gå meget op i mening og det her med meningsoverførsel og når man sidder og lægger store planer, er det tit ikke meningen, der bliver overbragt. Man har en lokal mening og laver en bestilling og så ryger det ind centralt som begreb, altså ind til nogen, der sidder langt væk fra dem, der bestiller. De laver det om til nogen konkrete ting, der skal udføres, og så vender det tilbage og er blevet et underligt produkt, som i hvert fald ikke var det, der var den lokale bestilling. [...]

Det går jo igennem omkring fem forskellige projektledere... og der er eddermame meget viden, der kan gå tabt der. Og der har fordelene for områdefornyelsen faktisk været, at selvom vi så ikke har haft "magten" i alle de her faser, så har vi været tilstede i alle faserne og har til gengæld ligesom kunne sørge for, at vi var den gennemgående viden. Og det, tror jeg, har været en kvalitet, som kan mærkes. (RSL, OMF Skt. Kjelds Kvarter)

Et projekt er en successiv oversættelse af steds erfaringer – en række af omkontekstualiseringer (Wedlin & Sahlin 2017): Oversættelse af levede erfaringer til rationelle ytringer til planlæggerne; oversættelse af ytringerne ind i en handlingsorienteret sammenhæng med kommunale strategier; oversættelse ind i plandokumenter, fx projektbeskrivelser, udbudsmateriale, helhedsplaner; konsulenter og fx arkitekter, der skal oversætte denne viden til konkrete byrumsforslag; planlæggere, der oversætter viden tilbage til beboerne for godkendelse; oversættelse videre i det kommunale system til politisk godkendelse; planlæggere, der oversætter det til anlægningsvirksomheder i fx kommunens Center for Anlæg og Udbud; entreprenører, der skal oversætte arkitekttegninger til konkret beton, belægning, begrønning; og til sidst beboere, der oversætter de nye fysiske rammer ind i deres livsverden og skaber nye levede erfaringer. Det, der mistes i disse oversættelsesprocesser, er oftest de levede nuancer af stedet – mening, som RSL kalder det – alt det, der ikke lader sig repræsentere direkte i planer og strategier og ikke let lader sig opsummere. Det er fx Bentes ambivalente følelser for Fuglekvarteret, Kenneths tilknytning til Sydhavnen på trods og Henriks grunde til at engagere sig i sit nærmiljø.

Afslutning og overlevering

Der er flere momenter, hvor stedssensitiv viden mistes grundet manglende overlevering. Ovenfor har jeg nævnt, hvordan levet erfaring mistes i områdefornyelser grundet dens komplekse vidensform, der kun besværligt overleveres. Der er også udfordringer, når en områdefornyelse afsluttes, da den enorme viden, der opbygges i indsatsen, ikke har nogen naturlig aftager. I evalueringen af metoderne i områdefornyelser nævnes det, at der er en udtalt mangel på erfaringsopsamling og –overdragelse ved områdefornyelsernes afslutning (Als Research 2017). I OMF Sydhavnen stoppede alle medarbejdere ved kvarterplansprocessens udløb. De var ansat i områdefornyelsen i ca. seks måneder, hvorefter projektet overgik til en ny stab af planlæggere. Den viden, der var opsamlet igennem det halve år skulle repræsenteres i kvarterplanen, hvor det kun er en brøkdel, der er med. At alle medarbejdere stopper efter kvarterplansprocessen ses måske sjældent, men samtidig er det et vilkår, at der ikke ansættes et fast sekretariat til kvarterplansprocessen, der fortsætter i perioden efter, som også JSK nævner:

Det betyder jo, at det ikke nødvendigvis, det kan godt blive det, men at det ikke nødvendigvis er de samme mennesker, der laver kvarterplanen, som kommer til at udmønte kvarterplanen. Det giver sig selv, det kan godt give et tab af viden og netværk. (JSK, OMF Sydhavnen)

Grundet områdefornyelsernes midlertidighed, er det et vilkår, at indsatsen stopper efter fem-seks år. I bedste fald bliver projekterne forankret i lokalområdet gennem nye samarbejder, institutioner og byrum. Forankring af områdefornyelsernes projekter er et gennemgående tema i indsatsernes metoder og forsøges indtænkt fra begyndelsen (Als Research 2017). En projektleder planlægger ikke i et vakuum, men ind i et netværk, der går ud til lokale borgere og aktører, til kommunale samarbejdspartnere og til eksterne parter. Viden bliver ofte forankret i netværk, der kører videre såsom plads-, gård- og vejlaug og samarbejder mellem institutioner. Fysiske forbedringer kan ses som en materiel forankring af de netværk og den viden, der er indgået i planlægningsprocessen (Jensen et al. 2010). Forståelse af området, der er opbygget undervejs, kanaliseres ud i andre netværk, som fx lokaludvalg. I OMF Fuglekvarteret vedholdte man kompetencen og den opdyrkede viden i et 'posthumt' format, i form af en arbejdsgruppe under lokaludvalget, der er centreret omkring den tidligere styregruppe. Det kom som en erkendelse af, at der ofte mangler et 'efterværn' ved en områdefornyelses afslutning (Als Research 2017). Styregruppen frygtede, at den kompetence og tavse viden, som et styregruppemedlem omtalte det, skulle gå tabt og at der ikke ville være nogen til at tale på vegne af kvarteret.

Opsamling

Overlevering af viden er et centralt aspekt i alle planlægningsprocesser og særligt i den slags netværksstyrede indsatser, områdefornyelser er (Agger & Andersen 2018). Viden indgår i alle faser, men overlevering indebærer, at der mistes viden i oversættelsen; det er oftest de levede aspekter af den viden, der fremkommer. Nedslagspunktet overlapper

med forrige i den forstand, at forskellige settings ofte får en rationel overlevering; gennem overlevering bliver levet erfaring oversat til rationel viden rettet mod et planfelt. Således sker oversættelse med tab af levet erfaringer konstant gennem områdefornyelsernes diskursive aktualisering af en rationel planlægning. Det ses bl.a. gennem rammesætningen af vidensproduktionen væk fra levede stedserfaringer og mod mere rationelle former som vist i forrige nedslagspunkt. Hvis den fremkomne viden er rationel og taler planlægnings sprog, gøres overleveringen håndterbar. Som det ses i fortællingerne er levet viden ofte kompleks, da den er ukategoriseret og detaljeret, og som er svær at gengive i planlægning uden en massiv transformation. Viden, der er levet og hverdagslig kræver større grad af oversættelse for at blive overleveret. Det er en afvejning mellem planlægningsmæssig effektivitet og så en søgen efter viden, der svært kan opsummeres og kræver grundigere oversættelse, men også indeholder betydningsfulde stedslige erfaringer.

En måde at minimere videnstabet er bl.a. at facilitere planlægningen inden for områdefornyelsens egen organisering. Det skete ved omdannelsen af Haralds Plads i OMF Skt. Kjelds Kvarter, hvor pladsen blev fornyet for under 500.000 kr., så projektet ikke behøvede at komme i offentligt udbud, hvilket måske var det mest tungvejende argument for at foretage planlægningen på den måde. Samtidig sikredes, at der kom et minimalt videnstab ved at facilitere processen 'in house'. Som projektlederen nævner:

Fordelen ved at lave sådan et driftsprojekt er, at processen ofte går hurtigere, og at man kan anvende kommunens interne ressourcer. F.eks. er design og projektering lavet af områdefornyelsens medarbejdere, som har et lokalt kendskab til pladsen og dens brugere. (Klimakvarter, -a)

Det kan kun gøres ved mindre projekter, hvoraf langt de fleste fysiske projekter i områdefornyelserne er væsentlig dyrere. Principperne kan dog give inspiration til måder, hvorpå mindre viden mistes i processen. Fx gennem tilknytning af en projektleder, der følger projektet fra start til slut og samtidig holder dataindsamling, udvikling af helhedsplaner og udarbejdelse af projektering inden for områdefornyelsens sekretariat og netværk. Det er elementer, der bliver arbejdet med i områdefornyelserne, hvor tidlig inddragelse af den centrale forvaltning har vundet indpas. Områdefornyelsernes medarbejdere selv er opmærksomme på udfordringen med viden, der går tabt, men det er også en kompleks problemstilling, som LJB nævner, da vi diskuterer det på et møde:

Det er flere aspekter af det. Det handler helt klart om relationerne til borgerne og aktørerne, men det handler da i høj grad også om den viden, der går tabt. Altså fordi netop, som du siger, når ACP står nede på pladsen med planchen og sætter prikker på, så det vi andre får ud af det, det er prikkerne og måske et referat fra ACP, men ACP har jo fået alle fortællingerne, alle historierne, alle logikkerne mellem prikkerne – ”jeg sætter dén der, fordi det er det, og jeg sætter den der og de hænger sammen på den måde”. Så skal vi i hvert fald blive meget bedre til at overdrage den viden. Og det kan også bare ende i enorm meget skrift. Enormt meget lange referater, som vi alligevel ikke rigtigt får læst, fordi man skal ud og opleve det på egen krop, ik'. Men jeg tænker, at det allervigtigste, at der er nogen i i hvert fald de fem år, der starter nu. Det ville være endnu bedre, hvis der var

nogen fra starten af, men lad os i det mindste håbe, at vi får sat et team, så der ikke bare er konstant [udskiftning].

Nedslagspunkt 4: Opdeling af stedet

Indledning

Områdebaseret planlægning fordrer, at sektorielle opdelinger overskrides, men selvom områdefornyelserne arbejder ud fra stedet, så skinner en opdeling mellem fx det fysiske, sociale og kulturelle stadig igennem. Selvom den holistisk områdetilgang er et adelsmærke, der lægger sig op ad en humanistisk stedstilgang, viser det sig udfordrende at praktisere. I det følgende vises, hvordan områdefornyelser forsøger at bibeholde stedet i dets helhed, men samtidig opererer inden for en ramme, hvor sted bliver operationaliseret gennem sektorielle opdelinger. Opdelinger, der sjældent genfindes i levede erfaringer, som det ses i fortællingerne. Sted som erfaring kan ikke opdeles meningsfuldt i abstrakte konstituerende elementer (Casey 2010; Seamon 1982).

Nedslagspunktet starter ud med en beskrivelse af områdefornyelsers samtænkning af stedet og et oprigtigt brud med en opdelt tilgang til stedet. Derefter præsenterer jeg gennem beskrivelser af den fysiske tilgangs fortsatte forrang, den tematiske opdeling og den institutionelle fragmentering, hvordan stedet praktiseres som forskellige elementer og derved bryder med en fænomenologisk tilgang, der besværliggør indoptagelse af levet erfaring. Afslutningsvis viser jeg, hvordan områdefornyelsers indsatser dog kan ses som en mod-diskurs til rationalitetens analytiske opdeling.

Områdefornyelser som samtænkning af stedet

Steder samler frarevne elementer, der bliver betydningsfulde i deres stedslige fremtræden. Stedet kan ikke forstås som dets delelementer, men må forstås i dets totalitet. Det er også, hvad områdefornyelser forsøger, når de går stedsspecifikt og helhedsorienteret til værks:

Grunden til, at vi formår at lave det helhedsorienteret, tror jeg, er jo netop geografien. Det, at vi har hele kvarteret, uanset hvor dets grænser så går, så er det inden for hele det kvarter. Og det er det, der ligesom er vores opgave at gøre noget ved det kvarter. Så løsningen ligger jo lidt i det der stedsperspektiv, når man ser det fra stedet eller fra borge-ren eller fra... Man prøver at træde ud af forvaltningen og ind i stedet. Jeg tror, at det er det, der er vores pt. bedste værktøj til at sikre det helhedsorienterede. Sammen med måske borgerinddragelsen. (LJB, OMF Sydhavnen)

Områdefornyelser er vokset ud af et fysisk syn på forbedring af byen mod en inddragelse af andre aspekter af byens liv for at kunne tackle områdernes udfordringer bedre. Områdefornyelserne benytter en territoriell tilgang, hvor forskellige elementer bliver set i det lys, stedet tillader. Der er der mange eksempler på. Fx skabes koblinger mellem en fysisk pladsomdannelse og det sociale og kulturelle liv ved at danne pladslaug og aktivitetsgrupper, der skaber liv i byrummet. Denne forankring af et byrum tager udgangspunkt i stedet som mere end materielt og arkitektonisk byrum. Det ses ved fornyelsen af Tåsinge Plads i OMF Skt. Kjelds Kvarter, hvor der blev dannet Tåsinge Pladslaug og en aktivitetsgruppe. Pladslauget består bl.a. af bestyrelsesrepræsentanter fra de fem boligforeninger,

der støder op til Tåsinge Plads, hvor flere var inddraget i udviklingen af pladsen. Aktivitetsgruppen har stået for nye byrumsmøbler og aktiviteter af forskellig art, såsom loppemarkeder.

Beboerne omkring Tåsinge Plads har dannet et pladslaug, der arrangerer aktiviteter på pladsen i årets løb og som fortsat udvikler pladsen. På den måde er Tåsinge Plads ikke et færdigt projekt. Det er et levende byrum, der også i sin indretning vil tilpasse sig til skiftende brug de næste mange år. (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2015, 10)

Loppemarked på Tåsinge Plads. Billede fra OMF Skt. Kjelds Kvarter.

Områdefornyelsen skabte sammenhæng mellem fysisk omdannelse, som fornyelsen af Tåsinge Plads hovedsagligt er, og sociale og kulturelle elementer, som et pladslaug og en aktivitetsgruppe er et udtryk for. Planlægningen stopper ikke ved et designmæssigt tiltag, men fortsætter gennem forankring i et levende miljø, hvor stedets muligheder løbende udforskes.

Tilgangen viser sig også i OMF Fuglekvarteret, hvor omdannelsen af Stærevejsområdet var fornyelse af byrummet, men også af institutionelle organiseringer for en bedre socialitet og interaktion i området. Det ses bl.a. ved de to centrale analyser, hhv. byrumsanalysen fra Gehl Architects (2014) og netværksanalyse fra Steno Diabetes Center (2015). Byrumsanalysen fokuserede via observationer på bevægelsesmønstre, ophold, facader, proportioner og gemte kvaliteter. Netværksanalysen undersøgte via interviews sociale netværk i området og forskellige grupper brug af Stærevej. De to dokumenter repræsenterer hhv. en fysisk tilgang til Stærevej og et mere socialt orienteret perspektiv. Det er

forskellige vinkler på samme sted, områdefornyelsen skal oversætte til en samlet plan. For Størevej indbefattede det en social omvæltning af det organisatoriske niveau i de omkringliggende bebyggelser; en revolution af Størevej, som en praktikant i sekretariatet betegnede den opgave, omdannelsen af vejen blev til. Projektet blev langsomt, men sikkert en øvelse i at skabe en platform for samarbejde mellem boligbestyrelserne og beboerne og samtidig mellem de forskellige foreningers matrikler, der var opdelt og ikke syntes at kunne blødes op; hverken organisatorisk eller fysisk. Det har resulteret i dialog mellem almene, ejer- og andelsforeninger om dannelse af et vejlaug (OMF Fuglekvarteret 2018).

Fysisk forrang

Områdefornyelsers praksis er et forsøg på at samtænke stedet, men ofte aktualiseres en sektoropdelt optik over stedet; en reproduktion af planlægningens rammer. Områdefornyelsens historik i saneringens og byfornyelsens fysiske perspektiv kan stadig spores. Indsatsen er fx stadig placeret i de teknisk-fysiske dele af kommunen og staten og det er hovedsagligt gennem fysiske forbedringer, der skal skabes sociale forbedringer. Størevejsprojektet skulle som udgangspunkt være en fysisk forandring af det byggede miljø, der skulle afhjælpe sociale hverdagslige udfordringer. Det er en af to måder at lave lokalsamfundsarbejde på:

Lokalsamfundsarbejdet er præget af to typer af strategier i forhold til steder: Den første søger at forandre det fysiske udtryk og forventer en automatisk forandring af de sociale kompositioner som konsekvens heraf [...]. Den anden sigter mod at intervenere i de sociale relationer på steder for at udvikle stedets samlede integration [...]. (Fallov 2015, 204)

Områdefornyelser søger begge tilgange, dog ud fra et grundlæggende fysisk perspektiv gennem fornyelse af parker, gader og bygninger. De to strategier spiller sammen i praksis, men langt de fleste midler går til fysiske projekter. Det ses bl.a. ved fordelingen af midler i OMF Sydhavnen, hvor 20 mio. kr. af de samlede 50 mio. kr. afsættes til temaet Livet mellem husene, der dækker over fysiske projekter. Derudover er 6,15 mio. afsat til Energi og miljø, der også sigter efter klimavenlige opgraderinger af boliger, gårdmiljø og gader. Derudover er der afsat 13 mio. kr. til sekretariatsmidler, 0,2 mio. kr. til ekstern evaluering og 10,65 mio. kr. til Mennesker og kultur, der er de sociale og kulturelle projekter. I de 10,65 mio. kr. findes dog projektet Karens Minde-aksen, der afviger fra de øvrige projekter i temaet ved at indeholde et fysisk projekt til 5,1 mio. kr. Således er kun godt en tiendedel af de 50 mio. kr. knyttet til sociale og kulturelle projekter, afhængigt af, hvordan sekretariatsmidlerne regnes med. Det er med udgangspunkt i stedet som fysisk sted, at indsatserne sker, som områdefornyelserne skriver i udgivelsen Områdefornyelsens fortæller, der præsenterer 15 fortællinger fra aktører i områdefornyelserne:

Der ligger en fordel, forstår vi i fortællingerne, i at arbejde med udgangspunkt i et konkret fysisk byrum eller område: byrummet er materielt og svært at komme uden om, særligt når områdefornyelsen holder de mange aktører fast på at udvikle en fælles dagsorden. Dette faciliterende arbejde er tidskrævende, men de resultater man skaber gennem det

fysisk bundne relationsarbejde er afgørende og gør, at projekter der ellers ville være blevet glemt, bliver positivt udviklet. (Christensen, 2014, 14)

Det er med udgangspunkt i et fysisk sted, at der trækkes tråde ud til det sociale, kulturelle, økonomiske etc. Det fysiske er den etablerede platform, andre elementer spiller ind på. Også selv om det måske ikke er det, der skaber stedernes negative erfaringer og manglende stedstilknytning (Larsen et al. 2003). Der er da også flere planlæggere, der udtrykker ønske om, at indsatsen placeres i fx ØKF som tidligere, da placeringen i TMF fastholder en fysisk forrang som følge af den historiske udvikling:

Det ligger ligesom i vores DNA, at der skal være noget fysisk. [...] Vi har jo tidligere ligget i Økonomiforvaltningen, hvor vi ligesom kunne ramme bredere ud i alle forvaltningsgrene, så man gik ind i det kvarter og styrkede det, der var behov for i det konkrete kvarter. (IAA, OMF Fuglekvarteret)

Områdefornyelser er overvejende en fysisk indsats og ikke en decideret stedslig indsats. Lå områdefornyelsesindsatsen i en anden forvaltning må der forventes en anden tilgang til udfordringer og løsninger. Områdefornyelser skubber til, men reproducerer stadig en fysisk forrang inden for byplanlægning:

Bypolitikens hovedproblem er at den fysiske planlægnings hegemoni stadig overskygger det forhold at ”det lokale” handler om sense-of-place, mening, følelser, erfaringer og oplevelser, diskurser osv. (Pløger 1999, 35)

Selvom citatet er 20 år gammelt, er det stadig rammende. Steder er ikke først og fremmest fysiske, men først og fremmest levet af de mennesker, der bebor dem. En forudindtaget fysisk tilgang til steder giver udslag i den måde, stedet forstås. Det bryder med den levede erfaring, der kommer frem i fortællingerne i Del 2, hvor steders fysiske egenskaber sjældent er omdrejningspunkt, da det er stedet som situation, der kommer frem – steder er mere en begivenhed end en ting (Casey 2010). Materialiteten er en del af situationerne, men situationerne mister betydning, hvis de bliver opdelt til konstituerende elementer. Områdefornyelser er et af de bedste bud på et indsats, der går til stedet på dets egne præmisser, men det fysiske har stadig forrang.

Tematisk opdeling

Stort set alle områdefornyelser arbejder ud fra en række temaer, fx fysisk, kulturelt og socialt. Ofte foregår territoriell planlægning i skyggen af en sektoriell tilgang til stedet, og selvom områdefornyelsers praksis er et forsøg på at opløse sektor- og forvaltningsopdelingen, aktualiseres de selvsamme logikker ofte. Virkeligheden skal deles op for at kunne håndteres, som JL og flere, påpeger, da jeg spørger ind til områdefornyelsers opdeling:

Ja, det bliver vi jo nødt til. Jeg kan ikke finde ud af andet, altså jeg kan ikke se andet end at, når du laver en indsats, så bliver du nødt til at gøre det på nogle delområder. Hvordan

fanden skulle du lave en helhedsorienteret indsats – det kan jeg slet ikke komme på. Det er et vilkår. Men den kan jo blive delt op mere eller mindre korrekt. (JL, OMF Sydhavnen)

Det virker som en næsten almengyldigt tilgang til sted at dele det op i en slags konstituerende elementer, som jeg diskuterede i Del 2 kapitel 3. Områdefornyelser søger at forlade disse opdelinger gennem områdetilgangen. Et fokus, der allerede er forandringsskabende i planlægningssystemet, men som samtidig er svært realiserbart og ofte reproducerer en sektoriel opsplitning. Rationalitet er en tilskæring af virkeligheden, der bryder med konkrete begivenheder og levet erfaring, der ordnes til rationelle systemer. En opdeling af virkeligheden konfronterer systematisk den sociale virkeligheds strøm af konkrete situationer, der indordnes i begribelige og "meningsfulde" regelmæssigheder (Kalberg 1980). Noget, som det levede sted bliver udfordret af (Seamon 1982).

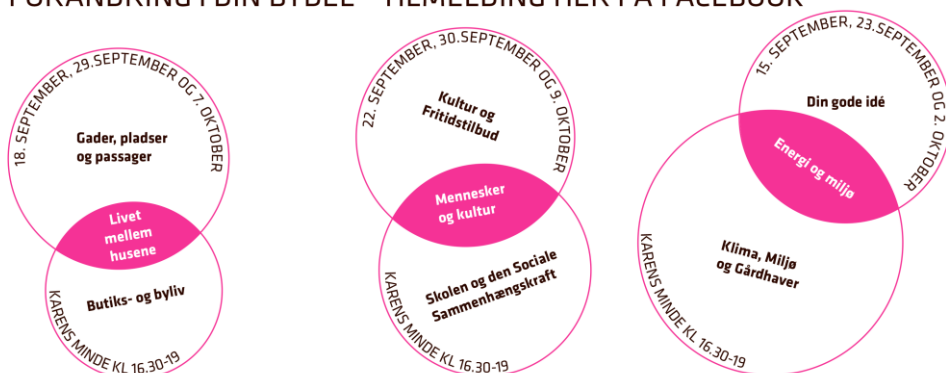
Det ses allerede i ansøgningsskemaet, kommuner skal udfylde til staten. Ansøgningsskemaet har 15 punkter til udfyldning, der skal beskrive området og den kommende proces. Jeg tager her udgangspunkt i ansøgningsskemaet for Det Grønne Sydhavnen (Teknik- og Miljøforvaltningen 2014a). To af punkterne lyder:

- Beskrivelse af de fysiske og erhvervmæssige forhold i det valgte byområde.
- Beskrivelse af de sociale og kulturelle forhold samt foreningslivet i det valgte byområde.

Stedet bliver delt op i elementer, her fysik, erhverv, socialitet, kultur og foreningsliv. Opdelingen giver et analytisk overblik, men stedet deles op. I ansøgningsskemaet er de to punkter blandt dem, der er mest udfyldt. Det er effektivt og handlingsorienteret, men ud fra et levet stedsligt perspektiv kan det problematiseres, da det lægger linjer i planlægningsarbejdet, der er svære at bryde med, som kvarterplansprocessen i OMF Sydhavnen viser. Som beskrevet udfoldede kvarterplansprocessen sig gennem forskellige inddragelsespraksisser, hvor det centrale var borgerworkshops. Workshopperne var delt op mellem tre temaer:

WORKSHOPS

OMRÅDEFORNYELSE SYDHAVNEN VIL GERNE HØRE DIN MENING
- DET ER NU ELLER ALDRIG -
 MØD OP OG DELTAG I WORKSHOPS PÅ KARENS MINDE
 - FÅ INDFLYDELSE PÅ HVILKE PROJEKTER DER SKAL SKABE POSITIV
 FORANDRING I DIN BYDEL - TILMELDING HER PÅ FACEBOOK

Invitation til workshops ved OMF Sydhavnen. Illustration fra OMF Sydhavnen.

Som jeg viste i casegennemgangen var de tre temaer blevet til gennem en sammensætning af oprindeligt fem temaer, der ses i cirklerne. Som LJB forklarede mig, så ville det blive for uoverskueligt med fem workshopspor, hvorfor man lavede de fem temaer til tre (LJB, OMF Sydhavnen). Et nyt element er dog kommet til: Din gode idé. Jeg spørger på et møde for projektgruppen ind til, hvad der menes med undertemaet. JL svarer, at der manglede et tema på workshopperne om klimatilpasning, men at det også er beboernes mulighed for at komme med idéer og input, der ligger uden for temaerne. Der begynder en mindre diskussion om, hvad temaerne betyder for beboere. JL påpeger, at det netop Din gode idé kan starte tanker hos workshopdeltagerne, hvor der kommer idéer frem, der ellers ikke ville være der. Der er generel enighed om, at nogle beboerne måske har svært ved at forholde sig til temaopdelingen, ”men hvis man har nogle emner, der går på tværs eller er anderledes, så kan man jo deltage på flere af workshopperne”, som JSK påpeger. JL udtaler, at Din gode idé er for at modarbejde det lidt top-down ved den kommende proces og i stedet frembringe noget bottom-up. Han nævner yderligere, at: ”Den måde, vi deler virkeligheden op på, det er lidt mærkeligt”. Ved diskussionen bliver der ikke ændret ved de valgte temaer, men der er en fælles forståelse om, at de kan nå at ændre sig. Det var dog minimalt, hvad der ændrede sig. Sydhavnen var inddelt i tre temaer. Planlæggerne er klar over udfordringerne ved opdelinger, både ved at virkeligheden bliver delt op og ved den til dels abstrakte tilgang det fordrer:

Vi var nødt til at blive delt op i nogle spor, som man jo altid gør, og når man gør det, så gør man altid vold på tingene, men det gjorde vi så og delte det op i nogle spor. (JSK, OMF Sydhavnen)

På den måde var det jo meget stramt styret og det var meget klart defineret, hvad er det vi snakker om i dag, hvad er det vi snakker om i morgen. Temaerne, altså emnerne, var jo også meget klart givet; i dag snakker vi om energi og miljø, og det er ikke energier mellem folk og det er ikke vores sociale miljø, men er energi og miljø i vores forstand. [...] Men det var måske også et meget indforstået sprog at kalde en workshop for Energi og miljø, men jeg synes egentlig det samme om Mennesker og kultur og Livet mellem husene. Altså, det er sådan lidt fremmedgørende... ej, det er ikke fremmedgørende, men det er sådan nogle ord, der har en hel masse implicitte fortolkninger. Og hvor vi har vores fortolkninger i det større semantiske felt. [...] Og det er jo også fordi, at det for os blev nogle meget fiktive opdelinger, så det blev både sådan markant og meget rammesættende, men på den anden side anden side var det også sådan totalt abstrakt. (LJB, OMF Sydhavnen)

Workshopperne fortsætter i et socialt, et fysisk og et bæredygtigt spor, hvorved Sydhavnen blev repræsenteret og diskuteret på tre forskellige betingelser. Der var tilknyttet en projektleder til hver af de tre temaer, der stod for at samle op på hver deres workshops og for at skrive kvarterplanens indhold. Hele vejen gennem kvarterplansprocessen – inden det første borgermøde ved åbningen af Mozarts Plads og helt til godkendelsen af kvarterplanen i kommune og stat – har forståelsen af Sydhavnen, dens udfordringer og løsninger, været håndteret gennem tematiske opdelinger; en slags sektorielle domæner med stedsligt udgangspunkt. Tiltaget om Din gode idé forsvandt hurtigt fra de tre workshops med Energi og miljø. Der blev diskuteret klima, miljø og gårdhaver på workshopperne og et egentlig forum til at komme med gode idéer, der lå uden for de etablerede temaer, blev aldrig skabt.

Hos planlæggerne er der en vis konsensus om, at man ikke kan tale om alt på samme tid – særligt ikke ved workshops og når man skal skabe projekter, der kan arbejdes videre med. De nævner forskellige grunde til, at man bliver nødt til at dele stedet op – en af grundene er, at uden overordnede temaer, vil man skabe en lang række enkeltprojekter uden nogen synergi mellem dem, da der ikke ville være et klart tema, som de lagde sig inden for. Hvert projekt ville blive en ø, som ACP formulerer det (ACP, OMF Sydhavnen). En anden grund er simpelthen, at ikke alt kan diskuteres samtidig. Det ville blive uoverskueligt, fragmenteret og uhåndterbart. Det nævner EBF og påpeger, at udkommet sandsynligvis ville blive det samme, da jeg spørger, om man ikke kan gøre det fuldstændigt åbent:

Det havde været en for real fucked up workshop. Prøv at overveje, hvor mange ting, vi skulle diskutere. Det havde jo taget otte timer, hver gang vi skulle holde workshop. Det havde også været pissefedt, hold kæft det ville være fedt. Men folk ville jo alligevel gå ud i mindre grupper og gøre det, som interesserede dem allermest og tale om det, som interesserede dem allermest. Så jeg ved ikke, om det ville have set anderledes ud, sådan særligt. (EBF, OMF Sydhavnen)

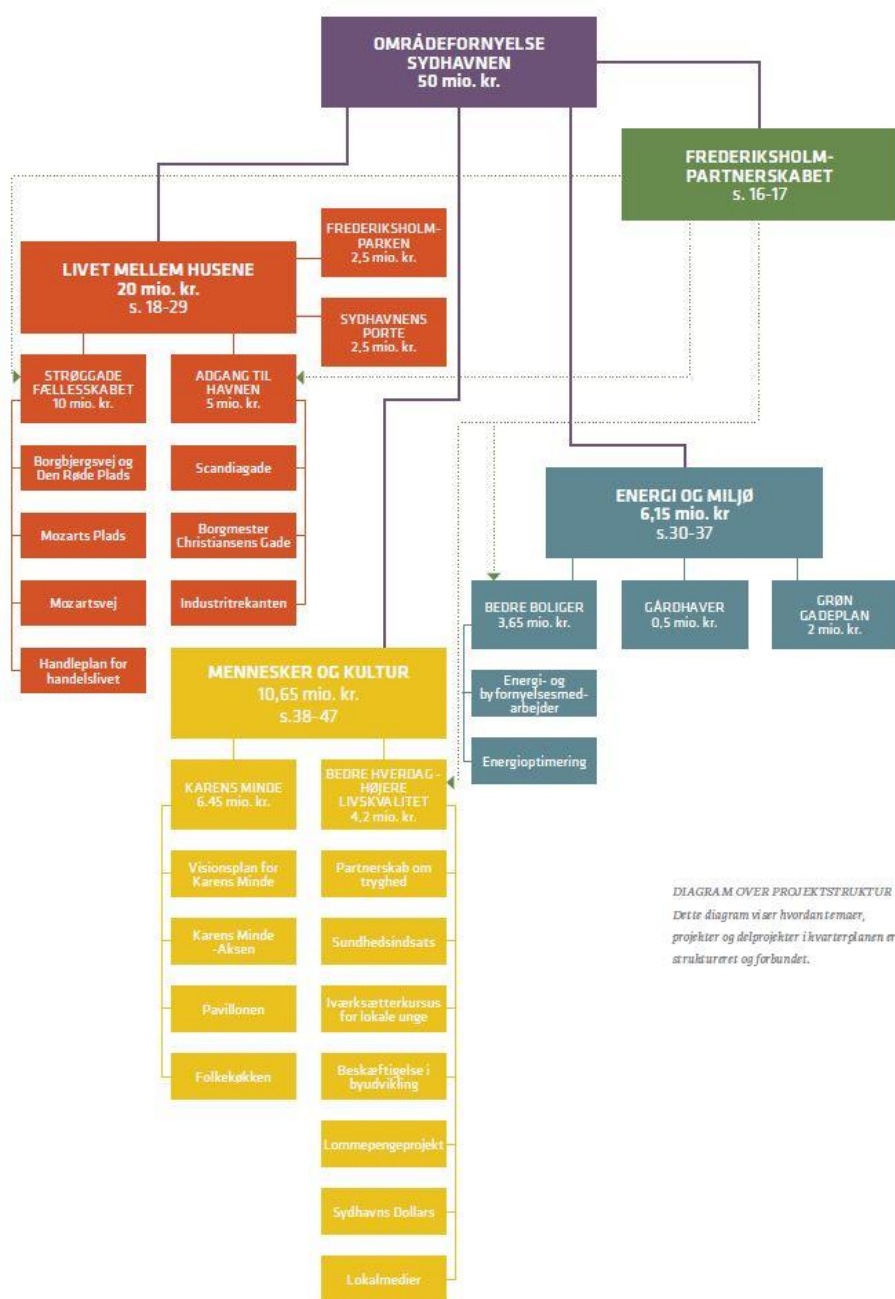
En af de mest tungtvejende grunde, der bliver nævnt, er, at temaopdelingen skaber en pragmatisk tilgang til kvarterplansprocessen – utematiserede workshops ville være ”for real fucked up”, som EBF siger. Det kommer også frem hos LJB, der nævner, at tidshorisonten er en vigtig faktor:

Men altså, man kunne have gjort det, at i stedet for at tage afsæt i vores analyser, altså ansøgningerne, og hvad vi har analyseret os frem til, at vi vidste om Sydhavnen, så kunne man jo have startet med at gå ud på blank bund og lavet brainstorm på gaden eller på borgermøder. Altså simpelthen bare have sagt, hvad er godt og hvad er dårligt ved Sydhavnen. [...] Så kunne man jo godt have defineret nogle temaer og emner, som man så kunne have lavet workshops ud fra. Spørgsmålet er, om vi ville have haft tid nok til at kunne lave den struktur, for den ville jo så først kunne laves, når man har lavet en hel del borgerinddragelse. (LJB, OMF Sydhavnen)

Temaer giver også en pragmatisk struktur på den endelige kvarterplan, der gør den overskuelig:

Man vil gerne have, at strukturen er så simpel som muligt i sådan en plan. Det skal være overskueligt. At have nogle temaer gør det mere overskueligt. Man kan bedre overskue tre temaer end 27 enkeltprojekter. Det er en måde at strukturere de der projekter på. Men samtidig skal der heller ikke være for mange temaer, fordi så bliver man også væk i dem. (ACP, OMF Sydhavnen)

Temaerne ses også i kvarterplanen:

Oversigt over projekter i OMF Sydhavnen. Illustration fra OMF Sydhavnen (2015, 13).

Selvom temaer gjorde vold på virkeligheden og medførte en vis abstraktion, var der faglige og analytiske begrundelser for at dele det op, som flere planlæggere nævner. Der har forudgående været en omfattende analyse af Sydhavnen, der lægger et grundlag for workshopperne, der bliver talt ud fra. Planlæggerne sidder med en anden viden end borgerne,

en 'helikopterviden', og kan gennem analyse definere, hvad der er behov for at vide noget om i det enkelte område:

Vi kan jo ikke komme ud i sådan et område og sige, at "nu har vi 50 mio., hvad synes I er godt?" [...] Jeg synes nok, at vi har en taleret til at lave den inddeling og kigge lidt på det sådan fra helikopteren. Men så kunne beboerne komme og sige, at "det er sgu ikke det, der er vores problem" og så må vi tage det derfra. Men det har de jo ikke gjort sådan, oplever jeg det heller. (JL, OMF Sydhavnen)

Her der kommer vi og vi skal lave en kvarterplan og vi ved, at vi skal arbejde med energiforbrug, vi ved, at vi skal lave noget med byrum og vi ved, at vi skal fokusere på det sociale. Det var ligesom hovedtrækkene i det. Det var de temaer, vi gerne vil have dem til at tale om. Og så har vi jo undervejs styret processen og for hvert skridt har vi jo zoomet den ind på noget, som vi har set er meningsfuldt og operativt ud fra en faglighed og hvad vi ved fra politiske dagsordner og vedtagne politikker og sådan noget. Og det er jo der, at man skal være pædagogisk. Hvis man bare beder folk om at skrive ind med lige, hvad de har lyst til, altså det er der jo ikke nogen kunst i og det kommer heller ingen veje efterfølgende. (ACP, OMF Sydhavnen)

Da jeg spørger ind til, hvorfor de enkelte temaer er valgt, er der en generel forståelse af, at det var et analytisk, pragmatisk og nødvendigt greb for at skabe en meningsfuld plan. Alle er enige om den grundlæggende analyse fra ansøgningerne, men om tredelingen af temaer, vurderes det til at være et spørgsmål om pragmatisme snarere end klar analytik. Som ACP påpeger:

ACP: Når det blev lige netop tre temaer, så tror jeg også, at det handler om, at der var tre projektlede, der kunne tage sig af et tema hver. At det giver mening en workshop for hvert tema, for hvis vi skal have seks temaer, så har vi et problem rent ressourcemæssigt, så skal vi have 3x6 workshops i stedet for 3x3 workshops.

Interviewer: Er det pragmatisk valgt?

ACP: Det er meget pragmatisk valgt, det vil jeg altså vove at påstå.

De oprindelige ansøgninger havde flere end tre temaer, men for en kvarterplansproces uden yderligere ressourcer ville det være uhåndterbar med flere temaer – det var en blanding af det muliges kunst og så en analyse af en art (LJB, OMF Sydhavnen). Temaerne blev valgt for at gøre det lettere, selvom de kunne have set ud på andre måder, som flere nævner. For projektchefen er den konkrete temaopdeling ved workshopperne også valgt grundet en kommunal logik ift. forvaltningernes opdelinger, men samtidig en opblødning af disse pga. tidligere erfaringer fra lignende processer:

[Temaerne] er ikke opfundet på grund af projektlederne, det vil jeg ikke sige. [...] Kommunen har syv forvaltninger, vi kunne godt dele det op i endnu flere spor, men hver gang man deler det op i et spor, så føler folk også at vi gør vold på helheden, fordi så kan man godt diskutere parkering i en gade, men så kan man ikke diskutere det grønne strøg ved siden af, hvis man deler det op i parkering og byrum osv. Det der med byrum og trafik, det synes jeg var en meget naturlig afgrænsning, det har vi faktisk erfaringer for at det

hænger nogenlunde sammen. Så var der det sociale og kulturelle, man kunne godt dele det op i to, og vi var også nok til at dele det op i to, men folk har svært ved at skille de to ting ad. (JSK, OMF Sydhavnen)

Således var opdelingerne, der blev valgt inden borgermøderne, styrende for, hvordan Sydhavnen er tilgået som sted. Selvom områdefornyelse som indsats er stedsspecifik frem for fagspecifik, har stedet som levet erfaringer svært ved at træde frem. Det er underlagt sektorielle logikker, der skygger for det særegne, steder kan. Selv, når områdetilgangens helhedsorientering skal beskrives, bliver stedet delt op – her et eksempel fra evaluering af områdefornyelsernes metoder, hvor der er fokus på kvarterplanen som værktøj:

Kvarterplanen beskriver områdets fysiske, kulturelle og sociale udfordringer og peger på projekter, der ønskes gennemført med henblik på at afhjælpe disse udfordringer. Det er således i kvarterplanen, at områdetilgangens helhedsorienterede perspektiv tydeligst kommer til udtryk. (Als Research 2017, 31)

Den tematiske opdeling er noget, der bliver italesat, men ikke problematiseret i evalueringen. De sektorielle tematiseringer i OMF Sydhavnens kvarterplan bliver dog påpeget internt i kommunen. Da kvarterplanen er i sin afsluttende fase bliver kommunale medarbejdere med erfaring fra områdefornyelser opfordret til at give kommentarer, hvortil ØL, som beskrevet indledende i Del 3, påpeger det essentielle i områdefornyelsernes muligheder for at se verden fra stedets perspektiv og ikke gennem sektorielle opdelinger.

En af mine opgaver i sekretariatet var at udarbejde et med tiden omsiggribende dokument, der samlede inputs fra borgere. Dokumentet gennemgik flere udviklingstrin, hvor det først var opdelt efter de elementer, vi fandt frem til ved analysen af postkortene. Med tiden blev kategorierne slået sammen og den sidste udgave blev tilpasset temaerne for områdefornyelsen – postkort og borgerudsagn blev kategoriseret efter de tre temaer, der var blevet udvalgt, inden der var sket nogen borgerinddragelse. En måde at gøre inddragelsen og planlægningen mere stedsspecifik på kunne være at organisere workshops mere stedsbaserede end temabaserede, der hurtigt spores ind på sektorielle muligheder og kan overse de tværfagligheder, der tilbyder sig med stedet som udgangspunkt (Stephenson 2010). Dog var det en effektiv og nem proces, som flere kommunale medarbejdere sagde, da den ikke brød med eksisterende kommunale logikker og måske derfor havde opbakning op igennem kommunen, der er et vigtigt element (Engberg et al. 2008). Det er en kompleks proces at balancere mellem stedets helhed og planlægningens rationalitet:

Udfordringer er jo, at man kommer med et værktøj, der er helhedsorienteret, men som alligevel har de her fysiske, kulturelle og sociale indsatser. Så værktøjerne er jo på sin vis opdelt, men den indsats, man laver er helhedsorienteret og kan i princippet håndtere næsten hvad som helst i et kvarter. Så det er en enormt kompleks opgave at skulle forsimple det nok til, at man kan håndtere det og diskutere det med borgerne, men alligevel bevare helhedsfokusset og ikke lave nogen kategorier, der pludseligt har glemt alt det der, der var et eller andet, som så ikke kan håndteres og som så bliver Din gode idé eller sådan et eller andet. (LJB, OMF Sydhavnen)

For kvarterplansprocessen i Sydhavnen var det en analytisk og rationel tilskæring af stedet, der var effektiv og handlingsorienteret, men som er svær at genkende fra fx fortællingerne, hvor de levede og konkrete steder trækker på en situationel karakter. Det kan være svært at dele stedstilknytning op i en række elementer; det er et fænomen, der må forstås i dets levede kompleksitet (Tuan 1974). Fortællingerne viser 'hele' erfaringer, hvor stedets erfares som et holistisk fænomen. I planlægning deles stedet op, så stedslige erfaringer bliver fragmenterede og sjældent viser det levede sted i sin helhed, men som underordnet planlægningens rammer.

Institutionel fragmentering

Det er ikke kun internt i den enkelte områdefornyelse, at opdelingen mellem det fysiske, kulturelle, sociale, bæredygtige mm. sker. Det ses også i den organisatoriske placering i TMF, der skaber en forvaltningsmæssig slagside, hvorved områdefornyelser er stærkere forankret i egen forvaltning end i andre. Hvis områdefornyelser skal tage udgangspunkt i stedet, besværliggøres det af, at udgangspunktet er en 'teknisk og miljø'-faglighed, selvom TMF favner bredt med en borgerinddragende tilgang til stedet (Andersen 2015), og viser bl.a. gennem områdefornyelser, at sociale og kulturelle projekter kan ligge inden for forvaltningens rammer. Udfordringerne som Sydhavnen, Fuglekvarteret og Skt. Kjelds Kvarter står overfor vil blive anskuet forskelligt i SOF, KFF og i Børne- og Ungdomsforvaltningen. Det dispositiv, der arbejdes efter er forskelligt inden for de forskellige domæner. Selvom områdefornyelser er en tværsektoriel indsats, og trækker på en fælles kommunal politik i form af Politik for udsatte byområder, er indsatsen stadig forankret i én forvaltning, der skal 'overtale' de øvrige forvaltninger til at deltage. LJB betegner det som en af områdefornyelsernes helt klare akilleshæle at skulle samarbejde med de andre forvaltninger og konstant skulle overbevise dem om, at deres projekter kan blive lidt federe ved at indgå i et projekt med områdefornyelsen, som hun formulerer det (LJB, OMF Sydhavnen). Der er dog efterhånden ved at være skabt åbninger mellem de forskellige forvaltninger, selvom det er en træg proces, hvilket bl.a. JL betoner:

Jeg mener, at vi i København egentlig oplever at have et meget godt medløb, men altså, når vi går ind og siger til Børne- og Ungdomsforvaltningen eller en af de andre forvaltninger, at nu skal de gå med i områdefornyelse, så er det sgu ikke altid, de lige fanger den. Men det er ved at være kørt ind mange steder, at når vi laver områdefornyelse, så skal der laves en særlig indsats fra alle forvaltninger. (JL, OMF Sydhavnen)

Det tværsektorielle samarbejde vurderes højt af områdefornyelsernes medarbejdere og samarbejdspartnere, men opleves stadig som vanskeligt at involvere de øvrige forvaltninger, da det bryder kommunens forvaltningsstruktur, hvilket har været en udfordring siden første bølge af kvarterløft i 1990'erne (Als Research 2017). Det er også et emne, SBI bruger en del plads på at beskrive i deres evalueringer af områdefornyelser, hvor samarbejdsvanskeligheder mellem forvaltninger fremhæves (Engberg et al. 2008).

[G]enerelt betragtes samarbejdet på tværs af forvaltningerne som i hvert fald en udfordring og i visse tilfælde endda som uhyre problematisk. Det hænger sammen med, at der en asymmetrisk fordeling af incitamenter og opgaver, når områdefornyelse skal planlægges og gennemføres i praksis. Den almindeligste organisering er, at områdefornyelse forankres hos teknik- og planforvaltningen som derefter rekvirerer input (serviceydelser) fra andre forvaltninger, typisk skole-, social-, kulturområderne. Det medfører imidlertid som regel, at de andre forvaltninger ikke kan se fordelene i at deltage og bidrage, fordi de faktisk ikke har nogen fordel af at være med, men kun udgifter og tidsforbrug som begge er knappe goder i stort set enhver kommunal forvaltning.

Som løsningsorienteret forslag skriver de:

For at få et forløb som er helhedsorienteret i både projekt og forvaltningernes samarbejde om projektets gennemførelse, er det afgørende, at der er et håndgribeligt incitament for andre forvaltninger til at deltage. De andre forvaltninger skal kunne se fordelene i at være med, for hvis det kun er et spørgsmål om at bidrage til en anden forvaltnings projekt, uden at der følger ressourcer med, så er der sjældent interesse. En god model er, at de finansielle midler skal være afsat centralt, så de andre kan søge ind med egne projekter, og på den måde blive en 'ægte' part af områdefornyelsesprojektet. Ellers er der ikke ejerskab andre steder end i teknikforvaltningen, og man får en slags 'not invented here'-syndrom. (Engberg et al. 2008, 26)

Det forvaltningsmæssige samarbejde var også udfordrende i indsatserne, jeg har fulgt. Både i konkrete projekter og i selve organiseringen af områdefornyelserne. Kildevæld Kulturcenter i OMF Skt. Kjelds Kvarter er et eksempel på det. Som skrevet var der ønske om et kulturcenter gennem mange år og områdefornyelsen valgte derfor at agere primus motor på processen. Det var fra starten klart, at det ikke var områdefornyelsen, der skulle være projektejer og at kulturcentret skulle forankres et andet sted end i TMF. Det var de involverede partnere, der skulle køre projektet videre og drifte det. Projektet placeredes mellem Østerbro Kultur, der ligger i KFF, og Kildevældsskolen, der ligger under BUF. Det tværsektorielle projekt mellem de to forvaltninger, der skulle køre arbejdet videre, havde tydelige udfordringer, da ejerskabet var uklart. Det var ikke et 'naturligt' projekt for en skole at være central aktør i opbygningen af et kulturcenter, ligesom projektet heller ikke var 'opfundet' og udviklet i forvaltningen. På den anden side var KFF ikke interesserede i at skabe et kulturcenter, der kunne ende som en fornyelse af skolen.

En af områdefornyelsen største opgaver var at facilitere samarbejdet mellem de forskellige forvaltninger, så projektet kunne køres videre. Det blev der brugt mange kræfter på. Der blev bl.a. oprettet et kontor på skolen til Østerbro Kultur, så der gennem daglige arbejds gange kunne opstå et samarbejde og en fælles forankring i begge enheder. Mange af de anstrengelser, der blev brugt på at involvere andre forvaltninger og facilitere et samarbejde, kunne være undgået, hvis områdefornyelsen var en egentlig tværsektoriel indsats, hvor de øvrige forvaltninger indgik på samme grundlag som TMF. Det kunne udbedre et 'not invented here'-syndrom, som SBI's analyse påpeger.

Organisatorisk er de øvrige forvaltninger bl.a. involveret ved, at hver forvaltning har en repræsentant, der er medlem af den enkelte områdefornyelses styregruppe. Det skal skabe

Gruppens opgave er at sikre, at Områdefornyelsernes aktiviteter og projekter er i tråd med kommunens ønsker og politikker, og at de samtidig koordineres med øvrige tværgående initiativer i bydelen. Det gælder f.eks. det boligsociale samarbejde. Den kommunale koordinationsgruppes medlemmer er ambassadører for Områdefornyelserne i deres respektive forvaltninger, ligesom de bidrager med viden og erfaringer fra deres fagområder. Koordinationsgruppen er samlet repræsenteret med én person i styregruppen. (OMF Fuglekvarteret 2012a, 70)

KØBENHAVNS KOMMUNE

MINISTERIET FOR BY, BOLIG OG LANDDISTRIKTER

STYREGRUPPEN

KOMMUNAL KOORDINATIONSGRUPPE

SEKRETARIAT

TEMA

TEMA

TEMA

PROJEKT- OG ARBEJDSGRUPPER

Det var ikke muligt at få opbakning i de enkelte forvaltninger til at stille med en repræsentant til styregruppen, bl.a. af den grund at møderne ligger om aftenen og de øvrige

medarbejdere allerede har nok med egne møder. Forvaltningerne så ikke områdefornyelsen som en del af deres egne indsatser. Samtidig nævner IAA, at forvaltningsrepræsentanter kan blive dominerende og tage styring på områdefornyelsens projekter og på den måde tage magt fra den øvrige styregruppe (IAA, OMF Fuglekvarteret). Koordineringsgruppen bestod af repræsentanter fra forvaltningerne, der mødtes og gennemgik områdefornyelsens forskellige projekter. De øvrige forvaltninger var ikke med som en del af styregruppen, men var en gruppe ved siden af, hvor der kun var én fælles repræsentant til stede ved styregruppemøderne. Som det fremgår af diagrammet var den kommunale koordinationsgruppe i forbindelse med sekretariatet, men ikke med styregruppen eller de forskellige projekt- og arbejdsgrupper. Den stedsspecifikke viden, der findes i styre- og projektgrupper og de diskussioner, der tages her, blev aldrig en reel del af de øvrige forvaltningers grundlag og selve det tværsektorielle og territorielle samarbejde, områdefornyelser sigter efter, led under dette.

I evalueringen af områdefornyelsernes metoder italesættes udfordringen også (Als Research 2017). Det er vanskeligt at få de øvrige forvaltninger i spil og det er tids- og resourcekrævende at gøre forsøget, ligesom det langt fra altid lykkes. Der peges på tre mulige årsager:

1. De øvrige forvaltninger har svært ved at anerkende de tværgående metoder og logikker.
2. Områdefornyelsen skal legitimere egen indsats over for potentielle samarbejdspartnere i kommunen.
3. De øvrige forvaltninger vægrer sig ved at deltage i områdefornyelsens projekter, hvis de indeholde driftsudgifter, der kan tilfalde forvaltningen selv.

Fra SBI (Jensen et al. 2010) gives der 11 bud på styrkelser af de kommunale kompetencer ved områdefornyelser – heriblandt netværk på tværs af forvaltningerne, større politisk opbakning, fælles plandokumenter, inddragelse af planer fra andre sektorer og større synlighed i forvaltningerne. I flere af mine interviews reflekteres der over udfordringen og flere giver udtryk for, at områdefornyelser måske ikke burde være en indsats under TMF, men muligvis ligge under ØKF, så der kan komme mere frihed ift. projekter, hvorved det ikke behøver at være en overvejende fysisk indsats og der kunne trækkes i højere grad på de øvrige forvaltningers ekspertise. På et møde med medarbejderne i OMF Sydhavnen blev der diskuteret om områdefornyelser ikke med fordel kunne organiseres som et paragraf 17, stk. 4 udvalg, der defineres som:

I øvrigt kan kommunalbestyrelsen nedsætte særlige udvalg til varetagelse af bestemte hverv eller til udførelse af forberedende eller rådgivende funktioner for kommunalbestyrelsen, økonomiudvalget eller de stående udvalg. Kommunalbestyrelsen bestemmer de særlige udvalgs sammensætning og fastsætter regler for deres virksomhed. (Økonomi- og Indenrigsministeriet 2018)

Områdefornyelser som et sådan udvalg ville bryde med det stærke bånd, der er til TMF nu. Der ville stadig være ophængt i byfornyelsen, som områdefornyelser er bundet til gennem byfornyelsesloven, selvom OMF Sydhavnen er et eksempel på, at kommuner kan gå uden om byfornyelsesloven og etablere rent kommunale områdefornyelser. En sådan organisering, som fx et paragraf 17, stk. 4 udvalg (eller lignende), kunne i højere grad fungere som en lokal enhedsforvaltning.

Opsamling – åbninger mod det flygtige sted

Igennem nedslagspunktet har jeg vist, hvordan områdefornyelser som udgangspunkt forsøger at samtænke stedet, men at det ofte praktiseres som en aktualisering af en underliggende sektoriel opdeling. De udfordringer, der kommer af at dele stedet op ligger bl.a. i, at det skaber en stedsforståelse, der har svært ved at indoptage de levede måder, steder erfares på. En tydelig opdeling af stedet i elementer gør det sværere for områdefornyelser at indoptage den levede viden, der var i fortællingerne, hvor stedslige følelser, kompleksitet og konkretisering sjældent er opdelt efter sektorielle afgrænsninger, men som levede erfaringer, der ikke er hængt op på rationalitetens analytiske optik. Det vil blive en kunstig opdeling, hvis man skulle finde Jens' stedstilknytning gennem en række elementer eller Andreas nyfundne, men ambivalente glæde for kvarteret. Der er en kompleksitet, der svært kan opdeles rationelt. Workshopdelen Din gode idé i OMF Sydhavnen skulle forsøge at indoptage en løsere viden, men blev aldrig et egentlig tema i kvarterprocessen. Samtidig ligger der allerede et skarpt rationelt imperativ i selve italesættelsen af Din gode idé, da det lægger op til en refleksiv formålsrettethed, som stedserfaringer ofte først får efter en rationel bearbejdning og derved efter et refleksivt brud med den levede erfaring. Det er ikke for at sige, at borgerne ikke kan få gode idéer eller 'blot' skal holdes til at fortælle historier, men for at sige, at den viden, der er i levede stedserfaringer gang på gang bliver oversat, hvorved det levede udgrænses. Planlægning foregår til stadighed på planlægningsinstitutionens præmisser og ikke på de levede erfaringers præmisser.

Den form for viden, der informerer et humanistisk stedsbegreb, kommer dog ind i områdefornyelserne, men det er sjældent, at det sker via mere formelle workshops og møder, hvor beslutningerne tages. Levet viden opstår ofte gennem mere uformelle kanaler i områdefornyelserne. Det sker i de professionelle venskaber, der skabes over tid mellem planlæggere, aktører og beboere (Forester 1993). Her tales der om stedet på en anden måde end ved borgerworkshops, styregruppemøde eller arbejdsgrupper. Stedet træder frem på en anden, mere levende måde. Det skete bl.a. til et møde i OMF Fuglekvarterets arbejdsgruppe for Fuglefrøpuljen. På mødet blev der gennemgået og diskuteret de forskellige ansøgninger, der var indkommet. Der blev talt om, hvad det gav Fuglekvarteret; om det passede ind i kvarteret; om budgettet så ordentligt ud; om projekterne passede ind i områdefornyelsens øvrige tiltag. Det foregik på en rationel og refleksiv måde, selvom det var på en bagvedliggende ramme af planlægning for positive stedsforståelser og øget stedstilknytning, som beskrevet ovenfor. Halvvejs gennem mødet var det tid til aftensmad og

diskussionerne af ansøgningerne blev lagt til side. Louise, der var ny i styregruppen, fortalte om en flytning, hun havde foretaget ved Mågevej. Hun fortalte i levede vendinger om hendes dag og hvordan hun havde været på værtshuset Mågekroen for få hjælp til at bære nogle kasser. Fortællingen var ikke ulig fortællingerne i Del 2. På den måde kommer der, ved denne middag og ved mange andre tilfælde, levede stedserfaringer frem, der bryder med den analytiske rationalitet i planlægning, der ofte viser sig i tematiske opdelinger. Men der bliver sjældent fulgt op på den form for viden gennem de formelle kanaler, selvom det kunne styrke planlægning, hvis man havde bedre kanaler til at tage den slags levede forståelse med videre.

Den mere levede viden kommer dog også ind via mere formelle tiltag. I OMF Fuglekvarteret fandt der en større fotokonkurrence sted, hvor planlæggerne spurgte beboerne, hvordan Fuglekvarteret ser ud gennem en kameralinse (OMF Fuglekvarteret 2013a). Billederne skulle være med til lære områdefornyelsen kvarteret bedre at kende og give viden om beboernes oaser og deres syn på kvaliteter ved kvarteret (Hermansen, 2013). Hvordan billederne informerer områdefornyelsen, hvilken ny viden, der tilvejebringes og hvordan de bliver benyttet i det videre forløb er mere uklart, selvom OMF Fuglekvarteret i deres slutevaluering skriver, at det bl.a. var for at styrke kvarterets image udadtil (OMF Fuglekvarteret 2018). I projektbeskrivelsen for fotokonkurrencen skriver områdefornyelsen:

Det overordnede formål er at gøre beboerne opmærksomme på, at der er kommet områdefornyelse til kvarteret og sætte fokus på et centralt tema i Områdefornyelsen. Med konkurrencen ønsker vi desuden at involvere og engagere beboerne og få dem til at sætte billeder på kvarterets identitet. Dette ligger i forlængelse af Områdefornyelsens ønske om at sætte fokus på og styrke kvarterets identitet, mens den direkte involvering af beboerne skal understøtte budskabet om at deltage aktivt i Områdefornyelsen. (OMF Fuglekvarteret 2013b)

Billeder fra fotokonkurrence i OMF Fuglekvarteret. Billeder fra OMF Fuglekvarteret.

Der kan også spørges kritisk tilbage til den humanistiske stedsteori og kritikken af planlægning, hvorvidt den er for utopisk og uden ophæng i praktisk planlægning. Skal man tage det humanistiske stedsbegreb i sin fulde betydning, skal der planlægges for et holistisk, levet sted, der kun kan forstås som et erfaret hele og derfor ikke kan deles op. Fx er Seamon skeptisk over kategoriske fremstillinger af sted, da de bliver reduceret til elementer, som hurtigt kan komme til at fremstille steder som en række forhold, der skal være opfyldt (Seamon 1982). Derfor, argumenterer han, er det mere 'sandt' at se stedet som et fænomen, der er særlige følelser omkring. Kan man planlægge ud fra det og hvor langt kan man tage et sådan fænomen, når der skal laves projektbeskrivelser, udbudsmateriale og graves i jorden? Områdefornyelser forsøger at opretholde en holistisk tilgang til stedet, men det bliver ofte på baggrund af en planlægningslogik opdelt i temaer og forvaltningssektorer. Og som de selv påpeger, så er der brug for en håndterbarhed og handlingsorienteret, der sjældent kommer frem, hvis stedet ikke deles op – det kan dog gøres på mange måder.

Nedslagspunkt 5: Strategisk samspil

Indledning – to tilgange til samspil

Områdefornyelser er ikke autonome indsatser. Der er et komplekst samspil med kommune, stat og marked, hvor politikker og strategier er med til at skabe de enkelte projekter. Der lægges fra starten rammer for, hvilken viden, der kan indgå i overordnede strategier. Det kan give hurtige og effektive resultater for områdefornyelserne, da lokale projekter kan udtænkes til at flugte med overordnede strategier, hvorved der skabes politisk velvilje, ligesom bydækkende politikker kan få stedsspecifikke kvaliteter. Samspillet med kommunen og statens politikker kan forstås ud fra to vinkler:

Set fra en kritisk vinkel, trumfer overordnede strategier i Københavns Kommune lokale ønsker. De lokale planer er nødt til at være på linje med overordnede visioner eller i hvert fald ikke i opposition. Områdebaserede indsatser vil altid være i skyggen af hierarkiet (Engberg 2003; Sehested 2003). De lokale projekter bliver tilpasset overordnede politikker, så de kan godkendes i det kommunale system. Områdefornyelser er konformitetsskabende tiltag, som steders særegenhed må underlægge sig. Levede forståelser kommer ikke frem gennem en sådan top-down planlægning, da man blot skal følge overordnede linjer.

På den anden side kan områdefornyelser skabe en synergi til bydækkende politikker og få dem til at passe i den lokale struktur. De har indsigt i lokale karakteristika, som overordnede strategier er blinde for. Den lokale viden kan inddrages i projekterne og tilpasse dem, og samtidig kan kommunens planer kommunikeres bedre ud til de berørte beboere. Som projektchefen i OMF Skt. Kjelds Kvarter skriver om områdefornyelsers særlige lokale udgangspunkt:

Borgerne kan påpege lokale behov og ønsker og pege på ulogiske elementer, som kommunens embedsmænd ikke opdager, når de ikke sidder lokalt i kvarteret. Samtidig har Områdefornyelsen til opgave at formidle intentionen med myndighedskrav, selv om de i praksis ofte er svære at forklare og dermed forsvare. (Lindsay 2014, 46)

Viden, der fører til handling, kommer fra mange steder i planlægning, både nedenfra gennem et lokalt kendskab til stedet og oppefra gennem kommunale strategier. Der er mange vidensformer involveret i en kompleks planlægningsproces. Nedslagspunktet består i en beskrivelse af, hvordan områdefornyelse er med til at tilpasse bydækkende politikker til den lokale kontekst og derved åbne for et tilnærmelse til det levede sted, som centrale enheder i kommunen ofte overser. Derefter viser jeg, hvordan denne tilpasning også består af en tidlig rammesætning af områdefornyelsens virke, der tager autonomi fra indsatsen.

Fra kommunal planlægning til lokal planlægning

At omdanne kommunal planlægning til lokale indsatser og projekter er oversættelse i stor skala, hvor bydækkende strategier dekontekstualiseres fra den centrale kommune og rekontekstualiseres til det lokale sted, men hvor man også trækker på eksisterende lokale planer og tilpasser dem til sit arbejde. I processen sker en transformation og tilpasning af den eksisterende viden. Det ses bl.a. i OMF Sydhavnen, der til dels blev startet, da der forud var beslutning om øget kommunalt fokus på området. Som det fremgår i indstillingen om igangsættelse af områdefornyelse:

I budget 2014 besluttede parterne Socialdemokraterne, SF, Det Radikale Venstre, Enhedslisten og Dansk Folkeparti: "... at der skal nedsættes en arbejdsgruppe, der frem mod forhandlingerne om budget 2015 skal kvalificere det videre arbejde for et sammenhængende Sydhavn og partnerskaber mellem relevante aktører i området." Et bidrag til denne indsats kan være en statslig støttet områdefornyelsesindsats i Kgs. Enghave. (Teknik- og Miljøforvaltningen 2013a)

Igangsættelse af områdefornyelse i områder, hvor der allerede er kommunalt fokus, er et generelt træk ved indsatsen, som SBI skriver:

Samlet set er den vigtigste grund til at kommunerne lægger indsatsen i netop det valgte byområde, at området har en central betydning for byen som helhed. Kommunerne etablerer byfornyelse når de ønsker at stimulere og udvikle et velfungerende og bæredygtigt bymiljø. [...] Den konsensus der hersker i kommunerne angående hvilke områder der skal områdefornys, skyldes forhold der ligger før områdefornyelsen. I mere end ni ud af ti kommuner var der fokus på det udvalgte område, allerede inden det blev udvalgt til områdefornyelse, i halvdelen endda stor fokus på området. Mange steder har man lagt en egentlig rækkefølgebeslutning for hvilke områder, der skal tages op hvornår. (Engberg et al. 2008, 19)

Forud for kvarterplansprocessen i Sydhavnen havde planlæggere udvalgt en række mulige projekter. De fleste gik videre i kvarterplanen, hvilket enten tyder på, at de fra starten har analyseret og forstået Sydhavnens beboeres behov rigtigt eller at det har lagt en ramme over kvarterplansprocessen, der fulgte de allerede udvalgte projekter og rammesætninger. I løbet af kvarterplansprocessen begyndte JSK at tale områdefornyelsen ind i de planer, der i forvejen var for Sydhavnen, såsom ny metrolinje, sikre skoleveje, støjreducerende asfalt og skybrudsprojekter. Det blev med tiden omtalt som Det Store Sydhavnsløft. Som JSK siger:

Sydhavnen er nok det sted, hvor der er flest investeringer, som på forhånd var besluttet, inden vi kom derud til. Normalt så kommer man til områder, som lidt er præget af meget få investeringer, meget få netværk, hvor man ligesom skal starte oppefra og nedefra ligesom pionerarbejde. Her er det modsat, hvor man næsten skal forsøge at skabe noget koordination i enormt store projekter; metro, skybrudsprojekter, cykelstisprojekter. (JSK, OMF Sydhavnen)

På den måde skrev områdefornyelsen sig ind i en koordinerende rolle for de kommende tiltag:

Københavns Kommune løfter den ældre del af Sydhavnen for milliarder i perioden 2014-2022. Områdefornyelse Sydhavnen knytter sig til de store investeringer, som allerede er besluttet. Den nye områdefornyelse skal understøtte og binde de store infrastrukturelle greb sammen. Områdefornyelsen giver kvarteret et helhedsorienteret løft, og skaber samtidighed mellem anlægsprojekterne, så vi sikrer, at området ikke skal graves op flere gange. Områdefornyelsen i Sydhavnen er kittet mellem de store projekter, der skaber et stærkt hele. (OMF Sydhavnen 2015, 9)

Skybrudssikring på baggrund af Københavns Kommunes Klimatilpasningsplan (Teknik- og Miljøforvaltningen 2011c) blev indarbejdet i alle fysiske projekter i Sydhavnen. Den kommende metrostation på Mozarts Plads lægger rammen for områdefornyelsens udvikling af pladsen og områdefornyelsen vil sammen med Metroselskabet sikre, at metrostationen ikke deler kvarteret i to. Det er eksempler på, hvordan områdefornyelsen bliver bundet sammen med eksisterende planer. Det ses også i den samlede vision for OMF Sydhavnen, der blev til ved forandringsstrategien, hvor flere visioner blev diskuteret. Følgende vision blev udvalgt for OMF Sydhavnen:

Sydhavnen skal være et mangfoldigt, sammenhængende og trygt kvarter, hvor der er plads til og brug for alle borgere. Derfor skal grøn vækst og livskvalitet styrkes i Sydhavnen, så der skabes sammenhæng mellem kvarteret og den omkringliggende by – både fysisk, kulturelt og socialt. (OMF Sydhavnen 2015, 3)

JSK havde tidligere været med til at forfatte Københavns Kommunes Politik for udsatte byområder. Kvarterplanens forslag til vision ligger sig tæt op ad denne politiks vision:

København skal være en mangfoldig, sammenhængende og tryk by, hvor der er plads til og brug for alle byens borgere. Derfor skal grøn, sund og kreativ vækst samt livskvalitet styrkes i de udsatte byområder, så byen hænger sammen – både fysisk og socialt. (Københavns Kommune 2011, 10)

Ordet ”kulturelt” i sidste sætning i OMF Sydhavnens vision blev inddraget, da en repræsentant fra Sydhavnens Teater ved præsentationen af kvarterplanen efterspurgte en kulturel vinkel på visionen. Med en tæt kobling til områdefornyelsens strategiske ophæng kan det sikres, at kvarterplanen følger samme logik som den overordnede politik og derfor har større sandsynlighed for at blive godkendt i kommunen. Man kan dog spørge til, hvor specifik for Sydhavnen visionen er, eller om det er en generisk vision for hele København. Kan man genfinde en ’sydhavnsånd’ i visionen? I selve visionen kan det være svært, da den enorme viden fra kvarterplansprocessen end ikke indgår, men bliver udgrænset til fordel for en generisk viden. Man kan så diskutere, hvor definerende selve visionen er for områdefornyelsen og om visionen ikke er så tilpas bred, at den kan favne alle forståelser.

Et andet eksempel på bydækkende strategiers transformation til lokale planer, er OMF Skt. Kjelds Kvarter forvandling til Klimakvarter. Som beskrevet var der i kommunen et ønske om at skabe et demonstrationsprojekt ift. håndtering af regnvand efter skybruddet i sommeren 2011. OMF Skt. Kjelds Kvarter bed på, hvorved de fleste projekter blev lagt

ind under Klimakvarter. Udstillingsvinduet for innovativ klimatilpasning åbnede muligheder for at tilpasse skybrudsplanerne til en lokal kontekst, hvorved områdefornyelsen tog styringen på klimatilpasningen, da den overlappede med projekterne. Klimatilpasningsplanen og de lokale skybrudsplaner, der var udarbejdet fra centralt hold, er overordnede planer, der alligevel skulle implementeres. Områdefornyelsen øjnede mulighed for at skabe en synergi med egne projekter og samtænke processerne. Herved kunne lokal viden, lokale ønsker og stedets særegenhed indtænkes, hvilket de mere eller mindre generiske planer ikke havde for øje. Områdefornyelsen kan have ejerskab over projekterne på en anden måde end et centralt klimatilpasningsteam. Selvom skybrud ikke bliver nævnt i OMF Skt. Kjelds Kvarters kvarterplanen og Københavns Klimatilpasningsplan kun nævnes én gang, blev de fleste projekter lagt ind under det perspektiv. Den lokale områdefornyelse oversætter kommunale strategier til lokale tiltag. Som der er en borger, der udtaler sig i evalueringen af metoderne i Københavns områdefornyelser:

Det lokale sekretariat var i stand til at skabe mening. Der er en person, som er på dit hold og som siger, ”Det er fordi et eller andet”, og ikke bare ”Sådan er det bare”. Sekretariatet er med til at skabe noget mening omkring de ændringer, som sker undersvejs i projektet. (Als Research 2017, 42)

Projektet Tåsinge Plads har dog haft udfordringer og uoverensstemmelser mellem kommune og borgere. Flere af de aktive borgere oplevede, at den centrale kommune satte dagsordenen, og at borgerinddragelsesinitiativerne, som det lokale sekretariat iværksatte, var forgæves. Als Research vurderer, at det overordnet var borgernes oplevelse, at projektet var defineret på forhånd, og at de havde ringe muligheder for at påvirke resultatet. En involveret borger siger:

Vores fornemmelse i min andelsforening var, at områdefornyelsen var på vores side, og så var der kommunen. Vi satte ikke lighedstegn mellem områdefornyelsen og kommunen (...). Vi havde talt en masse med områdefornyelsen om, hvad vi godt kunne tænke os og alle de der ting. Og så kom kommunen og fortalte os, hvordan det blev, som overhovedet ikke stemte overens med det, vi gerne ville, og hvad der var projektet. Det var ligesom om, det kuldsejlede, det hele, lige der. Det var nogle rigtige dårlige møder, vi havde, hvor der var rigtig dårlig stemning, og hvor de sagde: ”Jamen, I kan bare ikke få det, det bliver ikke sådan”. Der tænkte vi, at det er fuldstændigt spild af tid, det her. Så kom der nogle nye mennesker på i TMF, og så blev det mere sådan, at det jo stadig ikke var os, der bestemte på nogen måde, vi vidste ikke, hvad vi måtte og ikke måtte bestemme, men vi følte, at vi var mere medbestemmende, selvom da det så kom til det endelige valg, var det jo kommunen og stadsarkitekten, der bestemte. (Als Research 2017, 58)

Områdefornyelserne har en afgørende rolle i at oversætte borgernes og kommunens forståelser for hinanden, men samtidig er der behov for en tydelig forventningsafstemning af rammerne. Ved Tåsinge Plads er det ikke områdefornyelsen, der bliver kritiseret, men den øvrige kommune for at overtage projektet. Det bliver vurderet, at områdefornyelsens medarbejdere varetager primært lokale borgeres ønske og sekundært kommunens ønsker

(Als Research 2017). Det er også, hvordan RSL betoner sit arbejde, da jeg spørger, hvilken slags viden, han arbejder ud fra:

RSL: Nogen gange er det viden, men nogen gang er det også bare følelser og empati. [...]. Den lokale viden, som jeg har, det er hvad folk går op i [...]. Og når man [den centrale kommune] så laver et eller andet, der åbenlyst er fjollet, så reagerer jeg. Der tror jeg, at når man sidder lidt længere væk og tænker ”det virker jo, så kan vi ikke bare gøre det?”, der tror jeg, at fordi vi er så tæt på, vil vi gerne have, at det virker og giver mening.

Interviewer: Bryder man med standarderne i sådan noget her arbejde?

RSL: Ja, det gør man nok, men ud fra, hvad der giver mening lokalt, fordi standarderne jo giver ikke altid mening overhovedet. Og de er i hvert fald ikke lokale. De planlægger for en hel by, og det passer ikke altid lokalt. Man har nogle overordnede politiske ambitioner, der hedder, at vi skal skabe grønnere by, det skal være verdens bedste cykelby og sådan, og det er selvfølgelig vores pejlemærker, men der må stadig være noget fortolkningsmulighed ift. de lokale interesser. Der er områdefornyelse jo mere tilbøjelige til at tage den ekstra tid, det tager, lige at snakke det igennem en gang mere og prøve at finde en specifik løsning i stedet for en generel løsning. (RSL, OMF Skt. Kjelds Kvarter)

Ud fra kritisk læsning af drejningen af projekterne mod klimatilpasning i OMF Skt. Kjelds Kvarter – projekter, der oprindeligt var vedtaget i kvarterplanen gennem ihærdig borgerinddragelse – kan det ses som en top-down beslutning om håndtering af regnvand, der sker på bekostning af de lokale ønsker. Det er dog en for snæver læsning, da fx styregruppen var involveret i beslutningen. Projektchefen påpeger yderligere:

Samtidig med at vi har en top down-beslutning om at en given mængde vand skal afkobles og/eller transporteres ad skybrudsveje til Øresund, har vi en masse bottom up-processer, der resulterer i opbakning fra borgerne. Borgernes incitament er at undgå vandskader, skabe bedre byrum, opnå værdistigninger i kvarteret og lavest mulig forsikringspræmier. Men det handler også om at ramme dem på felter, der er helt nede på jorden og dagligdags interesser. (Lindsay 2014, 47)

Områdefornyelsen kunne koble sig på organiseringen Klimakvarter eller de kunne forbigå chancen og kun fokusere på egne projekter. Områdefornyelsen valgte at blive primus motor på Klimakvarter. Områdefornyelsens projekter blev gennemført som planlagt, men nu med et større fokus på håndtering af regnvand, der alligevel skulle håndteres og kunne betyde, at områdefornyelsens projekter skulle graves op igen. Det var en måde at give de planlagte projekter mere volumen og skabe synergi. Netop at koble sig på eksisterende planer, er centralt ift. at få kommunal opbakning og midler, som ACP og KKT påpeger (uden direkte kobling til Klimakvarter):

Områdefornyelser skal sno sig i systemet og borgerne skal lære at bruge systemet. (ACP, OMF Sydhavnen)

Ift. resten af byen, der er man jo også bare tvunget til, hver gang man skal have penge eller opmærksomhed eller tilladelser, så skal vi jo væve det ind i alle de eksisterende politikker og planer, der er. (KKT, OMF Fuglekvarteret)

Overgangen fra OMF Skt. Kjelds Kvarter til Klimakvarter skabte mulighed for større projekter og flere midler – der har været medvind, ikke på cykelstien, men på klimatilpasningen, som TL formulerer det (TL, OMF Skt. Kjelds Kvarter). Klimakvarter var en kommunal idé, som borgerne ikke havde meget indflydelse på i opstartsfasen, men som borgerne gennem OMF Skt. Kjelds Kvarter og Miljøpunkt Østerbro gjorde til deres eget og fik langt mere lokal viden inddraget i, end hvis områdefornyelsen ikke var blevet en del af Klimakvarter. Som det skrives i visionen for klimakvarteret i 2013:

Ved at tænke områdefornyelsen sammen med klimatilpasningsindsatsen skaber vi størst mulig lokal merværdi. Vi klæder kvarteret på til skybrud, men vi skaber samtidig en bedre ramme om det gode hverdagsliv, der leves i Skt. Kjelds Kvarter. [...] Projektet Klimakvarter samler derfor både beboere, kommune, stat, forsyningsselskab og private grundejere om en fælles vision om at gøre Skt. Kjelds Kvarter til Københavns grønneste brokvarter og samtidig til det første klimatilpassede byområde i København. (Klimakvarter 2013, 8)

Der sker en lokal tilpasning af generelle planer, hvorved der indgår lokal viden, kvalificerede stedsforståelser og tilnærmelsesvis levede stedserfaringer. Den kommunale planlægning bliver til lokal planlægning; en lokal aktualisering af overordnede rammer. Det betyder, at den slags viden, der er i fortællingerne, har bedre vilkår for at komme frem. Fortællingerne viser stedsspecifikke kontekster, som overordnede og bydækkende planer har svært ved at tale ind i, men som områdefornyelser kan koble sig til. I Skt. Kjelds Kvarter gælder det specifikt, at de indsigter og den viden, som fx Henrik har, kan inddrages og oversættes ind i planlægning. Det samme gør sig gældende i bl.a. Sydhavnen, hvor fx Jens' kendskab til ungdomsliv i området, Kenneths viden om livet for Sydhavnens udsatte beboere, eller Mehdis erfaringer med at være knyttet til området, men også at længtes ud, kan inddrages og kvalificere planlægningen.

Tilpasning af planlægningens rammer

Spændet mellem de to tilgange til strategisk samspil, jeg præsenterede indledningsvis i nedslagspunktet, påpeges også af Als Research:

De lokale sekretariater fungerer ofte som mediatorer mellem lokalområdernes borgere og kommunen og kan oversætte parternes forskellige dagsordener for hinanden. Imidlertid kan rollen som forbindelsesled mellem kommunen og borgerne være vanskelig, særligt når der er diskrepans mellem lokalområdets og kommunens ønsker. Dilemmaet viser sig, når sekretariaterne på den ene side skal medvirke til at implementere kommunens overordnede strategi for byudviklingen, og på den anden side skal sikre lokalområdets indflydelse på byudviklingen. (Als Research 2017, 46)

Problematikken viste sig dog sjældent ved de områdefornyelser, jeg har arbejdet med. De har indtænkt kommunale strategier fra starten, mens OMF Skt. Kjelds Kvarter skiftede strategi undervejs. En udtalt konflikt mellem lokale idéer og overordnede strategier blev ikke aktuelt. Det skyldes, at langt de fleste projekter i kvarterplanerne er tilpasset kommunale afgrænsninger. Det kan være læringen fra OMF Skt. Kjelds Kvarter; at tilpasse

lokale projekter tidligt til overordnede strategier og lægge det som en grundlæggende ramme for områdefornyelserne. Områdefornyelsers indlejring i et kommunalt plansystem påpeges af flere, fx ACP ift. kvarterplanen for OMF Sydhavnen:

Man kan jo trække historiske tråde tilbage fra den her kvarterplan [...] den bygger jo på Klimaplanen, på Politik for udsatte byområder, men også den her vedtagne politik om, at byen skal være CO2 neutral i 2020 eller et eller andet. Så er der den boligsociale helhedsplan, der jo har kørt, hvor vi samler meget op fra den. Den forrige områdefornyelse, der sluttede for ti år siden, skriver vi os op mod, og ting, der går forud for det. Så det er jo enormt komplekst og det bygger jo hele tiden oven på det, der gik forud. (ACP, OMF Sydhavnen)

Den tidlige tilpasning sker gennem forskellige momenter, såsom planlæggernes viden om eksisterende politikker; en vis 'realitetssans' hos planlæggere og borgere i den forstand, at de allerede på forhånd kender planlægningens rammer; rammesætningen for borgerinddragelsen; kommunal kontrol med områdefornyelsernes projekter. Alle elementer viste sig ved OMF Sydhavnen. Rammesætningen for borgerinddragelsen stod klar fra starten af med de temaopdelte workshop; ligesom projekter allerede var i støbeskeen gennem ansøgningerne. Det viste sig igen senere i processen, da kvarterplanen blev præsenteret for borgerne i Sydhavnen d. 3. november. På kontoret nogle dage forinden blev det diskuteret, hvordan kvarterplanen skulle præsenteres og diskuteres af deltagerne på mødet. Planen skulle ikke op til revision, men skulle præsenteres ud fra hvert tema, hvorefter der kunne være en kortere diskussion ved bordene. Der blev på sekretariatet talt om, hvorvidt deltagerne skulle godkende, nikke til eller blot orienteres om kvarterplanen. Konsensus herom opnåedes aldrig. Resultatet d. 3. november blev, at ingen protesterede mod kvarterplanen, og arbejdet fortsatte. Det er ikke for at betvivle legitimiteten af kvarterplanen, at rammesætningen for 'godkendelsen' blev skabt af planlæggerne. Som ACP nævnte ved diskussionen et par dage forinden: "Man kan vinkle et møde på mange måder og styre diskussionerne derhen, hvor man vil." Den kommunale kontrol med områdefornyelsens projekter foregik også gennem den tilretning, der skete op igennem planlægningsniveauet. Projektledernes analyser og projektbeskrivelser skulle rettes til og godkendes af projektchefen. Samtidig skulle hver projektleder holde møder med centerchefen for igen at få tilpasset projekterne. Det var fastlagte møder, der skulle sørge for, at projekterne flugtede med overordnede kommunale strategier og forberede kvarterplanen til politisk niveau. Projekterne er tilpasset systemet og er inden for grænserne af det mulige. Den stedsforståelse, der arbejdes ud fra i indsatserne, er skabt gennem en kommunal ramme, der afgrænser de muligheder, der er for at tilgå stedet, men samtidig effektiviserer processen. Den mangfoldige, samspillende og levende viden, som et humanistisk stedsbegreb fordrer, og som ses i fortællingerne, har svært ved at udfolde sig ved en for stram vidensramme, hvor det allerede er blevet defineret, hvilken viden, der skal komme frem. Igen ses, at hvis viden ikke behøver oversættelse, er den effektiv og nemmere at inddrage i planlægningens diskursive praksis. Det samme gør sig gældende i stor skala, da den ofte besværlige oversættelse ikke behøver ske, hvis områdefornyelsen fra start er tilpasset de

overordnede visioner. Transformationen fra en kontekst til en anden er ikke stor, da konteksterne i høj grad er identiske.

Opsamling – et spørgsmål om tilpasning

I nedslagspunktet har jeg vist, hvordan oversættelse af kommunale strategier har betydning for planlægningens stedssensitivitet. Det sker gennem to momenter: en lokal tilpasning af planer og en tidlig tilpasning af områdefornyelsen til de kommunale visioner. Bydækkende planer bliver oversat ind i lokale kontekster, mens stedets kvaliteter også bliver set inden for planernes rammer. De to processer behøver ikke være modsætninger, men kan understøtte hinanden. Områdefornyelser kan ses som en slags midlertidig fremskudt lokalforvaltning, der igangsætter forskellige projekter: Egne projekter inden for rammerne af det kommunale styre; projekter, der styrker lokalområdet, men ikke på bekostning af den øvrige bypolitik; projekter, der skubber til, forbedrer eller søger at effektivisere kommunale visioner; projekter, der ikke går imod kommunale strategier, men implementerer dem på en bedre måde end tilfældet ellers ville være. I disse processer inddrager indsatserne lokal viden, hvor levede erfaringer og en stedssensitivitet delvist kommer frem. I modsætning hertil kan en tidlig tilpasning til en for stram kommunal ramme indsnævre og forsimple komplekse stedsforståelser. Den lokale kontekst kan forsvinde, hvis den tidlige tilpasning bliver en spændetrøje for områdefornyelserne. Så bliver det en form for fremskudt kommunal bastion, der overser stedslige særkender. Områdefornyelser formår dog ofte at brede de kommunal planer ud, så det er muligt at indoptage et levet sted og delvist tilpasse planlægningen herefter.

Nedslagspunkt 6: Stedsidentitet som planlægningspraksis

Indledning

Steder har identitet, men hvordan stedsidentitet skal forstås er der ikke enighed om. Ikke bare inden for forskningsverdenen, men også inden for planlægningsfeltet. Den tidligere nævnte konference om stedsidentitet er et eksempel. Konferencen viste forskellige tilgange til stedsidentitet. Der var indslag med fokus på det enkelte steds særegne historiske kulturarv; oplæg om kunstens mulighed for at få stedet til at træde frem; præsentation af arkitektoniske greb, når stedets ånd skulle repræsenteres; fremvisning af, hvordan lokal-samfundet kan være udgangspunkt for stedets identitet. De forskellige tilgange er alle repræsenteret i områdefornyelser, da steders identitet indgår som aktiv del af planlægningspraksissen. I nedslagspunktet viser jeg først, hvordan områdefornyelsers praksis er en søgen efter og opbygning af et steds identitet; teoretisk og praktisk giver det udfordringer og muligheder for det levede sted. Derefter beskriver jeg områdefornyelsers praksis som et spændingsfelt mellem de 'store' fortællinger om stedet og de 'små'. Det fører videre til en arkitektonisk praksis, der ofte forsøger en designmæssig udfoldelse af stedsidentiteten.

Jeg ser i begrebet stedsidentitet og områdefornyelsernes brug af det et tydeligt brud med tidligere byfornyelse og sanering, hvor 'de bløde sider' af sted, såsom stedsidentitet ikke var anset som relevant for planlægning – planlæggerne havde ikke greb om det liv, der levedes og de betydninger, som var med til at udgøre stedets identitet. Men samtidig kan det være svært at spore levede erfaringer i en sådan stedsidentitet.

En søgen efter stedets identitet

Et steds identitet kan tilgås fra flere vinkler. De forskellige stedsteoretiske perspektiver, jeg beskrev indledningsvist i Del 2 er forskellige tilgange til stedets identitet. Stedets identitet er skabt af, hvilken samling, der lægges vægt på. Områdefornyelser er ofte en søgen efter en stedsidentitet ud fra områdemæssig afgrænsning; hvad jeg vil argumentere for kan kaldes en 'kvarterisme' i planlægningspraksissen. Den territorielle planlægning, som jeg præsenterede i Del 1, bliver i høj grad aktualiseret som en kvarterplanlægning. Det er en søgen efter en 'fuglekvarterskhed', en 'sydhavnskhed' og en 'skt. kjelds kvarterskhed', ligesom der kan søges efter en særlig danskhed (Sjørlev 2000), en nordiskhed (Kjeldsen et al. 2012) eller en europæiskhed (Checkel & Katzenstein 2009). Stedsidentitet viser sig ofte som kollektive forståelser, der kommer frem som stereotypiske fortællinger om stedet (Seamon 2000). Ikke som fortællingerne, der præsenteres i Del 2, men som metafortællinger. Jeg benytter dette begreb, da stereotypiske fortællinger kobles til steder på et slags metaniveau, der er abstraheret fra levet erfaring. Det er fortællinger, der bliver holdt i live ved de stereotypiske fordomme og forforståelser, alle har. Metafortællinger kan ses

som en videreudvikling af den ideografiske stedstilgang gennem begreberne *genius loci* (Norberg-Schulz 1979) og *stedsimage* (Bærenholdt et al. 2004):

1. *Genius loci* betoner, at steder har en ånd, en sjæl, der gør det særligt og gør, at der skal tages særlig hånd om det, både planlægningsmæssigt og arkitektonisk (Andersen 2018). *Genius loci* antyder, at steder har en unik karakter, en atmosfære, en slags essens i sig (Loukaki 1997).
2. *Stedsimage* defineres som de meninger, der tillægges et sted uanset om det forholder sig sådan i virkeligheden. Et *image*, der kan overdrives og underdrives som en stereotyp på stedet.

Denne tilgang til stedsidentitet, som metafortælling og særegen karakter, kan genfindes i Københavns Kommunes vision på teknik- og miljøområdet: Fællesskab København. Her efterspørges en by, hvor forskellige kvarterers karakteristika træder tydeligere frem. I visionen er en af pejlemærkerne En by med kant:

Oplevelsen af at leve i en vibrerende storby opstår særligt i mødet mellem kontraster. Mellem velfriserede parkanlæg og genoplivede, rå industriområder. Mellem Michelin-restauranter og gadekøkkener. Mellem moderne, eksperimenterende arkitektur og 300 år gamle bygninger.

Derfor skal vi skabe grobund for, at byens forskelligheder kan træde endnu mere frem. København må gerne få mere kant. Der skal være plads til de vilde, kreative initiativer og byggerier, der deler vandene – uden at København knækker over og bliver en opdelt by. (Teknik- og Miljøforvaltningen 2015a, 10)

Det kan ses som en erkendelse af, at København ikke må blive for ensrettet og poleret, så områderne mister deres unikhed. Og det virker til, at områderne får mere kant efter en områdefornyelse har fornyet området, hvor 74 procent af de adspurgte beboere i evalueringen af områdefornyelsers metoder svarer, at projekter bidrager med mere kant (Als Research 2017). Kant kan forstås på mange måder. På et møde for kommunens enhed Byens Fysik i efteråret 2015 blev Fællesskab København præsenteret for de fremmødte, hvoraf mange var medarbejdere i områdefornyelser. Visionen skulle diskuteres blandt de forskellige sekretariater, der var til stede. Det var hovedsageligt punktet om en by med kant, der blev diskuteret; også blandt medarbejderne fra OMF Skt. Kjelds Kvarter. Diskussionen gik på, at Skt. Kjelds Kvarter har en udtalt mangel på kant, da det er et 'hverdagskvarter', som de omtalte det. Bl.a. er de blevet nødt til at opfinde en identitet som Klimakvarter, da de ikke opfattede Skt. Kjelds Kvarteret som havende en særlig stedsidentitet; når man hører navnet Skt. Kjelds Kvarter giver det ikke samme narrative associationer som fx Fuglekvarteret eller Sydhavnen – der er ikke en metafortælling tilknyttet. Hvis de skulle lave kant i kvarteret, blev de nødt til at bryde med ikke-fortællingen og skabe et sted, der springer i øjnene og skiller sig ud fra resten af kvarteret. Eller at hæve det til tider grå hverdagsliv, som TL beskriver det:

Det var vores oplevelse af det her kvarter, at det var ekstremt hverdagskvarter. ”Jeg står op om morgenen, jeg går hen på mit job, jeg laver noget, jeg kommer hjem igen, jeg går ned i netto, jeg handler, jeg henter børnene, jeg går hjem og laver spaghetti med kødsovs, jeg ser fjernsyn, jeg går i seng.” Det er life herude. [...] Der var ikke så meget andet end det monotone hverdagslig. Vi vil hæve kvaliteten af det. (TL, OMF Skt. Kjelds Kvarter)

Et område, der står i modsætning til Skt. Kjelds Kvarteret, er Sydhavnen, der er kendt på godt og ondt. Identiteten for Sydhavnen var med under hele kvarterplansprocessen og noget, som områdefornyelsernes geografisk afgrænsede praksis åbner op for arbejde aktiv med:

Jeg synes, at der er en unik mulighed for at bevare det, der særegent ved de forskellige bydele, når man laver områdefornyelser. Og få indblik i det; hvad er det, der er helt specielt ved Sydhavnen? Hvad er det, der er helt specielt ved Indre Nørrebro, Skt. Kjelds Kvarter eller hvor det nu er, vi har områdefornyelse. Hvad er det specielle? Og bevare det, og forstå det for at kunne bevare det. (EBF, OMF Sydhavnen)

Fx blev der i starten af kvarterplansprocessen diskuteret, hvilke farve ballonerne, der skulle hænge rundt om områdefornyelsens telt, skulle have. Der kunne hurtigt og billigt fås balloner i lyserødt, der kunne virke som blikfang. På et møde i projektgruppen blev det diskuteret, om farverne repræsenterede noget. JSK nævnte, med et glimt i øjet, men stadig med en seriøsitet, at man ikke kunne have lyserøde balloner i Sydhavnen; her meldte man rent flag. De skulle være en ’rigtig’ farve og helt røde balloner passede bedst til Sydhavnen – arbejdernes Hellerup, som det bliver kaldt. Hertil blev der svaret, at lyserøde balloner kunne skabe en ny fortælling og ruske lidt op i det. Selve ballonerne havde næppe nogen indflydelse på planlægningen, men det viser, at områdefornyelsens planlæggere er bevidste om og influeret af de metafortællinger, der ligger sig til et område. Stedsidentitet er taget videre i kvarterplanen, hvor der skrives:

Endnu i dag er det de røde og gule mursten, der er Sydhavnens mest markante kendetegn. Kvarteret kan også kendes på det gode håndværk, der ligger i murværkets mønstre og facadernes fremspring. Et andet kendetegn er forhaverne, der blev planlagt med lys og luft og haveforeninger.

Sydhavnen levede med propfyldte lejligheder og masser af industriarbejdspladser på havnen. Store indfaldsveje for biler begyndte at skære sig gennem kvarteret, industriproduktionen svandt ind. Den gamle åndssvageanstalt Karens Minde lukkede, hvorpå lokale ildsjæle begyndte kampen for det, der i dag er kvarterets perle.

Karens Minde er ligesom Kvarterhuset, SydhavnsCompagniet og boligforeningerne et smukt udtryk for Sydhavnens ånd. En ånd med rødderne dybt forankret i Sydhavnens historie, hvor alt er organiseret i stærke private foreninger. Denne ånd styrker tilliden til, at vi kan forankre en områdefornyelse, der virkelig løfter. For her tager folk fat. I Sydhavnen er der et fællesskab, hvor man har respekt for og støtter hinanden.

Borgerne organiserer sig og gør noget sammen. Her er gamle arbejderslægter, tilflyttere, unge børnefamilier i lidt for små lejligheder. Misbrugere, udsatte og marginaliserede. For-

bavsende få studerende, overraskende mange rockstjerner og Ph. D'er. Låsesmede og pædagoger. Børn, der spiller fodbold og går til ridning. Og ældre damer med blå hår, der skinner i solen på Mozarts Plads. (OMF Sydhavnen 2015, 14)

Områdefornyelsen skriver ”ånd” i kvarterplanen, som en central forståelse af Sydhavnen. En såkaldt sydhavnsånd, der er et planlægningsmæssigt forsøg på at opbygge en positiv samlende forståelse af Sydhavnen. I en rapport af konsulentvirksomheden Hausenberg med titlen *Alles Enghave: Et kreativt kraftcenter med sydhavnsånd* er sydhavnsånden løst defineret som mangfoldighed, solidaritet, tolerance, autentisk fysisk karakter, der alle lever i kraft af borgerne, der skaber bydelen (Hausenberg 2010). For områdefornyelsen har Sydhavnen en metafortælling, der er anderledes fra andre og er noget, der kan opdyrkes. Det er en stedslig historisk kulturarv blandet med nutidig praksis, som de akkompagnerende billeder i kvarterplanen også viser:

Billeder af Sydhavnen. Billeder fra OMF Sydhavnen (2015, 14).

Områdefornyelser søger en lokal identitet og forstærker de elementer, der anses som værende positive; stedets image tales op gennem et fokus på metafortælling. Det ses bl.a. i OMF Fuglekvarteret, der nævner, at der er kommet en ny identitet i Fuglekvarteret gennem det arbejde, mange frivillige beboere har lagt i området, der giver en lokal stolthed over kvarteret (OMF Fuglekvarteret 2018). I OMF Fuglekvarteret er de netop opmærksomme på den identitet, der er i området:

Fuglekvarteret Øst består af blandet byggeri med en stram orden i havebyen på den ene side og et kreativt kaos i det gamle industri- og boligbyggeri på den anden side. Det skaber en helt særlig stemning, som er med til at give hele Fuglekvarteret sin særegne identitet,

og som de lokale værner om som noget specielt for netop Fuglekvarteret. (OMF Fuglekvarteret 2012a, 24)

Hvordan kan planlæggere på samme tid bibeholde den lokale identitet og skabe udvikling, der fornyer området? Først skal den lokale identitet defineres. Det blev forsøgt i forbindelse med et debatarrangement, som Bispebjerg Lokaludvalg i samarbejde med OMF Fuglekvarteret og Agenda Foreningen afholdte d. 14. september 2015. Teksten på invitationen lød bl.a.:

Nordvest kvarteret er på mange måder et særligt kvarter. Bør vi skabe plads til grønt i den tætte by eller lade yderområderne om det? Hvilke krav kan vi stille når der bygges nyt? Hvordan fastholder vi stedets identitet samtidig med vi supplerer områdets mangler og sikrer et generelt løft af kvarteret? Hvordan kan de lokale behov passes ind i den overordnede byudvikling? Hvilke styringsredskaber har vi, og er disse effektive nok? Kom og vær med i debatten. (OMF Fuglekvarteret 2015k)

Arrangementet var et kickstart til den efterfølgende kommuneplansproces. Områdets interessenter forsøgte at råbe den centrale kommune op, så de lokale perspektiver fik plads. Som indledning til debatten fik et medlem af Bispebjerg Lokaludvalg og tidligere medlem af OMF Fuglekvarterets styregruppe ordet og indledte aftenen med at afbilde Nordvest. Nedenstående er en del af det skriftlige oplæg, der blev sendt rundt til aftenens arrangører:

For at etablere en fælles forståelse af hvad "NV" er, vil jeg først prøve at definere, hvad bydelens identitet er for en størrelse. [...] NV's identitet er præget af diversitet, i højere grad end mange andre bydele i KBH. Vi har en grad af kreativitet, som vi er stolte af og glade for, men som sagtens kan tåle meget mere støtte i den fremtidige byplanlægning – og her er det ikke økonomisk kreativitet fra KK's side, men kreative folk, som kan drage fordel af kvarterets forskellighed. Der kan nævnes nu afdøde bolsjefabrikken, moskeer, ungdomshus, linjen ved højbanen, et industrielt udtryk i mange områder, blandet med mange gode ældre arbejderboliger. Der er også højt til loftet, når det gælder tolerance over for menneskene på gaden, hvor der er god plads til de psykisk syge, som vi har mange af, ungdomshusets brugere i sort, moské-gæster, kirkegængere, unge og gamle og mange flere grupper. Her trives de fleste af grupperne godt, vil jeg vove at påstå uden belæg for det, og det er fordi, der er så mange grupper, som er velrepræsenteret, uden at blive en overvægt – en vigtig balance, som netop NV opretholder pt. Denne diversitet og mangfoldighed giver et rodet og ufriseret udtryk, men planlægger vi kvarteret og tilbuddene heri rigtigt, kan vi opnå en vigtig balance. Den balance skal der være fokus på – gerne på både kort og langt sigt. For vi holder af diversiteten og mangfoldigheden her i NV – det er en af vores kvaliteter. Derfor håber vi at kunne bruge den kommende kommuneplan til at fastholde vores karakteristiske bygninger; de lave, skæve, høje og tætte og luftige bebyggelser, som bryder den ensartethed, som præger Østerbros sovekvarterer og byens kontorkvarterer. Vi håber, at kommuneplanen kan være med til at opretholde en god balance mellem gøremål, basisbehov og bevarelse af byens karakteristika. (OMF Fuglekvarteret 2015f)

Der opstilles et forsøg på en åben definition på Nordvests stedsidentitet, hvor særligt diversitet, kreativitet og mangfoldighed italesættes, samtidig med Nordvest sættes i kontrast til "sovekvarteret" Østerbro. Det er en særlig identitet, der bliver fremstillet. Den

lægger sig tæt op af den overordnede fortælling, der hersker om Nordvest og Fuglekvarteret, dog med en udtalt positiv drejning, da der også hersker en negativ territorial stigmatisering af Nordvest. Den er en politisk fortælling, hvor de identiteter, der ønskes, tales frem, mens andre tales ned. Arrangementet skabte en platform, hvor en diskussion af Fuglekvarterets og Nordvests stedsidentitet kunne tages. Flere planlæggere i områdefornyelserne nævner, at der er en stedsidentitet og at de arbejder med den, men at de i højere grad end at definere den, forsøger at åbne op for den:

Interviewer: Har Fuglekvarteret en stedsidentitet?

SSØ: Jo, det tror jeg da bestemt, at det har. Jeg tror, at jeg synes, at det er et lidt sjovt begreb, sådan det der med gerne at ville sætte sådan noget på form.

Interviewer: Kan det ikke det?

SSØ: Jo, det kan det sikkert sagtens, men spørgsmålet er vel lidt, hvem der kan det eller skal det. Eller identitet for hvem? Og er der én identitet eller er der ikke flere?

Interviewer: Er det noget, som I arbejder med?

SSØ: Det er noget, som vi snakker om. Men jeg tror også, at min holdning er, at det også er noget, der skal komme fra folk, der bor her. Jeg synes ikke, at områdefornyelsen nødvendigvis skal gå ind og definere et kvarters identitet, hvis man vil tale om det. Man kan godt støtte initiativer, der gør det, men så er det fedt, hvis de kommer fra nogen. [...]

Jeg har altid tænkt det som noget, som kvarteret og kvarterets beboere selv skulle definere eller lægge ind i det, og det kan være noget, der ændrer sig. Altså kvarterets egenart eller identitet tænker jeg ikke som noget statisk, det må vel være noget, der hele tiden bevæger sig og så er der nogen, der ser kvarteret som lidt rå og spændende sted at etablere sig og der er andre, der ser det som et hul i jorden med alle mulige folk, der har det hårdt, og der er gråt og fattigt og der er mange igen, der ser det som et grønt sted. Så det kommer vel også lidt an på øjet, der... eller hvem det er, der kigger på det. [...] Man anerkender kun det ene blik, hvis man ville sætte det meget på form. (SSØ, OMF Fuglekvarteret)

Hvorfor er områdefornyelser overhovedet interesseret i stedsidentitet? Hvad nytte har det for planlægningen? Svaret kan være, at det giver en vej i området og åbner for viden om stedet. Stedsidentitet er et ustabil og løst begreb, men også et begreb, der åbner op for nye spørgsmål og ny viden (Loukaki 1997). Planlægning for et områdes identitet kan ses som et skridt væk fra en teknisk rationel planlægning mod en stedssensitivitet, som jeg påpegede indledningsvist i nedslagspunktet. Det er dog vigtigt, at stedsidentiteten bliver udfordret; at der bliver stillet spørgsmål til den; at man lader de mangfoldige levede fortællinger få plads, som SSØ taler om. Stedsidentiteter skal udfordres, nuanceres og gøres levende (Sandercock 2003b), så der kan foregå en kontinuerlig udvikling af de herskende forståelser af steder. For levede steder er sjældent lig kvarteret, men mere flydende, komplekse og konkrete for den enkelte person og gruppe. Det fremgår også i fortællingerne, hvor kvarteret ofte er en baggrund for de levede erfaringer, der bliver

holdt op imod kvarteret – eller at kvarteret bliver et fænomen, som man aktivt forholder sig til, som det ses hos fx Bente, der abstraherer sine negative oplevelser mod kvarteret som helhed, hvilket også gælder for Henriks Nørrebro. Kvarteret er ikke klart afgrænset, men bliver som helhed tillagt de konkrete erfaringer, de har gjort sig i kvarteret. Samtidig er det langt fra entydige stedsidentiteter, der kommer frem i fortællingerne, men ambivalente forståelser, der ikke giver stederne en klar identitet, men mere flygtige og modsatrettede egenskaber. Noget, der er et grundlag for områdefornyelserne at arbejde med, men som også gør det svært håndterbart og gør det svært at sætte på form, som SSØ nævner.

Stedet mellem metafortælling og levet fortælling

Stedet som et kvarters identitet er ikke kun noget, der genfindes inden for planlægningens rammer, men er et fænomen, de fleste mennesker taler sig ind i. Man ved, hvad forskellen på Amager, Frederiksberg og Vesterbro er. Alle, der har et minimum kendskab til København, kender de forskellige områder og de metafortællinger, der ligger sig hertil. Der følger en karikatur med alle steder (Low & Altman 1992a), en territoriell stigmatisering (Delica & Larsen 2017, 2019). Et eksempel kan tages fra Seamon:

Et centralt spørgsmål er, hvordan lokaliteter, regioner og deres beboere adskiller sig fra hinanden. Hvorfor er svenskere stereotypisk beskrevet som "kolde", "blå" og "uvenlig", mens amerikanske fra Midtvesten er afbildet som "udadvendte", "afslappede" og "lang-sommelige". (Seamon 2000b, 362)

Spørgsmålet er dog, hvor meget disse identiteter er levede fænomener, eller om det er stereotyper, der ikke kan genfindes i hverdagens erfaringer. Kan et helt område have en distinkt karakter, der gør det til et kvarter, eller er der snarere tale om små stedslige lommer af levede erfaringer, der abstraheres til at gøres gældende for et helt kvarter? De fleste kvarterer lægger sig op ad de administrative grænsedragninger, der forstærker en fortælling om kvarteret. Den form for stedsidentitet reproducerer metafortællinger om karakteristiske kvarterer, der er et udgangspunkt for områdefornyelsernes virke.

En udfordring, jeg har erfaret, når det kommer til at få levede stedserfaringer frem, er, hvordan metafortællinger bliver dominerende i samtalen med borgerne. Især ved borgermøder, hvor der ofte bliver efterspurgt en essens; en kvalificeret forståelse af, hvordan et sted er. Det forplanter sig til de borgere, områdefornyelserne kommer i kontakt med. Metafortællinger rammesætter levede erfaringer og samtaler med borgerne bliver ofte en diskussion af metafortællinger og om de stemmer overens med borgernes egne erfaringer. Der sker en gensidig oversættelse mellem levede fortællinger og metafortællinger. I Sydhavnen kunne jeg spore seks metafortællinger, der lagde rammen for de stedserfaringer, der kom frem:

1. Det grønne område: Sydhavnen er omgivet af natur og hav, hvilket giver det sin helt særlig identitet som et grønt kvarter.

2. Det hemmelige Sydhavnen: Området ligger for sig selv, hvilket gør Sydhavnen til et 'hemmeligt' sted i København.
3. Gentrificering: Vesterbro er blevet gentrificeret; nu er turen kommet til Sydhavnen.
4. Øldrikkere og socialt udsatte: Sydhavnen er overrepræsenteret, når det gælder social udsathed, og det er noget, som mange forholder sig til, særligt ift. øldrikkerne på områdets pladser og bænke.
5. Rummelig mangfoldighed: Selvom Sydhavnen har mange udsatte borgere, er der i Sydhavnen plads til dem, der ikke er plads til andre steder.
6. Gammelt arbejderkvarter: Sydhavnen har en stærk historisk identitet som arbejdernes Hellerup.

Mange af de borgere, jeg og andre talte med, talte sig ind i en af seks metafortællinger om Sydhavnen. Og der er brug for kollektive fortællinger; de er med til at give beboermæssig identifikation; en delt historie kan virke lokalsamfundsopbyggende og mobiliserede; og det kan modvirke udefrakommende negativ stigmatisering (Bridger 1997; Chavis & Wandersman 1990; Manuel et al. 2017; McMillan & Chavis 1986; Pstross et al. 2014). De kan dog også skygge for levede erfaringer. Hvis planlæggere ønsker at forstå stedet som det leves i hverdagen, er man nødt til at udfordre de herskende metafortællinger gennem en stræben efter at lade levede stedserfaringer komme frem. For borgere kan det virke uforpligtende at genfortælle en metafortælling, men de vil sjældent tale om egne stedserfaringer. Den viden, der kommer frem, er betinget af de måder, der bliver spurgt på. Et for stærkt syn på metafortællinger får levede erfaringer til at blive kategoriseret inden for de herskende metafortællinger. Jo mere metafortællingerne udfordres fra starten, fx gennem eksperimentelle metoder, der åbner op for levede stedserfaringer, jo mindre vil de lægge rammen for områdefornyelsernes stedsforståelse senere hen. Det kan ses som klassisk analytisk arbejde at 'kode' de mange enkelte forståelser ind i nogle overordnede kategorier, men ved at holde disse kategorier i et for stramt greb risikerer planlægning at miste de levede nuancer, der i første omgang udgør stedet. Stedet kan spores i et spændingsfelt mellem metafortælling og levet fortælling og oversættelser herimellem.

Arkitektur for stedsidentitet

Planlæggere kan også designe for stedsidentitet. Det sker ved enten at forstærke den allerede eksisterende metafortælling eller gennem et særegent design, der giver et sted en tiltrængt identitet – to tilgange jeg udfolder nedenfor.

Et steds metafortælling kan repræsenteres og forstærkes gennem det rette design. Arkitekter og designere kan 'dyrke' det lokale islæt, som Pløger skriver:

Intentionen er at enhver bydel og ethvert kvarter skal udvikle deres særlige stedsidentitet som den forefindes gennem arkitekturen, det byggede miljø og landskabet. Det betyder at den æstetiske planlægning er et vigtigt middel til etablering af en stedsidentitet som kan forhøje følelsen af stedstilhørighed. (Pløger 1999, 36)

Identiteter kan oversættes til elementer i en designpraksis. En spraglet, rå og industriel identitet bliver ofte koblet med Fuglekvarteret, der stadig har en del autoværksteder og industrielle levn (Stensgaard & Schaldemose 2013). Det blev bl.a. diskuteret på et styregruppemøde d. 9. september 2015 i OMF Fuglekvarteret. Formandskabet anbefalede styregruppen at medfinansiere et byrum med 700.000 kr. på hjørnet af Vibevej og Rørsangervej som en del af Grøndalsvængets Skoles udvidelse. På mødet diskuteres, hvordan den arkitektoniske stil skal tage sig ud. Forslaget, der er udarbejdet af Schul Landskabsarkitekter, lægger op til, at der skal trækkes på områdets karakter:

Således vil hjørnet dels indgå i den overordnede arkitektoniske karakter der er i området, samtidigt med at byggeriet får et ansigt i byen. (Schul Landskabsarkitekter 2015, 4)

På mødet bliver det præsenteret som, at kvarterets rå karakter indgår som designelementer. Den manifesterer sig i rå beton- og jernelementer og et simpelt design. Diskussion går på, hvad det vil sige at repræsentere områdets karakter og identitet. Kan det gøres ved rå beton og jernelementer, der ruste med tiden? Flere i styregruppen opfatter det som en forsimplet forståelse af Fuglekvarteret. Der skal passes på med at lade kvarterets nedslidte karakter blive et træk, der er positivt. Et af styregruppemedlemmerne påpeger, at det også kan blive for meget, hvis alting bliver slidt og 'Nordvest-agtigt' og at det må være muligt at lave byrum, der ikke blot reproducerer den fortælling. Det samme er tilfældet for KKT, der uddyber:

Hver gang vi har arkitekter eller rådgivere ude og komme med oplæg til, hvordan ting skal se ud, så får de altid øje på stedets råhed og så arbejder de med sådan nogle rigtig rå materialer, sådan noget cortenstål, sådan noget rustent stålting og grove materialer for det passer til det her rå kvarter. Og det som folk herude, eller de få folk vi får fat i, fx styregruppen, siger, at det ikke er det, de vil have. De vil have noget, der ser mere gedigent og kvalitetsagtigt ud. Når vi har en park herude, så vil de gerne have, at græsset er slået og der er en hæk omkring. Så de efterspørger i virkeligheden pænhed. Så det er et spørgsmål om at finde den der balance. Nogle ting, som ser gedigne og ordentlige ud, men som stadig respekterer, at det ikke er Østerbro. (KKT, OMF Fuglekvarteret)

Ofte træder stedsidentiteten tydeligst frem, når der foreslås projekter, der ifølge styregruppe og planlæggere ikke passer ind i området, som en slags negation. På den måde er det sværere positivt at definere en stedsidentitet end det at påpege, hvad der bryder med identiteten:

Vi har fx haft [...] nogen, som kom med oplæg til projekter, der sagde, at det skal være sådan, at vi skal have fredagsarrangementer med folk, der står og skåler med hinanden med champagne og spiser pindemadder og får networket og sådan nogle ting, og så kan vi sidde på den anden side af bordet og tænke, at det ikke er fordi det ikke lyder som et

dejligt projekt, han snakker om, men han har da i hvert fald ikke lige fanget området's ånd. På en eller anden måde kan man godt se på ting, når de ikke rammer den der egenart. [...]

Vi er jo også ret enige med både hinanden og styregruppen og arbejdsgrupperne om det der med, hvad det er for et sted, altså den der egenart. Uden at vi sådan sætter så mange ord på, hver gang vi taler om det, så refererer man jo hele tiden til det, når man taler om, hvilke ting, der passer godt og hvilke, der ikke gør. Hvad der er brug for og hvad der ikke er brug for. Jeg vil gerne vove et ben og sige, at jeg mener ikke, at det er pindemadder og champagne, der er den klassiske Nordvest eller Fuglekvarteret måde. (KKT, OMF Fuglekvarteret)

Hvad kan planlæggerne så gøre i fx Skt. Kjelds Kvarter, hvor der er en mangel på kant og selvstændig identitet fra det omkringliggende Østerbro? Byrum, der skabes her, vil automatisk have mere kant og stikke ud fra det omkringliggende. Der kan arbejdes med et arkitektonisk design, der giver genkendelighed og særegenhed og derved stedsidentitet. Tesen er, at gennem et karakteristisk design kan der skabes en stedsidentitet. Det nævnes flere gange i områdefornyelsernes planlægning. I OMF Skt. Kjelds Kvarter blev der ved omdannelsen af Haralds Plads efterspurgt lokal identitet gennem kunst og arrangementer:

**Har du gode idéer til, hvordan
man kan give Haralds Plads
lokal identitet?**

Kunne du tænke dig, at der blev opstillet kunst på pladsen, arrangementer eller andet sjovt, som kan medvirke til mere liv på pladsen?

Del dine gode idéer med os
onsdag d. 18. november kl. 18.30-20.00

Til mødet vil vi tale om mulighederne for støtte af lokalt engagement på Haralds Plads.

Tid og sted: Den 18. november kl. 18.30-20.00
Vennemindevej 39, ST, 2100 København Ø

Invitation til workshop om Haralds Plads. Illustration fra OMF Skt. Kjelds Kvarter.

Der mødte dog kun to borgere op til arrangementet, hvilket var en skuffelse for alle, selvom mødet forløb udmærket. De to borgere var også kunstnerne og ville tage projektet videre.

I beskrivelsen af et fysisk løft af Borgbjergsvej i OMF Sydhavnen, nævnes der, at det kan gøres gennem beplantning:

Et fysisk løft af Borgbjergsvej skal skabe bedre rammer for handelslivet og for opholds- og mødesteder. Gaden skal gøres lettere at krydse for handlende, og dens identitet skal styrkes gennem en markant begroening. (OMF Sydhavnen 2015, 22)

I OMF Fuglekvarteret hedder underoverskriften for udkast til udbudsprogrammet for omdannelse af Stærevej:

Ny sammenhæng og identitet skal forvandle Stærevejsområdet til kvarterets bedste bolig-område. (OMF Fuglekvarteret 2015j, 1)

En underoverskrift, der dog ikke blev inddraget i det endelige program (OMF Fuglekvarteret 2015h). Til gengæld nævnes "identitet" 15 gange i løbet af programmet; Stærevej mangler i den grad en identitet (OMF Fuglekvarteret 2014a). Det nævnes også i kvarterplanen og er en central forståelse i planlægningsprocessen. I et andet tidligere udkast til programmet nævnes Nordvestparken som eksempel på, hvordan stedsidentitet kan planlægges. Nordvestparken har fået sit eget identitetsskabende inventar og design bestående af stjerneformede betonplinte og lygtepæle med farvebånd; byrumsdesign, der skiller sig ud fra andre steder. Det bliver et særegent genkendeligt sted.

Nordvestparken. Billede fra OMF Fuglekvarteret.

Stærevej har i løbet af processen fået tilføjet identitet ved kunstnerisk at skabe en lokal markør. Det skete gennem kunstprojektet Sort Sol:

En af områdefornyelsens metoder til at ændre kvarterets image var at bruge kvarterets fuglenavne aktivt. Dette gik igen i diverse kunstprojekter og podcastproduktioner. Sort

Sol-projektet på Størevej var et andet eksempel, hvor i dette tilfælde stæren får en aktiv rolle som kvartermærke. Stæreflokkene på facaderne skaber en kunstnerisk og poetisk sammenhængende identitet og fortælling, og ifølge flere lokale beboere skaber det lokal stolthed. (OMF Fuglekvarteret 2018, 24)

Kunstværket Sort Sol i Størevejsområdet. Billeder fra OMF Fuglekvarteret.

Et designmæssigt genkendeligt sted giver mulighed for, at stedet træder ud fra det omkringliggende miljø. Man kan så huske og kende stedet på dets særegne design. Det er lettere at 'hænge' erfaringer på stedet, hvis det træder genkendeligt frem; at det var på dette sted, noget skete, og at dette område har dette helt særlige byrum. Det falder ikke ind i dets omgivelser. Det er et sted, der samler erfaringer og det omkringliggende i sig. Områdefornyelsernes forsøg på særegent genkendeligt design er en bevidst tilgang til denne samling.

Betyder det så, at stederne ikke havde nogen identitet før? Ikke nødvendigvis, men at stedet ofte har været overset, ubrugt eller haft en negativ identitet, der skal vendes til en positiv. Der ligger implicit i tankegangen, at forfaldne eller ubrugte steder mangler en identitet. At steder først får en identitet, når de bliver brugt og positivt forstået. Således kan steder gå fra at være et ikke-sted til at være et sted (OMF Fuglekvarteret 2015d).

Opsamling – identitet gennem levede stedserfaringer

Områdefornyelsernes praksis kan ses som en lang proces om at forstå stedet bedre, mere nuanceret og mere detaljeret. Det sker i den daglige gang, planlæggerne har i området, særligt eksemplificeret gennem det lokale sekretariat, der vurderes til at være indsatsens vigtigste redskab (Als Research 2017). Det bliver der også slået ned på som særligt vigtigt

for at agere i områderne i et debatindlæg af fremtrædende personer i det danske planlægningsfelt, der kom som svar på et borgerligt ønske i København om at nedlægge områdefornyelsernes 'satellitkontorer' (Kristensen 2018). I svaret skriver de bl.a.:

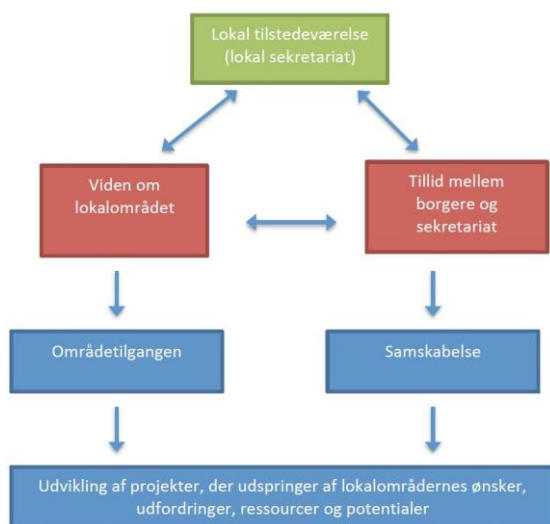
Det, der karakteriserer områdefornyelsernes satellitter, er, at de besidder en form for stedssans, der gør dem og deres medarbejdere til yderst aktive medspillere i de udsatte byområder og medvirker til, at indsatser forankres og kvalificeres af de relevante berørte lokale aktører, der omvendt fagligt får kvalificeret deres ideer og perspektiver. Chancen for bedre forankrede fysiske tiltag øges dermed markant, og der skabes større ejerskab til disse blandt lokale, som ikke altid er en selvfølge. [...]

De medvirker til at fremme det gode naboskab blandt lokale, der igen medvirker til at fremme folks følelse af at høre til og holde af deres boligområde. (Agger et al. 2018)

Områdefornyelsernes lokale tilstedeværelse er en essentiel del af at forstå et kvarter. Der er næsten ikke det, planlæggerne ikke ved om kvartererne, når jeg har spurgt dem. Denne stedssensitivitet er samtidig en af de sværeste praksisser at formalisere, da medarbejdernes stedslige viden måske mest kan findes 'mellem linjerne'. Det skinner igennem i IAA's udtalelse til Bispebjerg Bydelsavis om sit forhold til området:

Fuglekvarteret står mig meget nært. Jeg har boet 12 år i Nordvest og i lige så lang tid er jeg kommet i Fuglekvarteret. I to år arbejdede jeg på Glentevej, og har tilbragt en masse gode stunder på 'Glentekroen' og 'Under Hylden'. Jeg har spillet en del fodboldkampe med vennerne på Grøndalsvænge- og Frederikssundsvejsskoler og nydt solen på plænen foran "det gule palæ" på Vestergårdsvej. Flere gange har jeg forsøgt at spise mig igennem en bugge-burger på Frederikssundsvej, og jeg har adskillige gange stået i flere af kvarterets fantastiske fotoforretninger og drømt om at købe noget af det lækre fotoudstyr. (OMF Fuglekvarteret 2012b, 13)

En model for områdefornyelsernes lokale tilstedeværelse kan se ud på følgende måde:

Den lokale tilstedeværelses betydning. Illustration fra Als Research (2017, 43)

Gennem kontinuerlig borgerinddragelse, tusinder af samtaler med lokale borgere og sekretariaternes lokale tilstedeværelse, sikres en viden om stedet, der ikke blot forstås gennem metafortællinger og organisatoriske tilgange, men også gennem levede stedsidentiteter. Det kommer også frem i kvarterplanen for OMF Indre Nørrebro, hvor der skelnes mellem, hvad der kan tolkes som levede stedserfaringer og så de mere abstrakte metafortællinger:

Indre Nørrebro er et sted, som de fleste kender og har en mening om, hvad enten det er erfaringer, man selv har gjort sig, eller om de kommer fra den mediedækning, området har tiltrukket. Der er mange fortællinger fra og om kvarteret, men hvad er egentlig den sande historie og er der kun én af den slags? Næppe. Sandheden er, at Nørrebro er et stort sammensurium af oplevelser, kulturer og værdier. Det er en mangfoldighed, der værdsættes meget højt. (OMF Indre Nørrebro 2014, 14)

Stedsidentitet som planlægningspraksis er en spænding mellem at skabe og reproducere et kvarter med dets historiske metafortælling og så udfordre den gennem borgerinddragelse, der nuancerer og detaljerer stedets identiteter ved fokus på levede stedserfaringer. Selve områdefornyelsernes fundament er, at de planlægger for de enkelte kvarterer, der kan identificeres som særegne. Det bliver på sin vis en selvopfyldende profeti. Metafortællinger om stedet er ikke taget ud af ingenting, men afspejler nogle kollektive forståelser, der giver steder deres omdømme. Det er vigtigt at udfordre sådanne metafortællinger og forsøge at forstå stedet, som det leves i hverdagen, hvilket områdefornyelsers lokale tilstedeværelse og kontinuerlige borgerinddragelse til dels sikrer.

Nedslagspunkt 7: At sætte grænser for og på et sted

Indledning

En planlægger, der ser på byen, kan skelne mellem områder med særpræget fysisk og socioøkonomisk karakter; han betegner dem distrikter eller kvarterer og tildeler dem navne, hvis lokale navne ikke allerede eksisterer. Disse kvarterer er steder for ham; de har betydning for ham som intellektuelle begreber. Hvad ville være opfattelsen for de mennesker, der bor i sådanne områder? Vil de også se, at huse i deres eget område er af samme konstruktion, og at beboerne for det meste er af samme socioøkonomiske klasse? Svaret er selvfølgelig ikke nødvendigvis. Lokale indbyggere har ingen grund til at tilegne sig koncepter, der er fjernt fra deres umiddelbare behov. (Tuan 1977, 169)

Områdefornyelse er en områdebaseret indsats, der gør den stedsspecifik. Det er essensen af områdefornyelse (Als Research 2017). Det indebærer, at der er en afgrænsning for indsatsen; der er noget, der er indenfor og noget, der er udenfor. Det er dog ikke givet, hvordan grænsedragningen foretages. Ovenstående citat fra Tuan sætter problemstillingen på spidsen. I det følgende beskriver jeg, hvordan det 'områdebaserede' ved indsatsen har betydning for det stedslige islæt. Det gøres indledningsvist gennem en fremstilling af det ofte arbitrære ved afgrænsningerne, der foretages. Det fører videre til en præsentation af områdefornyelsernes opbygningen af 'kunstige' kvarterer, der ikke nødvendigvis har ophæng i hverken levede erfaringer eller københavnernes mentale bykort, men i administrative grænsedragninger. Afsluttende i nedslagspunktet følger jeg op på diskussionen om det lokale som omdrejningspunkt for planlægning, som jeg lagde takterne til i Del 1 kapitel 3 – en diskussion, der taler ind i det at trække grænser og opbygge en stedsidentitet, som jeg gennemgik i forrige nedslagspunkt. Nærværende nedslagspunkt kan ses i forlængelse af forrige, da det trækker på flere af de samme temaer om stedsidentitet og kvarteret som planlægningsgrundlag.

”En arbitrær afgrænsning”

LJB omtaler grænsedragningen for OMF Sydhavnens geografiske handlerum som ”en arbitrær afgrænsning”. Det sker, da vi taler om grænserne for OMF Sydhavnen. Hun nævner det igen senere, da hun taler til styregruppen om, hvorfor områdefornyelsen er opdelt i to formelle indsatser: ”Det er bare sådan en arbitrær linje. Men I har fået dobbelt så mange penge ud af det. Det er ministeriet, der kræver den arbitrære opdeling”. Afgrænsningen kan betragtes som arbitrær ud fra flere perspektiver: De kriterier, der er bestemt fra stat og kommune; den politiske og planlægningsmæssige forhandling; tidligere grænsedragninger; udfordringer ved rigide grænser for kvarteret; hvordan afgrænsningen forholder sig til de mere levede erfaringer af steder. Det er en problemstilling, områdefornyelsernes medarbejdere selv reflekterer over og efterspørger en større fleksibilitet i (Als Research 2017). En rigid stedslig afgrænsning finder ikke genklang inden for hverken den humanistiske eller socialkonstruktivistiske stedsgeografi (Cresswell 2015; Massey 1991). Jo mere rigide og administrativt arbitrære afgrænsninger, jo længere kommer man

fra steder som levede fænomener. Det er en rationel planlægningstilgang at opdele steder i enheder, der kan afgrænses og adskilles. Ligesom ved den tematiske opdeling fordrer rationaliteten, at den levede virkelighed deles op i begribelige regelmæssigheder; en diskursiv praksis, der er svær at bryde med.

Det er op til den enkelte kommune at udvælge områder, hvor der kan igangsættes en områdefornyelse, og det er den enkelte kommune, der afgrænser området. Udvalgelsen og afgrænsningen sker på baggrund af kriterier udstukket af det gældende ministerium, hvis der ønskes medfinansiering fra statslig side, samt efter en analyse af et givent område baseret på de rammer, der indgår i Politik for udsatte byområder. I lov om byfornyelse fra oktober 2016 findes fire kriterier, områderne skal være inden for (Transport-, Bygnings- og Boligministeriet, 2016):

1. Nedslidte byområder i mindre byer med færre end 3.000 indbyggere, hvor der er væsentligt behov for en bymæssig udvikling.
2. Nedslidte byområder i byer med 3.000 eller flere indbyggere, men med færre end 10.000 indbyggere, hvor der er væsentligt behov for en bymæssig udvikling.
3. Nedslidte byområder i provinsbyer under pres med flere end 10.000 indbyggere, hvor der er væsentligt behov for en bymæssig udvikling.
4. Nyere boligområder med store sociale problemer, hvor der er behov for en koordineret indsats.

Kriterierne og afgrænsningsmulighederne ændres afhængigt af politiske interesser, hvor der på nuværende tidspunkt er fokus på Danmarks yderområder, som det ses ovenfor i den prioriterede liste. Kriterierne bruges hovedsageligt til at gruppere indkomne ansøgninger til staten og styre hvilke områder, der modtager medfinansiering til områdefornyelse. Indkomne ansøgninger bliver inddelt i de forskellige kategorier og vægtet over for hinanden på kriterier som omfang og karakter af sociale, beskæftigelsesmæssige og områdemæssige problemer (Trafik-, Bygge- og Boligstyrelsen 2016). Derudover er der ikke kriterier for afgrænsning af området, men der skrives dog i den statslige vejledning til områdefornyelse:

Der er ikke fastsat krav om, at det udpegede område skal have et bestemt omfang eller karakteristika. Det er dog afgørende, at området dels er så stort, at det rummer en flerhed af problemer og ressourcer, samt at det ikke er større end, at beboerne kan opnå en positiv identitetsfølelse med området. (Trafik- Bygge- og Boligstyrelsen 2016, 4)

Staten anser størrelsen på og afgrænsningen af området som grundlæggende for, at en positiv identitetsfølelse kan opnås. Hvordan det praktisk skal fortolkes, er op til den enkelte kommune.

I ansøgningsskemaet skal planlæggerne give en overordnet beskrivelse af det valgte by-område (Teknik- og Miljøforvaltningen 2014a). Herunder begrunde den geografiske afgrænsning af byområdet, hvor elementer som særlige landskabelige karakteristika og områdets rolle i byen kan indgå, som der skrives i ansøgningsmanualen. Ansøgningen for Det grønne Sydhavnen starter med en begrundelse i det geografiske udgangspunkt fra Politik for udsatte byområder, hvor Sydhavnen er identificeret som udsat byområde og en kommende områdefornyelse vil være en del af implementeringen af kommunens udviklingsplan for området.

Grænsedragningen for områdefornyelser følger ikke et særligt sæt af forskrifter, men bliver fastlagt fra indsats til indsats. Det samme 'kvarter' kan have flere af hinanden efterfølgende områdefornyelser, hvor grænserne optegnes forskelligt. Det er fx tilfældet for Nordvest, hvor Fuglekvarteret har en områdefornyelse, mens der samtidig er OMF Nordvest omkring Rentemestervej. Fra 2001 til 2007 indgik begge områder i Kvarterløft Nord-Vest, hvor indsatsens geografiske afgrænsning var for et større område. Et kvarter tager sig forskellige ud på forskellige tidspunkter; det er afhængigt af de institutionelle muligheder. Kvarterer ændrer sig ud fra administrative krav. Således er 'kvarteret' ikke ensbetydende med, hvordan grænsen for en områdefornyelse bliver tegnet, selvom det ligger som rettesnor. Et eksempel på det arbitrære ses på afgrænsningen for det, der blev OMF Sydhavnen, der har flyttet sig af flere omgange. Da man indsendte ansøgninger til ministeriet, var der tale om opstart af to områdefornyelser, der skulle placeres i hhv. Karen Minde Kvarteret og Bavnehøjkvarteret, der bl.a. også indeholdt området om Bavnehøj og Vestre Kirkegård. Altså et langt større område end den endelige områdefornyelse. Ministeriet vælger dog ikke at støtte ansøgningen til Bavnehøj på baggrund af for mange almene boliger. Administrative krav dikterer, hvordan området afgrænses, hvilket er med til at definere, hvordan Sydhavnen som kvarter forstås og arbejdes med i praksis. Kommunen undgik en alvorlig amputering af områdefornyelsens geografiske virke ved at igangsætte deres egen fuldfinansierede indsats, de fortsat kaldte Sydhavnens Port, selvom porten blev noget mindre. Kommunen valgte at snævre området ind, så man kunne koncentrere midlerne til et mindre område, og området Bavnehøj måtte få en områdefornyelse på et senere tidspunkt, selvom den er blevet udskudt ad flere omgange. Det er en arbitrær afgrænsning, der opstår gennem politisk forhandling, planlægningens muligheder og tilfældigheder:

1. Den politiske forhandling sker gennem de fastlagte politiske kriterier; lokale aktørers mulighed for at påpege nødvendigheden af en områdefornyelse; og politikernes positioner.
2. Planlægningens muligheder ses ved den screening af byens områder, der foretages, hvor de enkelte elementer vægtes imod hinanden og hvor grænserne fastlægges efter, hvordan det påvirker planlægningens muligheder. Her kan fx nævnes inddragelse af Industritrekanten i Sydhavnen, hvor der øjnedes muligheder

for at skabe et kulturelt og rekreativt liv i det ellers overvejende industritunge område. Hvor grænsen for 'kvarteret' Sydhavnen går, bliver rykket efter den merværdi, det kan give for området.

3. Tilfældigheder ses bl.a. hos staten, der modtager ansøgninger fra landets kommuner, der vurderes ift. hinanden. Havde der ikke været andre ansøgninger, kunne OMF Sydhavnens grænser tage sig anderledes ud.

De grænser, der skabes, er ikke altid dem, hverken kommunen ønsker eller lokale borgere og københavnere erfarer i hverdagen eller forbinder med kvarterers afgrænsning fra hinanden. Det blev også pointeret på områdefornyelsens facebookside, da der blev inviteret til workshops:

 Områdefornyelse Musikbyen er mere passende eller
Områdefornyelse Sydhavnen minus Bavnehøj og Holmene

Synes godt om · Svar · 4 år

Kommentar på Facebook til OMF Sydhavnens afgrænsning. Billede fra OMF Sydhavnens Facebookside.

Det er heller ikke tydeligt i fortællingerne i Del 2, hvor grænserne for kvarterne præcist bliver trukket. Det skyldes kvarterers ofte flydende karakter, hvis man ikke trækker direkte på administrative grænser, men også at stedet som levet situationel samling af erfaringer bryder med klare grænser. For Jens er Sydhavnen også naturområdet Tippen og i særdeleshed også Haverne, men det er begge områder, der ikke er en del af OMF Sydhavnens afgrænsning. For Andrea er Fuglekvarteret ofte identisk med Nordvest og hendes levede erfaringer er ikke så meget koblet på kvarteret, som de er koblet på en bestemt vej eller hendes boligejendom. Steder trækker således tråde og forbindelser udadtil og gør en tydelig afgrænsning udfordrende (Massey 1991).

Samtidig besværliggøres områdefornyelsernes muligheder for at udfolde deres planlægningspraksis uden for det afgrænsede område af de administrative grænser. Afgrænsningen mellem to formelt opdelte, men samspillende områdefornyelser giver planlægningspraktiske udfordringer. Det blev bl.a. tilfældet i OMF Fuglekvarteret, hvor de var nødsaget til at operere med to regnskaber, da det er to områdefornyelser. Det er i sig selv ikke problematisk, da de fleste projekter er bundet til pladser og veje, der befinder sig inden for hver områdefornyelse, eller der er tale om fælles indsatser på tværs af områdefornyelserne. Det kan dog give udfordringer ved projekter, der ikke har nogen specifik geografisk lokalitet. Det gælder fx Den Grønne Forening, der kun kunne skabe grønne tiltag i den ene ende af kvarteret, da de ikke må bruge midler i den anden, selvom de efterhånden så et behov for at udvide foreningens geografiske virke. Derved kommer administrative grænsedragninger til at få indflydelse på den praktiske planlægning og på, hvordan de

enkelte projekter passer med beboernes stedsforståelser, hvor Fuglekvarteret ikke opleves som opdelt af Mågevej. Det påpeges allerede i SBI's evalueringer af de første områdefornyelser, hvor de efterspørger større fleksibilitet i ft. budgetter og geografiske råderum (Engberg et al. 2008). Steder kan ikke afgrænses tydeligt, da erfaringen af sted er langt mere levende, som Relph skriver:

Steder [...] er u håndgribelige områder af sociale aktiviteter og betydninger projiceret i hele samlinger af bygninger og rum. De er med andre ord ubestemte helheder. Det er umuligt at tegne præcise grænser rundt om dem eller at bryde dem ned i deres komponenter uden at miste kontakten med dem som steder. (Relph 1993, 26)

Områdefornyelser i Københavns Kommune er dog ikke en fuldstændig reproduktion af planlægningens rationelle diskursiver, men aktualiserer disse gennem et kreativt og kontekstafhængigt dispositiv, der forsøger at bløde de administrative grænser op. Som planlægningspraktisk modsvar til administrativ afgrænsning, forsøger det centrale områdefornelsesteam at følge 'naturlige' grænser for kvarterne og tager på den måde udgangspunkt i de kvarteropfattelser, der eksisterer i København; en videreføring af stedet som kvarter og metafortælling. Der er allerede en forståelse af Fuglekvarteret og af Sydhavnen og en nogenlunde afgrænsning i københavnernes mentale bykort.

Et andet modsvar, Københavns Kommune benytter sig af, er at igangsætte to formelt adskilte, men i praksis sammenlagte områdefornyelser. Det er tilfældet i alle tre indsatser, jeg har fulgt. Det giver flere midler, men giver også kommunen mulighed for at sætte grænserne, så de passer bedre til gældende kvarteropfattelser. Det er blevet formel politik i kommunen, da Borgerrepræsentationen i 2017 besluttede, at der frem til 2021 årligt skal igangsættes en dobbelt områdefornelse (Teknik- og Miljøforvaltningen 2017b).

Der kan også senere igangsættes en yderligere områdefornelse, der skaber et mere helstødt afgrænset kvarter, hvor flere indsatser koordineres. Det var til dels hensigten med OMF Bavnehøj, der ville gøre, at afgrænsningerne fra de oprindelige tanker med OMF Sydhavnen opnås. Det ses også ved samarbejdet mellem OMF Fuglekvarteret og Frederiksbergs Kommunes OMF Nordre Fasanvej, der grænser op til hinanden, der bl.a. har samarbejdet om en kunstrute på Nordre Fasanvej. Således er der flere metoder til at omgå et administrativt defineret område.

Kunstige kvarterer

I forrige nedslagspunkt blev det diskuteret, hvordan metafortælling er med til at opretholde idéen om et sammenhængende og særegent kvarter. På samme måde kan afgrænsningen af områdefornyelserne være med til at skabe kvarterer, der ikke før den administrative opdeling blev forstået som selvstændigt kvarter (Hansen 2008). Det blev allerede italesat ved evalueringen af de første kvarterløft, hvor Kvarterløft Nørrebro Parks afgrænsning var til diskussion:

Kvarteret Nørrebro Park er en lidt kunstig opdeling af byen, fordi der ikke er markante grænser, og navnet på området var kun 1 år gammelt i 2002. Dette blev afspejlet i, at kun hver tredje beboer i 2002 brugte navnet Nørrebro Park, når de fortalte andre om, hvor de boede. Der var således ikke nogen særlig stærk stedsidentitet i forhold til kvarteret. (Andersen et al. 2005, 24)

Det samme gælder for mine cases, hvor nogen er mere 'naturligt' afgrænsede end andre. Det tydeligste eksempel er OMF Skt. Kjelds Kvarter:

Der er ikke et officielt navn for kvarteret, og måske netop derfor har kvarteret også været overset af resten af byen i mange år. Dette ændrede sig den 2. juli 2011, da billedet af en oversvømmet Lyngbyvej, som er indgang til kvarteret, gik Danmark og verden rundt. (Klimakvarter 2013, 8)

Områdefornyelsen har taget sit navn fra 'kvarterets' geografiske centrum Skt. Kjelds Plads:

Gaderne i Skt. Kjelds Kvarter har en helt særlig struktur, som man måske først for alvor opdager på et luftfoto. Her ser man Skt. Kjelds Plads som et naturligt centrum, hvor kvarterets vigtigste veje mødes. Denne struktur, hvor gaderne stråler ud fra pladsen, giver mange gadehjørner med små trekantede pladsdannelser i kvarteret. Det specielle gadeforløb kommer imidlertid ikke i dag til udtryk, når man befinder sig på Skt. Kjelds Plads, der blot opleves som en trist rundkørsel uden liv og opholdsmuligheder. (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2011, 11)

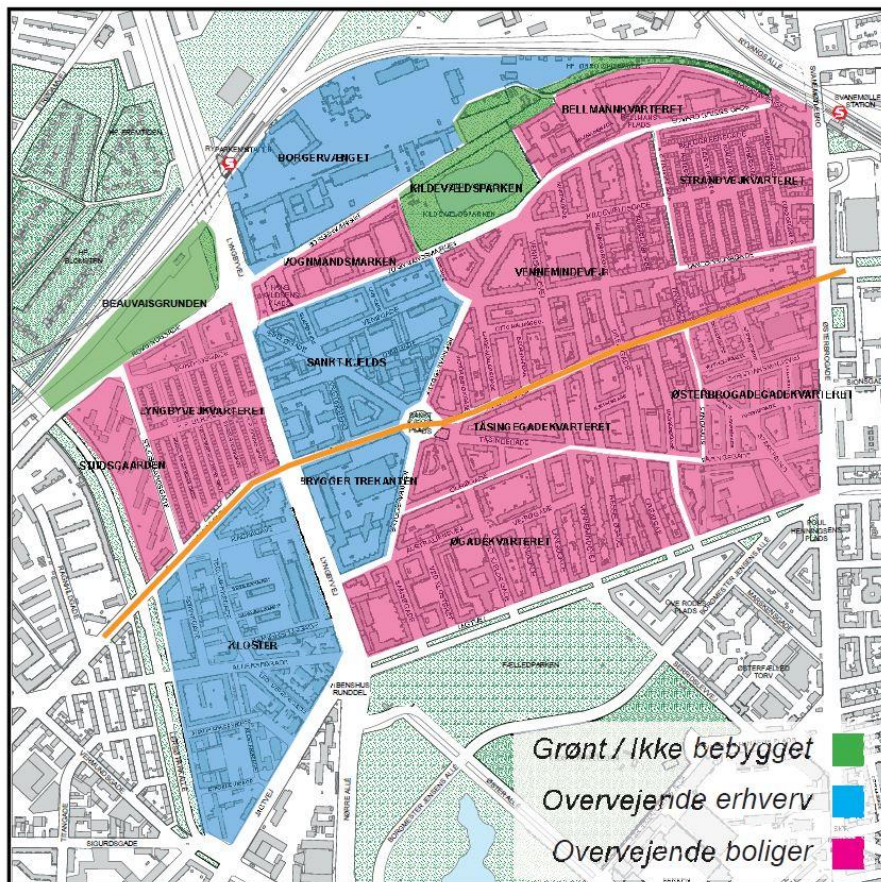
Gadernes særlige struktur kommer først til udtryk ved et luftfoto og ikke, når man bevæger sig rundt i området. Kvarteret bliver derved skabt gennem særlige strukturer, der bryder med de hverdagslige erfaringer af stedet. Kvarterets struktur bliver skabt gennem elevation til et syn oppefra:

[Planlæggerens] elevation omdanner ham til en voyeur. Det sætter ham på afstand. Det forvandler den fortryllende verden, der "besad" en til en tekst, der ligger foran ens øjne. Det giver mulighed for at læse det, for at være et Soloje, der ser ned som en gud. (Certeau 1984, 92)

Selvom de Certeaus citat har en pompøs poesi over sig, beskriver det, hvordan blikket 'oppefra' bryder med stedets hverdagslige betydning, der 'besidder' mennesket. Stedet fortryller ikke længere en, men bliver en 'tekst', der kan læses og udlægges. De Certeau idé om gudelignende figurer er nok at trække analysen længere end den kan holde, selvom Sandercock også refererer til tidligere planlægnings 'faustiske helte' (Sandercock 1998). Skt. Kjelds Kvarter skal dog ikke forstås som ét kvarter, men flere:

Skt. Kjelds Kvarter er ikke ét kvarter, men flere kvarterer med hver deres identitet og karakteristika. Lyngbyvejen er en markant barriere mellem den østlige og vestlige del af Skt. Kjelds Kvarter og der er store forskelle på bebyggelsesstrukturen og beboerne i de forskellige interne kvartersdannelser. Skt. Kjelds Kvarter består af byggeforeningshuse fra begyndelsen af sidste århundrede, københavnerkarrierer, erhvervsområder og områder med mange institutioner. Beboerne i den østlige del af kvarteret er naturligt orienteret mod

Østerbrogade og city og beboerne i den sydlige del af kvarteret er naturligt orienteret mod Fælledparken. (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2011, 10)

Kvarterer i Skt. Kjelds Kvarter. Illustration fra OMF Skt. Kjelds Kvarter (2011, 11).

Navnet Skt. Kjelds Kvarter nævner flere planlæggere som nødvendig for at skabe en afgrænsning og derved kunne starte en områdefornyelse. RSL fortæller, at han har svært ved navnet Skt. Kjelds Kvarter, da der ikke er nogen relationer til navnet; der er ingen, der ved, hvor Skt. Kjelds er og ingen ved, hvad det er (RSL, OMF Skt. Kjelds Kvarter). Da jeg spørger TL, om navnet kommer til at blive benyttet efter områdefornyelsens afslutning, er han også meget klar i svaret:

Det har aldrig været tanken. Det tror jeg ikke. Det har i hvert fald aldrig været min tanke. Det har altid været en død sild. Grænserne i alle områdefornyelser er jo til dels arbitrære ift. identiteten. Det er jo ikke et kvarter som sådan. Hele grænsen på Jagtvej, de orienterer sig jo over mod Fælledparken. Og dem nede på Østerbrogade, de orienterer sig jo ind mod Hellerup og ind mod Indre Østerbro. Hvis der er nogen, der er kvarteret, så er det jo kun 40 procent, der egentlig er det her Ydre Østerbro. Alle de andre, ydrene, de orienterer sig jo væk fra kvarteret, så det er jo sådan et baggårdskvarter, kan man sige. (TL, OMF Skt. Kjelds Kvarter)

Selvom planlæggerne ikke mente, at området havde en kvarteridentitet som Skt. Kjelds Kvarter var det stadig noget, som de arbejdede ud fra, da de skulle finde noget, der bandt området sammen; noget, der adskilte det fra det omkringliggende. Planlæggerne ser således afgrænsninger, der gør det til et kvarter, der kan arbejdes ud fra:

Der var lige som det, at der ligesom manglede en identitet. Der er sådan nogle små klynger af steder, der har identitet herude. Komponistkvarteret og Lyngbyvej-kvarteret som de tydeligste kollektivhuse. Så er der måske alle dem, der bor tættest på Østerbrogade og bor tættest på Fælledparken. Og så er der sådan det der resten ind imellem. Så det vi har arbejdet med, det har været at prøve at sige, at det hang sammen og havde et eller andet med hinanden at gøre. (RSL, OMF Skt. Kjelds Kvarter)

Områdefornyelsen er et eksempel på en administrativ produktion af et kvarter. Skt. Kjelds Kvarter er ikke et stedsnavn, beboere benytter. Områdefornyelsen vil have lokale borgere til at tage det til sig som deres kvarter og skabe en stedslig tilknytning og særegen stedsidentitet. Det lykkedes dog ikke for OMF Skt. Kjelds Kvarter, da beboerne betegner det som Østerbro (med eller uden ”Ydre” som præfiks). Det var noget, som de undersøgte i områdefornyelsen og de kom frem til, at:

[...] undersøgelsen pegede uden tvivl på, at ingen kaldte det Skt. Kjelds eller Klimakvarter, men alle, eller flest kaldte det ydere Østerbro. Derfor døbte vi det Klimakvarter Østerbro. (OMF Skt. Kjelds Kvarter 2018)

Noget, som også formanden for styregruppen nævner i et interview med en lokalavis, hvor han fortæller, at Klimakvarter kan noget andet og mere end Skt. Kjelds Kvarter:

Jeg har aldrig haft fidus til at begrebet ’Sankt Kjelds Kvarter’, men klimaet er noget, som folk kan forholde sig til. (Frederiksen 2016)

Områdefornyelsens projekter begyndte også at få Klimakvarter som afsender og ikke OMF Skt. Kjelds Kvarter. Det at betegne et sted som noget, at give det et navn, kan være med til at skabe stedet som kvarter, som plads eller som nation for den sags skyld. Tuan beskriver fint, hvordan navngivning fungerer:

Navngivning er magt – den kreative kraft til at få noget til at være, at gøre det usynlige synligt, at give en bestemt karakter til ting. (Tuan 1991, 688)

’Det lokale’ til diskussion

Afgrænsningen for Skt. Kjelds Kvarteret har aldrig været ’naturlig’ eller en del af de lokale borgeres eller københavnernes erfaringer eller mentale landkort. Det er et område baseret på en administrativ tilgang, planlæggerne har forsøgt at skabe ’det lokale’ ud fra, hvilket Pløger er kritisk overfor:

Fastholder man dette udgangspunkt erkendes det at ”det lokale” ikke kan fungere som begreb for konkret kvarters- og nærmiljøplanlægning. Det er socialt set en illusion at planlægge for ”det lokale” i generaliseret form, da ”det lokale” altid kun vil findes kontekstuel

og specifikt, relateret til personers og gruppers erindringer, erfaringer, opvækst, sociale relationer og netværk, forestillinger, begær og ønsker, myter og/eller følelser. Mennesker skaber stedstilhørighed på en subjektiv måde og ikke en objektiv. Det har bypolitikken ikke interesseret sig for eller ikke helt forstået *hvordan* og *hvorfor*. (Pløger 1999, 37)

OMF Skt. Kjelds Kvarter har forsøgt gennem deres tilstedeværelse at skabe erfaringer, sociale relationer og ønsker hos beboerne, der kan få den geografiske afgrænsning til at blive et kvarter med en særegen stedsidentitet. Forsøget er ikke lykkedes, da man ikke kan tage 'det lokale' for givet eller som noget, der automatisk opstår gennem den rette planlægning – en områdefornyelses levetid på fem år er sandsynligvis ikke nok til at skabe en kvarteridentitet. Derfor trækker langt de fleste områdefornyelser på en kvarteridentitet, der allerede findes, selvom det dog ifølge områdefornyelserne selv godt kan lade sig gøre at skabe en kvarteridentitet, som ØL udtaler om Sundholmskvarteret:

Det er vigtigt i forhold til, at det ikke var et kvarter, da vi kom, men det forekommer at være mere et kvarter nu. Det tror jeg er ret vigtigt i forhold til det her med at lande i sit eget kvarter, at der er nogle knager, man kan hænge sin tilstedeværelse i kvarteret op på. (Als Research 2017, 34)

Man skal ikke overse vigtigheden i tilknytning til lokalsamfundet (Cross 2003; Dekker 2007; Hummon 1992; John et al. 1986; Trentelman 2009) og selvom stedsidentiteter som 'kvarter' og 'det lokale' ofte er metafortællinger og bryder med levede erfaringer af steder, er det lige så meget et fænomen, der indgår i menneskers forståelse af byens steder. Det ses også i fortællingerne i Del 2, hvor flere beboere identificerer sig med og næsten lever stedet som kvarter, mens andre erfarer, at deres oplevelser bryder med metafortællingen og andre igen aktivt forsøger at skabe en kvarteridentitet.

Udfordringen med stedet som et kvarter eller lokalområde, bliver også diskuteret i SBI's undersøgelse af de første kvarterløft, der beskriver, at det i mange tilfælde ikke er området som sådan, beboerne er knyttet til, men mindre steder som en plads, en karré eller en opgang. Der skrives videre, at selvom skabelsen og styrkelsen af en kvarteridentitet har positive aspekter, såsom større tilhørsforhold, så kan det medføre en uønsket stemplings-effekt, da det at styrke en identitet også kan styrke en eksisterende negativ territorial stigmatisering (Andersen et al. 2009).

Som vist i Del 1 er der en diskussion om fordele og ulemper ved at planlægge for det lokale. To af kritikerne af det lokale som ideel forestilling er Pløger (1999) og Simonsen (2007), der begge efterspørger et blik for, hvordan stedet leves. Et blik, der udfordrer og nuancerer forståelsen af 'det lokale'. Det er et opgør med stedet som identisk med 'det lokale', som man ser det hos Friedmann (2010), hvor stedet bliver et endimensionelt fænomen. Spørgsmålet er, om der altid er behov for at opbygge en udtalt kvartermæssig identitet, hvis borgeres lokale identitet allerede ligger et andet sted, fx som østerbroer eller københavnere. OMF Skt. Kjelds Kvarter har skabt en række succesfulde projekter og indsatser, der ikke nødvendigvis binder sig op på kvarteret eller dens afgrænsning, men giver en øget livskvalitet for beboerne, fx gennem mindre vand i kældre, flere mødesteder

i byen og flere udfoldelsesmuligheder. Det samme gør OMF Sydhavnen gennem fx bedre byrum og OMF Fuglekvarteret gennem trafiksanering. Indsatser, der ikke har behov for ophæng i et 'kvarter'.

Jeg berørte i Del 1 lokalsamfund som et gode, men viste også en kritik af det. For mig at se, er det en til dels ufrugtbar diskussion om, hvorvidt der skal være en lokalsamfundsopbyggende bypolitik ud fra en progressiv fællesskabsforståelse (Frandsen 2018) eller om bypolitikken skal baseres på en grundlæggende urbanitet (Pløger 1999). Spørgsmålet er i højere grad, om der ikke er plads til begge dele? De to tilgange behøver ikke være gensidigt udelukkende. Borgere har forskellige præferencer og forskellige liv – nogle ønsker et lokalt fællesskab; andre at være fremmed blandt fremmede. En by burde kunne omfavne begge livsformer. Derfor behøver områdefornyelser ikke placeres i den ene eller anden lejr. De skaber lokale fællesskaber for dem, der ønsker at deltage, men skaber også en bedre by gennem forbedrede byrum og positive oplevelser for lokale beboere og byens borgere. En diskussion om byliv og lokalsamfund burde handle om at forstå menneskers livsverden og deres erfaring af byen - uden dogmatiske idéer om lokalsamfund eller det urbane. Det ses også tydeligt i fortællingerne, hvor nogen beboere identificerer sig stærkt med det kvarter, de bor i, som Kenneth, mens andre har tilknytning til mindre eller større steder end kvarteret, så som Mehdi og Andrea, hvor enkelte gader, ejendomme eller værtshuse for den sags skyld betyder mere end kvarteret som sådan. De kan dog stadig nyde godt at et stærkt og levende lokalsamfund, så længe kvarteret og lokalsamfundsudvikling er inkluderende og ikke skaber uønsket konformitet. Således burde 'det lokale' udelukkende være et tilvalg, der ikke nødvendiggør et fravalg. Det behøver ikke at være et nulsumsspil.

Opsamling – flydende stedsforståelser/flydende afgrænsning?

Jeg har i nedslagspunktet vist det arbitrære i grænsedragninger, men at kvarteret og det lokale samtidig ikke kan tilsidesættes, da det giver et udgangspunkt og en ramme at tale ind i. Kvarterer er en realitet, man forstår byen ud fra; det virker som en baggrund for levede erfaringer. Områdefornyelser er med til at opretholde en kvarteridentitet med et opbyggeligt fokus på området som kvarter, men man skal passe på med hverken at definere eller afgrænse det lokale for snævert og for stramt.

Grænserne er ofte arbitrære, hvorved det at afgrænse et kvarter viser, hvor løse kvarterer kan være i kanterne og hvor 'vilde' steder er. Levede steder er langt mere foranderlige og udflydende end administrative grænser kan indeholde. Sådanne grænser kan i bedste fald, som det måske mest af alt er tilfældet ved OMF Fuglekvarteret, flugte med det mentale landkort over kvarteret (godt hjulpet af vejnavnene i området). Københavns Kommune forsøger fx via dobbelte områdefornyelser at sammenholde et område, som det også forstås som kvarter. Kvarteret bliver derved et selvforstærkende fænomen, der skal opdyrkes for at give en samlende identitet til et område. Rationalet er, at det at være medlem af et kvarter med en stærk identitet giver øgede muligheder og social kapital i borgernes eget

liv. Det er en måde at tænke sted på, der har overlap med den humanistiske geografis grundlæggende antagelse om det at leve er at leve lokalt.

At tale ind i en levet tilgang til stedet er svært ved faste grænser. De kan dog blødes op, som det også påpeges tidligere. Det kan fx gøres via fleksible afgrænsningsmuligheder, der er mere åbne og foranderlige; afgrænsninger, der ikke behøver være etableret ved opstart; midler, der kan bruges uden for områdefornyelsernes afgrænsninger; længerevarende indsatser, der tager højde for geografiske forandringer over tid; at erstatte afgrænsninger med udgangspunkter. Generelt at tage afsæt i det liv, der leves og ikke i de grænser, der er sat.

Opsamling på Del 3

I Del 3 har fokus været specifikt på områdefornyelser og deres stedslige praksis. Jeg har vist den historiske udvikling, der er gået fra sanering til at tænke stedet holistisk, hvilket i sig selv åbner op for en stedssensitivitet over for det levede sted. Det har gjort indsatserne til et planlægningsmæssigt pejlemærke, når man skal undersøge planlægnings stedslige praksisser. Grundlaget for at vælge områdefornyelser som case er således, at de i stor udstrækning bryder med mere traditionelle måder at planlægge på og derfor repræsenterer en stedslig planlægning. Det er dog langt fra en entydig diskursiv praksis, men en kobling af tilgange, der både inkluderer og udgrænser levede stederfaringer som centralt grundlag. Områdefornyelsers praksis producerer viden om stedet på mange forskellige måder, hvorfor den underliggende stedslige tilgang er mere plural end singulær.

Områdefornyelser arbejder ud fra et sammensat stedsbegreb, men samtidig ud fra en grundlæggende rationel tilgang, der ikke lader meget manøvreringsrum til det levede sted, der i en lang række momenter udgrænser, fx gennem de settings, der sættes op, hvor der søges rationel og analytisk viden; ved overlevering af viden, der mister de levede egenskaber af stedet; gennem tematisk opdeling af stedet, der bryder med levet erfarings holisme; gennem et stærkt fokus på stedet som et afgrænset kvarter.

Planlægning er en grundlæggende orientering mod sted, men samtidig er planlægning tæt knyttet til rationaliteten som en middel-mål tilgang. Det skaber en næsten naturlig begrænsning ift. de stedslige forståelser, der kan træde frem. Det er i spændet mellem levet erfaring og rationalitet, at områdefornyelsers produktion af sted skal forstås. Det skyldes, at levet stedslig viden, som fx fortællingerne i Del 2, ikke er skabt inden for planlægnings rammer, men bryder med de rationaler, som planlægning både begrebsliggøres og praktiseres ud fra: Grundlæggende som en proces fra viden mod en intentionel handling ind i fremtiden. Der kan spores en grundlæggende forskel, mellem planlægning som rationelt fænomen og levede stedsforståelser, der er svær at overkomme.

KONKLUSION

Konklusion

Formålet med afhandlingen er at vise, hvordan områdefornyelsers planlægningspraksisser producerer stedlig viden og hvilke betingelser vidensproduktionen rummer for inklusion og eksklusion af levet stedlig erfaring. Afhandlingens kritik anklager planlægning for at udgrænse essentielle levede vidensformer om sted. Afhandlingen er en samtænkning af den humanistiske geografis stedsbegreb og planlægnings fokus på handling – en samtænkning, der i de senere år i begge forskningsgrene har vundet indpas. Problemstillingen er undersøgt gennem afhandlingens tre dele, der hver udforsker sted, viden og planlægnings indbyrdes afhængighed. I det følgende trækker jeg gennemgående konklusioner op. I første halvdel af konklusionen fremstiller jeg afhandlingens centrale resultater i relation til de tre dele. I anden halvdel fokuserer jeg på områdefornyelser specifikt og planlægning generelt som et spændingsfelt mellem rationalitet og levet erfaring, og oversættelserne herimellem.

Afhandlingens resultater

Del 1

I Del 1 præsenterede jeg den teoretiske kobling mellem sted, viden og planlægning og en grundlæggende forståelse for det felt, planlægning opererer inden for. Heri viste jeg, at planlægning er tæt koblet til sted, men at der har været en udgrænsning af det levede sted grundet planlægnings rationalitet, der bryder med levet fænomenologisk viden. Det er forskelligt, hvordan sted bliver diskursivt praktiseret og konceptualiseret inden for forskellige planlægningstraditioner, hvilket bibeholder et forandrings- og mangfoldighedspotentiale og muligheden for at indoptage levede erfaringer. Det ses særligt aktualiseret i udviklingen mod en øget stedslighed grundet 'genopdagelsen' af planlægnings stedslige fundament og den vedvarende kritik, der er med til at ændre feltet gennem et forstærket fokus på multiple vidensformer, som planlægning skal imødekomme for at have en tilnærmelsesvis adækvat viden om steder, der kan føre til positiv handling.

Del 2

I Del 2 undersøgte jeg betydningen af den stedslige vidensform, som jeg opstiller som en normativ idealtypisk kritikfigur for afhandlingen. Det humanistiske stedsfænomen har enorme mængder viden indeholdt i sig om de levede erfaringer, man gør sig i og på steder. Det giver så at sige blikket tilbage til hverdagens mennesker i modsætning til andre tilgange til sted, hvis blik hviler på forskeren eller planlæggeren.

Jeg giver gennem begreberne samling, tilknytning og levetthed indsigt i stedets betydning. Fx Bentes tilknytning gennem nostalgi og forfald; Mehdis amivalens ift. stedet; Henriks

stedslige projekt; Jens' lokalsamfund; Andreas mange oplevelser; og Kenneths tilknytning på trods. Den viden, der træder frem i Del 2's empiriske og teoretiske gennemgang er stedligt holistisk, levet og konkret. En levet og fænomenologisk tilgang til sted medfører ofte en u håndgribelighed, der er svær anvendelig viden – en direkte rationalitet ses sjældent, men masser af ambivalens, betydning og erfaring. Det levede sted er kompleks og det kan være svært at se, hvordan det skal operationaliseres, hvorfor det udgrænses i planlægning.

Del 3

I Del 3 analyserede jeg områdefornyelsers stedslige planlægningspraksisser gennem syv nedslagspunkter, der viste, hvordan planlægning producerer viden om sted. Indledningsvist positionerede jeg indsatserne i planlægningsfeltet, hvor de stadig ses som en stedslig avantgardistisk aktør over 20 år efter de første kvarterløft igangsattes. Områdefornyelse er en aktør, der har ændret sig fra at være fysisk sanering til at være selverklæret helhedsorienteret indsats – en udvikling, der viser en stedslig proces mod et mere holistisk og levet sted.

Områdefornyelser har en mangfoldig tilgang til fænomenet sted, der til dels er en søgen efter levede og hverdagslige stedserfaringer, men inden for et plansystem, der opererer efter diskursive praksisser for, hvordan planlægning foregår; et dispositiv, der fordrer en rationel tilgang til stedet. Områdefornyelser reproducerer diskursen gennem deres indlejring i planfeltet, men aktualiserer den ofte som en overskridelse hen mod stedslig planlægning. Områdefornyelser skubber til traditionel viden i planlægning; viden, der er utilstrækkelig, hvis man skal forstå det liv, der leves. Den viden, der lokaliseres inden for de levede domæner af stedet, er i sig selv fremmed for den viden, der kan lokaliseres inden for planlægningens domæner. Disse fremmedheder mødes i den konstante oversættelse, der skabes i områdefornyelse.

Et stedsligt spændingsfelt

De syv nedslagspunkter er planlægningspraksisser, hvor der ses de dilemmaer, udfordringer og muligheder, områdefornyelser har i arbejdet med sted. Den største udfordring for områdefornyelser ift. indoptagelse af levede stedsforståelser er det tungtvejende rationelle grundlag, som de hviler på – planlægning er grundlæggende handlingsorienteret som en middel-mål rationalitet. Det er en planlægningsdiskurs udviklet gennem mange år, både inden for områdefornyelsernes egen organisering, og i det bredere planlægningsfelt. Det viste jeg i Del 1, hvor jeg diskuterer muligheden for at tænke planlægning som andet end rationelt, hvilket er svært, hvis ikke umuligt. Ved områdefornyelser ses rationaliteten igennem mange praksisser, såsom overlevering, settings, tematisk opdeling, afgrænsning mm. Det er på dette grundlag, at praksis som opbygning af stedsidentitet, øget tilknytning, samtænkning af stedet, eksperimentel borgerinddragelse og stedssensitiv tilstedeværelse

skal forstås – som modpraksisser og moddiskurser til den rationelle planlægning. Viden som i fortællingerne kan momentvis spores, men det er på et grundlag af rationalitet, selvom områdefornyelser kontinuerligt skubber til den rationelle planlægning – det er en materialisation af kritikken af planlægning. Det er i spændet heri, at områdefornyelsers stedslige praksis skal forstås. I analysen er der lagt vægt på dilemmaer og udfordringerne for det levede steds muligheder, men også på de åbninger, som områdefornyelser skaber. Det ses igennem de syv nedslagspunkter:

- Fra negative til positive stedsforståelser: Områdefornyelser har positive levede stedserfaringer som deres grundlag. Det er ikke deres formål, der er at forny og løfte et udsat boligområde, men vejen dertil går gennem en omdannelse, hvor negative stedslige erfaringer omdannes til positive erfaringer. Områdefornyelsers grundlag hviler på at forny et område på en række parametre, der sætter en positiv udvikling i gang. Det antages, at en positiv udvikling giver positive stedserfaringer gennem aktiviteter, forstærket organisering og bedre byrum, hvorved beboerne går fra negative til positive stedsforståelser og får en øget stedstilknytning. Processen er ofte rationelt betinget, men ikke desto mindre som en proces hen mod positive erfaringer for borgere og beboere.
- Forskellig viden i forskellige settings: Områdefornyelsers viden produceres gennem en række settings, hvor divergerende vidensformer informerer planlægning. Den grundlæggende vidensform er rationel og levet erfaring har brug for vanskelige oversættelser, da det ikke er en immanent form for viden i planlægning; oversættelse kræver tid, ressourcer og et brud med den rationalitet, som planlægning praktiseres inden for. På den måde er det bedst, når der ikke er meget at oversætte. Planlæggerne er bevidste om det og forsøger kontinuerligt at afprøve nye muligheder for stedslig erfaring. Levede erfaringer kommer sjældent frem gennem formelle metoder, der stadig er nicheprægede, men overvejende gennem de mange samtaler, der skabes over flere år.
- Overlevering af viden: Planlægning er at oversætte viden fra én setting til en anden gennem overleveringer, hvorved man oftest mister levede stedserfaringer gennem oversættelsen til mere rationel viden, da levet viden ikke kan opsummeres og derfor udgrænses. Overlevering af viden er vanskeligt, men områdefornyelser forsøger gennem vidensdeling og netværk at bibeholde den opbyggede viden, selvom meget levet erfaring tabes undervejs.
- Opdeling af stedet: Områdefornyelser italesætter, at de arbejder holistisk og stedsspecifikt, hvilket til dels er tilfældet ved fx koblingen af sociale og kulturelle aktiviteter til specifikke byrum. Samtidig identificeres dog en gennemgående opdeling, hvor stedet bliver diskursivt praktiseret som netop fysisk, kulturelt, socialt etc., samtidig med, der stadig er en fysisk forrang. Opdelingen giver et analytisk

overblik, er effektivt og handlingsorienteret, men ud fra et levet stedsligt perspektiv er det udfordrende. Der bliver dog skabt åbninger mod et holistiske sted, ligesom områdefornyelsernes praksis er et forsøg på at bryde med opdelingen af stedet.

- Strategisk samspil: Områdefornyelser er placeret i et større planfelt og koordinerer egne projekter til eksisterende planer. Bydækkende strategier kan tilpasses lokale kontekster, bl.a. gennem tilpasning af projekterne tidligt i processen, så de flugter med vedtagne politiske og forvaltningsmæssige linjer, samt gennem oversættelse af strategier til lokale planer. Et af områdefornyelsers kendetegn er den omfattende og mangfoldige lokale viden, de trækker på. De får en føling med stedet, som andre planlægningspraksisser ikke har. Det giver mulighed for at om-danne kommunal planlægning til lokal planlægning og inddrage levet erfaring.
- Stedsidentitet som planlægningspraksis: Områdefornyelser arbejder med en stedslig tilgang, hvor stedet oversættes til en metafortælling og en særlig kvarteridentitet. Stedet bliver konceptualiseret som havende en identitet, som mere levede stedserfaringer skal nuancere. Områdefornyelser tager stedet alvorligt og tilgår det på forskellige måder, hvoraf mange bryder med instrumentelt tekniske tilgange ved særligt at inddrage stedets identitet som kvarter, hvilket dog kan stå i vejen for mere levede forståelser af stedet som andet end kvarter.
- At sætte grænser for og på et sted: Steder er altid konkrete, men det betyder ikke, at de altid er klart afgrænsede. Det er dog en binding, områdefornyelserne er født med, hvorfor de skal operere inden for en afgrænset geografi. Indsatserne er per definition orienteret mod stedet som afgrænset område og oftest som kvarter, hvorved afgrænsningerne ofte bliver arbitrære. Grænsernes arbitrærhed bryder med det levede sted, der sjældent kan afgrænses. Områdefornyelserne forsøger dog at omgå de arbitrære grænser ved at følge gængse forståelser af kvarterne i København.

De ovenstående punkter indrammer områdefornyelserne som nyskabende aktør i det bredere planlægningsfelt. Stedet er udgangspunktet, selvom det er mere undtagelsen end reglen, at stedet eksplicit træder frem som levet erfaring, men områdefornyelser viser nybrud i planlægningsfeltet og er empiriske eksempler på, hvordan stedssensitiv planlægning kan praktiseres. Planlægning opererer i et komplekst stedsligt vidensfelt mellem yderpunkterne levet erfaring og rationalitet. I denne kompleksitet må oversættelse mellem vidensformer anses som centralt værktøj i planlægningspraksis, men ofte mistes den levede erfarings kompleksitet i oversættelsen, da den ikke er en iboende del af planlægning.

Planlægning som oversættelse

Gennem oversættelse navigerer planlæggere i spændingsfeltet mellem rationalitet og stedssensitivitet. Oversættelse sker på alle niveauer i planlægning, der langtfra er en objektiv proces, men skabes gennem rammesætning, institutionel kultur, planlæggeres præferencer og tilfældigheder. Oversættelser er valg og fravalg, inkludering og ekskludering. Noget bliver i processen; noget bliver tilføjet; og noget går tabt. Der vil altid ske en oversættelse af vidensformer, men det er vigtigt at have for øje, hvordan oversættelsen sker, for som afhandlingens analyse viser, er det særligt levet viden, der udgrænses. Enten gennem rammesætninger, hvor den slet ikke opstår, eller gennem oversættelse, der konstruerer viden på ny. Det meningstab, der sker, er et tab af den erfaring, der gør steder betydningsfulde.

Levet erfaring udgør en planlægningsmæssig besværlig viden, der kræver oversættelse, der igen kræver tidsmæssige og økonomiske ressourcer, hvis den levede, konkrete og hverdagslige viden ikke skal mistes, da indsamlingen og brugen af levet erfaring er mere omstændig end traditionelle planlægningspraksisser. Oversættelse er lettest, hvis der ikke er meget, der skal oversættes; måske derfor planlæggere i høj grad bliver ved den 'sikre' viden.

Hvad kan der gøres? Det får man kun begyndende svar på i litteraturen om brugen af levede erfaringer og stedssensitivitet i planlægning. Man når til, hvordan fx levede erfaringer kan indsamles, men sjældent videre end det. Planlægningens maskinrum er til stadighed en slags sort boks ift. hvordan levede erfaringer oversættes og operationaliseres. Den beskrevne kritik i Del 1 overser ofte planlægningens praktikaliteter, hvilket bl.a. gør den fænomenologiske kritik svær håndgribelig og lidt handlingsorienteret. Det ligger implicit i kritikken og de tilnærmelsesvis anvisninger, at blot ved opdyrkningen af levede erfaringer skabes der en substantiel ændring af planlægningen. Det er kun delvist sandt, da oversættelsen af den levede erfaring er afgørende for, hvordan viden indoptages. Hvis planlægning er at gå fra viden til handling er oversættelse bindeleddet mellem de to.

Områdefornyelser er til dels opmærksomme på tabet i oversættelser og arbejder på forbedringer af planlægningspraksissen, men oversættelse er en udfordring, som det meste planlægningsforskning desværre ikke tager som centralt element. Måske forbi oversættelserne er kontekstafhængige og det er svært at opstille teorier, der enten ikke er for overordnede til at kunne bidrage til praksis og ikke for konkrete til at overflødiggøre sig som teori.

Moderne planlægning skaber udfordringer i oversættelsen af viden, da der er opstået en erkendelse af viden som multipel og mangfoldig. Det er ikke problemfrit, da oversættelse er mest overkommelig og nøjagtigt, hvis der ikke er meget at oversætte; jo tættere kilden og målet for oversættelse er på hinanden, jo lettere og mere effektivt er oversættelsen, men effektive oversættelser er ikke nødvendigvis bedre oversættelser. Planlægning kan

beskyldes for at gå for hurtigt til oversættelsesfase og glemme det levede liv, der oversættes fra. Der er behov for et fokus på de oversættelsesværktøjer planlæggere benytter og den værktøjskasse, der fra forskningens side bliver tilbudt. Områdefornyelser viser noget af vejen mod en stedslig planlægning, men både i planlægningspraksis og –forskning, skal værktøjskassen udvikles, så oversættelse kan træde frem som centralt element i planlægning.

LITTERATUR

1:1 Landskab: *Gron omdannelse af Starevej*, set d. 20.11.2019, fra <https://1til1landskab.dk/da/project/gron-omdannelse-af-starevej>

Abel, G. (2008): *Forms of Knowledge: Problems, Projects, Perspectives*, i P. Meusburger, M. Welker & E. Wunder (red.): *Clashes of Knowledge: Orthodoxies and Heterodoxies in Science and Religion*, Springer

Agger, A. (2005): *Demokrati og deltagelse: Et borgerperspektiv på kvarterløft*, Aalborg Universitetsforlag

Agger, A. (2006): *How to evaluate network initiatives in urban planning - studying area based initiatives (Kvarterløft) in Denmark*, fra European Urban & Regional Studies Conference

Agger, A. (2007): *Kommunikativ planlægnings teori*, i A. Jensen, J. Andersen, O. E. Hansen & K. A. Nielsen (red.): *Planlægning i teori og praksis: Et tværfagligt perspektiv*, Roskilde Universitetsforlag

Agger, A. (2012): *Towards tailor-made participation: How to involve different types of citizens in participatory governance*, i *Town Planning Review*, vol. 83, nr. 1

Agger, A. (2016): *Copenhagen a Pioneer in Participatory Planning*, i M. Rahman, J. Lim & J. Zhuang (red.): *Designing with people and not just for people*, Participate in Design

Agger, A. & Andersen, C. K. (2018): *Stedsans: Samskabelse gennem omverdensinddragelse*, Transport-, Bygnings- og Boligministeriet

Agger, A., Jensen, J. O., Aner, L. G. & Jensen, E. H. (2018): *Fire debattører kritiserer borgerligt spareforslag: Områdefornyelsen skal ikke gemme sig på rådhuset*, Politiken Byrum

Agger, A. & Löfgren, K. (2006): *How Democratic are Networks Based on Citizen Involvement? A Framework for Assessing the Democratic Effects of Networks*, Roskilde Universitet

Agger, A., Roy, P. & Leonardsen, Ø. (2016): *Sustaining areabased initiatives by developing appropriate "anchors": the role of social capital*, i *Planning Theory & Practice*, vol. 17, nr. 3

Agger, A. & Sørensen, E. (2018): *Managing collaborative innovation in public bureaucracies*, i *Planning Theory*, vol. 17, nr. 1

Agnew, J. A. (1987): *Place and politics: The geographical mediation of state and society*, Allen and Unwin

Alexander, E. R. (1996): *After Rationality: Towards a Contingency Theory for Planning*, i S. J. Mandelbaum, L. Mazza & R. W. Burchell (red.): *Explorations in Planning Theory*, Center for Urban Policy Research

Alexander, E. R. (2000): *Rationality revisited: Planning paradigms in a post-postmodernist perspective*, i *Journal of Planning Literature*, vol. 15, nr. 1

Alexander, E. R. (2016): *There is no planning—only planning practices: Notes for spatial planning theories*, i *Planning Theory*, vol. 15, nr. 1

Allmendinger, P. (2002): *Planning theory*, Palgrave

Allmendinger, P. & Tewdwr-Jones, M. (1997): *Mind the Gap: Planning Theory—Practice and the Translation of Knowledge into Action—A Comment on Alexander (1997)*, i *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science*, vol. 24, nr. 6

Allmendinger, P. & Tewdwr-Jones, M. (2002): *The Communicative Turn in Urban Planning: Unravelling Paradigmatic, Imperialistic and Moralistic Dimensions*, i *Space and Polity*, vol. 6, nr. 1

Als Research (2017): *Evaluering af metoderne i Københavns Kommunes områdefornyelser*, Københavns Kommune

Amdam, J. & Veggeland, N. (2011): *Teorier om samfunnsstyring og planlegging*, Universitetsforlaget

Andersen, A. U. (2018): *Translation in the architectural phenomenology of Christian Norberg-Schulz*, i *Architectural Research Quarterly*, vol. 22, nr. 1

Andersen, H. (1997): *Rasjonalitet*, i O. Korsnes, H. Andersen & T. Brante (red.): *Sosiologisk Leksikon*, Univesitetsforlaget

Andersen, H. L. (2015): *Community Health: Sundhedsfremmestrategier og planlægning i lokalsamfund*, Roskilde Universitet

Andersen, H. S., Bjørn, S., Clementsen, A., Gottschalk, G., Nielsen, H., Norvig, J., Scherg, R. H. & Suenson, V. (2009): *Evaluering af indsatsen i fem kvarterløftsområder 2002-2008*, Statens Byggeforskningsinstitut

Andersen, H. S., Bjørn, S., Nielsen, H. & Suenson, V. (2005): *Midtvejsstatus for fem kvarterløft*, Statens Byggeforskningsinstitut

Andersen, H. S. & Kielgast, L. (2003): *De syv første kvarterløft - Sammenfattende evaluering af udviklingen 1997-2002*, Statens Byggeforskningsinstitut

Andersen, H. S., Gottschalk, G., Jensen, J. O., Larsen, J. N., Mazanti, B., Storgaard, K. & Ærø, T. (2002): *Evaluering af lov om byfornyelse, Hovedrapport*, Statens Byggeforskningsinstitut

Andersen, J. (2007): *Empowermentperspektivet i planlægning*, i J. Andersen, A. Jensen, O. E. Hansen & K. A. Nielsen (red.): *Planlægning i teori og praksis: Et tværfagligt perspektiv*, Roskilde Universitetsforlag

Andersen, J. & Beck, A.-M. T. (2003): *Lokalsamfundsempowerment - et københavnsk casestudie*, Roskilde Universitet

- Andersen, J., Beck, A.-M. T., Fotel, T. N., Kristensen, C. J. & Larsen, J. E. (2003): *Empowerment i storbyens rum*, Gyldendal
- Andersen, J. & Fotel, T. N. (2002): *Kampen om byens rum*, i J. Andersen, A.-M. T. Beck, C. J. Kristensen & J. E. Larsen (red.): *Empowerment i storbyens rum: Et socialvidenskabeligt perspektiv*, Gyldendal
- Andersen, J. & Hovgaard, G. (2003): *Welfare and Urban Planning in Transition: A Copenhagen Case Study*, Roskilde Universitet
- Andersen, J., Larsen, J. E. & Schultz, I. (2003): *Steder, fællesskaber og identiteter i Kongens Enghave*, Roskilde Universitet
- Andersen, J. & Løve, F. von H. (2007): *Social kapital og empowermentprocesser i lokalsamfund*, i P. Hegedahl & S. L. Rosenmeier (red.): *Social kapital som teori og praksis*, Samfundslitteratur
- Andersen, J. & Nordgaard, T. (2002): *Kampen om rummet - om trafikpolitik og kvarterløft i Kgs. Enghave*, Roskilde Universitet
- Andersen, J. & Pløger, J. (2007a): *Social Innovation and Empowerment Strategies in Deprived Urban Areas in Denmark: Challenges for Urban and Regional Governance*, i A. Gallina & S. Villadsen (red.): *New Challenges and Opportunities for Local Development, Social Cohesion and Innovation*, Edit Press
- Andersen, J. & Pløger, J. (2007b): *The Dualism of Urban Governance in Denmark*, i European Planning Studies, vol. 15, nr. 10
- Andersen, J. & Pløger, J. (2009): *The Janus Face of Urban Governance in Denmark*, fra Cahiers du Centre de recherche sur les innovations sociales, Montreal Universitet
- Anderson, J. (2004): *Talking whilst walking: a geographical archaeology of knowledge*, i Area, vol. 36
- Aravot, I. (2002): *Back to Phenomenological Placemaking*, i Journal of Urban Design, vol. 7, nr. 2
- Arnstein, S. (1969): *Ladder of Citizen Participation*, i Journal of the American Institute of Planners, vol. 35, nr. 4
- Atkinson, P. & Coffey, A. (2011): *Analysing Documentary Realities*, i D. Silverman (red.): *Qualitative Research*, SAGE Publications
- Atkinson, R. (1998): *The Life Story Interview*, SAGE Publications
- Augé, M. (2008): *Non-places: Introduction to an anthropology of supermodernity*, Verso
- Bærenholdt, J. O. (2007): *At forbinde steder – turistoplevelser på farten*, i Nordisk Museologi, vol. 2

- Bærenholdt, J. O., Haldrup, M., Larsen, J. & Urry, J. (2004): *Performing Tourist Places*, Taylor and Francis
- Bailey, E., Devine-Wright, P. & Batel, S. (2016): *Using a narrative approach to understand place attachments and responses to power line proposals: The importance of life-place trajectories*, i *Journal of Environmental Psychology*, vol. 48
- Barber, M. (2016): *Alfred Schutz*, i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2011. udg.)
- Barnes, T. J. & Gregory, D. (1997): *Reading human geography: The poetics and politics of inquiry*, Arnold
- Baum, H. (1996): *Why the Rational Paradigm Persists: Tales from the Field*, *Journal of Planning Education and Research*, vol. 15, nr. 2
- Bayer, M., Frank, N. & Valerius, J. (2010): *Becoming an urban planner: A guide to careers in planning and urban design*, Wiley
- Beauregard, R. (2013): *The neglected places of practice*, *Planning Theory & Practice*, vol. 14, nr. 1
- Berger, P. & Luckmann, T. (2003): *Den sociale konstruktion af virkeligheden*, Akademisk Forlag
- Berliner, P. & Refby, M. H. (2004): *Community psykologi – en introduktion*, i Berliner, P. (red.): *Fællesskaber: En antologi om Community psykologi*, Frydenlund
- Berliner, P., Refby, M. H. & Hakesberg, S. (2005): *At fare vild – sammen*, Frydenlund
- Billo, E. & Mountz, A. (2016): *For institutional ethnography: Geographical approaches to institutions and the everyday*, i *Progress in Human Geography*, vol. 40, nr. 2
- Bogason, P. (2003a): *Den organisatoriske fragmentering af bystyret*, i K. Sehested (red.): *Bypolitik mellem hierarki og netværk*, Akademisk Forlag
- Bogason, P. (2003b): *Forvaltning og stat*, Systime
- Bohn, L. & Andersen, J. (2002): *Levevilkår og trafik i Kgs. Enghave - resultater af en spørgeskemaundersøgelse*, Roskilde Universitet
- Bohn, L. & Andersen, J. (2003): *Det er de andre, der kører – beboernes holdninger til trafik og levevilkår i Kgs. Enghave*, Roskilde Universitet
- Boligstat (2019a): *Byformyelse*, set d. 1.5.2019, fra http://boligstat.dk/SASStoredProcess/guest?&_PROGRAM=/Boligstat/Hovedmenu
- Boligstat (2019b): *Rammeforbrug*, set d. 1.5.2019, fra https://boligstat.dk/SASStoredProcess/guest?&_PROGRAM=/Boligstat/OutputFrontEnd&menu=3&beskriv=1

Bourdieu, P. (2003): *Participant Objectivation*, i Journal of the Royal Anthropological Institute, vol. 2.

Bourdieu, P. (2007): *Den praktiske sans*, Hans Reitzels Forlag

Bowen, G. A. (2009): *Document Analysis as a Qualitative Research Method*, i Qualitative Research Journal, vol. 9, nr. 2

Boxenbaum, E. & Pedersen, J. S. (2009): *Scandinavian institutionalism – a case of institutional work*, i T. B. Lawrence, R. Suddaby & B. Leca (red.): *Institutional Work*, Cambridge University Press

Bridger, J. C. (1997): *Community stories and their relevance to planning*, i Applied Behavioral Science Review, vol. 5, nr. 1

Bruner, J. (1987): *Life as Narrative*, i Social Research, vol. 54, nr. 1

Bruner, J. (1991): *The Narrative Construction of Reality*, i Critical Inquiry, vol. 18, nr. 1

Buttimer, A. (1976): *Grasping the Dynamism of Lifeworld*, i Annals of the Association of American Geographers, vol. 66, nr. 2

Cantrill, J. G. & Senecah, S. L. (2001): *Using the “sense of self-in-place” construct in the context of environmental policy-making and landscape planning*, i Environmental Science & Policy, vol. 4

Carpiano, R. M. (2009): *Come take a walk with me: The “Go-Along” interview as a novel method for studying the implications of place for health and well-being*, i Health & Place, vol. 15

Carte Blanche: *Time Woke Up In Darkness*, set d. 12.9.2015, fra
<http://www.cblanche.dk/time-woke-up/>

Casey, E. S. (1993): *Getting back into place: Toward a renewed understanding of the place-world*, Indiana University Press

Casey, E. S. (1997): *The fate of place: A philosophical history*, University of California Press

Casey, E. S. (2001a): *Between Geography and Philosophy: What Does It Mean to Be in the Place-World*, i Annals of the Association of American Geographers, vol. 91, nr. 4

Casey, E. S. (2001b): *On Habitus and Place: Responding to My Critics*, i Annals of the Association of American Geographers, vol. 91, nr. 4

Casey, E. S. (2010): *Hvordan man kommer fra rummet til stedet på ganske kort tid*, i D. Ringgaard & A.-M. Mai (red.): *Sted*, Aarhus Universitetsforlag

Cele, S. (2006): *Communicating Place: Methods for Understanding Children’s Experience of Place*, Stockholm Universitet

Certeau, M. de (1984): *The practice of everyday life*, University of California Press

- Chavis, D. M. & Wandersman, A. (1990): *Sense of community in the urban environment: A catalyst for participation and community development*, i American Journal of Community Psychology, vol. 18, nr. 1
- Checkel, J. T. & Katzenstein, P. J. (2009): *European Identity*, Cambridge University Press
- Ching, F. D. K. (2007): *Architecture: Form, Space, & Order*, Wiley
- Christensen, E. (2014): *Områdefornyelsen fortæller: 15 gode historier fra den belbhedsorienterede byfornyelse: eksempelsamling*, Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter
- Christensen, S. & Daugaard Jensen, P.-E. (2001): *Kontrol i det stille: Om magt og deltagelse*, Samfundslitteratur
- Christiansen, C. C. (2007): *Fortællinger i samfundsvidenskaberne*, i L. Fuglsang, P. Hagedorn-Rasmussen & P. B. Olsen (red.): *Teknikker i samfundsvidenskaberne*, Roskilde Universitetsforlag
- Clandinin, D. J. & Connelly, F. M. (2000): *Narrative inquiry: Experience and story in qualitative research*, Jossey-Bass
- Coffey, A. (2014): *Analysing Documents*, i U. Flick (red.): *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*, SAGE Publications
- Cold, J. (2015): *Kultur er kærlighed*, i Skt. K: Kulturen omkring Kulturcenter Kildevæld, vol. 4
- Collin, F. (2003): *Introduktion*, i P. Berger & T. Luckmann: *Den sociale konstruktion af virkeligheden*, Akademisk Forlag
- Corburn, J. (2003): *Bringing Local Knowledge into Environmental Decision Making*, i Journal of Planning Education and Research, vol. 22, nr. 4
- Cresswell, T. (2004): *Place: A Short Introduction*, Blackwell Pub
- Cresswell, T. (2014): *Place*, i R. Lee, N. Castree, R. Kitchin, V. Lawson, A. Paasi, C. Philo, S. Radcliffe, S. M. Roberts, C. Withers (red.): *The Sage Handbook of Human Geography*, SAGE Publications
- Cresswell, T. (2015): *Place: An Introduction*, Wiley Blackwell
- Cross, J. E. (2003): *Conceptualizing Community Attachment*, fra https://www.researchgate.net/publication/268273144_Conceptualizing_Community_Attachment
- Czarniawska, B. (2015): *Narratologi og feltstudier*, i S. Brinkmann & L. Tanggaard (red.): *Kvalitative metoder: En grundbog*, Hans Reitzels Forlag
- Czarniawska, B. & Joerges, B. (1996): *Travels of Ideas*, i B. Czarniawska & G. Sevón (red.): *Translating Organizational Change*, De Gruyter

- Czarniawska, B. & Sevón, G. (1996): *Introduction*, i B. Czarniawska & G. Sevón (red.): *Translating Organizational Change*, De Gruyter
- Czarniawska, B. & Sevón, G. (2005): *Translation Is a Vehicle, Imitation its Motor, and Fashion Sits at the Wheel*, i B. Czarniawska & G. Sevón (red.): *Global Ideas: How Ideas, Objects and Practices Travel in the Global Economy*, Liber & Copenhagen Business School Press
- Dahlberg, K., Dahlberg, H. & Nystrom, M. (2008): *Reflective lifeworld research*, Studentlitteratur AB
- Danmarks Metrologiske Institut (2011): *Skybrud over København*, set d. 15.6.2014, fra <https://www.dmi.dk/nyheder/arkiv/nyheder-2011/07/skybrud-over-koebenhavn-anden-udgave/>
- Davidoff, P. (1965): *Advocacy and Pluralism in Planning*, i Journal of the American Institute of Planners, vol. 31, nr. 4
- Davidoff, P. & Reiner, T. A. (1962): *A Choice Theory of Planning*, i Journal of the American Institute of Planners, vol. 28, nr. 2
- Davies, C. A. (2008): *Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others*, Routledge
- Davoudi, S. (2015): *Planning as practice of knowing*, i Planning Theory, vol. 14, nr. 3
- Davoudi, S. & Strange, I. (2009): *Conceptions of space and place in strategic spatial planning*, Routledge
- Dekker, K. (2007): *Social Capital, Neighbourhood Attachment and Participation in Distressed Urban Areas. A Case Study in The Hague and Utrecht, the Netherlands*, i Housing Studies, vol. 22, nr. 3
- Delaney, J. (2014): *Reassembling Policy Through Research: Reflections on Situating Policy Advocacy Through Research and Practice*, i The Professional Geographer, vol. 66, nr. 1
- Delica, K. N. & Larsen, T. S. (2017): *Historizing the production of territorial stigmatization: a review of the literature*, Roskilde Universitet
- Delica, K. N. & Larsen, T. S. (2019): *The production of territorial stigmatisation*, i City
- Den Store Danske (2015): *Kvarterløft*, set d. 22.10.2016, fra http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Geografi/Kulturgeografi/Bebyggelsesgeografi/kvarterloft
- Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (2013): *Introduction: The Disciplin and Practice of Qualitative Research*, i N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (red.): *The Landscape of Qualitative Research*, SAGE Publications
- Devault, M. L. (2006): *Introduction: What is Institutional Ethnography?*, i Social Problems, vol. 53, nr. 3

- Devos, T., Desmet, M. & Blust, S. De. (2017): *Valuating Narrative Accounts in Participatory Planning Processes*, i O. Devisch, L. Huybrechts & R. D. Ridder (2017): *Participatory Design Theory*, Taylor & Francis
- Dixon, J. & Durrheim, K. (2000): *Displacing place-identity: A discursive approach to locating self and others*, i British Journal of Social Psychology, vol 39
- Donohoe, J. (2017): *Place and Phenomenology*, Rowman and Littlefield International
- DR (2016): *Hammerslag*, sæson 2016, episode 4, fra <https://www.dr.dk/tv/se/hammerslag-2015-saes0n-2/hammerslag-2016-2/hammerslag-4-10-4#!/25:04>
- Dreyfus, H. L. & Rabinow, P. (1982): *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*, The Harvester Press Limited
- Duedahl, P. & Jacobsen, M. H. (2010): *Dokumentanalyse*, Syddansk Universitetsforlag
- Eberle, T. S. & Maeder, C. (2011): *Organizational Ethnography*, i D. Silverman (red.): *Qualitative Research*, SAGE Publications
- Ejrnæs, M., Gamst, B., Laursen, T. & Uggerhøj, L. (1997): *Socialt miljøarbejde i lokalsamfundet*, Hans Reitzels Forlag
- Elling, B. (2003): *Modernitetens Miljøpolitik*, Frydenlund
- Elling, B. (2007): *Miljøvurderinger*, i A. Jensen, J. Andersen, O. E. Hansen & K. A. Nielsen (red.): *Planlægning i teori og praksis: Et tværfagligt perspektiv*, Roskilde Universitetsforlag
- Emerson, R. M., Fretz, R. I. & Shaw, L. L. (1995): *Writing Ethnographic Fieldnotes*, The University of Chicago Press
- Engberg, L. A. (2000): *Reflexivity and political participation: A study of re-embedding strategies*, Samfundsøkonomi & Planlægning
- Engberg, L. A. (2003): *Konsensusstyring i kvarterløft*, i K. Sehested (red.): *Bypolitik mellem hierarki og netværk*, Akademisk Forlag
- Engberg, L. A. (2018): *Climate Adaptation and Citizens' Participation in Denmark: Experiences from Copenhagen*, i S. Hughes, E. K. Chu & S. G. Mason (red.): *Climate Change in Cities: Innovations in Multi-Level Governance*, Springer
- Engberg, L. A., Larsen, J. N. & Rohr, J. (2008): *Evaluering af områdefornyelse - Evaluering af lov om byfornyelse og byudvikling 2008*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Escobar, A. (2001): *Culture sits in places: Reflections on globalism and subaltern strategies of localization*, i Political Geography, vol. 20, nr. 2
- Evans, J. & Jones, P. (2011): *The walking interview: Methodology, mobility and place*, i Applied Geography, vol. 31

- Fainstein, S. S. (2012): *Planning Theory and the City*, i S. S. Fainstein & S. Campbell (red.): *Readings in planning theory*, Blackwell Publishers
- Fainstein, S. S. & Campbell, S. (2012a): *Introduction*, i S. S. Fainstein & S. Campbell (red.): *Readings in planning theory*, Wiley Blackwell
- Fainstein, S. S. & Campbell, S. (2012b): *Readings in planning theory*, Wiley Blackwell
- Fainstein, S. S. & Defilippis, J. (2016): *Introduction*, i S. S. Fainstein & J. Defilippis (red.): *Readings in planning theory*, Wiley Blackwell
- Fallov, M. A. (2010): *Community Capacity Building as the Route to Inclusion in Neighbourhood Regeneration?*, i International Journal of Urban and Regional Research, vol. 34, nr. 4
- Fallov, M. A. (2011): *The social capital-local community-neighbourhood configuration*, Aalborg Universitet
- Fallov, M. A. (2013): *Boligsocialt arbejde*, i J. Guldager & M. Skytte (red.): *Socialt arbejde - teorier og perspektiver*, Akademisk Forlag
- Fallov, M. A. (2014): *Capacities of participation and local inclusion: A double-edged sword*, i A.-L. Matthies & L. Uggerhøj (red.): *Participation, marginalization and welfare services: Concepts, politics and practices across european countries*, Ashgate
- Fallov, M. A. (2015): *Steder og affektive rum i lokalsamfundsarbejdet*, i M. Harder & M. A. Nissen (red.): *Socialt arbejde i en foranderlig verden*, Akademisk Forlag
- Fallov, M. A. (2017): *De boligsociale indsatser ser fra tidsmaskinen og helikopteren – historiske tendenser og nutidige styringsdilemmaer*, i L. G. Aner & B. Mazanti (red.): *Socialt arbejde i udsatte boligområder*, Hans Reitzels Forlag
- Faludi, A. (1973): *Planning theory*, Pergamon Press
- Feder, E. K. (2011): *Power/knowledge*, i D. Taylor (red.): *Michel Foucault: Key Concepts*, Acumen
- Ferguson, P. P. (1999): *Translator's Preface*, i P. Bourdieu (red.): *The Weight of the World*, Stanford University Press
- Finnegan, R. (1998): *Tales of the City – A Study of Narrative and Urban Life*, Cambridge University Press
- Fischer, F. & Forester, J. (1993): *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Duke University Press
- Fischer, F. & Gottweis, H. (2012): *The Argumentative Turn Revisited*, Duke University Press
- Flyvbjerg, B. (1991a): *Rationalitet og magt: Bind 1*, Akademisk Forlag
- Flyvbjerg, B. (1991b): *Rationalitet og magt: Bind 2*, Akademisk Forlag

- Flyvbjerg, B. (2001): *Making Social Science Matter: Why Social Inquiry Fails and How it Can Succeed Again*, Cambridge University Press
- Flyvbjerg, B. (2006): *Five Misunderstandings About Case-Study Research*, i *Qualitative Inquiry*, vol. 12, nr. 2
- Flyvbjerg, B. (2015): *Fem misforståelser om casestudiet*, i S. Brinkmann & L. Tanggaard (red.): *Kvalitative metoder*, Hans Reitzels Forlag
- Fontana, A. & Frey, J. H. (2005): *The Interview*, i N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (red.): *The SAGE Handbook of Qualitative Research*, SAGE Publications
- Forester, J. (1989): *Planning in the face of power*, University of California Press
- Forester, J. (1993): *Learning from Practice Stories: The Priority of Practical Judgement*, i J. Forester & F. Fischer (red.): *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Duke University Press
- Forester, J. (1999): *The deliberative practitioner*, MIT Press
- Forester, J. (2006): *Challenges of Deliberation and Participation*, i *Revue Les ateliers de l'éthique: The Ethics Forum*
- Forester, J. (2013): *Planning in the Face of Conflict*, Routledge
- Fotel, T. N. & Andersen, J. (2003): *Social mobilisering og forhandlingsplanlægning: kvarterløfter-faringer fra Kgs. Enghave*, i K. Sehested (red.): *Bypolitik mellem hierarki og netværk*, Akademisk Forlag
- Foucault, M. (1971): *Nietzsche, Genealogy, History*, i P. Rabinow (red.): *The Foucault Reader*, Pantheon Books
- Foucault, M. (2005): *Vidensarkæologien*, Forlaget Philosophia
- Foucault, M. & Rabinow, P. (1984): *Space, Knowledge and Power*, i P. Rabinow (red.): *The Foucault Reader*, Pantheon Books
- Frandsen, M. S. (2018): *Samskabelse som læreproces*, Roskilde Universitet
- Frederiksen, T. (2016): *Det er gået over al forventning*, set d. 3.4.2018, fra <https://minby.dk/2016/07/18/44125/det-er-gaaet-over-al-forventning/>
- Friedmann, J. (1987): *Planning in the public domain: from knowledge to action*, Princeton University Press
- Friedmann, J. (1996): *Two Centuries of Planning Theory: An Overview*, i S. J. Mandelbaum, L. Mazza & R. W. Burchell (red.): *Explorations in Planning Theory*, Transaction Publishers
- Friedmann, J. (2008): *The Uses of Planning Theory: A Bibliographic Essay*, i *Journal of Planning Education and Research*, vol. 28, nr. 2

- Friedmann, J. (2010): *Place and Place-Making in Cities*, i *Planning Theory & Practice*, vol. 11, nr. 2
- Gaardmand, A. (1993): *Danske byplanlægning 1938-1992*, Arkitektens Forlag
- Gallagher, S. (2012): *Phenomenology*, Palgrave Macmillan
- Gallagher, S. & Zahavi, D. (2012): *The phenomenological mind*, Routledge
- Gallent, N. & Robinson, S. (2012): *Neighbourhood Planning: Communities, networks and governance*, Policy Press
- Gaventa, J. & Cornwall, A. (2008): *Power and Knowledge*, i P. Reason & H. Bradbury (red.): *The Sage Handbook of Action Research*, SAGE Publications
- Geertz, C. (1973): *The Interpretation of Cultures*, Basic Books Inc
- Geertz, C. (1983): *Local knowledge*, Basic Books
- Gehl Architects (2014): *Forundersøgelsen for Omdannelsen af Størevejsområdet*, OMF Fuglekvarteret, Københavns Kommune
- Gehl, J. (1971): *Livet mellem busene*, Arkitektens Forlag
- Gill, R. (2011): *The shadow in organizational ethnography: moving beyond shadowing to spect-acting*, i *Qualitative Research in Organizations and Management*, vol. 6, nr. 2
- Gold, R. L. (1958): *Roles in Sociological Field Observations*, i *Social Forces*, vol. 36, nr. 3
- González, B. M. (2005): *Topophilia and Topophobia: The Home as an Evocative Place of Contradictory Emotions*, i *Space and Culture*, vol. 8, nr. 2
- Graham, S. & Healey, P. (2000): *Relational concepts of space and place: Issues for planning theory and practice*, i *Journal of Planning Literature*, vol. 14, nr. 4
- Greenspan, P. S. (1988): *Emotions and Reasons: An Inquiry into Emotional Justification*, Routledge
- Grunau, J.-P. & Schönwandt, W. L. (2010): *Dealing with Society's "Big Messes"*, i G. de Roo & E. A. Silva (red.): *A Planner's Encounter with Complexity*, Routledge
- Gunder, M., Madanipour, A. & Watson, V. (2018): *Planning Theory: An Introduction*, i M. Gunder, A. Madanipour & V. Watson (red.): *The Routledge Handbook of Planning Theory*, Routledge
- Hacking, I. (1979): *Michel Foucault's Immature Science*, i D. Owen (red.): *Michel Foucault*, Ashgate
- Hague, C. & Jenkins, P. (2005): *Place Identity, Participation and Planning*, Routledge
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (2007): *Ethnography*, Routledge

- Hansen, A. L. & Larsen, H. G. (2008): *Gentrification—Gentle or Traumatic? Urban Renewal Policies and Socioeconomic Transformations in Copenhagen*, i *Urban Studies*, vol. 45, nr. 12
- Hansen, A. L. & Larsen, H. G. (2009): *Herskabeliggørelse*, i *Geografisk Orientering*, vol. 39
- Hansen, A. L. & Larsen, H. G. (2012): *Retten til byen*, i M. Freudendal-Pedersen, J. Larsen & L. Koefoed (red.): *Byen i bevægelse: Mobilitet – politik – performativitet*, Roskilde Universitetsforlag
- Hansen, B. B. & Ingemann, J. H. (2016): *Forord*, i B. B. Hansen & J. H. Ingemann (red.): *At se verden i et sandkorn: om eksemplarisk metode*, Samfundslitteratur
- Hansen, E. (2005): *Indledning til Michel Foucaults Vidensarkæologien*, i Foucault, M.: *Vidensarkæologien*, Forlaget Philosophia
- Hansen, F. & Simonsen, K. (2004): *Geografiens videnskabsteori*, Roskilde Universitetsforlag
- Hansen, J. R. (2014a): *A bottom-up perspective on leadership of collaborative innovation in the public sector*, Aalborg Universitetsforlag
- Hansen, J. R. (2014b): *Bottom-up ledelse af samarbejdsdrevet innovation: Udsatte byområder i Københavns Kommune*, i P. Aagaard, E. Sørensen & J. Torfing (red.): *Samarbejdsdrevet innovation i praksis*, Djøf Forlag
- Hansen, J. V. (2008): *Bypolitik og velfærdsstat: politikker overfor "belastede" byområder i Danmark og Frankrig*, Roskilde Universitet
- Hansen, K. E. (2017): *Byfornyelse*, i *Den store danske*, Gyldendal
- Hansen, K. M. (2010): *Borgerinddragelse: et studie af borgerinddragelsen i regioner og kommuner*, Syddansk Universitetsforlag
- Harada, Y. & Jørgensen, G. (2016): *Area-based urban regeneration comparing Denmark and Japan*, i *Planning Practice & Research*, vol. 31, nr. 4
- Harman, Gilbert. (2004): *Practical Aspects of Theoretical Reasoning*, i A. R. Mele & P. Rawling (red.): *The Oxford Handbook of Rationality*, Oxford University Press
- Harman, Graham. (2009): *Dwelling With the Fourfold*, i *Space and Culture*, vol. 12
- Harvey, D. (1993): *From space to place and back again: Reflections on the condition of postmodernity*, i J. Bird, B. Curtis, T. Putnam, G. Robertson & L. Tickner (red.): *Mapping the futures*, Routledge
- Hastrup, K., Rubow, C. & Tjørnhøj-Thomsen, T. (2011): *Kulturanalyse*, Samfundslitteratur
- Hausenberg. (2010): *Alles Enghave: Et kreativt kraftcenter med sydhavnsånd*

Healey, P. (1993): *Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory*, i F. Fischer & J. F. Forester (red.): *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning*, Duke University Press

Healey, P. (1999): *Institutionalist Analysis, Communicative Planning, and Shaping Places*, i Journal of Planning Education and Research, vol. 19, nr. 2

Healey, P. (2001): *Towards a More Place-focused Planning System in Britain*, i A. Madanipour, A. Hull & P. Healey (red.): *The Governance of Place*, Routledge

Healey, P. (2004): *The Treatment of Space and Place in the New Strategic Spatial Planning in Europe*, i International Journal of Urban and Regional Research, vol. 28, nr. 1

Healey, P. (2005): *Editorial*, i Planning Theory & Practice, vol. 6, nr. 1

Healey, P. (2006): *Collaborative planning*, Palgrave Macmillan

Healey, P. (2007): *Urban complexity and spatial strategies*, Routledge

Healey, P. (2010): *Making better places*, Palgrave Macmillan

Healey, P. (2012): *Traditions of Planning Thought*, i S. S. Fainstein & S. Campbell (red.): *Readings in planning theory*, Wiley Blackwell

Heede, D. (2002): *Det tomme menneske: introduktion til Michel Foucault*, Museum Tusculanums Forlag

Heidegger, M. (1971): *Poetry, Language, Thought*, Harper Perennial Modern Classics

Heidegger, M. (2007): *Varen og tid*, Klim

Henriksen, C. S. (2002): *Den sociale status og udvikling på Indre Vesterbro*, Center for Alternativ Samfundsanalyse

Hermansen, F. D. (2013): *Formandens Klumme*, i Bispebjerg Bydelsavis, set d. 20.2.2016, fra https://issuu.com/bispebjerglokaludvalg/docs/bydelsavis_nov_2013

Hillier, J. (2001): *Imagined value: the poetics and politics of place*, i A. Madanipour, A. Hull & P. Healey (red.): *The Governance of Place*, Routledge

Hillier, J. (2008): *Plan(e) Speaking: a Multiplanar Theory of Spatial Planning*, i Planning Theory, vol. 7, nr. 1

Holten, M. & Riley, M. (2014): *Talking on the move: place-based interviewing with undergraduate students*, i Area, vol. 46, nr. 1

Howe, J. & Langdon, C. (2002): *Towards a Reflexive Planning Theory*, i Planning Theory, vol. 1, nr. 3.

Hulgård, L. & Bisballe, T. (2003): *Governance og social kapital - i krydsfeltet mellem sociale fællesskaber og politik*, i K. Sehested (red.): *Bypolitik - mellem hierarki og netværk*, Akademisk Forlag

- Hummon, D. M. (1992): *Community Attachment: Local Sentiment and Sense of Place*, i S. M. Low & I. Altman (red.): *Place Attachment*, Plenum Press
- Husserl, E. (1970): *The crisis of European sciences and transcendental phenomenology*, Northwestern University Press
- Innes, J. E. (1990): *Knowledge and public policy: the search for meaningful indicators*, Transaction Publishers
- Innes, J. E. (2014): *A turning point for planning theory? Overcoming dividing discourses*, Institute of Urban and Regional Development, University of California
- Innes, J. E. & Booher, D. E. (2000): *Public participation in planning new strategies for the 21st century*, Institute of Urban and Regional Development, University of California
- Innes, J. E. & Booher, D. E. (2010): *Planning with complexity: an introduction to collaborative rationality for public policy*, Routledge
- Innes, J. E. & Booher, D. E. (2015): *A turning point for planning theory? Overcoming dividing discourses*, Planning Theory, vol. 14, nr. 2
- Jackson, M. (1989): *Paths toward a clearing*, Indiana University Press
- Jackson, M. (1996): *Introduction: Phenomenology, radical empiricism, and anthropological critique*, i M. Jackson (red.): *Things as they are*, Indiana University Press
- Jacobs, J. (1961): *The Death and Life of Great American Cities*, Random House
- Järvinen, M. (2007): *Pierre Bourdieu*, i H. Andersen & L. B. Kaspersen (red.): *Klassiske og moderne samfundsteori*, Hans Reitzels Forlag
- Jensen, A. (2007): *En vilje til planlægning: Om styring via rationalitet, viden og praksis*, i A. Jensen, J. Andersen, O. E. Hansen & K. A. Nielsen (red.): *Planlægning i teori og praksis: Et tværfagligt perspektiv*, Roskilde Universitetsforlag
- Jensen, A., Andersen, J., Hansen, O. E. & Nielsen, K. A. (2007): *Planlægning i teori og praksis: Et tværfagligt perspektiv*, Roskilde Universitetsforlag
- Jensen, A. F. (2005): *Mellem ting: Foucaults filosofi*, Det lille forlag
- Jensen, J. O. (2014): *Solving local problems through local involvement? Experiences from Danish Urban Regeneration*, fra Nordic Urban and Housing Research Conference
- Jensen, J. O., Engberg, L. A., Forman, M. & Suensson, V. (2010): *Netværk og forankring i områdebaseret byformyelse*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Jensen, J. O. & Larsen, J. N. (2011): *Public-private collaboration in area-based urban regeneration*, fra European Urban Research Association 14th International Conference

- Jensen, J. O., Larsen, J. N. & Storgaard, K. (2011): *Generating private co-investments in area-based urban regeneration: Lessons from Denmark*, fra ERES Conference
- Jensen, J. O. & Pareja-Eastaway, M. (2018): *Integrating environmental sustainability in regeneration processes: a comparative analysis between ABIs in Copenhagen and Barcelona*, fra European network for housing research conference
- Jensen, J. O. & Storgaard, K. (2008): *Evaluering af helhedsorienteret byfornyelse – Delrapport under evaluering af lov om byfornyelse*, Statens Byggeforskningsinstitut
- John, C. St., Austin, D. M. & Baba, Y. (1986): *The question of community attachment revisited*, *Sociological Spectrum*, vol. 6, nr. 4
- Jones, P., Bunce, G., Evans, J., Gibbs, H. & Hein, J. R. (2008): *Exploring Space and Place With Walking Interviews*, i *Journal of Research Practice*, vol. 4, nr. 2
- Jørgensen, P. S. (1989): *Om kvalitative analyser – og deres gyldighed*, i *Nordisk Psykologi*, vol. 41, nr. 5
- Julean, D. (2016): *Why Architects See Things Differently: An Architectural Approach On Teaching Space Perception*, i *European Scientific Journal*, specialudgave
- Jupp, E. (2007): *Participation, Local Knowledge and Empowerment: Researching Public Space with Young People*, i *Environment and Planning A*, vol. 39, nr. 12
- Juul, S. (2012): *Nyere kritiske teori*, i S. Juul & K. B. Pedersen (red.): *Samfundsvidenskabernes videnskabsteori: En indføring*, Hans Reitzels Forlag
- Kagan, C., Duggan, K., Richards, M. & Siddiquee, A. (2011): *Community Psychology*, i P. R. Martin, F. M. Cheung, M. K. M. C. Knowles, J. B. Overmier & J. M. Prieto (red.): *LAAP Handbook of Applied Psychology*, Wiley
- Kalberg, S. (1980): *Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History*, i *American Journal of Sociology*, vol. 85, nr. 5
- Kaltenborn, B. P. & Williams, D. R. (2002): *The meaning of place: attachments to Femundsmarka National Park, Norway, among tourists and locals*, i *Norsk Geografisk Tidsskrift – Norwegian Journal of Geography*, vol. 56
- Kant Arkitekter: *Kildevældsskolen*, set d. 14.8.2018, fra <https://www.kant.dk/arkitektur/kildevaeldsskolen>
- Københavns Stadsarkiv: *Adelgade set fra Dronningens Tværgade*, set d. 16.9.2016, fra <https://www.kbharkiv.dk/udforsk/kobenhavn-for-og-nu/indre-by>
- Keith, M. & Pile, S. (1993): *Place and the Politics of Identity*, Routledge
- Keller, R. (2005a): *Analysing Discourse. An Approach From the Sociology of Knowledge*, i *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 6, nr. 3

- Keller, R. (2005b): *Wissenssoziologische Diskursanalyse: Grundlegung eines Forschungsprogramm*, VS-Verlag für Sozialwissenschaften
- Keller, R. (2011): *The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD)*, i Hum Stud, vol. 34
- Keller, R. (2012): *Entering Discourses: A New Agenda for Qualitative Research and Sociology of Knowledge*, i Qualitative Sociology Review, vol. 8, nr. 2
- Keller, R. (2015): *Doing Discourse Research: An Introduction for Social Scientists*, SAGE Publications
- Kendall, G. & Wickham, G. (1999): *Using Foucault's Methods*, SAGE Publications
- Kennedy, D. (1979): *Michel Foucault: The Archaeology and Sociology of Knowledge*, i Theory and Society, vol. 8, nr. 2
- Kesby, M. (2007): *Spatialising Participatory Approaches: The Contribution of Geography to a Mature Debate*, i Environment and Planning A, vol. 39, nr. 12
- Kinney, P. (2017): *Walking Interviews*, i Social Research Update, vol 67
- Kjeldsen, K., Schelde, J. R., Andersen, M. A. & Holm, M. J. (2012): *New Nordic: Architecture & Identity*, Louisiana Museum of Modern Art
- Klimakvarter (-a): *Haralds Plads*, set d. 5.9.2019, fra <http://klimakvarter.dk/projekt/haralds-plads/>, Københavns Kommune
- Klimakvarter (-b): *Tåsinge Plads*, set d. 5.9.2019, fra <http://klimakvarter.dk/projekt/tasinge-plads/>, Københavns Kommune
- Klimakvarter (2013): *Københavns første klimakvarter*, Københavns Kommune
- Københavns Kommune (2011): *Politik for udsatte byområder*, Københavns Kommune
- Københavns Kommune (2014): *Byens Styre*, Københavns Kommune
- Københavns Kommune (2017): *Politik for udsatte byområder*, Københavns Kommune.
- Koefoed, L. & Simonsen, K. (2010): *Den fremmede, byen og nationen*, Samfundslitteratur
- Krause-Jensen, E. (1978): *Viden og magt*, Rhodos
- Kristensen, F. B. (2018): *Borgerlige vil nedlægge områdeformylers satellitkontorer: København bruger for mange penge på borgerinddragelse*, Politiken Byrum, set d. 24.4.2019, fra <https://politiken-byrum.dk/Nyheder/art6690709/Kobenhavn-bruger-for-mange-penge-pa-borgerinddragelse>
- Kristiansen, R. & Nyseth, T. (2012): *Eksperimentell planlegging*, i N. Aarsæther, E. Falleth, T. Nyseth & R. Kristiansen (red.): *Utfordringer for norsk planlegging*, Cappelen Damm
- Kristiansen, S. & Krogstrup, H. K. (2015): *Deltagende observation*, Hans Reitzels Forlag

- Kruger, L. E. (2008): *Chapter 1: An Introduction to Place-Based Planning*, i *Place-Based Planning: Innovations and Applications From Four Western Forests*
- Kruger, L. E. & Williams, D. (2007): *Place and place-based planning, fra Proceedings: National workshop on recreation research and management*, fra <https://www.treearch.fs.fed.us/pubs/28620>
- Krumholz, N. (1982): *A Retrospective View of Equity Planning: Cleveland 1969–1979*, i *Journal of the American Planning Association*, vol. 48, nr. 2
- Kusenbach, M. (2003): *Street phenomenology: The go-along as ethnographic research tool*, i *Ethnography*, vol. 4, nr. 3
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2015): *InterViews*, Sage Publications
- Larsen, J. (2008): *Practices and Flows of Digital Photography: An Ethnographic Framework*, i *Mobilities*, vol. 3, nr. 1
- Larsen, J. N. (2013): *Area-based approaches to urban regeneration: innovation in vain? A comparison of evidence from the UK and Denmark*, i M. E. Leary & J. McCarthy (red.): *The Routledge Companion to Urban Regeneration*, Routledge
- Larsen, J. N., Andersen, H. S. & Kielgast, L. (2003): *Kvarterløft i Danmark - Integreret byfornyelse i syv danske bydele 1997-2002*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Larsen, J. N. & Engberg, L. A. (2011): *Organisational change and knowledge management in urban regeneration planning*, i *Danish Journal of Geoinformatics and Land Management*, vol. 46, nr. 1
- Larsen, J. N. & Jensen, J. O. (2009): *Why would firms engage in urban regeneration projects?*, fra Nordisk Samfundsvidenskabelig By- og Boligforsker Konference
- Laursen, T. (1997): *Socialt miljøarbejde - historisk set*, i M. Ejrnæs, B. Gamst, T. Laursen & L. Uggerhøj (red.): *Socialt miljøarbejde i lokalsamfundet*, Hans Reitzels Forlag
- Lawless, P. (2004): *Locating and Explaining Area-Based Urban Initiatives: New Deal for Communities in England*, i *Environment and Planning C: Politics and Space*, vol. 22, nr. 3
- Lawson, B. (2001): *The Language of Space*, Architectural Press
- Leary, M. E. & McCarthy, J. (2013): *The Routledge Companion to Urban Regeneration*, Routledge
- Lefebvre, H. (2004): *Rhythmanalysis: space, time, and everyday life*, Continuum
- Lefebvre, H. (2010): *Set fra vinduet*, i A.-M. Mai & R. Dan (red.): *Sted*, Aarhus Universitetsforlag
- Leonardsen, Ø. (2013): *Forankring af forandring i Sundholmskvarteret*, Professionshøjskolen Metropol

- Leonardsen, Ø. (2015): *Fælledskaber og fællesskaber*, Byplan Nyt
- Lewicka, M. (2005): *Ways to make people active: The role of place attachment, cultural capital, and neighborhood ties*, i *Journal of Environmental Psychology*, vol. 25, nr. 4
- Lewicka, M. (2011): *Place attachment: How far have we come in the last 40 years?*, i *Journal of Environmental Psychology*, vol. 31, nr. 3
- Lewis, M. & Staehler, T. (2010): *Phenomenology: an introduction*, Continuum
- Liamputtong, P. & Ezzy, D. (2005): *Qualitative Research Methods*, Oxford University Press
- Lincoln, Y. S. & Guba, E. G. (1985): *Naturalistic Inquiry*, SAGE Publications
- Lindsay, R. S. (2014): *Klimakvarteret - Klimatilpasning i øjenhøjde*, i E. Christensen (red.): *Områdeformnyelsen fortæller*, Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter
- Lombard, M. (2013): *Using auto-photography to understand place: reflections from research in urban informal settlements in Mexico*, i *Area*, vol. 45, nr. 1
- Longhofer, J., Floersch, J. & Hoy, J. (2012): *Qualitative Methods for Practice Research*, Oxford Scholarship Online
- Longhofer, J. L. & Floersch, J. (2004): *The Phenomenological Practice Gap: Practice Guidelines, Evaluation, and Clinical Judgment*, i *Qualitative Social Work*, vol. 3, nr. 4
- Loukaki, A. (1997): *Whose Genius Loci?: Contrasting Interpretations of the "Sacred Rock of the Athenian Acropolis"*, i *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 87, nr. 2
- Low, S. M. & Altman, I. (1992a): *Place Attachment: A Conceptual Inquiry*, i S. M. Low & I. Altman (red.): *Place Attachment*, Springer
- Low, S. M. & Altman, I. (1992b): *Place Attachment*, Springer.
- Lynch, M. (2000): *Against Reflexivity as an Academic Virtue and Source of Privileged Knowledge*, i *Theory, Culture & Society*, vol. 17, nr. 3
- Lynggaard, K. (2010): *Dokumentanalyse*, i S. Brinkmann & L. Tanggaard (red.): *Kvalitative metoder*, Hans Reitzels Forlag
- Mac, A. (2005): *Institutionelle teorier inden for sociologi*, i K. Nielsen (red.): *Institutionel teori*, Roskilde Universitetsforlag
- MacCallum, D. (2008): *Participatory Planning and Means-Ends Rationality: A Translation Problem*, i *Planning Theory & Practice*, vol. 9, nr. 3
- Madanipour, A. (2001): *Multiple Meanings of Space and the Need for a Dynamic Perspective*, i A. Madanipour, A. Hull & P. Healey (red.): *The Governance of Place*, Routledge
- Madanipour, A., Hull, A. & Healey, P. (2001a): *Introduction*, i A. Madanipour, A. Hull & P. Healey (red.): *The Governance of Place*, Routledge

- Madanipour, A., Hull, A. & Healey, P. (2001b): *The governance of place: space and planning processes*, Routledge
- Madsen, H. H. (1987): *København*, Nordisk Forlag
- Mager, C. & Laurent, M. (2015): *Tales of the City*, Articulo
- Maginn, P. J. (2007): *Towards more effective community participation in urban regeneration: the potential of collaborative planning and applied ethnography*, i *Qualitative Research*, vol. 7, nr. 1
- Makkreel, R. (2016): *Wilhelm Dilthey*, i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, set d. 17.3.2017, fra <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/dilthey/>
- Malpas, J. (1999): *Place and experience*, Cambridge University Press
- Malpas, J. (2006): *Heidegger's Topology*, Massachusetts Institute of Technology
- Malpas, J. (2012): *Heidegger and the Thinking of Place*, Massachusetts Institute of Technology
- Manen, M. van (1977): *Linking Ways of Knowing with Ways of Being Practical*, i *Curriculum Inquiry*, vol. 6, nr. 3
- Manen, M. van (1990): *Researching lived experience*, State University of New York Press
- Manuel, J., Vigar, G., Bartindale, T. & Comber, R. (2017): *Participatory Media: Creating Spaces for Storytelling in Neighbourhood Planning*, fra ACM CHI Conference on Human Factors in Computing Systems
- Manzo, L. C. (2003): *Beyond house and haven: toward a revisioning of emotional relationships with places*, i *Journal of Environmental Psychology*, vol. 23
- Manzo, L. C. (2006): *For better or worse: Exploring multiple dimensions of place meaning*, i *Journal of Environmental Psychology*, vol. 25
- Manzo, L. C. (2014): *Exploring the Shadow Side: Place Attachment in the Context of Stigma, Displacement, and Social Housing*, i L. C. Manzo & P. Devine-Wright (red.): *Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications*, Routledge
- Manzo, L. C. & Devine-Wright, P. (2014): *Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications*, Routledge
- Manzo, L. C. & Perkins, D. (2006): *Finding Common Ground: The Importance of Place Attachment to Community Participation and Planning*, i *Journal of Planning Literature*, vol. 20, nr. 4
- Marcuse, P. (2012): *The Three Historic Currents of City Planning*, i G. Bridge & S. Watson (red.): *The New Blackwell Companion to the City*, Wiley-Blackwell
- Martinsen, T. (2011): *Vores fundamentale tilgang til steder*, set d. 3.5.2015, fra <http://stedsans.dk/vores-fundamentale-tilgang-til-steder/>
- Martinsen, T. (2012): *Stedsans i byplanlægningen*, Jylland-Posten

- Massey, D. (1991): *A Globale Sense of Place*, i *Maxism Today*, vol. 18
- Massey, D. (1993): *Power-geometry and a progressive sense of place*, i J. Bird, B. Curtis, T. Putnam, G. Robertson & L. Tickner (red.): *Mapping the futures*, Routledge
- Massey, D. (1994): *Space, Place and Gender*, University of Minnesota Press
- Massey, D. (2005): *For Space*, SAGE Publications
- Massey, D. & Jess, P. M. (1995): *A place in the world?*, Oxford University Press i samarbejde med Open University
- Mazanti, B. (2002): *Fortællinger fra et sted*, Aalborg Universitet
- Mazanti, B. (2004): *Stedsidentitet og bypolitik*, i H. S. Andersen & H. T. Andersen (red.): *Den mangfoldige by*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Mazanti, B. & Henriksen, C. S. (1997): *Byfornyelsen på Indre Vesterbro*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Mazanti, B. & Pløger, J. (1999): *Stedet i plural - den suburbane zone*, i *Sosiologi i Dag*, vol. 4
- Mazanti, B. & Pløger, J. (2003): *Community planning - From politicised places to lived spaces*, i *Journal of Housing and the Built Environment*, vol. 18
- McClay, W. M. (red.) (2014): *Why place matters*, Encounter Books.
- McGuirk, P. M. (2001): *Situating Communicative Planning Theory: Context, Power, and Knowledge*, i *Environment and Planning A*, vol. 33, nr. 2
- McLaverly, P. (2002): *Is Public Participation a Good Thing*, i P. McLaverly (red.): *Public Participation and Innovations in Community Governance*, Ashgate.
- McMillan, D. W. & Chavis, D. M. (1986): *Sense of Community: A Definition and Theory*, i *Journal of Community Psychology*, vol. 14, nr. 1
- McNay, L. (2013): *Foucault: A Critical Introduction*, Polity Press
- Mele, A. R. & Rawlings, P. (2004): *Introduction*, i A. R. Mele & P. Rawlings (red.): *Oxford Handbook of Rationality*, Oxford University Press
- Melkunaite, L. & Guay, F. (2016a): *Resilient City: Opportunities for Cooperation*, fra IAIA 16 Resilience and Sustainability
- Melkunaite, L. & Guay, F. (2016b): *When civil protection meets urban planning: conceptualising a resilient city development process*, fra 11 International th Conference on Urban Regeneration and Sustainability
- Merleau-Ponty, M. (2009): *Kroppens fenomenologi*, Det lille forlag
- Metzger, J. T. (1996): *The Theory and Practice of Equity Planning: An Annotated Bibliography*, i *Journal of Planning Literature*, vol. 11, nr. 1

- Meyer, R. (2006): *Visiting Relatives: Current Developments in the New Sociology of Knowledge*, i *Organization*, vol. 13, nr. 5
- Meyer, R. (2008): *New Sociology of Knowledge: Historical Legacy and Contributions to Current Debates in Institutional Research*, i R. Greenwood, C. Oliver, R. Suddaby & K. Sahlin (red.): *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*, SAGE Publications
- Miles, M. B., Huberman, A. M. & Saldaña, J. (2014): *Qualitative Data Analysis*, SAGE Publications
- Mills, C. W. (2000): *Den sociologiske fantasi*, Hans Reitzels Forlag
- Miljø- og Energiministeriet (1996): *Bydelsatlas Nørrebro*
- Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter (2013): *Byformyelsesatlas DK2*
- Moran, D. (2000): *Introduction to phenomenology*, Routledge
- Moritsugu, J., Vera, E., Wong, F. Y. & Duffy, K. G. (2015): *Community Psychology*, Taylor and Francis
- Mortensen, J. (2013): *Livsverden og fænomenologi i moderne sociologi*, Frydenlund
- Mugerauer, R. (1994): *Interpretations on Behalf of Place*, State University of New York Press
- Munday, J. (2016): *Introducing Translation Studies*, Routledge
- Munk, A. (1998): *Kvarterløft - perspektiver og praksis*, set d. 6.6.2018, fra <https://kvarterhuset.kolding.dk/kvarterloft-perspektiver-og-praksis>
- Mølskov, R. (2014): *Mozarts Plads spillede op*, set d. 2.5.2015, fra <https://minby.dk/2014/09/03/mozarts-plads-spillede-op/>
- Netudgaven. (2014): *En kærlighedserklæring til Nordvest*, set d. 13.12.2016, fra <https://netudgaven.dk/2014/06/en-kaerlighedserklaering-til-nordvest/>
- Nielsen, K. (2005): *Institutionelle tilgange i samfundsvidenskaberne*, i K. Nielsen (red.): *Institutionel teori*, Roskilde Universitetsforlag
- Nielsen, K. S. (2004): *Fortællinger i organisationer: Narrativ praksis*, Hans Reitzels Forlag
- Norberg-Schulz, C. (1979): *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*, Rizzoli
- Nørrebro Nordvest Bladet (2019): *Nu starter anlægsarbejdet på Størevej*, set d. 22.11.2019, fra <https://minby.dk/2019/06/20/126657/nu-starter-anlaegsarbejdet-paa-staerevej/>
- Nyseth, T., Ringholm, T. & Agger, A. (2018): *Innovative forms of citizen participation at the fringe of the formal planning system*, i *Urban Planning*, vol. 3, nr. 4
- Økonomi- og Indenrigsministeriet (2018): *Bekendtgørelse af lov om kommunernes styrelse*, set d. 9.12.2018, fra <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=202173>

OMF Fuglekvarteret (2012a): *Kvarterplan Områdefornyelse Fuglekvarteret*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2012b): *Projektchefen: "Glad for at være tilbage"*, i Bydelsavisen Bispebjerg, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2013a): *Fotokonkurrence*, set d. 10.12.2019, fra https://www.facebook.com/events/519535401415535/?active_tab=about, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2013b): *Fotokonkurrence Områdefornyelse Fuglekvarteret*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2013c): *Projektbeskrivelse, Starevej, Fuglekvarteret 2013*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2014): *Referat fra styregruppemøde SG 04/2014*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015a): *Ansøgning til Fuglefrø - Karneval på Svanevej*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015b): *Byvandring ved Omdannelse af Starevejsområdet*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015c): *Første statusrapport*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015d): *Fra ikke sted til vigtigt sted*, i Bydelsavisen Bispebjerg, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015e): *Helhedsplan for omdannelse af Starevejsområdet*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015f): *Oplæg til Hvad er god byudvikling i Nordvest?*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015g): *Program for omdannelse af Starevejsområdet*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015h): *Program for omdannelse af Starevejsområdet*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015i): *Referat af styregruppemøde SG 02/2015*, Københavns Kommune.

OMF Fuglekvarteret (2015j): *Udkast: Program: Omdannelse af Starevejsområdet*, Københavns Kommune

OMF Fuglekvarteret (2015k): *Hvad er god byudvikling i Nordvest?*, i Bydelsavisen Bispebjerg, Københavns Kommune

- OMF Fuglekvarteret (2016a): *Op på cyklen*, Københavns Kommune
- OMF Fuglekvarteret (2016b): *Vores Cykelkvarter*, Københavns Kommune
- OMF Fuglekvarteret (2018): *Slutevaluering af Områdefornyelse Fuglekvarteret*, Københavns Kommune
- OMF Indre Nørrebro: *Rabarberbladet*, set d. 11.9.2018, fra <http://rabarberbladet.dk/>
- OMF Indre Nørrebro (2014): *Kvarterplan Områdefornyelse Indre Nørrebro*, Københavns Kommune
- OMF Indre Nørrebro (2015): *Hjem til Blågården*, set d. 11.9.2018, fra <https://www.hoert.dk/hjemtilblaagaarden/>
- OMF Kulbanekvarteret (2018): *Fortællinger fra Kulbanekvarteret*, set d. 11.9.2018, fra <https://www.facebook.com/kulbanekvarteret/posts/har-du-hørt-de-ti-fortællinger-fra-kulbanekvarteret-hvordan-er-det-at-være-ung-i/1030962230392126/>
- OMF Skt. Kjelds Kvarter (2011): *Kvarterplan Områdefornyelse Skt. Kjelds Kvarter*, Københavns Kommune
- OMF Skt. Kjelds Kvarter (2012): *Kulturcenter: Laboratorium for udvikling af det gode og aktive hverdagsliv*, Københavns Kommune
- OMF Skt. Kjelds Kvarter (2013): *Orientering om statusevaluering for områdefornyelsen i Skt. Kjelds Kvarter*, Københavns Kommune, set d. 19.9.2019, fra <https://www.kk.dk/sites/default/files/edoc/0f0191b7-99e2-42ce-8df3-27fd36cb2102/4bec4945-b6d6-4924-abca-b48680936bee/Attachments/10279382-10008281-1.PDF>
- OMF Skt. Kjelds Kvarter (2015): *Tåsinge Plads*, Københavns Kommune
- OMF Skt. Kjelds Kvarter (2018): *Mail fra KPB*, d. 20.10.2018, Københavns Kommune
- OMF Sydhavnen (2014a): *18.09.2014_Referat for workshop Livet mellem Husene B*, Københavns Kommune
- OMF Sydhavnen (2014b): *Drejebog for forandringsstrategi*, Københavns Kommune
- OMF Sydhavnen (2014c): *Drejebog for møde 1*, Københavns Kommune
- OMF Sydhavnen (2014d): *Drejebog for møde 2*, Københavns Kommune
- OMF Sydhavnen (2014e): *Drejebog for møde 3*, Københavns Kommune
- OMF Sydhavnen (2014f): *Køreplan for 6. sept.*, Københavns Kommune
- OMF Sydhavnen (2014g): *Mail fra EFB*, d. 18.8.2014, Københavns Kommune
- OMF Sydhavnen (2014h): *Mail fra JSK*, d. 28.09.2014, Københavns Kommune
- OMF Sydhavnen (2014i): *ØL i mail tilsendt af BBJ*, d. 1.12.2014, Københavns Kommune

OMF Sydhavnen (2014j): *Områdeformyelse Sydhavnen: Den forudgående proces*, Københavns Kommune

OMF Sydhavnen (2014k): *Områdeformyelsen Sydhavnen - den forudgående proces*, Københavns Kommune

OMF Sydhavnen (2014l): *Opdeling af postkort*, Facebook, Københavns Kommune, set d. 19.9.2019, fra <https://www.facebook.com/omraadeformyelsesyddhavnen/photos/a.366488066837199/375265985959407/?type=3&theater>

OMF Sydhavnen (2014m): *Postkort*, Københavns Kommune

OMF Sydhavnen (2014n): *Præsentation ved workshops*, Københavns Kommune

OMF Sydhavnen (2014o): *Sydhavnen: Status maj 2014*, Københavns Kommune

OMF Sydhavnen (2014p): *Sydhavnsfortællingen // Byvandring*, Københavns Kommune, set d. 19.9.2019, fra <https://www.facebook.com/events/344231249089827/permalink/346734832172802/>

OMF Sydhavnen (2014q): *Vedtagter for Områdeformyelse Sydhavnen*, Københavns Kommune

OMF Sydhavnen (2015): *Kvarterplan Områdeformyelse Sydhavnen*, Københavns Kommune

OMF Sydhavnen (2018): *Havnefar*, Facebook, Københavns Kommune, set d. 19.9.2019, fra https://www.facebook.com/omraadeformyelsesyddhavnen/posts/991458417673491?comment_id=991998904286109&reply_comment_id=998939970258669&comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22R3%22%7D

Ordnet: *Kontinuum*, set d. 14.9.2019, fra <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=kontinuum>

Orford, J. (2008): *Community Psychology's Core Values: Empowerment, Liberation and Social Justice*, i J. Orford (red.): *Community Psychology*, Wiley

Overgaard, S. & Zahavi, D. (2009): *Phenomenological Sociology: The Subjectivity of Everyday Life*, i M. H. Jacobsen (red.): *Encountering the Everyday: An Introduction to the Sociologies of the Unnoticed*, Palgrave Macmillan

Pedersen, T. H. (2016): *Klimatilpasningens rumligheder*, Roskilde Universitet

Petersen, L. A. (2014): *Videnssociologien - viden og samfund hos Mannheim, Merton og Berger og Luckmann*, i A. Esmark, C. B. Laustsen & N. Å. Andersen (red.): *Socialkonstruktivistiske analysestrategier*, Roskilde Universitetsforlag

Pink, S. (2009): *Doing Sensory Ethnography*, SAGE Publications

Pink, S. (2013): *Doing Visual Ethnography*, SAGE Publications

Pløger, J. (1999): *"Det lokale" som grundlag for bypolitikken - en illusion?*, i Samfundsøkonomen, vol. 7

Pløger, J. (2001): *Public Participation and the Art of Governance*, i Environment and Planning B: Planning and Design, vol. 28, nr. 2

Pløger, J. (2004a): *Planlægning i en kompleks og plural verden – og for den meningsfulde by*, i H. S. Andersen & H. T. Andersen (red.): *Den mangfoldige by*, Statens Byggeforskningsinstitut

Pløger, J. (2004b): *Senmoderne byliv – byen som levet og forestillet*, i H. S. Andersen & H. T. Andersen (red.): *Den mangfoldige by*, Statens Byggeforskningsinstitut.

Pløger, J. (2004c): *Strife: Urban Planning and Agonism*, i Planning Theory, vol. 3, nr. 1

Polleta, F., Chen, P. C. B., Gardner, B. G. & Motes, A. (2011): *The Sociology of Storytelling*, i Annual Review of Sociology, vol. 37

Post, S. & Simonsen, L. (2014): *Postkort fra Nordvest*, By på ny

Poulsen, B. (2016): *Semistrukturerede interviews*, i C. J. Kristensen & M. A. Hussain (red.): *Metoder i samfundsvidenskaber*, Samfundslitteratur

Powell, J. (2002): *Archaeology, and Genealogy: Developments in Foucauldian Gerontology*, i Sincronia: Journal of Social Sciences and Humanities, vol. 5, nr. 1

Prado, C. G. (1995): *Starting with Foucault: An Introduction to Genealogy*, Westview Press

Pred, A. (1984): *Place as Historically Contingent Process: Structuration and the Time- Geography of Becoming Places*, i Annals of the Association of American Geographers, vol. 74, nr. 2

Price, P. L. (2004): *Dry place: landscapes of belonging and exclusion*, University of Minnesota Press

Project for Public Spaces (2007): *Placemaking and the Future of Cities*, set d. 21.5.2017, fra https://www.pps.org/reference/what_is_placemaking/

Proshansky, H. M., Fabian, A. K. & Kaminoff, R. (1983): *Place-identity: Physical world socialization of the self*, i Journal of Environmental Psychology, vol. 3

Pstross, M., Talmage, C. A. & Knopf, R. C. (2014): *A story about storytelling: enhancement of community participation through catalytic storytelling*, i Community Development, vol. 45, nr. 5

Raffnsøe, S., Gudmand-Høyer, M. & Thaning, M. S. (2008): *Foucault*, Samfundslitteratur

Rannila, P. & Loivaranta, T. (2015): *Planning as Dramaturgy: Agonistic Approaches to Spatial Enactment*, i International Journal of Urban and Regional Research, vol. 39, nr. 4

Rasborg, K. (2004): *Socialkonstruktivismen i klassisk og moderne sociologi*, i L. Fuglsang & P. B. Olsen (red.): *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne*, Roskilde Universitetsforlag

Rasmussen, S. E. (1969): *København*, G. E. C. Gads Forlag

- Realdania: *Stedet Tæller*, set d. 6.2.2017, fra <http://www.stedet-taeller.dk/>
- Reckwitz, A. (2002): *Toward a Theory of Social Practices: A Development in Culturalist Theorizing*, i *European Journal of Social Theory*, vol. 5, nr. 2
- Relph, E. (1976a): *Place and placelessness*, Pion
- Relph, E. (1976b): *The Phenomenological Foundations of Geography*, Discussion Paper No. 21
- Relph, E. (1993): *Modernity and the Reclamation of Place*, i D. Seamon (red.): *Dwelling, Seeing, and Designing: Toward a Phenomenological Ecology*, State University of New York Press
- Ricoeur, P. (1990): *Time and Narrative vol. 3*, University of California Press
- Riessman, C. K. (1993): *Narrative analysis*, SAGE Publications
- Rifbjerg, K. (2011): *Stederne*, Gyldendal
- Riley, R. (1992): *Attachment to the Ordinary Landscape*, i S. M. Low & I. Altman (red.): *Place Attachment*, Plenum Press
- Ringgaard, D. (2010). *Stedssans*, Aarhus Universitetsforlag
- Roberts, P. & Sykes, H. (2000): *Urban Regeneration: A Handbook*, SAGE Publications
- Rødgaard, M. (2015): *Få indflydelse på dit kvarter*, i Nørrebro Nordvest Bladet, set d. 14.5.2015, fra <https://minby.dk/2015/03/04/29547/faa-indflydelse-paa-dit-kvarter/>
- Roo, G. de. (2010): *Planning and Complexity: An Introduction*, i G. de Roo & E. A. Silva (red.): *A Planner's Encounter with Complexity*, Routledge
- Rose, G. (1993): *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*, Wiley
- Rosenthal, G. (1993): *Reconstruction of Life Stories: Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews*, i R. Josselson & A. Lieblich (red.): *The Narrative Study of Lives*, SAGE Publications
- Roy, P. (2018): "Welcome in my backyard"...but on my terms: making sense of homeless exclusion from renewed urban spaces in Copenhagen, i *GeoJournal*, vol. 83
- Russell, L. (2017): *Introduction*, i J. Reid & L. Russell (red.): *Perspectives on and from Institutional Ethnography*, i Emerald Publishing Limited
- Rydin, Y. (2007): *Re-Examining the Role of Knowledge Within Planning Theory*, i *Planning Theory*, vol. 6, nr. 1
- Sack, R. D. (1993): *The Power of Place and Space*, i *Geographical Review*, vol. 83, nr. 3
- Sack, R. D. (2003): *A Geographical Guide to the Real and the Good*, Routledge
- Sandercock, L. (1998): *Towards cosmopolis : planning for multicultural cities*, Wiley
- Sandercock, L. (2003a): *Cosmopolis II: mongrel cities in the 21st century*, Continuum

Sandercock, L. (2003b): *Out of the Closet: The Importance of Stories and Storytelling in Planning Practice*, i *Planning Theory & Practice*, vol. 4, nr. 1

Sandercock, L. (2004): *Towards a Planning Imagination for the 21st Century*, i *Journal of the American Planning Association*, vol. 70, nr. 2

Sandercock, L. (2010): *From the Campfire to the Computer: An Epistemology of Multiplicity and the Story Turn in Planning*, i L. Sandercock & G. Attili (red.): *Multimedia Explorations in Urban Policy and Planning*, Springer

Sandercock, L. & Attili, G. (2010): *Multimedia explorations in urban policy and planning*, Springer

Santiago-Delefosse, M. & Carral, M. del R. (2015): *The Life-World and Its Multiple Realities: Alfred Schütz's Contribution to the Understanding of the Experience of Illness*, i *Psychology*, vol. 6

Sarkissian, W., Hurford, D. & Wenman, C. (2010): *Creative community planning*, Earthscan

Scannell, L. & Gifford, R. (2010): *Defining place attachment: A tripartite organizing framework*, i *Journal of Environmental Psychology*, vol. 30

Scheuer, J. D. (2006): *Om oversættelse af oversættelsesbegrebet - en analyse af de skandinaviske ny-institutionalisters oversættelse af oversættelsesbegrebet*, i *Nordiske Organisasjonsstudier*, vol. 4

Schneekloth, L. H. & Shibley, R. G. (1995): *Placemaking*, Wiley

Schönwandt, W. L., Voermanek, K., Utz, J., Grunau, J. & Hemberger, C. (2013): *Solving Complex Problems: A Handbook*, Jovis

Schul Landskabsarkitekter. (2015): *Områdeløft ved Grøndalsvænge Skole*

Schutz, A. (2005): *Hverdagslivets sociologi*, Hans Reitzels Forlag

Seamon, D. (1979): *A geography of the lifeworld*, Martin's Press

Seamon, D. (1982): *The phenomenological contribution to environmental psychology*, i *Journal of Environmental Psychology*, vol. 3, nr. 1

Seamon, D. (2000a): *A Way of Seeing People and Place: Phenomenology in Environment-Behavior Research*, i S. Wapner, J. Demick, T. Yamamoto & H. Minami (red.): *Theoretical Perspectives in Environment-Behavior Research*, Plenum

Seamon, D. (2000b): *Humanistic and phenomenological advances in environmental design*, i *The Humanistic Psychologist*, vol. 28, nr. 1-3

Seamon, D. (2007): *A lived hermetic of people and place: Phenomenology and space syntax*, fra Istanbul Conference

Seamon, D. (2014): *Place Attachment and Phenomenology: The Synergistic Dynamism of Place*, i L. C. Manzo & P. Devine-Wright (red.): *Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications*, Routledge

- Seamon, D. (2018): *Life Takes Place: Phenomenology, Lifeworlds, and Place Making*, Routledge
- Seamon, D. & Sowers, J. (2008): *Place and Placelessness*, Edward Relph, i P. Hubbard, R. Kitchen & G. Vallentine (red.): *Key Texts in Human Geography*, SAGE Publications
- Sehested, K. (2003): *Bypolitik mellem hierarki og netværk*, i K. Sehested (red.): *Bypolitik mellem hierarki og netværk*, Akademisk Forlag
- Shamsuddin, S. (2008): *Making places: the role of attachment in creating the sense of place for traditional streets in Malaysia*, i Habitat International, vol. 32, nr. 3
- Simonsen, K. (1996): *What kind of space in what kind of social theory?*, i Progress in Human Geography, vol. 20, nr. 4
- Simonsen, K. (2005): *Byens mange ansigter*, Roskilde Universitetsforlag
- Simonsen, K. (2007): *Rum, tid og moderne byliv*, i A. Jensen, J. Andersen, O. E. Hansen & K. A. Nielsen (red.): *Planlægning i teori og praksis: Et tværfagligt perspektiv*, Roskilde Universitetsforlag
- Simonsen, K. (2008): *Place as encounters: Practice, conjunction and co-existence*, i J. O. Bærenholdt & B. Granås (red.): *Mobility and Place*, Ashgate
- Sjørølev, I. (2000): *Danskhed*, i Tidsskriftet Antropologi, vol. 42
- Smith, D. E. (2005): *Institutional Ethnography: A Sociology for People*, AltaMira Press
- Smith, D. E. (2009): *Institutional Ethnography*, fra ESRC National Centre for Research Methods: Innovations in Social Science Research Methods
- Smith, D. W. (2008): *Phenomenology*, i Stanford Encyclopedia of Philosophy
- Spradley, J. P. (2012): *James P. Spradley – Deltagerobservation*, i M. Pedersen, J. Klitmøller & K. Nielsen (red.): *Deltagerobservation*, Hans Reitzels Forlag
- Stake, R. E. (1995): *The Art of Case Study Research*, SAGE Publications
- Stake, R. E. (2003): *Case Studies*, i N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (red.): *Strategies of Qualitative Inquiry*, SAGE Publications
- Stake, R. E. (2006): *Multiple Case Study Research*, The Guilford Press
- Stedman, R. C., Amsden, B. L., Beckley, T. M. & Tidball, K. G. (2013): *Photo-Based Methods for Understanding Place Meanings as Foundations of Attachment*, i L. C. Manzo & P. Devine-Wright (red.): *Place Attachment Advances in Theory, Methods and Applications*, Routledge
- Steno Diabetes Center (2015): *Borgerinddragelse i omdannelsen af Størevejsområdet*, Københavns Kommune
- Stensgaard, P. & Schaldemose, A. P. (2013): *Københavnernes*, Gyldendal
- Stephenson, J. (2010): *People and Place*, i Planning Theory & Practice, vol. 11, nr. 1

Storgaard, K., Jensen, K. V. & Lauritsen, A. (2002): *Evaluering af helhedsorienteret byfornyelse, Evaluering af lov om byfornyelse, Delrapport 1*, Statens Byggeforskningsinstitut

Taylor, N. (1998): *Urban planning theory since 1945*, SAGE Publications

Taylor, S. (2010): *Narratives of Identity and Place*, Routledge

Teknik- og Miljøforvaltningen (2011a): *Fuglekvarteret Øst: Ansøgning om områdefornyelse i Bispebjerg*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2011b): *Fuglekvarteret Vest: Ansøgning om områdefornyelse i Bispebjerg*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2011c): *Københavns Klimatilpasningsplan*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2012): *Københavns Kommunes Skybrudsplan*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2013a): *Ansøgning til Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter om områdefornyelse i Kgs. Enghave*, Københavns Kommune, set d. 19.9.2019, fra <https://www.kk.dk/indhold/teknik-og-miljoudvalgets-modemateriale/16122013/edoc-agenda/7c29e44d-d360-400e-8c72-7026a2936a3a/ee306735-491d-4957-905f-173190d95463>

Teknik- og Miljøforvaltningen (2013b): *Konkretisering af skybrudsplan: Bispebjerg, Ryparken & Dyssegård*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2013c): *Orienteringsnotat om budgetaftale 2014 – implementering af tiltag i budgetaftalen*, set d. 19.9.2019, fra <https://www.kk.dk/sites/default/files/edoc/2d0451bd-8963-48ab-a4ef-a326f2f2a8f0/281df1ea-0e14-42a0-af29-5939f1a0a79e/Attachments/10403409-10203442-20.PDF>

Teknik- og Miljøforvaltningen (2013d). *Referat*, set d. 19.9.2019, fra <https://www.kk.dk/indhold/teknik-og-miljoudvalgets-modemateriale/16122013/edoc-agenda/7c29e44d-d360-400e-8c72-7026a2936a3a/ee306735-491d-4957-905f-173190d95463>

Teknik- og Miljøforvaltningen (2013e): *Udviklingsplan for det udsatte byområde Vesterbro/Kgs. Enghave: Sydhavnen*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2014a): *Ansøgning om Områdefornyelse Det Grønne Sydhavnen*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2014): *Notat - Hovedaftale mellem Københavns Kommune og BL's 1. kreds 2015-2018 (2014)*, Københavns Kommune, set d. 19.9.2019, fra <http://www.kk.dk/files/Hovedaftale-KK-BL-2015-2018.pdf>

Teknik- og Miljøforvaltningen (2014c): *Områdefornyelse i København*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2015a): *Fællesskab København*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2015b): *Godkendelse af kvarterplan for Områdefornyelse Sydhavnen*, set d. 19.9.2019, fra <https://www.kk.dk/indhold/okonomiudvalgets-modemateriale/17032015/edoc-agenda/b61fbc4f-8f28-4908-868e-ea5d04fd9f59/daea7250-d16e-4755-84a4-62741ea9acb8>

Teknik- og Miljøforvaltningen (2017a): *20 år med områdefornyelse i København 1997-2017*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2017b): *Finansiering og igangsættelse af områdefornyelse i Bannehøj, Kgs. Enghave*, set d. 19.9.2019, fra <https://www.kk.dk/indhold/teknik-og-miljoudvalgets-modemateriale/27112017/edoc-agenda/813eb141-30d2-4439-8218-e1fba6870345/fe713080-9ce8-4adf-8566-4ca086e11388>

Teknik- og Miljøforvaltningen (2017c): *Hvad er byfornyelse?*, Københavns Kommune

Teknik- og Miljøforvaltningen (2019): *Organisationsdiagram for Teknik- og Miljøforvaltningen*, set d. 19.9.2019, fra https://www.kk.dk/sites/default/files/august_2019_byens_tmf_kk.dk_.pdf

Thomsen, D. K. & Brinkmann, S. (2009): *An Interviewer's Guide to Autobiographical Memory: Ways to Elicit Concrete Experiences and to Avoid Pitfalls in Interpreting Them*, i *Qualitative Research in Psychology*, vol. 6

Thomsen, K. B. (2015): *Da de danske byer blev revet ned*, Aalborg Universitet

Thomsen, S. U. (2014): *Nåleens erindringer - en kort selvgеоografi*, Politiken

Thyssen, O. (2012): *Det filosofiske blik*, Information

Tonboe, J. C. (1993): *Rummets sociologi*, Akademisk Forlag

Tortzen, A. (2008): *Borgerinddragelse: demokrati i øjenhøjde*, Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Trafik- Bygge- og Boligstyrelsen: *Bolig*, set d. 16.3.2018, fra <https://www.trafikstyrelsen.dk/DA/Bolig/Byfornyelse.aspx>

Trafik- Bygge- og Boligstyrelsen (2016): *Vejledning om områdefornyelse*

Trafik- Bygge- og Boligstyrelsen (2019): *Områdefornyelse*, set d. 19.9.2019, fra <https://www.trafikstyrelsen.dk/DA/Bolig/Byfornyelse/Områdefornyelse/Borgerinddragelse.aspx>

Transport-, Bygnings- og Boligministeriet. (2016): *Bekendtgørelse af lov om byfornyelse og udvikling af byer*

- Trell, E.-M., & Hoven, B. Van. (2010): *Making sense of place: exploring creative and (inter)active research methods with young people*, i Fennia, vol. 188, nr. 1
- Trentelman, C. (2009): *Place Attachment and Community Attachment: A Primer Grounded in the Lived Experience of a Community Sociologist*, i Society & Natural Resources, vol. 22, nr. 3
- Triantafillou, P. (2016): *Analyse af dokumenter og dokumentation*, i C. J. Kristensen & M. A. Hussain (red.): *Metoder i samfundsvidenskaber*, Samfundslitteratur
- Tuan, Y.-F. (1974): *Topophilia*, Prentice-Hall
- Tuan, Y.-F. (1975): *Place: An experiential perspective*, i Geographical Review, vol. 65, nr. 2
- Tuan, Y.-F. (1977): *Space and place*, University of Minnesota Press
- Tuan, Y.-F. (1991): *Language and the making of place: a narrative-descriptive approach*, i Annals of the Association of American Geographers
- Tummons, J. (2017): *Institutional Ethnography, Theory, Methodology, and Research: Some Concerns and some Comments*, i J. Reid & L. Russell (red.): *Perspectives on and from Institutional Ethnography*, Emerald Publishing Limited
- Tunström, M., Anderson, T. & Perjo, L. (2016): *Segregated cities and planning for social sustainability – a Nordic perspective*, Nordic Centre for Spatial Development
- TV2 Vejret (2016): *Husker du vejret den 2. juli 2011: Historisk skybrud ramte København*, set d. 19.9.2019, fra <http://vejret.tv2.dk/2016-07-02-husker-du-vejret-den-2-juli-2011-historisk-skybrud-ramte-koebenhavn>
- Twelvetrees, A. C. (2008): *Community work*, Palgrave Macmillan
- Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet (2016): *Byfornyelsesloven*, set d. 19.9.2019, fra <https://www.retsinformation.dk/Forms/r0710.aspx?id=183854#id54374e89-2a6e-4fce-99a3-bee100d687c2>
- Urban Lab: *Konference om stedsidentitet*, Urban Lab, set d. 6.2.2017, fra http://urban-lab.dk/Konferencer_workshops/Workshop-stedsidentitet.aspx
- Varnelis, K. (1996): *The Language of Space: The Unwritten Politics of the Theory and Criticism of Architecture*, 84th Acsa Annual Meeting
- Wæraas, A. & Nielsen, J. A. (2016): *Translation Theory 'Translated': Three Perspectives on Translation in Organizational Research*, i International Journal of Management Reviews, vol. 18
- Wates, N. (2013): *The community planning handbook*, Earthscan
- Watson, V. (2014): *Co-production and collaboration in planning – The difference*, i Planning Theory & Practice, vol. 15, nr. 1

Wedlin, L. & Sahlin, K. (2017): *The Imitation and Translation of Management Ideas*, i K. Sahlin, R. Suddaby, R. Greenwood & C. Oliver (red.): *The SAGE Handbook of Organizational Institutionalism*, Sage Publications

Whittemore, A. H. (2014). *Phenomenology and City Planning*, i Journal of Planning Education and Research, vol. 34, nr. 3

Wikimedia Commons: Anden Rydning, set d. 20.3.2019, fra https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Anden_rydning.jpg

Wilken, L. (2006). *Pierre Bourdieu*, Roskilde Universitetsforlag

Williams, D. R. (2014): "Beyond the Commodity Metaphor," *Revisited: Some Methodological Reflections on Place Attachment Research*, i L. C. Manzo & P. Devine-Wright (red.): *Place Attachment: Advances in Theory, Methods and Applications*, Routledge

Williams, D., Stewart, W. & Kruger, L. (2013): *Place-Based Conservation: Advancing Social Theory and Practice*, i D. Williams, W. Stewart & L. Kruger (red.): *Place-based conservation: Perspectives from the social sciences*, Springer

Wilson, D. (1989): *Toward an applied phenomenology: The case of abandoned pier use in Hoboken, New Jersey, USA*, i Environmental Management: An International Journal for Decision Makers, Scientists and Environmental Auditors, vol. 13, nr. 1

Wolf-Powers, L. (2014): *Understanding community development in a "theory of action" framework: Norms, markets, justice*, i Planning Theory & Practice, vol. 15, nr. 2

Yanow, D. (2004): *Translating Local Knowledge at Organizational Peripheries*, British Journal of Management, vol. 15

Ybema, S., Yanow, D., Wels, H. & Kamsteeg, F. H. (2009): *Organizational Ethnography: Studying the Complexity of Everyday Life*, SAGE Publications

Yin, R. K. (2003): *Case Study Research: Design and Methods*, SAGE Publications

Young, J. (2007): *The Fourfold*, i C. B. Guignon (red.): *The Cambridge Companion to Heidegger*, Cambridge University Press

Zahavi, D. (2001a): *Beyond empathy. Phenomenological approaches to intersubjectivity*, i Journal of Consciousness Studies, vol. 8, nr. 5-7

Zahavi, D. (2001b): *Husserls fenomenologi*, Gyldendal

Zapata, M. A. & Bates, L. K. (2015): *Equity Planning Revisited*, i Journal of Planning Education and Research, vol. 35, nr. 3

Zelic, T. (2009): *On the phenomenology of the life-world*, i Synthesis Philosophica, vol. 23, nr. 2

Ærø, T., Andersen, H. S., Jensen, E. H. & Abitz, J. (2008): *Evaluering af lov om byfornyelse og udvikling af byer samt helhedsorienteret byfornyelse efter lov om byfornyelse*, Statens Byggeforskningsinstitut

Østerbro Lokaludvalg (2009): *Bydelsplan for Østerbro*, Københavns Kommune

Østerbro Lokaludvalg (2013): *Bydelsplan for Østerbro*, Københavns Kommune

BILAG

Bilag 1: Forkortelser i afhandlingen

I bilaget oplistes de forkortelser, jeg benytter i afhandlingen. Det er både forkortelser for institutioner og for områdefornyelsernes planlæggere.

Ved forkortelser af institutioner nævner jeg det fulde navn første gang, jeg benytter det i afhandlingen og refererer herefter til forkortelsen.

Ved direkte referencer i afhandlingen til planlæggerne ved enten citater fra interview eller fra beskrivelser fra mine feltnoter benytter jeg deres initialer. Jeg har fundet unødvendigt at anonymiserer dem, da der gennem deres arbejdsfunktion i en given områdefornyelse kan spores deres navne. Samtidig har den manglende anonymisering været aftalt med planlæggerne, ligesom de har haft mulighed for at læse afhandlingen igennem inden udgivelse. Jeg benytter deres initialer, da det giver en tillempet anonymisering for læseren. Jeg har undladt at anonymisere yderligere, da netop stedsligheden og planlæggernes funktioner er centrale for undersøgelsen. Jeg skriver efter forkortelsen deres funktion, hvor projektchef refererer til øverste leder for en specifik områdefornyelse og projektleder refererer til lederen af en specifik indsats eller at man er tilknyttet forskellige indsatser.

Institutioner

KKF: Kultur- og Fritidsforvaltningen, Københavns Kommune

SBI: Statens Byggeforskningsinstitut, Aalborg Universitet

SOF: Socialforvaltningen, Københavns Kommune

OMF: Områdefornyelse. Forkortelsen bruges om specifikke områdefornyelser, som fx OMF Sydhavnen. For områdefornyelse som generel indsats benytter jeg det fulde navn.

TMF: Teknik- og Miljøforvaltningen, Københavns Kommune

ØKF: Økonomiforvaltningen, Københavns Kommune

Planlæggere

Områdefornyelse Sydhavnen

ACP: Projektleder for temaet Livet mellem husene

BBJ: Projektleder for forskellige indsatser

EFB: Projektleder for temaet Mennesker og kultur

GJ: Projektleder for forskellige indsatser

JL: Projektleder for temaet Energi og miljø

JSK: Projektchef

LJB: Projektleder for Partnerskabsaftale og medarbejder i kommunens centrale område-fornyelsessekretariat

Områdefornyelse Fuglekvarteret

ASHH: Projektleder for Grønne Tage og styregruppemedlem

IAA: Projektchef

KKT: Projektleder for Omdannelse af Stærevejsområdet

MG: Projektleder for Omdannelse Ørnevej, Vibevej og Glentevej

SSØ: Projektleder bl.a. for Fuglefrø mm.

Områdefornyelse Skt. Kjelds Kvarter

KPB: Projektleder for forskellige indsatser

RSL: Projektchef

TL: Projektleder for forskellige indsatser

Andre

MU: Tidligere projektchef i OMF Skt. Kjelds Kvarter

ØL: Tidligere projektchef for flere områdefornyelser

Bilag 2: Oversatte citater

Rammesætning: Sted, viden og planlægning

Tilgange til stedet

Policy reports produced by government planning agencies, and also by consultants for those agencies, are cut from the same cliché'd cloth. They are dry as dust. Life's juices have been squeezed from them. Emotion has been rigorously purged, as if there were no such things as joy, tranquility, anger, resentment, fear, hope, memory and forgetting, at stake in these analyses. What purposes, whose purposes, do these bloodless stories serve? For one thing, they serve to perpetuate a myth of the objectivity and technical expertise of planners. In doing so, these documents are nothing short of misleading at best, (dishonest at worst), about the kinds of problems and choices we face in cities. (Sandercock 2003b, 21)

Sted, sted og atter sted

Why is all this important? Because the qualities of place and how we think about place are significant for contemporary concerns with quality of life, economy and environment. Because it becomes politically important when all this is translated into values asserted in areas of policy and governance. Because what is done in the name of planning policy has real material effects. Because what happens through the translation of conceptions of place into spatial planning policies has effects on values political communities may care about – notably social justice, environmental sustainability and economic competitiveness. (Madanipouret al. 2001b, 8)

We need to go beyond identifications of conflicts of interest to unpack the cultural differences in participants' lifeworlds which influence their ways of giving meaning, value and expression to tangibles and intangibles and the different aspect of meaning which are formulated through such interpretations: the poetics of place. (Hillier 2001, 76)

Del 1

Indledning til Del 1

The discourse of planners and designers must be enlarged to include questions such as these: What connection is there between space awareness and the idea of future time and of goal? What are the links between body postures and personal relationships on the one hand and spatial values and distance relationships on the other? How do we describe "familiarity," that quality of "at homeness" we feel toward a person or place? What kinds of intimate places can be planned, and what cannot – at least, no more than we can plan for deeply human encounters? Are space and place the environmental equivalents of the human need for adventure and safety, openness and definition? How long does it take to form a lasting attachment to place? Is the sense of place a quality of awareness poised between being rooted in place, which is unconscious, and being alienated, which goes with exacerbated consciousness – and exacerbated because it is only or largely mental? How do we promote the visibility of rooted communities that lack striking visual symbols? What is the loss and gain in such promotion? (Tuan 1977, 202)

Kapitel 1: Videnssociologisk diskursanalyse

Indhold og form

The notion of an epistemological primacy, of a ready-made individuated and specified content of knowledge that is there long before there is any form of signinterpretational articulation, is an empty notion. One should abandon both this notion and the search for a completely unformed content. (Abel 2008, 15)

Diskursiv praksis som vidensgrundlag

[D]iscourses are ways of referring to or constructing knowledge about a particular topic of practice: a cluster (or formation) of ideas, images and practices, which provide ways of talking about, forms of knowledge and conduct associated with, a particular topic, social activity or institutional site in society. (Hall i Keller 2012, 55)

Struktur, agens og aktualisering

The real events are not a direct effect of the structural rules, but rather the result of how the social actors actively articulate, interpret, and deal with these orientation models. When they are actualized, it is through a (more or less) creative and performative achievement on the part of the social actors who draw on resources and use, interpret, and (co-)produce them for their practical needs, strategies, tactics and contexts in order to carry out their moves. (Keller 2011, 54)

Dispositivet

In French everyday language, the word *dispositif* is commonly used to design a kind of infrastructure which is established by organizations or governments in order to fulfil a particular purpose. To give an example: waste incinerators, garbage cans, staff, administrative waste regulation, laws—all this is part of the *dispositif* established for solving some problems emerging because of today's consumer society. (Keller 2011, 47)

Opsamling – Mod en institutionel etnografi

The method is designed to shift the focus of sociological research away from questions generated by administrative concerns and on objectified knowledge and towards the puzzles of peoples' everyday lives. Its critique of objectified knowledge and its use in the management of institutional life suggests that, frequently, and in systematic ways, the categories and conceptual frameworks of administration are inattentive to the actual circumstances of the diverse lives people live in contemporary societies. (Smith 2009, 33)

Kapitel 2: Planlægnings stedslige grundlag

Indledning

Many theorists have observed that the relationship between knowledge about places and action in them defines the practice of city planning [...]. Among most planning theorists, moreover, it is uncontroversial to assert that knowledge about places is socially constructed and context-dependent. (Wolf-Powers 2014, 202)

Sted og planlægning

Urban Planning is about Place.

Google the word planning and one comes to realize how planning relates to every part of life. One finds retirement planning, wedding planning, and health system planning—and many others. All planning shares an orientation toward the future. “Urban planning” is different from the others because of its focus on “place.” This focus on place is even deeper than the profession’s focus on urban places. [...] Planners shape the built and natural environment in many ways. (Bayer et al. 2010, 14)

The overarching answer, in the past and today, is that the core of a planning focus is the interconnection of people and place, of activities and territories. (Healey 2005, 5)

Mangel på sted i planlægning

What is needed is not a precisely mathematical procedure that treats the environments we live in like some great machine that we do not quite understand, but an approach to the design of the lived-world of both everyday and exceptional experiences – an approach that is wholly selfconscious yet does seek to create wholly designed environments into which people must be fitted, an approach that is responsive to local structures of meaning and experience, to particular situations and to the variety of levels of meanings of place; an approach that takes its inspiration from the existential significance of place, and the ontological principles of dwelling and sparring identified by Heidegger. (Relph 1976a, 146)

Thus, to know or understand place requires us to look at place from a perspective that can illuminate meaning and action. Meanings can be difficult to detect (they cannot be identified and counted like trees or fish); however, meanings expressed through enactment and engagement are observable and can be accounted for using “interpretive” methodologies, 84 which elicit and analyze narratives (stories and histories) about a place. (Kruger & Williams 2007, 84)

Kritik af kritikken

As a relational concept, meaning can be likened to stories about places rather than physical properties of places. The job of the resource manager is to learn these stories and to recognize when different groups of people have different and sometimes conflicting stories. Relatively passive approaches to gathering these stories includes identifying narratives, documents, and histories about a place or consulting key informants including long-time managers. More active approaches include engaging the public in identifying, constructing, and negotiating their various stories through various forms of collaborative planning or civic science. (Kruger & Williams 2007, 85)

Kapitel 3: Perspektiver på planlægning

Definition af planlægning

There is no planning, in the sense of a definable and identifiable “planning” practice, but “planning” exists as a set of different and diverse planning practices. (Alexander 2016, 93)

Planlægningens retninger og traditioner

In its Utopianism, its anti-urbanism, its simple ‘tree-like’ models of urban structure, and in its assumptions about consensus over what the ideals of ‘good’ planning should be,

traditional town planning thought failed to grasp the complexity and richness, as well as the undoubted problem, of human social life and its manifestations in cities. What planners lacked, and what planning theory had failed to provide, was an adequate *empirical understanding* of the world they were seeking to manipulate. (Taylor 1998, 54)

Reaction to the depredations caused by top-down decision-making justified by an apparently scientific methodology led to the development of the communicative model. In this approach planners would no longer prescribe either ends or means, but instead would act as negotiators or mediators among the various stakeholders, working out a consensus on what to do. The resulting compromise would constitute a plus game in which all participants would receive some benefit. (Fainstein & Defilippis 2016, 7)

Planlægning som et spørgsmål om inddragelse og deltagelse

Some meetings can be so structured, so predictable, so predetermined that no one learns much of anything new. The designers of the decision making process may have decided what information shall be explored and how it shall be, and their controlling intentions may make surprise, discovery, and the identification of new issues and opportunities practically impossible. (Forester 1999, 141)

Kapitel 4: Et spørgsmål om viden

Viden i planlægning

The growing legitimacy of different forms of knowledge, the expansion of the 'participatory sphere' and the turn towards deliberation in some policy-making processes have all had a huge impact on the ways and opportunities through which knowledge links to policy-making. (Gaventa & Cornwall 2008, 184)

This question concerns what we can and cannot know. Are there different forms of knowledge, and are some forms inherently superior to others? How does knowledge come to be validated? How is it different from what is *not* knowledge? And to what extent and in what ways can scientific and technical knowledge about the world be made available and useful to actors in the public domain? (Friedmann 1987, 40)

In the post-war rush to turn planning into applied social science much was lost – the city of memory, of desire, of spirit; the importance of place and the art of place-making; the local knowledges written into the stones and memories of communities. Modernist architects, planners, engineers – Faustian heroes, all – saw themselves as experts who could utilize the laws of development to provide societal guidance. (Sandercock 2003a, 2)

Videns mangfoldighed i planlægningsteori

Achieving a holistic understanding of the cultural values of place requires an acceptance of manifold sources of knowledge (both communities and "experts") and multiple forms of knowledge (both rational and subjective). At both theoretical and methodological levels, the planning field has little difficulty with these propositions. Accordingly, planners should have little difficulty in accepting the legitimacy of a broad range of meanings and values, drawn from different sources. (Stephenson 2010, 18)

Kapitel 5: Fænomenologisk viden og levte erfaring

Indledning

The knowledge whereby one lives is not necessarily identical with the knowledge whereby one explains life. [...] The ways in which human beings reflect, analyze, and rationalize events in retrospect are seldom isomorphic with the attitudes they adopt in the face of life. (Jackson 1996, 2)

En mangfoldighed af virkeligheder

... the shock of falling asleep as the leap into the world of dreams; the inner transformation we endure if the curtain in the theatre rises as the transition into the world of the stageplay; the radical change in our attitude if, before a painting, we permit our visual field to be limited by what is within the frame as the passage into the pictorial world; our quandary, relaxing into laughter, if, in listening to a joke, we are for a short time ready to accept the fictitious world of the jest as a reality in relation to which the world of our daily life takes on the character of foolishness; the child's turning toward his toy as the transition into the play-world; and so on. (Schutz i Manen 1977, 212)

Levet erfaring

But preceding or even apart from the reflective act, there reigns an implicit, non-thematic, non-reflective type of consciousness in our daily life, which consists in a simple presence to what I am doing. This consciousness is called “biking consciousness”, “talking consciousness”, “fatherings consciousness”, “teaching consciousness”, and so forth. It is not (yet) a consciousness *of* biking, *of* talking, *of* teaching, *of* fathering – but a self-consciousness, a consciousness in these acts. In other words, to live life means being fatherly, motherly, teacherly, lovingly, actively, emotionally in the world – it is a non-thematic being conscious in the world. In contrast, reflective consciousness is continually fed by this non-reflective dimension of life, which it thematizes. (Manen 1990, 38)

Forholdet mellem de tre elementer

Individuals, in their biographical uniqueness of different sedimented experiences and different layers of sedimentation that result from the temporality of all these experiences, are never free from the socio-historical a priori of the established institutionalized order into which they are born, but equally never determined. (Meyer 2008, 526)

Kapitel 6: Viden som rationelt fænomen

Indledning

A major reason for the slow infiltration of more culturally focused conceptions of people's relation to places in the planning field is the continuing persistence of the rational model as a meta-theory in planning thought. (Stephenson 2010, 16)

Rationalitetsbegrebet

[W]e can say that theoretical reasoning is a process by which *in the first instance* you change your beliefs and expectations and that practical reasoning is a process by which *in the first instance* you change your choices, plans, and intentions. We have to say something like “in the first instance” because changing what you plan to do can affect what you believe will happen and changing your beliefs may lead you to change your plans. (Harman 2004, 48)

To the degree that sheer calculation in terms of abstract rules reigns, decisions are arrived at “without regard to persons”. An orientation of action to formal rules and laws is tantamount to a rejection of all arbitrariness: universalism and calculation in reference to the personal qualities of individuals concerned. (Kalberg 1980, 1158)

Planlægning og rationalitet

Planning [...] is the rational mastery of the irrational. (Mannheim i Friedmann 1987, 102)

This model simply tells us that, to be rational, a process of decision-making must identify *some* problem or objective to be solved or aimed at, *some* plan designed to solve the problem or achieve the objective and so on. It tells us nothing in itself of *which* problems to solve, *which* plans to make, etc. This will be determined by the particular situation. (Taylor 1998, 71)

Planlægning og rationalitet - kritikken

I think that the central issue of philosophy and critical thought since the eighteenth century has always been, still is, and will, I hope, remain the question: *What* is this Reason that we use? What are its historical effects? What are its limits, and what are its dangers? How can we exist as rational beings, fortunately committed to practicing a rationality that is unfortunately crisscrossed by intrinsic dangers? One should remain as close to this question as possible, keeping in mind that it is both central and extremely difficult to resolve. In addition, if it is extremely dangerous to say that Reason is the enemy that should be eliminated, it is just as dangerous to say that any critical questioning of this rationality risks sending us into irrationality. (Foucault & Rabinow 1984, 245)

Opsamling

[W]e should not criticize rules, logic, signs, and rationality in themselves. We should criticize only the dominance of these phenomena to the exclusion of other in modern society and in social science. Conversely, it would be equally problematic if rules, logic, signs, and rationality were marginalized by the concrete, by difference, and by the particular. This latter problem, however, is presently far less pressing than the former. (Flyvbjerg 2001, 49)

Kapitel 7: Planlæggeren som oversætter

Oversættelsesstudier – fra sprog til institution

It attracts attention to the fact that a thing moved from one place to another cannot emerge unchanged: to set something in a new place is to construct it anew. (Czarniawska & Sevón 2005, 8).

But little has been stated by communicative planning theory proponents about the translation process, how planners take communities' desires and translate them into practical policy responses. It seems to us that a focus on the translation, on the motives, values, and actions of the planner in this process is a natural step on from the discourse arena. (Allmendinger & Tewdwr-Jones 1997, 805)

Betydningen af kontekst

Much of social science produces forms of knowledge which fixate life by riveting it to the terms and grammar of forms of scientific theorizing that congeal the living meaning out of human living – until life itself has become unrecognizable to itself. (Manen 1990, 17)

Opsamling

Any translation must negotiate between the known and the unknown, between the familiar and the strange. Every translator must decide just how much of the foreign “flavor” should be kept and how much of an effort should be made to “naturalize” the text being “carried over”, as the etymology of the term tells us, from one language, from one culture, to another. (Ferguson 1999, viii)

Del 2

Indledning til Del 2: Levet stedslig viden

Whatever is true for space and time, this much is true for place: we are immersed in it and could not do without it. To be at all – to exist in any place – is to be somewhere, and to be somewhere it to be in some kind of place. Place is as requisite as the air we breathe, the ground on which we stand, the bodies we have. We are surrounded by places. We walk over and through them. We live in places, relate to others in them, die in them. Nothing we do is unplaced. How could this be otherwise. How could we fail to recognize this primal fact? (Casey 1997, ix)

Kapitel 1: Forskellige steder – forskellige tilgange

Steder som det lokale

As both an overarching idea and a hands-on approach for improving a neighborhood, city, or region, **Placemaking** inspires people to collectively reimagine and reinvent public spaces as the heart of every community. Strengthening the connection between people and the places they share, Placemaking refers to a collaborative process by which we can shape our public realm in order to maximize shared value. (Project for Public Spaces 2015)

Kapitel 2: At nå stedet gennem fortællinger

Indledning

Yet in personal narratives, it is precisely because of their subjectivity – their rootedness in time, place, and personal experience, in their perspective-ridden character – that we value them. (Riessman 1993, 5)

Tre metoder til stedsfortællinger

[W]e have felt [the] walks to be three-way-conversations, with interviewee, interviewer and locality engaged in an exchange of ideas; place has been under discussion but, more than this, and crucially, under foot and all around, and as such much more of an active, present participant in the conversation, able to prompt and interject. (Trell & Hoven 2010, 95, original indsættelse)

Afhandlingens narrative proces

Narratives, especially those about important life experiences, are typically long, full of asides, comments, flashbacks, flashforwards, orientation, and evaluation. It is naive to think one can “just present the story” without some systematic method of reduction. (Riessman 1993, 43)

Opsamling - åbne steder kræver åbne begreber

And that is why, when you listen to a presentation of a phenomenological nature, you will listen in vain for the punch-line, the latest information, or the big news. As in poetry, it is inappropriate to ask for a conclusion or a summary of a phenomenological study. To summarize a poem in order to present the result would destroy the results because the poem itself is the result. The poem is the thing. So phenomenology, not unlike poetry, is a poetizing project; it tries an incantative, evocative speaking, a primal telling, wherein we aim to involve the voice in a original singing of the world. (Manen 1990, 13)

For research in place attachment, the lived fact that human being always necessarily involves human-being-in-place suggests that any emotional bond between people and environment requires a descriptive language arising from and accurately portraying this lived emplacement [...]. (Seamon 2014, 12)

Kapitel 3: Perspektiv 1: Åbne, foranderlige og samlende steder

Rettet mod stedet

There is no world “beneath” or “behind” the world of primordial lived experience, and existential phenomenologists are skeptical of any conceptual system that transcribes human life, actions, and experience into secondhand, reason-based presentations—for example, positivist-analytical accounts that necessarily convert experience and meaning into tangible, measurable units and relationships that are claimed to represent some empirical trace of their original lived source. (Seamon 2007, 2)

Tilstedeværen og væren-i-sted

We come, in short, to a world in places – a place-world that subsists in the many particular places that reflect it, much as the waves of a sunlit sea reflect the circumambient light, each in its own matter. Place extend to world without end. (Casey 1997, 336)

Samlingen

The idea and image of place, particularly as understood through the idea of topology, is indeed just the idea and image of a concrete gathering of otherwise multiple elements in a single unity – as places are themselves gathered into a single location [...]. (Malpas 2006, 16)

This fact of gathering makes place complicated as a concept and as a thing in the world. Places are where things (objects, memories, emotions, discourse) gather. This suggest a horizontal action of drawing in things from the outside – a relation between an inside that gathers and an outside from which things are gathered. It also suggest a constant dynamic sense of things on the move as they are gathered. Places, in this sense, are open rather than closed, a fact that leaves open the questions of why and how particular places gather particular things at particular times. (Cresswell 2014, 6)

Kapitel 4: Perspektiv 2: Stedstilknytning

Stedsidentitet

Questions of 'who we are' are often intimately related to questions of 'where we are', an idea captured in the environmental psychological concept of place-identity. (Dixon & Durrheim 2000, 27)

A given habitus is always enacted in a particular place and incorporates the features inherent in previous such places, all of which are linked by a habitudinal bond. (Casey 2001a, 410)

En tidlig udvikling i stedstilknytning

The importance of events in any life is more directly proportionate to their intensity than to their extensity. It may take a man a year to travel around the world – and leave absolutely no impression on him. Then again it may take him only a second to see the face of a woman – and change his entire future. [...] Many years in one place may leave few memory traces that we can or would wish to recall; an intense experience, on the other hand, can alter our lives. This is a fact to bear in mind. (Tuan 1977, 184)

Kapitel 5: Perspektiv 3: Levede og konkrete steder

Indledning

The foundations of geographical knowledge lie in the direct experiences and consciousness we have of the world we live in. (Relph 1976a, 4)

Det levede sted

In this sense, phenomenology may be one useful way for the environment-behavior researcher to reconcile the difficult tensions between feeling and thinking, between understanding and designing, and between firsthand lived experience and its secondhand conceptual accounts. (Seamon 2000a, 162)

Is this true experientially for you? Does this pattern describe your experience or the experience of others with whom you can empathize? (Seamon 1982, 123)

Konkrete steder

In our pre-scientific perceptual encounter with the world, the world is given concretely, sensuously, and intuitively. In daily life, we do not interact with ideal theoretical objects, but with tools and values, with pictures, statues, books, tables, houses, friends, and family, and our lives are guided by practical concerns. (Gallagher & Zahavi 2012, 99)

In place, meaning and value are made concrete, actualized in and through things as diverse as buildings, settlements, political actions, work, and poems. (Mugerauer 1994, 162)

Del 3

Kapitel 2: Metodologi

Casestudiet

Udvælgelse af case

Even when our main focus is on a phenomenon that is a function, such as "training," we choose cases that are entities. Functions and general activities lack the specificity, the organic character, to be maximally useful for case study. We can use the case as an arena or host or fulcrum to bring many functions and relationships together for study. (Stake 2006, 2)

Kapitel 5: Analytiske nedslagspunkter

1. Fra negative til positive stedsforståelser

Den stedslige planlægnings realisering

In this sense, one cannot, on one hand, readily identify and measure some degree of place attachment, and then, on the other hand, look for correlations with so-called predictor factors like age, social status, physical features, time spent with place, and so forth. [...] Rather, place attachment is interdependent with other aspects of place—for example, geographical and cultural qualities, relative rootedness in place, degree of personal and social involvement, quality of life, environmental aesthetics, individual and group identity with place, and so forth. Place attachment is part of a broader lived synergy in which the various human and environmental dimensions of place reciprocally impel and sustain each other. (Seamon 2014, 12)

6. Stedsidentitet som planlægningspraksis

Stedet mellem metafortælling og levte fortælling

A key question is how localities, regions and their residents differ from one another. Why, for example, are Swedes stereotypically described as "cold," "blue," and "unfriendly," while American Mid-Westerners are depicted as "outgoing," "laid-back," and "slow-paced." (Seamon 2000b, 362)

7. At sætte grænser for og på et sted

Indledning

A planner looking at the city may discern areas of distinctive physical and socioeconomic character; he calls them districts or neighborhoods and assigns them names if local ones do not already exist. These neighborhoods are places for him, they have meaning for him as intellectual concepts. What would be the perception of the people who live in such areas? Will they also see that in their area the houses are of a similar build and that the people are mostly of a similar socioeconomic class? The answer is, of course, not necessarily. Local inhabitants have no reason to entertain concepts that are remote from their immediate needs. (Tuan 1977, 169)

"En arbitrær afgrænsning"

Places [...] are impalpable territories of social activities and meanings projected into entire assemblages of buildings and spaces. They are, in other words, indeterminate wholes. It

is impossible to draw precise boundaries around them or to break them down into their components without losing touch with them as places. (Relph 1993, 26)

Kunstige kvarterer

His elevation transfigures him into a voyeur. It puts him at a distance. It transforms the bewitching world by which one was “possessed” into a text that lies before one’s eyes. It allows one to read it, to be a solar Eye, looking down like a god. (Certeau 1984, 92)

Naming is power – the creative power to call something into being, to render the invisible visible, to impart a certain character to things. (Tuan 1991, 688)

Bilag 3: Områdefornyelse som vidensfelt

Indledning

Områdefornyelser bliver set som en nyskabende praksis, som det vises nedenfor. Bl.a. derfor er indsatserne et populært genstandsfelt i en række analyser, der spænder fra ministerielle og kommunale publikationer over konsulentrapporter til forskning. I det følgende gennemgår jeg kort litteraturen.

Publikationer om områdefornyelser

Der findes et væld af rapporter om områdefornyelserne. Nogle er udgivet af områdefornyelsernes selv, centralt i kommunen eller af det ansvarlige ministerium. Andre fra eksterne samarbejdspartnere såsom konsulentvirksomheder. Områdefornyelserne selv står for flere publikationer om egne projekter, ligesom de udgiver rapporter om fx innovation i inddragelse eller andre emner, der kan have relevans ud over den enkelte områdefornyelse. Det gælder fx OMF Husums publikation i samarbejde med daværende Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter om inddragelse af frivillige kræfter i planlægningsprocessen i form af en såkaldt frivillighedsmodel (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter 2011, 2012) og OMF Centrale Vesterbro, OMF Gl. Valby m.fl.'s udgivelse om ældre som aktive deltagere i lokalsamfundet (OMF Centrale Vesterbro & OMF Gl. Valby 2014). Der er andre udgivelser, der inddrager flere områdefornyelser og viser, hvordan planlægning kan foregå. Fx gennem 15 fortællinger om områdefornyelsernes praksis og resultater i Områdefornyelsen fortæller (Christensen 2014), om ildsjæle i områdefornyelserne (Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter 2014), om bæredygtige tiltag i lokalområderne i udgivelsen (Socialministeriet 2010), om digitale muligheder i samskabelse (Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet 2015), og inddragelse og samskabelse i mindre byer (Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet 2016). De forskellige udgivelser dokumenterer og retfærdiggør områdefornyelserne, ligesom de kan inspirere fremtidige indsatser. Hertil kan nævnes udgivelserne Stedsans – samskabelse gennem omverdensinddragelse (Agger & Andersen 2018) og Borgerne på banen (Agger & Hoffmann 2008), der begge omhandler argumenter for og metoder til inddragelse og samskabelse, hvoraf førstnævnte har særligt fokus på områdefornyelser.

Herudover er der foretaget en lang række evalueringer og analyser af kvarterløft og områdefornyelser, særligt af Statens Byggeforskningsinstitut, der evaluerede kvarterløftprojekterne ud fra flere perspektiver, såsom borgerdeltagelse (Larsen 2001), forankring (Jensen et al. 2010; Mazanti 2002a), erhvervsudvikling (Larsen et al. 2011; Storgaard & Skovdal 2001) og tryghed (Nørgaard & Ærø 2004), samt mere overordnede opsamlinger

(Andersen et al. 2009; Andersen & Kielgast 2003; Larsen et al. 2003). Ligeledes kan nævnes forskellige lignende analyser og evalueringer af områdefornyelser af fx frivillighed (Larsen et al. 2013) og følgeinvesteringer (Jensen et al. 2015). Yderligere er der foretaget en evaluering af metoderne, der bruges af områdefornyelser i Københavns Kommune (Als Research 2017).

Også i Dansk Byplanlaboratoriets fagblade Byplan Nyt og Byplan er der blevet skrevet om områdefornyelser. De tidlige indlæg om indsatserne berørte kvarterløftene og de medfølgende udfordringer og løsninger (Munk 1998; Munk & Jensen 2008). Af andre artikler om områdefornyelser kan nævnes Frandsens indlæg om områdefornyelse på amerikansk, hvor han sammenligner de danske indsatser med lignende projekter i U.S.A. (Frandsen 2007); indlæg, der samler op på erfaringer med områdefornyelser, hvor der har været særligt fokus på mindre byer (Aagaard & Tychsen 2015; Kristensen 2017; Larsen & Jørgensen 2017); samt Aggers beskrivelse af OMF Fuglekvarteret som en områdefornyelse med særligt fokus på private virksomheder i løftet af området (Agger 2015).

Forskningslitteratur om områdefornyelser

Forskningslitteraturen om områdefornyelser kan opdeles i fem (overlappende) kategorier, der beskrives nedenfor:

Områdefornyelse som ny borgerinddragelse og samskabelse

En af de centrale forskere i feltet er Agger, der de sidste tyve år har undersøgt forskellige vinkler på borgerinddragelse og samskabelse ved områdefornyelse. Hendes ph.d.-afhandling beskriver borgerdeltagelse i kvarterløftene (Agger 2005). Borgerne oplever processen som positiv, ligesom der er kommet mange positive projekter ud af den, men samtidig er det en lille del af et områdes beboere, der deltager, hvilken sætter spørgsmålstegn ved planlægningens demokratiske legitimitet. En af udfordringerne ved netværksplanlægning er, hvordan processerne kan evalueres, hvortil Agger opstiller en analyseramme, der kan bruges til evaluering af deltagelse (Agger 2006; Agger & Løfgren 2006). Hun konkludere her, at selvom kvarterløftene skaber en høj grad af deltagelse, er det deltagelse for de få. Det fører hun bl.a. videre i en analyse af, hvem de aktive borgere er i partecipatorisk planlægning (Agger 2008), ligesom hun skaber fokus på, at den samme borgerinddragelse ikke kan benyttes til alle borgergrupper, men at der er behov for skræddersyede deltagelsesformer (Agger 2012), der kan ses i en forståelse mellem deltagelsesmæssig eksklusion i planlægningsprocessen (Agger & Larsen 2009) og innovative muligheder i borgerinddragelse, der skaber bredere og bedre inddragelse (Harada & Jørgensen 2016; Nyseth et al. 2018). Hertil skal forankring indtænkes fra starten, hvilket områdefornyelser i høj grad fokuserer på gennem netværksskabelse (Agger et al. 2016). En netværksskabelse og inddragelse, der bl.a. giver udslag i større grad af social kapital (Agger & Jensen 2015) og

flere kapaciteter i lokalsamfundet (Agger & Larsen 2007) gennem områdebaserede og inddragende metoder (Jensen 2014).

Derudover har hun forsket i de såkaldte kommunale gadeniveausforvaltere, som områdefornyelsernes lokale tilstedeværelse fordrer (Agger & Damgaard 2018; Agger & Poulsen 2017, 2018). Sådant arbejde i lokalområdet fordrer forskellige planlægningsprofiler og ikke kun én (Durose et al. 2015). Overordnet anser Agger områdefornyelse for at være en væsentlig grund til at København kan ses som en pioner inden for partcipatorisk planlægning (Agger 2016). Bl.a. det tidligere kontor for kvarterudvikling i Københavns Kommune havde succes med at skabe en bred forankring af indsatserne i kommunens struktur gennem en bottom-up ledelsesproces (Hansen 2014b, 2014a).

Fra andre forskere har der været et fokus på den mangfoldige data, der bliver benyttet i planlægningen gennem et fokus på, hvordan viden bliver skabt, inddraget og danner grundlaget for handling (Ddamba & Dittrich, 2015). Derudover har forskere benyttet OMF Sydhavnen som case, til at vise, hvordan børn inddrages for at skabe mere bevægelse i lokalområdet (Pawlowski et al. 2017; Wagner et al. 2018).

For Pløger er borgerinddragelsen i kvarterløft og områdefornyelser et spørgsmål om magtkampe, der foregår i planlægningsprocessen. Selvom indsatserne baserer sig på en kommunikativ deltagelse og et deliberativt demokrati, må det ikke skjule de magtpositioner, der er rammesættende for planlægningens virke (Pløger 2001). Man skal ikke kun se den partcipatorisk planlægning som konsensusøgende, men som en stridsplads for uenigheder, der skal aktiveres positivt i planlægningen og ikke forsøges undertrykt (Pløger 2004c).

Områdefornyelse som ny offentlig styring

Der er flere, der anser områdefornyelser, som ikke bare et nybrud for borgerinddragelse, men også for den måde, offentlig styring praktiseres. En form for eksemplarisk governance. Områdefornyelser er en avantgarde inden for netværksstyring, hvor lokal viden og samarbejde viser vejen. En implementering af planlægningstilgangen bliver dog besværliggjort af et ufleksibelt, trægt og sporafhængigt system (Larsen & Engberg 2011). Områdefornyelser er et eksempel på offentlig innovation, selvom samspillet med den øvrige kommune skaber udfordringer (Agger & Sørensen 2018). Særligt områdefornyelsers evne til at samarbejde på tværs af administrative skel bryder de organisatoriske strukturer, samtidig med, at de viser en vej for offentligt-private partnerskaber, hvor det private marked er en del af løsningen på områdernes udfordringer (Jensen & Larsen 2011; Jensen et al. 2011; Larsen & Jensen 2009).

Områdefornyelse som lokalsamfundsopbyggende

Den tredje kategori i forskning viser, hvordan lokalsamfundet kan kvalificeres gennem indsatserne. Her kan nævnes Andersen, der har studeret kvarterløftet i Kgs. Enghaves

indflydelse på lokalsamfundet. Et centralt perspektiv er trafikplanlægning, som kvarterløftet arbejdede på at ændre, men som mødte organisatorisk modstand i det kommunale system, hvor en af konklusionerne dog er, at bydelen står stærkere end før grundet kvarterløftindsatsen (Andersen & Fotel 2002; Andersen & Nordgaard 2002; Bohn & Andersen 2002, 2003; Fotel & Andersen 2003). Det bliver særligt koblet til et empowerment-perspektiv, der er en central planlægningstilgang i områdefornyelserne (Andersen 2007; Andersen & Beck 2003; Andersen et al. 2003; Andersen & Løve 2007). Derudover har han skrevet om steder for marginaliserede mennesker i Kgs. Enghave, som kvarterløftet havde fokus på (Andersen et al. 2003), og hvordan indsatserne kan skabe en empowerment for ældre mennesker gennem inddragelse af deres behov i byen (Andersen et al. 2012). Indsatserne tilbyder en styrkelse af bydelens stemme udadtil og en opbygning af social kapital og kapaciteter indadtil (Andersen & Pløger 2007a; Hulgård & Bisballe 2003).

Der er kritiske røster, der ser udfordringer i områdefornyelsernes lokalsamfundsopbyggende kapacitet. Fx ved uløste konflikter i lokalsamfundet, der kan have skadelige effekter ved indsatsernes afslutning, samt en lokal reproduktion af institutionaliserede procesforståelser, der kan være i konflikt med den lokale særegenhed (Savini 2011). Med eksempel i OMF Sundholm på Amager kritiseres indsatserne ligeledes for at områdefornyelsesinitialiserede byrumsprojekter kan ekskludere marginaliserede grupper, da byrummene bliver mere forretnings- og middelklassevenlige, hvilket bl.a. skubber hjemløse væk (Roy 2018).

En anden kritik omhandler den grundlæggende stedsforståelse, områdefornyelser benytter sig af, særligt den kontinuerlige opbygning af 'det lokale', der i et moderne samfund kan ses som en illusion (Pløger 1999). Indsatserne ser ikke byen, som den leves, men gennem statiske forståelser med fokus i 'det lokale' (Pløger, 2004b). Der er et behov for en sensitivitet over for de livsformer, der findes i byen (Pløger 2004a) og en erkendelse af, at 'det lokale' muligvis ikke er løsningen på alle planlægningsproblemer. Steder skal ses som levede og partikulære og ikke ud fra prædefinerede rammeforståelser (Mazanti 2002b, 2004; Mazanti & Pløger 1999, 2003). En lignende kritikfigur findes hos Fallov, der problematiserer, at lokalsamfundet bliver antaget som grundlaget for områdefornyelser og at kapacitetsopbygning bliver et spørgsmål om lokal kapacitetsopbygning, hvilket sætter indsnævrende rammer for, hvad der kan gøres og hvordan det kan gøres (Fallov 2010, 2011, 2013, 2014). I to tekster af Fallov (2015, 2017) undersøger hun, hvordan indsatser som områdefornyelser har ændret sig over tid og særligt, hvordan de underlæggende forståelse af sted og rum har ændret sig.

Områdefornyelsers klimatilpasning

Gennem områdefornyelsernes borgerinddragende og netværksbaserede tilgang skabes nye muligheder i klimatilpasning. Med områdefornyelserne formår man at tage klimaprojekter ned på jorden, ind i beboernes hverdag og gøre dem til aktive aktører (Engberg

2018). Der kan skabes en større resiliens i byområder gennem bedre tilpasning af klimaprojekter (Melkunaite & Guay 2016a, 2016b). Det kan gøres gennem en bredere forståelse af klimatilpasning end det rent tekniske (Jensen & Pareja-Eastaway 2018). Derudover findes der også mere teknisk anlagte studier af områdefornyelsers klimatilpasning (Lerer et al. 2017).

Områdefornyelser i bypolitikken

Andet videnskabelig litteratur hæver blikket til et bymæssigt perspektiv mellem partecipatoriske empowermentorienterede lokalsamfundsprocesser og dervedfor en neoliterær markedsdrevet byudvikling, hvor kvarterløft ses som eksempel på førstnævnte (Andersen & Hovgaard 2003; Andersen & Pløger 2007b, 2009). Områdefornyelser er en måde at sætte ind over for forslumningen af byområder og et forsøg på at mindske segregeringen. Områdefornyelser kan være en del af løsningen, sætte en positiv proces i gang og skabe et løft af en bydel, men det er ikke umiddelbart sikkert, at det gør noget ved de ulighedsskabende processer, da der er større strukturelle kræfter på spil, end hvad der kan løses ved femårige projekter med forholdsvis små midler (Larsen 2013; Tunström et al. 2016). Det særligt interessante her, er hvordan områdefornyelser skaber nye mulighedsrum i den større bypolitik.

Litteratur

- Aagaard, S. & Tychsen, T. (2015): *Områdefornyelse i små og mindre byer*, i Byplan, vol. 3
- Agger, A. (2005): *Demokrati og deltagelse: Et borgerperspektiv på kvarterløft*, Aalborg Universitetsforlag
- Agger, A. (2006): *How to evaluate network initiatives in urban planning - studying area based initiatives (Kvarterløft) in Denmark*, fra European Urban & Regional Studies Conference
- Agger, A. (2008): *Who are the active citizens?: Characterizations of citizens in participatory urban planning processes*, arbejdsrapport Roskilde Universitet
- Agger, A. (2012): *Towards tailor-made participation: How to involve different types of citizens in participatory governance*, i Town Planning Review, vol. 83, nr. 1
- Agger, A. (2015): *Områdefornyelse med nyt fokus*, i Byplan, vol. 2
- Agger, A. (2016): *Copenhagen a Pioneer in Participatory Planning*, i M. Rahman, J. Lim & J. Zhuang (red.): *Designing with people and not just for people*, Participate in Design
- Agger, A. & Andersen, C. K. (2018): *Stedsans: Samskabelse gennem omverdensinddragelse*, Transport-, Bygnings-, og Boligministeriet
- Agger, A. & Damgaard, B. (2018): *Interactive Policy Processes: A Challenge for Street-Level Bureaucrats*, i Scandinavian Journal of Public Administration, vol. 22, nr. 3

Agger, A. & Hoffmann, B. (2008): *Borgerne på banen: Håndbog til borgerdeltagelse i lokal byudvikling*, Velfærdsministeriet

Agger, A. & Jensen, J. O. (2015): *Area-based Initiatives—And Their Work in Bonding, Bridging and Linking Social Capital*, i *European Planning Studies*, vol. 23, nr. 10

Agger, A. & Larsen, J. N. (2007): *Public deliberation, community capacity and neighbourhood dynamics*, i EURA 10th Anniversary Conference 'The Vital City'

Agger, A. & Larsen, J. N. (2009): *Exclusion in Area-based Urban Policy Programmes*, i *European Planning Studies*, vol. 17, nr. 7

Agger, A. & Löfgren, K. (2006): *How Democratic are Networks Based on Citizen Involvement? A Framework for Assessing the Democratic Effects of Networks*, arbejdspapir Roskilde Universitet

Agger, A. & Poulsen, B. (2017): *Street-level Bureaucrats Coping with Conflicts in Area-based Initiatives in Copenhagen and Malmö*, i *Scandinavian Political Studies*, vol. 40, nr. 4

Agger, A. & Poulsen, B. (2018): *Forvaltere i frontlinjen – om kunsten at mestre modsætningsfyldte krav og konflikter*, i *Politica*, vol. 50, nr. 3

Agger, A., Roy, P. & Leonardsen, Ø. (2016): *Sustaining areabased initiatives by developing appropriate "anchors": the role of social capital*, i *Planning Theory & Practice*, vol. 17, nr. 3

Agger, A. & Sørensen, E. (2018): *Managing collaborative innovation in public bureaucracies*, i *Planning Theory*, vol. 17, nr. 1

Als Research (2017): *Evaluering af metoderne i Københavns Kommunes områdefornyelser*, Teknik- og Miljøforvaltningen, Københavns Kommune

Andersen, H. S., Bjørn, S., Clementsen, A., Gottschalk, G., Nielsen, H., Norvig, J., Scherg, R. H. & Suenson, V. (2009): *Evaluering af indsatsen i fem kvarterløftsområder 2002–2008*, Statens Byggeforskningsinstitut

Andersen, H. S. & Kielgast, L. (2003): *De syv første kvarterløft - Sammenfattende evaluering af udviklingen 1997-2002*, Statens Byggeforskningsinstitut

Andersen, J. (2007): *Empowermentsperspektivet i planlægning*, i J. Andersen, A. Jensen, O. E. Hansen & K. A. Nielsen (red.): *Planlægning i teori og praksis: Et tværfagligt perspektiv*, Roskilde Universitetsforlag

Andersen, J. & Beck, A.-M. T. (2003): *Lokalsamfundsempowerment – et københavnsk casestudie*, arbejdspapir Roskilde Universitet

Andersen, J., Beck, A.-M. T., Fotel, T. N., Kristensen, C. J. & Larsen, J. E. (2003): *Empowerment i storbyens rum*, i J. Andersen (red.): *Empowerment i storbyens rum: Et socialvidenskabeligt perspektiv*, Hans Reitzel

- Andersen, J., Bilfeldt, A. & Jørgensen, M. S. (2012): *Det urbane plejehjem: empowermentplanlægning i praksis*, i J. Andersen, M. Freudendal-Pedersen, L. Koefoed & J. Larsen (red.): *Byen i bevægelse: Mobilitet - politik - performativitet mobilitet – politik – performativitet*, Roskilde Universitetsforlag
- Andersen, J. & Fotel, T. N. (2002): *Kampen om byens rum*, i J. Andersen, A.-M. T. Beck, C. J. Kristensen & J. E. Larsen (red.): *Empowerment i storbyens rum: Et socialvidenskabeligt perspektiv*, Gyldendal
- Andersen, J. & Hovgaard, G. (2003): *Welfare and Urban Planning in Transition: A Copenhagen Case Study*, arbejdspapir Roskilde Universitet
- Andersen, J., Larsen, J. E. & Schultz, I. (2003): *Steder, fællesskaber og identiteter i Kongens Enghave*, arbejdspapir Roskilde Universitet
- Andersen, J. & Løve, F. von H. (2007): *Social kapital og empowermentprocesser i lokalsamfund*, i P. Hegedahl & S. L. Rosenmeier (red.): *Social kapital som teori og praksis*, Samfundslitteratur
- Andersen, J. & Nordgaard, T. (2002): *Kampen om rummet - om trafikpolitik og kvarterløft i Kgs. Enghave*, arbejdspapir Roskilde Universitet
- Andersen, J. & Pløger, J. (2007a): *Social Innovation and Empowerment Strategies in Deprived Urban Areas in Denmark: Challenges for Urban and Regional Governance*, i A. Gallina & S. Villadsen (red.): *New Challenges and Opportunities for Local Development, Social Cohesion and Innovation*, Edit Press
- Andersen, J. & Pløger, J. (2007b): *The Dualism of Urban Governance in Denmark*, i European Planning Studies, vol. 15, nr. 10
- Andersen, J. & Pløger, J. (2009): *The Janus Face of Urban Governance in Denmark*, Cahiers du Centre de recherche sur les innovations sociales, Montreal Universitet
- Bohn, L. & Andersen, J. (2002): *Levevilkår og trafik i Kgs. Enghave - resultater af en spørgeskemaundersøgelse*, arbejdspapir Roskilde Universitet
- Bohn, L. & Andersen, J. (2003): *Det er de andre, der kører - beboernes holdninger til trafik og levevilkår i Kgs. Enghave*, arbejdspapir Roskilde Universitet
- Christensen, E. (2014): *Områdefornyelsen fortæller: 15 gode historier fra den helhedsorienterede byfornyelse: eksempelsamling*, Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter
- Ddamba, J. & Dittrich, Y. (2015): *Data for Participation and Participation as Data: Supporting Incremental Participatory Decision - Making in Urban Planning*, i Selected Papers of the IRIS, nr. 6

Durose, C., Hulst, M. van, Jeffares, S., Escobar, O., Agger, A. & Graaf, L. de. (2015): *Five Ways to Make a Difference: Perceptions of Practitioners Working in Urban Neighborhoods*, i *Public Administration Review*

Engberg, L. A. (2018): *Climate Adaptation and Citizens' Participation in Denmark: Experiences from Copenhagen*, i S. Hughes, E. K. Chu & S. G. Mason (red.): *Climate Change in Cities: Innovations in Multi-Level Governance*, Springer

Fallov, M. A. (2010): *Community Capacity Building as the Route to Inclusion in Neighbourhood Regeneration?*, i *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 34, nr 4

Fallov, M. A. (2011): *The social capital-local community-neighbourhood configuration*, Forskningsgruppen SocMap, Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Aalborg Universitet

Fallov, M. A. (2013): *Boligsocialt arbejde*, i J. Guldager & M. Skytte (red.): *Socialt arbejde - teorier og perspektiver*, Akademisk Forlag

Fallov, M. A. (2014): *Capacities of participation and local inclusion: A double-edged sword*, i A.-L. Matthies & L. Uggerhøj (red.): *Participation, marginalization and welfare services : Concepts, politics and practices across european countries*, Ashgate

Fallov, M. A. (2015): *Steder og affektive rum i lokalsamfundsarbejdet*, i M. Harder & M. A. Nissen (red.): *Socialt arbejde i en foranderlig verden*, Akademisk Forlag

Fallov, M. A. (2017): *De boligsociale indsatser ser fra tidsmaskinen og helikopteren – historiske tendenser og nutidige styringsdilemmaer*, i L. G. Aner & B. Mazanti (red.): *Socialt arbejde i udsatte boligområder*, Hans Reitzels Forlag

Fotel, T. N. & Andersen, J. (2003): *Social mobilisering og forhandlingsplanlægning: kvarterløfterfaringer fra Kgs. Enghave*, i K. Sehested (red.): *Bypolitik mellem hierarki og netværk*, Akademisk Forlag

Frandsen, M. S. (2007): *Områdefornyelse på amerikansk*, i *Byplan Nyt*, vol. 2

Hansen, J. R. (2014a): *Bottom-up ledelse af samarbejdsdrevet innovation: Udsatte byområder i Københavns Kommune*, i P. Aagaard, E. Sørensen & J. Torfing (red.): *Samarbejdsdrevet innovation i praksis*, Djøf Forlag

Hansen, J. R. (2014b): *A bottom-up perspective on leadership of collaborative innovation in the public sector*, Aalborg Universitetsforlag

Harada, Y. & Jørgensen, G. (2016): *Area-based urban regeneration comparing Denmark and Japan*, i *Planning Practice & Research*, vol. 31, nr. 4

Hulgård, L., & Bisballe, T. (2003): *Governance og social kapital - i krydsfeltet mellem sociale fællesskaber og politik*, i K. Sehested (red.): *Bypolitik - mellem hierarki og netværk*, Akademisk Forlag

- Jensen, J. O. (2014): *Solving local problems through local involvement? Experiences from Danish Urban Regeneration*, fra Nordic Urban and Housing Research Conference
- Jensen, J. O., Engberg, L. A., Forman, M. & Suensson, V. (2010): *Netværk og forankring i områdebaseret byfornyelse*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Jensen, J. O., Hansen, A. R., Martino, M. & Andersen, H. S. (2015): *Private følgeinvesteringer ved områdefornyelse*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Jensen, J. O. & Larsen, J. N. (2011): *Public-private collaboration in area-based urban regeneration*, fra European Urban Research Association 14th International Conference
- Jensen, J. O., Larsen, J. N. & Storgaard, K. (2011): *Generating private co-investments in area-based urban regeneration: Lessons from Denmark*, fra ERES Conference
- Jensen, J. O. & Pareja-Eastaway, M. (2018): *Integrating environmental sustainability in regeneration processes: a comparative analysis between ABIs in Copenhagen and Barcelona*, fra European network for housing research conference
- Kristensen, M. (2017): *Områdefornyelser på landet: Digitale værktøjer skal forbedre borgerdialogen*, i Byplan Nyt, vol. 2
- Larsen, J. N. (2001): *Borgerdeltagelse i kvarterløft*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Larsen, J. N. (2013): *Area-based approaches to urban regeneration: innovation in vain? A comparison of evidence from the UK and Denmark*, I M. E. Leary & J. McCarthy (red.): *The Routledge Companion to Urban Regeneration*, Routledge
- Larsen, J. N., Andersen, H. S. & Kielgast, L. (2003): *Kvarterløft i Danmark - Integreret byfornyelse i syv danske bydele 1997-2002*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Larsen, J. N., Clementsen, A., Jensen, E. H., Jensen, J. O. & Kjærulf, A. (2011): *Virksomheders stedstilknytning, byfornyelse og socialt ansvar*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Larsen, J. N. & Engberg, L. A. (2011): *Organisational change and knowledge management in urban regeneration planning*, i Danish Journal of Geoinformatics and Land Management, vol. 46, nr. 1
- Larsen, J. N. & Jensen, J. O. (2009): *Why would firms engage in urban regeneration projects?*, fra Nordisk Samfundsvidenskabelig By- og Boligforskerkonference
- Larsen, J. N., Jensen, J. O. & Agger, A. (2013): *Områdefornyelse og frivillighed - samarbejde med udfordringer og strategiske muligheder*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Larsen, K. J. & Jørgensen, A. B. (2017): *Græsted – fra bagside til forside*, i Byplan Nyt, vol. 1
- Lerer, S., Righetti, F., Rozario, T. & Mikkelsen, P. S. (2017): *Integrated Hydrological Model-Based Assessment of Stormwater Management Scenarios in Copenhagen's First Climate Resilient Neighbourhood Using the Three Point Approach*, i Water, vol. 9

- Mazanti, B. (2002a): *Forankring af kvarterløft*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Mazanti, B. (2002b): *Fortællinger fra et sted*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Mazanti, B. (2004): *Stedsidentitet og bypolitik*, i H. S. Andersen & H. T. Andersen (red.): *Den mangfoldige by*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Mazanti, B. & Pløger, J. (1999): *Stedet i plural - den suburbane zone*, i Sosiologi i Dag, vol. 4
- Mazanti, B. & Pløger, J. (2003): *Community planning - From politicised places to lived spaces*, i Journal of Housing and the Built Environment, vol. 18
- Melkunaite, L. & Guay, F. (2016a): *Resilient City: Opportunities for Cooperation*, fra IAIA 16 Resilience and Sustainability
- Melkunaite, L. & Guay, F. (2016b): *When civil protection meets urban planning: conceptualising a resilient city development process*, fra 11th International Conference on Urban Regeneration and Sustainability
- Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter (2011): *Frivillighedsmodellen: Håndbog til bedre projekter for frivillige og professionelle*
- Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter (2012): *Fornyelse med frivillige hænder: En frivillighedsmodel tager form*
- Ministeriet for By, Bolig og Landdistrikter (2014): *Ildsjæle i områdefornyelsen*
- Munk, A. (1998): *Kvarterløft - perspektiver og praksis*, fra <https://kvarterhuset.kolding.dk/kvarterloft-perspektiver-og-praksis>
- Munk, A. & Jensen, E. H. (2008): *10 år med kvarterløft*, i Byplan, vol. 1
- Nørgaard, H. & Ærø, T. (2004): *Kriminalitet, tryghed og indsatser i de syv første kvarterløftområder*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Nyseth, T., Ringholm, T. & Agger, A. (2018): *Innovative forms of citizen participation at the fringe of the formal planning system*, i Urban Planning, vol. 3, nr. 4
- OMF Centrale Vesterbro & OMF Gl. Valby. (2014): *Ældre som aktive deltagere i lokalsamfundet*, Teknik- og Miljøforvaltningen, Københavns Kommune
- Pawlowski, C. S., Winge, L., Carroll, S., Schmidt, T., Wagner, A. M., Nørtoft, K. P. J., Lamm, B., Kural, R., Schipperijn, J. & Troelsen, J. (2017): *Move the Neighbourhood: Study design of a community-based participatory public open space intervention in a Danish deprived neighbourhood to promote active living*, i BMC Public Health, vol. 17, nr. 481
- Pløger, J. (1999): *"Det lokale" som grundlag for bypolitikken - en illusion?*, i Samfundsøkonomen, vol. 7
- Pløger, J. (2001): *Public Participation and the Art of Governance*, i Environment and Planning B: Planning and Design, vol. 28, nr 2

- Pløger, J. (2004a): *Strife: Urban Planning and Agonism*, i *Planning Theory*, vol. 3, nr. 1
- Pløger, J. (2004b): *Senmoderne byliv – byen som levet og forestillet*, i H. S. Andersen & H. T. Andersen (red.): *Den mangfoldige by*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Pløger, J. (2004c): *Planlægning i en kompleks og plural verden – og for den meningsfulde by*, I H. S. Andersen & H. T. Andersen (red.): *Den mangfoldige by*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Roy, P. (2018): “Welcome in my backyard”...but on my terms: making sense of homeless exclusion from renewed urban spaces in Copenhagen, i *GeoJournal*, vol. 83
- Savini, F. (2011): *The Endowment of Community Participation: Institutional Settings in Two Urban Regeneration Projects*, i *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 35, nr. 5
- Socialministeriet (2010): *Lokal bæredygtighed og områdefornyelse: Et inspirationskatalog med 19 eksempler*
- Storgaard, K. & Skovdal, A. K. (2001): *Erbvervsudvikling, byfornyelse og bypolitik*, Statens Byggeforskningsinstitut
- Tunström, M., Anderson, T. & Perjo, L. (2016): *Segregated cities and planning for social sustainability – a Nordic perspective*, fra Nordregio 3
- Udlændinge-, Integrations- og Boligministeriet (2016): *Sammen skaber vi udvikling: Medskabende processer i områdefornyelse i mindre byer*
- Udlændinge- Integrations- og Boligministeriet (2015): *Samskabelse i by- og områdefornyelsen med smarte og digitale redskaber*
- Wagner, A. M., Lamm, B. & Winge, L. (2018): *Move the Neighbourhood with children: Learning by co-designing urban environments*, i *Charette - Journal of the association of architectural educators*, vol. 5, nr. 2

Denne afhandling undersøger forholdet mellem sted, viden og planlægning. Igen-nem mange år er byplanlægning kritiseret for at overse essentielle vidensformer og holde sig til et rationelt vidensgrundlag. Det gør, at menneskers levede og hverdags-lige stedsforståelser ikke indoptages i plan-lægningens praksisser, der er et enormt tab i forståelsen af byens steder. Men der findes dog eksempler på planlægningsindsatser, der går andre veje og søger en mere steds-sensitiv tilgang. Indsatsen områdefornyelse er et af de tydeligste eksempler på dette.

Gennem en casenær undersøgelse af tre områdefornyelser i København vises det, hvordan indsatserne arbejder med stedet på flere niveauer, samt hvilke muligheder og begrænsninger, der er for at indoptage hverdagslige erfaringer.

Undersøgelsen sammentænker humangeo-grafiens blik på stedslige erfaringer med planlægningens orientering mod handling. Det gøres ud fra en videnssociologisk og diskursanalytisk optik med et fokus på, hvordan forskelligartet viden bliver skabt og transformeret i områdefornyelser.

Afhandlingen bidrager empirisk til at ud-vide og uddybe de danske planstudier, sær-ligt inden for områdebaseret planlægning, og teoretisk ved at tilgå planlægning som en vidensproces, der inddrager perspekti-ver på vidensformers mangfoldighed.